

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARİSTOTELES'İN KATEGORİLER TEORİSİNİN
SEMİOTİK ANALİZİ

Mesut SABANCI

HAZİRAN – 2022

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ARİSTOTELES'İN KATEGORİLER TEORİSİNİN
SEMİOTİK ANALİZİ**

Mesut SABANCI

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Sadık TÜRKER

HAZİRAN - 2022

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Mesut SABANCI

24.06.2022

ÖZ

ARİSTOTELES’İN KATEGORİLER TEORİSİNİN SEMİOTİK ANALİZİ

SABANCI, Mesut

Yüksek Lisans, Felsefe

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Sadık Türker

Haziran, 2022

Bilindiği üzere varlık, en genel ve en soyut kavramdır; duyulur, düşünülebilir veya mümkün bütün varlıkları ve olayları kapsar. Akıl, tasavvur ve yargılarla varlıkları aklileştirerek dilin ifadelerine dönüştürür. Böylece varlık, düşünce ve dil kavramlarına bağlanan birçok köklü sorun, sadece felsefenin değil, bilimin de odak noktasında yer alır. Bu çalışmada, felsefe tarihinin en önemli filozoflarından Aristoteles’in bu ilişkiyi mantık teorisi içerisinde nasıl ele aldığını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Mantık Teorisi, Kategoriler, Varlık, Düşünce, Dil, Önerme, Konu, Yüklem, Yükleme, Yoksunluk, Tasdik, İnkâr, Cehver/Töz, Tümel, Biçim, Tarif, Soyutlama.

ABSTRACT

**SEMIOTIC ANALYSIS OF ARISTOTLE’S THEORY OF
CATEGORIES**

SABANCI, Mesut

Master of Arts, Philosophy

Supervisor: Prof. Dr. Sadık TÜRKER

June, 2022

As it is known, being is the most general and most abstract concept; It encompasses all beings and events that can be sensed and thought. Reason transforms beings into expressions of language by rationalizing them with imagination and judgments. Thus, many rooted problems connected to the concepts of existence, thought and language are at the focus of not only philosophy but also science. In this study, we will try to reveal how Aristotle, one of the most important philosophers in the history of philosophy, handled this relationship within the theory of logic.

Key Words: Logic Theory, Categories, Being, Thought, Language, Proposition, Subject, Predicate, Predication, Non-being, Attestation, Denial, Substance, Universal, Form, Definition, Abstraction.

ÖNSÖZ

Bu çalışmamda, felsefe tarihinin en köklü ve temel sorunu olan varlık, düşünce ve dil ilişkisini, felsefe tarihinin en büyük filozoflarından biri olan Aristoteles'in eserleri bağlamında ele alma gururunu yaşıyorum. Varlığın nasıl düşünüldüğü ve ifade edildiği sorunu, felsefenin temel problemlerinden biridir. Aristoteles, düşüncenin nasıl gerçekleştiği ve doğruluğunun nasıl denetleneceği gibi birçok temel soruna sistemli ilk açıklamaları getirerek mantık biliminin kurucusu olmuştur. Filozofun teorileri, çağlar boyunca felsefe, bilim ve ilahiyat alanındaki çalışmalarda belirleyici olmuştur.

Aristoteles felsefesinin başarısının ardında onun, metafizikle sıkı sıkıya bağlantılı mantık teorisi bağlamında temellendirdiği varlık anlayışı yatar. Matematik nicelikler ve kavramlar gibi soyut tasavvurlar, kendi başlarına var olmayıp, somut bireysel nesnelerle ilişkilerinden ötürü vardırılar. Filozof somut varlığın kendisinden hareketle ve somut varlığa uygun şekilde düşüncemizi ve dilimizi belirler. O, soyut düşüncenin gelişmesi noktasında kurduğu mantık sistemiyle çığır açmış olsa bile somut varlıklarla olan bağını asla koparmamıştır. Bu belirlemede kategoriler başlangıç noktasıdır ve bu üç alanı birbirine bağlamak suretiyle düşünce ve dil işlerlik kazanır ve bu yolla bilimsel bilgi üretilir. Bu durumda filozofun varlık anlayışı ve kategoriler teorisi ne kadar iyi analiz edilirse, sistemi o kadar iyi anlaşılır.

Çalışmamda, Filozofun başta mantık külliyatı olarak bilinen Organon ve *Metafizik* olmak üzere kendi eserlerinden faydalandım, *Metafizik*'i Ahmet Arslan'ın çevirisinden diğer kaynaklarda başta H. Ragıp Atademir ve Y. Gurur Sev'in çevirilerinden olmak üzere filozofun eserlerini kullandım. Tez çalışmamda bana bu konuyu veren ve çalışma sürecinde çizdiği perspektifle çalışmamı tamamlanmasını sağlayan ve sayısız defa bana destek olan, bu konuda ve felsefede ufkumu açan sayın danışman hocam Prof. Dr. Sadık Türker'e en derin şükranlarımı sunarım.

Tez çalışmam boyunca desteklerinden dolayı değerli arkadaşım ve hocam sayın Prof. Dr. Mehmet Güneç'e, birçok sefer tecrübelerinden yararlandığım sayın hocam Elife Kılıç'a, çalışmamı defalarca kontrol eden eşim Senem'e ve kızıma yine desteklerinden dolayı yüksek lisans arkadaşım Muhammed Şahin'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca desteklerinden dolayı annem ve babama teşekkür ederim. Genç yaşta kaybettiğim kardeşim Musa Sabancı ve bilgece öğütleriyle her zaman düşünmeye sevk eden, dedem Nazım Sabancı anısına.

Mesut SABANCI

24.06.2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	xii
TABLolar ve ŞEKİLLER	xiii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

DİL	4
a) Aristoteles'in Bilgi Anlayışı ve Kategoriler Teorisi	6
b) Anlam İncelemesi.....	10
b.1. Kavramların Anlamı ve Kategorik Düşünmenin İlkeleri	11
b.1.1. Sözcük - Kavram İlişkisi.....	11
b.1.1.1. Sesdeş Kelimeler.....	12
b.1.1.2. Anlamdaş Kelimeler.....	15
b.1.1.3. Çokanlamlı Kelimeler	20
b.1.1.4. Türemiş Kelimeler	21
b.2. Cümle - Düşünce İlişkisi	22
b.2.1. Varlığı İfade Etme Yolları	23
c) Kategoriler	24
c.1. Taşıyan Kategori: Varlık-Töz (Oussia)	28
c.2. Yüklenen Kategoriler: Arazlar / İlinekler	31
c.2.1. Nicelik	32
c.2.2. Nitelik	34
c.2.3. Görelî	36
c.2.4. Etki-Edilgi	41
c.2.5. Konum	42
c.2.6. Sahiplik-Yoksunluk	42
c.2.7. Mekan ve Zaman	43

2. BÖLÜM

VARLIK	46
a) Varlık Sorunu	47
a.1. Varlığın, Varlık Olmak Bakımından Bilimi	48
a.2. Aristoteles'in Diğer Filozofların Varlık Görüşlerini Eleştirisi. 49	
a.2.1. İdealar Teorisi ve Sayılar Kuramı Eleştirisi	50
a.2.2. Doğa Filozofları ve Sofistlerin Varlık Görüşlerinin Eleştirisi	54
a.3. Duyu Algısının Güvenirliliği	60
b) Varlığın ve Düşüncenin İlkeleri.....	64
b.1. İlkeler	65
b.1.1. Bir- Birlik	69
b.1.2. Karşıtların Bilimi	73
b.1.2.1. Birlik ve Çokluk	74
b.1.2.2. Var Olan - Var Olmayan	75
b.2. Oluşun İlkeleri	76
b.2.1. Tanımlayıcı İlkeler	79
b.2.1.1. Form	79
b.2.1.2. Yoksunluk	81
b.2.2. Madde	83
b.2.2.1. Karşıtlık	86
c) Varlığın Analizi ve Soyutlanması	90
c.1. Bir-Birey-Taşıyıcı	91
c.1.1. Bireysel Taşıyıcının Özellikleri	92
c.1.2. “Bir” Olarak İnsan İncelemesi	101
c.1.3. Bireysel Tözlerin Tanımı Sorunu	104
c.2. Tözün Kurulması	105
c.2.1. Analiz	107

c.2.1.1. Bir'den Niceliğe Geçiş	109
c.2.1.2. Nitelik	110
c.2.1.2.1. Duyum	111
c.2.1.3. Aynı-Başka	112
c.2.2. Şekilden Biçime	115
c.2.2.1. Tözün Adlandırması (Kavramsallaştırma)	116
c.2.2.2. İlineklerin/Vasıfların Adlandırılması	119
c.3. Hafıza – Hatırlama	120

3. BÖLÜM

DÜŞÜNCE	121
a) Önerme	124
a.1. Önermenin Yapısı	124
a.1.1. Konu	125
a.1.2. Yükleme	127
a.1.3. Konu Yükleme Tayini	128
a.1.4. Varlık Bağlacı	130
a.1.4.1. Tasdik İnkâr	130
a.1.4.2. Çelişki	131
a.1.4.3. Belirsiz Terimler	133
a.2. Önerme Türleri	134
a.2.1. Tümel Yükleme	135
a.2.2. Kategorik Yükleme	136
a.3. Önermelerin Anlam Yönünden İncelenmesi	137
a.3.1. Anlam Belirliliği	138
a.3.2. Terim Çeşitleri	139

a.3.3. Kipli Yargılar	140
a.3.4. Niceleyiciler	147
b) Tümler	149
b.1. Tümel Nedir?	149
b.2. Tümler Sorunu	153
c) Yüklemler	154
c.1. Yüklemler Türleri	155
c.1.1. Kategorilere Göre Yüklemler Türleri	155
c.1.2. Oluşun İlkelerine Göre Yüklemler Türleri.....	156
c.1.3. Özdeşliğin Belirlenmesinde Yüklemler Türleri	158
c.2. Mantık Teorisinde Yüklemler Türleri	159
c.2.1. Cins	162
c.2.1.1. Ayrım (Bölme) ve Tür	165
c.2.1.2. Cins ve Türün Anlam İçeriğinin Belirlenmesi	172
c.2.1.3. Cinsin Kıyastaki İşlevi	173
c.2.2. Özellik (Hassa).....	175
c.2.3. İlinek	178
c.2.4. Tarif	184
c.2.4.1. Beyan	191
c.2.4.2. Tarif ile İspat Arasındaki Fark	193
SONUÇ.....	198
ŞEKİLLER.....	202
KAYNAKÇA.....	204

KISALTMALAR

Age.	: Adı geçen eser
DY	:Düşünme yasaları
çev.	: Çevirmen
vb.	: ve benzeri
yy.	: Yüzyıl
MÖ	:Milattan Önce
MS	: Milattan sonra
MT	: Mantık Teorisi
VDD	: Varlık, düşünce ve dil

TABLÖLER

Tablo 1 : Oluşun ilkelerine göre varlık tablosu	78
Tablo 2 : Belirli ve Belirsiz terimlerle yapılan önerme örneği	134
Tablo 3 : Tarifte yer alan terimlerin konuyu karşılamasına göre yüklem çeşitleri	161

ŞEKİLLER

Şekil 1 : Aristoteles'in Varlık Haritası.....	202
Şekil 2 : Töz Kategorisi Kavram Örüntüsü.....	203

GİRİŞ

Aristoteles (MÖ 384-322), *Metafizik* adlı eserinde; “Bütün insanlar, doğal olarak bilmek isterler. Duyularımızdan aldığımız zevk, bunun bir kanıtıdır.”¹ der. Varlığın kavranması ve ifade edilmesi, felsefi bakımdan insan olmakla eşdeğer önemde bir konudur; zira varlık, kavranamazsa insanın diğer hayvanlardan farkı olmayacaktır.² Bu varlık âlemini sadece kavramakla kalmayıp kavradığımız şeylerle ilgili düşünce ve bilgi üreterek insana özgü bir dünya kurmamız mümkün olmaktadır. İnsan, varlığı kavrayıp ona ilişkin ifadeler ortaya koyduğuna göre felsefi bakışı bütünüyle kuşatan üç kavram arasındaki ilişki göze çarpmaktadır: Bunlar; varlık, düşünce ve dil’dir. Varlık, düşünce ve dil ilişkisi farklı şekilde ortaya konulursa üretilen kavramlar, bu kavramlar yoluyla ulaşılan yargılar ve bu yargılarla inşa edilen felsefe-bilim sistemleri farklı olacaktır.³

Bu bağlamda, zor sorular bizi beklemektedir. İnsan aklı, hem somut nesneleri hem de somut nesneler dışında var olan soyut şeyleri nasıl oluyor da bilebiliyor? Varlık, sadece varolanla mı sınırlıdır yoksa varolmayan şeyler de var mıdır?⁴ Varolmayan şeyler, nasıl düşünülüp ifade edilebiliyor? İnsan olarak bizim de içinde olduğumuz varlığı, insan aklı nasıl oluyor da düşünebiliyor ve bunu dilde ifade edebiliyor? Varlığı bilmeyi sağlayan ilkeler nelerdir ve bu ilkelerle aklın işleyişi aynı mıdır? Akıl, bu noktada sadece varlığı yansıtan bir ayna mıdır? Akıl, düşüncede varlığı kurarken kendisinden bir şeyler mi katar yoksa bilgi denilen bu şeyler, sadece daha önceden unutulmuş şeyleri hatırlama mıdır? Kesin bilgiye ulaşmak mümkün müdür, aksi halde Sofistlerin iddia ettiği gibi bilgi, göreceli midir?

¹ Aristoteles, özellikle görme duyusuna ayrı bir önem verir. Görme bilgiyi edinmede en önemli duyudur ve görme tam olan bir şeydir. Bkz. Aristoteles: *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, 1996. s. 75-76, 980a 20-29.; *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün, Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, 2019, s. 183, 429a 1-7.; *Nikamakhos’a Etik*, çev. Furkan Akderin Say Yayınları, 2019, s. 217, 1174a 15.; *Retorik*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, 2019, s. 51, 1364b 1. Bu konu daha ayrıntılı şekilde 2. Bölümde Varlık, başlığı altında incelenecektir.

² Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 179, 427b 10-13.

³ Sadık Türker, *Aristoteles, Gazzali ile Leibniz’de Yargı Mantığı*, Dergâh Yayınları, 2002, s. 49- 50,

⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 450, 1060a 3-13.

Varlık-düşünce-dil ilişkisi içinde varlığın nasıl kavranabildiği sorunu yanında bir başka sorun alanı da varolan-varolmayan sonsuz ve sınırsız nesne ve ihtimalin insan dilinin sınırlı yapısı içinde nasıl ifade edilebildiği sorunudur. Bu sorunun üstüne bir de varolan bireysel varlıkların kendi içinde bulundurduğu niteliksel ve niceliksel farklar, zamana ve mekâna göre değişimler de eklenir.⁵ Tam da bu noktada, düşünce yoluyla yapılan varlığı bilebilme-kavrayabilme eylemi, daha da zorlaşmaktadır. Bu sorunlar karşısında, öncelikle aklın, varlıktaki bu çeşitliliği bir şekilde düzene sokabilecek farkındalığa sahip olması gerekmektedir. Bu farkındalık olmazsa akıl, bu varolan çokluk içinde yolunu bulamaz ve sistemli şekilde düşünüp bilgi üretemez.

Varlığın ve dile ait sorunların yanında düşüncenin de incelenmesi gerekmektedir. Bir düşüncenin doğruluğunun ya da yanlışlığının ölçütü nedir? Düşünülen her şeyin olgusal bir karşılığı var mıdır? Düşünceleri dile getirirken kurulan cümleler ile düşüncenin kendisi arasında nasıl bir ilişki vardır? Cümlelerin, dilin kurallarına uygun kurulması, cümlelerin dile getirdiği düşüncenin doğru olması için yeterli midir? Düşünülemeyen şeyler dile getirilebilir mi?

Görüldüğü gibi varlığı düşünce yoluyla bilebilmenin yanında bu bilgileri, dilde doğru ve düzenli bir şekilde ifade etmek de gerekmektedir. Aristoteles, kendi düşünme sistemi içinde adım adım geliştirdiği mantık teorisiyle varlık-düşünce-dil ilişkisini sistemli bir şekilde incelemiştir.

Filozof, bu sorunları çözmek için öncelikle dili incelemiştir. Özellikle kavramların anlamlarının nasıl belirlenmesi gerektiğine ve kavramlar aralarındaki ilişkilerin nasıl düzenleneceğine kafa yormuştur. Filozof, tüm eserlerinde eserin konusu kapsamında geçen kavramları, ayrıntılı açıklamıştır. Bu eserler; özellikle temel eseri *Metafizik* ve mantık külliyatı eserleri –*Kategoriler*, *Önerme*, *Sofistçe Çürütmeler*, *Birinci Analitikler*, *İkinci Analitikler*, *Topikler*’dir. Aristoteles’in dilin kullanımına ait kuralları açıklamasını takip eden peripatetik Porphyrius, düşüncelerin doğruluğunun

⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 459-460, 1063a 12- 1063b 7.

nasıl belirleneceğini *Eisogoge*'de⁶ ayrıntılı olarak açıklamıştır. Dile ve düşünceye ait bütününün doğru şekilde felsefe-bilim yapmaya yardımcı olmasından dolayı bu eserler, daha sonraki dönemde “alet” anlamına gelen *Organon* adı altında toplanmıştır. Aristotelesçi gelenekte bu sayede felsefe, bilim, ahlak ve siyaset gibi birçok alanda nasıl düşünülmesi gerektiği sorusunun cevabını vermiştir.

Felsefe-Bilim yapmaya yönelik bu sistematik, kendi içinde “kategoriler teorisi”yle bu üç sorun alanını düzenlemiş ve birbirine bağlamıştır. Bu yüzden çalışmamızın birçok yerinde aynı konunun ve bu konuya bağlı gelişen sorunun; varlık, düşünce ve dil alanının her biri içinde nasıl incelendiği ve çözüldüğü gösterilecektir.

Aristoteles, eserlerinde öncelikle dilin kullanımını incelediği için bu çalışmada dil incelemesiyle başlayacak sonrasında varlık alanındaki sorunların nasıl çözüldüğü ve varlığın nasıl soyutlanarak kavramsallaştırıldığıyla devam edecektir. Dil ve varlık alanında gerekli ön hazırlık yapıldıktan sonra çalışmamızın düşünce bölümünde, düşüncenin dildeki karşılığı olan *önergeler* yapı, anlam türü, doğruluk vb. açılarından; *yüklem*ler de türlerine göre incelenecektir. Filozofun VDD araştırmasındaki hedefi, yüklemeleri belirli bir sistematik içinde inceleyerek gruplandırmaktır. Bu sayede önermenin ve önermeye bağlı olarak yapılan kıyasın doğruluğu denetlenecektir. Buradaki amaç, bilimsel bilgi (episteme) üretmektir. Çünkü bilim, genel olanla ilgilidir ve akılsaldır.⁷

⁶ Porphyrius. *Eisagoge*, çev. Betül Çotuksöken, Remzi Kitapevi, 1996. Aristoteles'in tümellere bakışını açıklamak için MS 3. yy'da yaşamış olan Porphyrius tarafından yazılmış olan eserdir. Bu eser, başarısından dolayı zaman içinde Aristoteles'in mantık külliyatı eserleriyle bir anılmıştır.

⁷ Aristoteles, *Nikamakhos'a Etik*, s. 233, 1180b 26-28.

1. BÖLÜM

DİL

Eskiçağ Helen düşüncesinde başından beri felsefenin etrafında olduğu üç önemli kavram varlık, düşünce ve dil olmuştur. Varlık hakkında düşünce bir yandan felsefenin ana konusu “varlık”ın yanı sıra bu düşüncenin doğru olup olmadığıyla ilgili “bilgi” sorununun, bu düşüncenin nereden kaynaklandığı ve hangi sonuçlara yol açtığı bakımından da “biçimsel düşünme”, yani mantık sorununun doğmasına yol açmıştır.

Thales’le başlayan varlığı açıklama girişimleri, zamanla farklı varlık görüşlerinin doğmasına neden olmuştur. Varlığa ilişkin bu farklı görüşlerin çokluğu, Sofistlerin bu görüşlere şüpheyle yaklaşmasına ve bu görüşleri eleştirmelerine neden olmuş; böylece felsefede, varlığın yanında ikinci ana konu olarak bilgi sorunu ortaya çıkmıştır.⁸ Önemli Sofistlerden biri olan Gorgias’ın varlıkla ilgili üç temel düşüncesi, şöyledir: “Hiçbir şey yoktur,⁹ varsa bile insan için kavranılamaz ve kavranılır (binebilir) olsa da öteki insanlara bildirilemez ve aktarılamaz.”¹⁰ Gorgias’a göre söz, insanları kandırmak için kullanılan bir sanattır.¹¹ Gorgias’ın görüşleri bilginin, nesnellik yerine sübjektiflik özelliğini vurguladığından Protagoras’ın “insan her şeyin ölçüsüdür” ifadesi, bilgiye ulaşmada sübjektifliğin değer kazanmasına neden olmuş, teorik ve etik alanda genelgeçer hakikatlerin bulunup bulunmadığı sorusunu ortaya çıkarmıştır.¹²

Sofistlerin bu iddiaları, bilginin nesnellığının nasıl sağlanacağını yanı sıra onun dil üzerinden iletişimi sorunlarını gündeme getirmiştir. Felsefede açılan bu problem alanıyla ilk uğraşan filozof, tümelleri ve tarifleri konu

⁸ Walther Kranz, *Antik felsefe-Metinler ve Açıklamalar*, Çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınları 1994, s. 191.

⁹ Çevirmen “yoktur” ifadesini kullanmışsa da Helenistik düşüncede yokluk kavramı bulunmaz, onun yerine yoksunluk kavramı kullanılır. Bu durumda Gorgias’ın sözünün doğru Türkçe çevirisi “Hiçbir şey mevcut değildir” veya “Hiçbir şey var değildir” şeklinde olacaktır.

¹⁰ Kranz, *Antik Felsefe*, s. 197.

¹¹ Platon, *Diyaloglar 1 Gorgias Diyalogu*, Çev. Melih Cevdet Anday; Kratylos Diyalogu, çev. Teoman Aktürel, Remzi Kitapevi. s. 53-54, 452a-453e.; Kranz, *Antik Felsefe*, s. 198.

¹² Selahattin Hilav, *Diyaletik Düşüncenin Tarihi*, Sosyal Yayınları, 1993, s. 23-24.

edinen Sokrates olmuştur.¹³ Sokrates'e göre varlığın özünü bilen biri, onu başkalarına aktarabilir ama bilmeyenlerse kendilerini yanılttığı gibi başkalarını da yanıltır.¹⁴ Sokrates, sadece sofistlerin iddialarına karşı çıkmamış, döneminin devlet adamları ve ozanlarının da bilgeliklerinin gerçek olmadığını belirtmiştir. Sokrates'e göre onlar, söyledikleri şeylerin ne anlama geldiğinin farkında değildiler.¹⁵

Bilgiyi sağlam temellere oturtmak için çaba harcayan diğer bir filozof, Aristoteles'in de hocası olan Platon'dur. O, konu hakkında ortaya koyduğu düşüncelerle bilgiyi bir felsefe disiplini (epistemoloji) haline getirmiş ve felsefenin kuruluşundaki en önemli aşamalardan birini gerçekleştirmiştir.¹⁶ Bilginin değişmezlik ve zamansızlık özelliğine sahip olduğuna inanan Platon, duysal şeylerin sürekli değişim içinde olmasından dolayı duysal şeylerden tümelin bilgisine ulaşamayacağını iddia etmiştir. Ona göre, varlığın bilgisine ancak idealar adını verdiği değişmez gerçekliklerin bilgisi sayesinde ulaşılır.¹⁷

*“Çünkü sadece ne konuşacağımızı bilmemiz yeterli olmaz, aynı zamanda konuşacaklarımızı gerektiği şekilde söylememiz gerekir. Bu sayede doğru bir izlenim elde edilir. İlk önemli nokta doğal olarak inandırmanın olgulardan hareketle nasıl sağlanacağıydı. İkinci sorun bu olguların dilde nasıl düzenlenmeleri gerektiğidir. Üçüncü sorun uygun konuşma yönteminin ne olduğudur...”*¹⁸

Aristoteles döneminde ise varlık tartışmalarına varlığın bilgisinin nasıl elde edileceği ve varlığın nasıl ifade edileceği sorunları da eklenmiştir. O dönemde Sofistler, dili iyi kullanarak kendilerine bu yolla maddi çıkar

¹³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 109, 987b 4, s. 540, 1078b 19. s. 575, 1086b 3-5.

¹⁴ Ksenophon, *Sokrates'ten Anılar*, Çev. Candan Şentuna TTK 1994. s. 105.

¹⁵ Platon, *Sokrates'in Savunması*, çev. Teoman Aktürel, Remzi Kitabevi, 1996, s. 19, 22b-c.

¹⁶ Ayhan Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu*, Dergâh Yayınları, 2015. s. 159. Örneğin, Platon, Theaitetos diyalogunda, bilgiye ulaşma süreci hakkında şöyle der: “Fakat asıl korkum incelememize neden olan esas sorunun, yani bilginin özü sorusunun, sıkıcı tartışmalarla kendimizi kaptırarak bir neticeye erdirilemeyeceğidir.” Platon, *Diyaloglar 2, Theaitetos diyalogu*, çev. Tanju Gökçöl, Remzi Kitabevi, s. 234, 194a.

¹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 109-110, 987b 5-10. Filozofun İdealar Teori'si eleştirisi, yazımızın II. bölümünde ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

¹⁸ Aristoteles, *Retorik*, s. 169, 1403b 14-20.

sağlamıştır.¹⁹ Görüldüğü üzere bilginin doğruluğun nasıl tespit edileceği ve nasıl aktarılacağı da araştırma konusu olmuştur. Çünkü dil, bir başkasına bir şeyi işaret etmek için vardır.²⁰ Özellikle Sokrates ve Platon'da ön plana çıkan tümelin bilgisine nasıl ulaşılabileceği sorusu, felsefî tartışmaları dil alanına yöneltmiştir. Aristoteles bu eksikliği, “Konuşma tarzı kurallarına yönelik herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Hatta dilin incelemesinde bile son zamanlara kadar çalışma yoktu.”²¹ şeklinde ifade etmiştir. Aristoteles, akıl yürütmelerde kelimelerin anlamlarının çokluğunun, belirsizliğinin ve kullanım şekillerinin farklılığından kaynaklı hataların olduğunu belirtir.²² O, hiç kimsenin bu konulardaki belirsizlikleri gidermek için tereddüt etmemesi gerektiğini söyler.²³ Bu gerekçelerden dolayı dil, incelenmesi gereken yeni bir alan olarak ortaya çıkmıştır.

a) Aristoteles'in Bilgi Anlayışı ve Kategoriler Teorisi

Aristoteles'in varlıkla ilgili yukarıda bahsettiğimiz problemlerin çözümünde ilk adımı, “Kategoriler teorisi”ni ortaya atmak olmuştur. Filozofun bu teorisi, varlık-düşünce-dil ilişkisinin anahatlarını sergileyen bir bakış açısı vermektedir. Bu teorinin getirdiği kurallar, sadece düşüncemizin yapı taşı olan kavramların oluşmasını sağlamakla kalmayıp aynı zamanda düşüncemizin, yargılarımızın ve bilgilerimizin doğruluğunun denetlenmesinde yine benzer bir görevi üstlenir.²⁴

İnsanın varlığı nasıl bilebildiği sorusu, her dönemde olduğu gibi Aristoteles döneminde de en önemli tartışma konularından biridir. Bu soruya, Platon, *Menon* diyalogunda bilmenin hatırlamaktan ibaret olduğu ve insanın aslında doğuştan bilerek dünyaya geldiği cevabını vermiştir. Sofistlere göre ise insan, her şeyin ölçüsüdür, bilgi görecelidir ve kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Aristoteles, bilginin ve bilgiyi elde

¹⁹ Platon, Sofistlerin bilgilerini kullanarak zengin ve soylu gençlerin paralarını alarak onları, avladıklarını belirtir. *Diyaloglar 2, Sofist diyalogu*, s. 285, 223b. Sofistçe Çürütmeler, s. 49, 171b 29.

²⁰ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 223, 435b 25.

²¹ Aristoteles, *Retorik*, s. 170, 1403b 35 – 1404a 2.

²² Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, Çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, 2019, s, 17-21, 165b 23-166b 19

²³ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 71, 175b 29-38.

²⁴ Aristoteles'e göre tekrarlanan algılar deneyi meydana getirir ve bilim ile sanat bu zemin üzerinde inşa edilir. *Metafizik*, s. 76-77, 980b 25-981a 13

etmemizi sağlayan ilkelerin doğuştan geldiği, bilginin göreceli olduğu ve kesin bilgiye ulaşılamayacağı görüşlerine karşı çıkmıştır.²⁵ İnsan, hiçbir zaman bir nesnenin bilgisine önceden sahip olamaz.²⁶

Aristoteles'e göre insan, doğuştan her hangi bir bilgiye sahip şekilde dünyaya gelmez. İnsanın doğuştan getirdiği şey, bilgi edinmeyi sağlayacak olan ilkelerdir. Bu ilkeler, duyu algısıyla birlikte ortaya çıkar ve insanın bilgi üretmesini sağlar.²⁷

İnsan, bilgiye hatırlama yoluyla değil de bireysel nesneleri duyumlayıp bu duyumlardan hareketle elde ettiği tümeller sayesinde ulaşmaktadır. İnsanın bilmesi, önceki bilgilerinden hareketle mümkündür²⁸ ve insan, yeni bilgilere ulaşırken tümevarım yapar. Filozofa göre tümevarım yoluyla elde ettiğimiz yeni bilgiler, bize sanki hatırlama gibi gelir.²⁹ İbn Sina; Aristoteles'in "önceki bilgiler" diyerek kastettiği şeyin sadece zaman bakımından öncelik olmadığını; şeyi, özü bakımından bilmenin öncelik olduğunu belirtir.³⁰

Aristoteles'e göre sonsuz çeşitlilikteki nesneler ve olaylar dünyasından hareketle bilgiye ulaşmanın basamakları vardır. Bu basamaklarda nesne, algılanır. Bu algılar kavrama dönüşür; bu kavramlarla düşünülür. Kavramlarla yargılar oluşur, yargıların doğrulanmasıyla bilgiye ulaşılır.³¹ Duyum yoluyla algıladığımız nesneler, hafızamızda yer eder. İnsanın yanı sıra bazı hayvan türlerinde de hafıza bulunmaktadır ancak onlar, bu seviyenin üstüne çıkamamaktadır.³² Oysa insan türü, hafızadan deney sayesinde "tümel"e yani kavramlara ulaşır. Tek başına adı olan "*Sokrates*" ya da "*Kallias*" bireysel varlıkların veya durumların adları, tümellerle ilişkili olmadıkça o şeye ait hiçbir şey ifade etmemektedir. Bu bireysel nesnelerin dışında hiçbir şey olmadığını kabul edilirse bu durumda akılsal

²⁵ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, Çev. H. Ragıp Atademir, MEB Yayınları, 1996, s.134

²⁶ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, Çev. H. Ragıp Atademir, MEB Yayınları, 1996, s. 177. *Ruh Üzerine*, s. 191-193, 429b 29-430a 24.

²⁷ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 135.

²⁸ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 6-7. *Metafizik*, s. 142-143, 992b 24-993a 7.

²⁹ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 177.

³⁰ İbn Sina, *İkinci Analitikler*, çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, 2006, s. 11-12.

³¹ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 64.

³² Aristoteles, *Metafizik*, s. 76, 980a 28-30 *İkinci Analitikler*, s. 134.

hiçbir şey olmayacaktır ve bilgi üretilmeyecektir.³³ Aklımızın bu nesnelerle ilgili tümel kavramları bulup ifade etmesi gerekmektedir. Filozofa göre birçok defa tekrarlanan hatıralardan tecrübe ortaya çıkar; tecrübe, nesneler dünyasındaki çokluğun dışında ve ruhta yer alan bütüncül bir şeydir.³⁴ Bu bütüncüllüğü sağlayan, biçim veya formdur; bu sayede tümeli kavrayabiliriz.³⁵ “Çünkü tanımı ve bilimi olan, yalnızca tümeldir, birey değil.”³⁶ Böylece Kallias için insan denir; insan, Kallias değildir.³⁷

Bireysel varlıklar olan Sokrates ve Kallias’tan hareketle “insan” tümeline ulaşıldığında artık Sokrates ya da Kallias, kendisiyle ilgili bir önermenin konusu, “insan” tümeli ise yüklem olmuştur. Bir tarafta duyularımız sayesinde algıladığımız bireysel nesne, diğer tarafta da bu bireyleri içeren (kuşatan) tümeler vardır. Örneğin insan tümelinin yanında tek tek varolan atlardan hareketle “at” tümeline ulaşılır. “İnsan, at ve köpek” tümelinden hareketle de “hayvan” tümeline (“Bir hayvan olmaları bakımından bir birlik oluşturlar.”³⁸) ulaşılır. Bu sayede insan, tümevarım yoluyla daha kapsayıcı cinslere ulaşmaktadır.³⁹ Daha genel tümelerin birbirini kapsadığı bu zincirde, “İnsan” kavramı konu; “hayvan” kavramı da yüklem olmaktadır.

Tek başına söylendiğinde bir tümelin doğruluk değeri bulunmaz.⁴⁰ Tümelin doğruluk değeri taşıyabilmesi için bir şeye bağlanarak ifade edilmesi gerekmektedir. Filozofa göre önermesel düşünce, özne ve yüklem birbiri tasdik ya da inkâr edilecek şekilde bağlanmasıdır. Bu sayede yargıların doğruluğunu denetleme yolu açılır.⁴¹ Kavramların sayısı arttıkça, yüklenme ihtimali de artacaktır.⁴² Doğru yüklem doğru konuya yüklenip yüklenmediğinin kanıtlanması gerekmektedir. Filozofa göre, kanıtlamalarda herkesin kabul ettiği ortak inançlar gereği bir şeyin ya

³³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 171, 999b 1-5.

³⁴ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 135.

³⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 172, 999b 16-17.

³⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 449, 1059b 26. Benzer şekilde, s. 575, 1086b 6-7.

³⁷ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 135.

³⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 247, 1016a 25-26

³⁹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 136

⁴⁰ Aristoteles, *Kategoriler*, Çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, 2019, s. 11, 2a 4-9.

Aristoteles, *Önerme*, Çev. H. Ragıp Atademir, MEB Yayınları, 1996, s. 6

⁴¹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a 15-19. *Önerme*, s. 9.

⁴² Türker, *Yargı Mantığı*, s. 142.

tasdik edilmesi ya da inkâr edilmesi gerekir. Bu tasdik ve inkârın neye göre yapılacağı belirlenmelidir. Filozof tam da bu noktada, birbiriyle birleşerek önermeleri oluşturan sözlerin anlamlarını ayırt etmek suretiyle, onları açıklığa kavuşturmuştur.⁴³ Kategoriler sayesinde zihnimiz, dış dünyayla örtüşen ilişkiler kurar.⁴⁴ Kategori kavramı, teknik olarak ilk defa Aristoteles tarafından kullanılan bir kavramdır. “*Kategorema, yüklem; kategoriei, yükleme ve kategorein fiiliyse yükleme, tavsif etmek, bir şey hakkında bir şeyi iddia etmek demektir.*”⁴⁵ Tek tek somut nesnelerden başlayarak gitgide soyut kavramsal düzeye çıkmaktır, kategoriler.⁴⁶

Filozofa göre, bilginin sınırı nesnenin de sınırındır,⁴⁷ bu sayede kelimenin ifade ettiği kavram, şeyin tanımının kendisidir.⁴⁸ Bu durumda kategoriler bilindiğinde varlık da tam olarak bilmiş olur.

“Özü gereği varlığın türleri, kategori türleriyle aynı sayıdadır. Çünkü varlığın anlamları, bu kategorilerle aynı sayıdadır. Kategorilerin bazıları tözü, bazıları niteliği, bazıları niceliği, bazıları bağıntıyı, bazıları etkenliği veya edilgenliği, bazıları yeri, bazıları zamanı ifade ettiğine göre onların her birine varlığın anlamlarından biri tekabül eder.”⁴⁹

Gelinen noktada kategoriler teorisi, konu – yüklem ayrımının doğru şekilde yapılmasını, bu ayrım sayesinde düşüncenin gerçekleşmesini mümkün kılar. Kategoriler, düşüncenin dilde önermelerle ifade edilmesine ve bu önermelerin doğruluğunun denetlenmesi yoluyla mantığın sistemli şekilde işleyişine zemin hazırlar. Bu teori, varlık-düşünce-dil ilişkisinin odağında yer alan ve bu üç kavram alanının birbirine bağlanmasını ve birbirleriyle iç içe çalışmasını sağlayan bir bakış açısı sunar. “Aristoteles’in bu üç farklı alandaki kavramlar arasında kategorilerle kurduğu ilişki, varlık,

⁴³ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, Kabalcı Yayıncılık. 2014, s.50.

⁴⁴ Teoman Duralı, *Aristoteles’te Bilim ve Canlılar Sorunu*, Çantay Kitap, 1995, s. 40

⁴⁵ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 148.

⁴⁶ Duralı, *Aristoteles’te Bilim ve Canlılar Sorunu*, s. 40.

⁴⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 274, 1022a 9-10.

⁴⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 231, 1012a 23

⁴⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 252-253, 1017a 23-28

düşünce ile bilgiyi birbirine bağlamaktadır. Yani kategoriler, aynı zamanda varlığın, düşüncenin ve bilginin kategorileridir”⁵⁰

b) Anlam İncelemesi

İnsan, diğer canlılardan farklı ve üstün olarak dili kullanma kabiliyetine sahiptir. İnsan, bu kabiliyetini sözcükler yoluyla yapar. Hayvanlar, çıkardıkları seslerle bazı şeyleri işaret etseler bile onların çıkardıkları sesler sözcük değildir. İnsanlar, hayvanlardan farklı olarak belirli anlamları olan sözcükler sayesinde birbiriyle konuşur.⁵¹ Konuşma sayesinde düşüncelerimizi birbirimizle paylaşıyoruz. Bir sesin sözcük olabilmesi için belli bir anlamının olması gerekir.⁵² Sözün barındırdığı anlamla sözün işaret ettiği nesne, aynı şeydir.⁵³ İbn Sina, bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Lafzın (sözün) delaletinin anlamı şudur: Bir ismin işitileni (yani lafız) hayalde resmolduğunda nefiste de bir anlam resmolur; böylece nefis, bu işitilenin, bu mefhuma ait olduğunu bilir; dolayısıyla duyu her ne zaman nefse işitilen şeyi getirirse nefis o anlama yönelir.”⁵⁴

Aristoteles’ten farklı olarak dilin düşünce üzerinde etkisi bulunduğu inanan Fârâbî, düşüncelerin doğruluğunun denetlenebilmesi için düşünülen dilin yapısını iyi bilmek gerektiğini, bunun için o dilin kurallarının dili iyi bilenlerden öğrenilmesi gerektiğini belirtir.⁵⁵

Aristoteles, VDD arasındaki ilişkiyi, sağlam bir temele oturtmak için öncelikle “Kategoriler”de bu üç alanın birbirleriyle olan ilişkisini, dilin sınırları içerisinde kalarak incelemiştir. Kategoriler teorisi, varlığın nasıl soyutlanacağı, soyutlanan varlığın dilde kavramlar yoluyla nasıl ifade edileceğine cevap aramaktadır. Filozof, aynı zamanda dilin işleyişinde ortaya çıkabilecek hataları ve yanlış anlamaları gidermek için dil bilgisi kurallarını incelemiştir.

⁵⁰ Türker, *Yargı Mantığı*, s.149

⁵¹ Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, 2000, s. 26, 1253a 13-17.

⁵² Aristoteles, *Önerme*, s. 6.

⁵³ Aristoteles, *İkinci analitikler*, s. 4.

⁵⁴ İbn Sina, *Yorum Üzerine-İbare*, çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, 2006, s. 4.

⁵⁵ Farabi, *Mantiğa Giriş Risaleleri*, çev. Yaşar Aydın, Litera Yayıncılık, İstanbul. 2018, s. 108.

Filozof, kategoriler teorisine başlarken dilde kavramların kullanılmasına ve düzenlenmesine açıklık getirmiştir. Bu sayede düşünmenin ne şekilde gerçekleşeceğinin ilkeleri belirler.

b.1. Kavramların Anlam İçeriği ve Kategorik Düşünmenin İlkeleri

Aristoteles'e göre düşüncenin en küçük parçası kavramlar; sözün en küçük parçasıysa sözcüklerdir (ad, fiil). Önergeler, kavramlardan meydana geldiğine göre kavramlarda veya onların kullanımında bir hata yapılması durumunda akıl yürütmenin de doğru olması mümkün değildir. Bu nedenle Aristoteles, mantık teorisine tahsis ettiği *Organon*'un ilk kitabında öncelikle önermeyi oluşturan konu-yüklem birlikteliğinin akıl yürütmede yol açabileceği yanlışlıkları önlemek için, dilin kelime bilgisi (morphology) ve sözdizim (syntax) yapısını mantık açısından ele almıştır.

b.1.1. Sözcük-Kavram İlişkisi

Aristoteles düşünce ve dilin nihai olarak özdeş olduğuna inansa da, düşüncelerin sözcüklerle ve önergelerle birebir bakışımı olmadığını varsayar. Dil bilgisi bakımından sözcükler; adlar, filler ve edatlar gibi yapısal sınıflar ile özne, sıfat, zarf, tümleç gibi fonksiyonel sınıflara ayrılırlar.⁵⁶ Mantıkta amaç, önermeyi oluşturan kavramları tanımlamak olduğundan dil bilgisinin bu sınıflamaları mantıkta hiçbir işe yaramaz. Çünkü önermenin konusunu tek bir sözcük oluşturabileceği gibi birden fazla sözcük de oluşturabilir; ayrıca bir sözcük bir kavramı ifade edebileceği gibi birden fazla kavramı da ifade edebilir. Bu yüzden kelimelerin, gösterdikleri kavramlar bakımından tasnif edilmeleri gerekir. Böylece Aristoteles, kelimeler ile onların göstergeleri bakımından kelime bilgisini mantık açısından yorumlama gereği duymuştur. Buna göre kelime-anlam ilişkisi;

⁵⁶ Farabi, bu ayrımın yapılmasını şu şekilde gerekçelendirmiştir: “Mantık sanatına başlamaya mümkün kılan şeylerin birçoğu, insan zihninde mevcut olmalarına rağmen fark edilmezler veya ayrıntılarıyla fark edilmezler. Öyle ise amacımız lafızlara yönelmek olduğuna göre, makul manalarını sınıflarına delalet eden lafızların belirlememiz gerekir. Öyle ki bu anlamlar fark edilip her biri kendi bireyliliği içinde görülürse ancak o zaman, bu anlamlar arasından, mantık sanatını ortaya çıkarmada kullanılabilecek olanları çekip çıkarılır.” *Mantiğa Giriş Risaleleri*, s. 144.

sesdeş, anlamdaş, çokanlamlı ve türemiş olmak üzere dört sınıfta ele alınabilir.

Kelimelerin anlamlarının belirlenmesi gerekir.⁵⁷ Bir kelime, birçok anlama gelebilir. Bununla birlikte kelimenin sonsuz anlamı olursa akıl yürütme yapılamaz.⁵⁸ Filozof, bazen de anlam yönünden karışık ve belirsiz olan ifadelerin bilerek kullanıldığını ve bu yolla dinleyicilerin etki altına alındığını belirtir.⁵⁹

b.1.1.1. Sesdeş kelimeler

Bir kelimenin cümlede kullanıldığı bağlamdan kaynaklanan anlam farklılaşmasını, o kelimenin farklı manalara gelmesini ifade etmektedir. Mantıkta olduğu gibi günlük hayatta da cümlelerimizi kurarken kelimeleri ilk akla gelen anlamları yanında kelimelerin anlamlarını çeşitlendirerek ve farklılaştırarak başka manalar ifade edecek şekilde kullanırız. Bu durum, dilin -günlük ya da edebi olarak kullanımda- zenginliği olarak görülse de mantığın işleyişini zora sokmaktadır.⁶⁰ Mantıkta önermenin doğruluk değerinin denetlenebilmesi için cümlenin ifade ettiği anlamın herkes tarafından aynı şekilde ve net olarak anlaşılması gerekir. Bu sorunu gören filozof, bir terimin içerdiği türlü manalarını inceleme ve bu manaların tariflerini yapma gereği duymuştur.⁶¹ Çünkü neredeyse her kelime sesdeştir.⁶²

Somut bir nesnenin farklı şekillerde ifade edilmesi: Somut nesneler alanında karşılığı olan bir kavramın aynı zamanda sadece şekline bakılarak kullanılması. Örneğin “insan” kavramının, hem nesnel gerçekliği olan insan için hem de resim ya da fotoğrafta görünen insanı ifade edecek şekilde

⁵⁷ Bir şeyin var olup olmadığını tespit etmeden önce, o konuyla ilgili kullanılacak olan kelimelerin anlamlarının netleştirilmesi gerekir. Aristoteles, *Metafizik*, s. 232, 1012b 5-7.

⁵⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 205, 1006b 4-5.

⁵⁹ Aristoteles, *Retorik*, s. 179-180, 1407a 33-1407b 8.

⁶⁰ Aristoteles, *Topikler*, Çev. H. Ragıp Atademir, MEB Yayınları, 1996, s. 34.

⁶¹ Aristoteles, *Topikler* s. 25. Farabi *Kitabu'l-Burhan*, Ömer Türker, Ömer Mahir Alper, Türkiye Yazma Eserler Kurumu başkanlığı, İstanbul.2014. s. 150.

⁶² Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, 2019, s. 45, 322b 30-31.

kullanılması.⁶³ Bu iki ifadede de ortak insan kavramı olmasına rağmen gerçek anlamıyla insanı fark edilmesini ve resimdekinden ayrılmasını sağlayan şey, insan şeklinin (formun) kendi maddesinden (etten kemikten oluşan canlı insan) meydana gelmesidir.⁶⁴ Bu da demek oluyor ki resimdeki insanla etten ve kemikten oluşan insan, farklı varlık ifadeleridir.

Filozofun dikkat çektiği diğer bir ayrıntı ise bir yargıda kendisinden bahsedilen bir nesnenin gerçek anlamda olup olmamasıyla yargıda iddia edilen şeyin doğruluk iddiasını birbirinden ayırmasıdır. “Homeros şairdir”, önermesinde Homeros’un şair olduğu iddia edilmektedir; burada Homeros’un gerçek anlamda var olup olmadığı kurulan önermenin kapsamının dışındadır.⁶⁵

Nitelemeye göre anlamın farklılaşması: Farklı alanlardaki varlıkları nitelemek için kullanılan kelimelerin bu alanların farklılıklarına bağlı olarak manaları farklılaşır. Bu farklılaşmalardan biri de duyulardan kaynaklı anlam farklılaşmasıdır. Bir kelime, farklı duyulara hitap edecek şekilde kullanıldığında kast olunan anlamı değişir. Örneğin; açık kelimesi renk için kullanıldığında beyaz ya da beyaza yakın renkleri ifade ederken; ses için kullanıldığında ise sesin net şekilde duyulmasını ifade etmektedir.⁶⁶ Renkle ilgili örnekte görme duyusuna göre, ses için ise işitme duyusuna göre manası ortaya çıkar.

Kategorilere göre anlam farklılaşması: Kategoriler teorisi; varlık, düşünce ve dil ilişkisinin odağında yer alıp dil alanında da bir kavramın anlamının netleştirilmesinde önemli görev üstlenmektedir. Bir kavramın anlamı, farklı kategorilerin içinde kullanıldığında o kavramın anlamını değiştirmektedir. Örnek olarak; iyilik kelimesi, varlık olarak insana uygulandığında adil olana iyilik; zaman kategorisinde, uygun zamanda

⁶³ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a 1-5

⁶⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 281, 1023b 2

⁶⁵ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 101. *Önerme*, s. 31.

⁶⁶ Aristoteles, *Topikler* s. 27

olana iyilik; nicelik kategorisinde, tam ölçüde olana iyilik olduğunu belirtir.⁶⁷

Filozofa göre “iyi” ve “güzel” gibi geniş kullanım alanına sahip kelimeler ve bu kelimelerin zıddı olan “kötü” ve “çirkin” de sesdeştir.⁶⁸ Bu kelimeler, çok farklı şekillerde olan varlıkları nitelemek için kullanılır. Örneğin; güzel ve zıddı olan çirkin kelimesi, insan için kullanıldığında güzel olup olmamayı nitelerken; güzelin zıddı olan çirkin ise bir ev için kullanıldığında o evin güzel olmamasını, ören yeri gibi yıkık eski olması belirtir. İyi kelimesi de bazen gözle görülür durumların olmasını sağlayan şeyler için kullanılırken -sıhhat veren bir yiyeceğe iyi denmesi- bazen de cesaretli bir kimse için kullanıldığında gözle görülmeyen bir durumu belirtir.⁶⁹ Benzer şekilde “büyük”- “küçük” gibi nicelik kategorisine ait kelimeler, bir acıyı tarif ettiklerinde farklı manaya sahip olur.⁷⁰

Eylem bildiren kelimelerde çift anlamlılık: Aristoteles’in dikkat çektiği diğer bir sesteşlik türü de bir kelimenin ve bu kelimenin zıddının birden fazla anlam ifade etmesidir. Örnek olarak; görme ve duyma gibi kavramlar, hem bu duyumlara sahip olmayı hem de bu görmenin ve duymanın gerçekleştiği durumlar için kullanılır. Olumsuz olan görmeme ve duymama da bu duyumlara sahip olmama durumunu gösterirken aynı şekilde bu duyuların kullanılmaması durumunu da ifade etmektedir.⁷¹ Bir kelimenin kendisi kaç farklı anlamda kullanılıyorsa zıddı da o kadar farklı anlamda kullanılır.⁷²

Filozofa göre bazı kelimelerin cümlede kullanımı farklı anlamlar içermektedir; “İşte, çok şey öğrendi.” Burada “öğrenmek” sesdeş kelimedir; hem bilgiyi edinme hem de bir şeyler yapma anlamına gelir.⁷³ “Dahası, oturmak ve ayakta durmak, hastalanmak ve sağlığına kavuşmak aynı şeydir, çünkü ayağa kalkmış olan ayaktadır ve iyileşen sağlığına kavuşuyordur; öte

⁶⁷ Aristoteles, *Magna Moralia*, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, 2019, s. 15, 1183a 9-23. s. 113, 1205a 8-16. *Topikler* s. 29. *Eudemos’a Etik*, 1217b 26-40.

⁶⁸ Aristoteles, *Topikler* s. 26

⁶⁹ Aristoteles, *Topikler* s. 25.

⁷⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 266, 1020a 25.

⁷¹ Aristoteles, *Topikler* s. 28.

⁷² Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 105, 1129a 20.

⁷³ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 17, 165b 31-33.

yandan ayağa kalkan oturandır, iyileşen de hasta olan.”⁷⁴ Benzer şekilde sıhhat kelimesi, hem sıhhatli olma durumunu hem de sağlık veren bir yiyecek ya da ilaç için kullanılabilir.⁷⁵ Bu durumla ilgili diğer bir sesdeş kelime çeşidi de bir kelimenin kendisinin kazandığı bu anlam farklılaşmalarını aynı kelimenin çekimli halini de barındırmasıdır; sıhhatlice hem sıhhatli bir görünüş olarak hem de aynı şekilde sıhhatli olmaya neden olan bir şey için kullanılır.⁷⁶

İlinti yönünden anlam farklılaşması: Bir nesnenin başka bir şeye benzerliğinden dolayı farklı bir manada belirtilmesidir. Safran maddesinin sarılığından dolayı “bal”a benzetilerek, safrana bal denmesi; kuğuya beyazlığından dolayı “kar” denmesi;⁷⁷ tatlıyı seven birinin, şarap tatlı geldiği için şaraba tatlı demesi;⁷⁸ cesur birini ifade ederken aslan denmesi.⁷⁹ Bu durumlarda görelî olarak kelimelerin manaları değişebilmektedir.

Mecaz kullanımdan kaynaklı anlam farklılaşması: Aristoteles’in kelimelerin anlamlarının farklı manalara gelmesiyle ilgili diğer dikkat ettiği nokta ise mecaz kullanımlardır. Bir kelimeye, kendisiyle hiçbir alakası olmayan başka bir kelimenin anlamının tasdik edilmesine mecaz kullanım denir. Mecaz kullanımda anlam belirsizleşir.⁸⁰

”Söz gelimi, itidal bir ahenktir denildiği zaman olduğu gibi: Gerçekte her cins esaslı olarak türleri hakkında tasdik edilmiştir, halbuki ahenk itidal hakkında gerçek manada değil, her ahenk gerçekte ancak seslerde bulunmakla, mecazi olarak tasdik edilmiştir.”⁸¹

b.1.1.2 Anlamdaş kelimeler

Mantıkta bir önermenin tasdik ya da inkârını kesin olarak yapabilmek için önermede iddiaya konu olan şeyin bütün hallerini incelemek gerekir. Bu incelemeyi sonsuz sayı ve çeşitteki bireysel nesnelerle yapmak imkânsızdır.

⁷⁴ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 17, 166 1-4.

⁷⁵ Aristoteles, *Topikler* s. 31.

⁷⁶ Aristoteles, *Topikler* s. 29.

⁷⁷ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 31-33, 168b 27-35.

⁷⁸ Aristoteles, *Topikler*, s. 47.

⁷⁹ Aristoteles, *Retorik*, s. 177, 1406b 23, s. 196, 1413a 1-39.

⁸⁰ Aristoteles, *Topikler* s. 170.

⁸¹ Aristoteles, *Topikler* s. 100.

Bu inceleme için sonsuz sayı ve çeşitteki nesnelerin, en genel cinslerden/gruplardan başlayıp daha bölünemez olan türlere kadar inilerek incelenmesi gerekir.⁸² Bu inceleme bizi kavramlara ulaştırır. Aristoteles için düşünmenin temeli, kavramla başlar. Bu kavramlar, tümevarım ve tümdengelim yöntemleriyle kendi aralarında cinslerine ve türlerine göre gruplandırılır.⁸³ Bu durumda bir ad, birden fazla nesnede aynı şeyi ifade ettiğinde anlamdaş kelime olur.⁸⁴

Cümle kurulurken kullanılan bir kavram, o kavramın işaret ettiği şey hakkında çeşitli malumatlar vermektedir. Örneğin, “insan” kavramı kullanıldığında insanın bir hayvan olduğu, canlı olduğu, iki ayaklı olduğu, akıl sahibi olduğu ve öğrenmeye açık olduğunu belirtilmiş olur.⁸⁵ Bu belirtme durumu, yargılarda tek tek konu edilen Sokrates, Kallias vb. tüm insanlar için geçerlidir. Bu sayede çevremizde bireysel insanların oluşturdukları çokluk ve çeşitlilik “insan” kavramının anlamının barındırdığı değişmez özelliklerle sabitlenmiş olur. Tek bir insan hakkında bir yargıyla karşılaşıldığında bu yargının doğruluğunu insan kavramının sahip olduğu bu özellikler yoluyla denetlenir. Örneğin, “Sokrates iki ayaklıdır” önermesinin doğruluğu, Sokrates insan olduğu için “insan” kavramına bakılarak denetlenir. Benzer şekilde insan, at, öküz gibi farklı varlıkları içinde bulunduran “hayvan” kavramı için de geçerlidir; hayvan kavramının barındırdığı; canlı olması, hareket etmesi, beslenmesi gibi ortak özelliklerin hepsi insan, at ve öküz için de geçerlidir.⁸⁶ Bir tür veya bir cins için kullanılan kavram, anlam içeriği ve kapsamı olarak o türün ya da cinsin kapsadığı bütün bireyler için eşittir.⁸⁷ Sokrates’in bazen daha fazla bazen daha az olduğu söylenemez ve Sokrates ve Kallias, biri diğerinden ne daha fazla ne de daha az insandır.

⁸² Aristoteles, *Topikler* s. 41.

⁸³ Aristoteles, *Topikler* s. 35.

⁸⁴ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a 6-12, s. 17, 3b 8

⁸⁵ Aristoteles, *Topikler* s. 52. (Bu konu çalışmanın üçüncü bölümünde yüklemeler başlığında, ayrıntılı olarak izah edilecektir.)

⁸⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a 6-12. *Topikler* s. 117

⁸⁷ Ammonius, *On Aristotele's Categories (Kategoriler Şerhi)*, çev. S. Marc Cohen, Gareth B. Matthews, Printed in Great Britain. 1991, s. 62.

Anlamdaşlık yönünden birliktelik ilişkisi bulunmayan nesneler, birbiriyle karşılaştırılmaz. Örneğin; kalem, sirke ve yüksek ton birbirleriyle karşılaştırılabilir nesneler değildir. Hava ve su, çokluk yönünden karşılaştırılmaz. Oysa yüksek ton, bir alçak tonla karşılaştırılabilir, çünkü “sesin keskin”liği her ikisi içinde aynı şeyi belirtir.⁸⁸ Nicelikleri ya da nitelikleri kıyaslarken kullanılan “çok”, “misli”, “eşit” gibi kelimeler de anlamdaştır. Çünkü bu kelimelerin kast ettiği nitelikler ve nicelikler her seferinde farklıdır.⁸⁹ Örneğin, iki farklı ağaç ya da tepe biri diğerinin iki mislidir, üç mislidir şeklinde kıyaslayabilir.

Tümel anlamdaşlık: Benzer özelliklere sahip aynı türün birden çok bireyini işaret eden tür adları ve aynı cinsin birden çok türünü işaret eden cins adları, işaret ettikleri şeylerin ne olduğunun bilgisini verdiği için anlamdaş kavramlardır.⁹⁰ Örneğin; Ali, Ahmet ve Ayşe’yi tanımlamakta kullanılan “insan” kavramı, bir tür adıdır ve bir adla birden çok nesneye işaret ettiği için anlamdaş bir kavramdır. Benzer şekilde insan, köpek ve at’ı tanımlamakta kullanılan “hayvan” kavramı, birden çok türe işaret ettiği için anlamdaş kavramdır. Bu anlamdaşlık, aynı tümelin içinde olan nesneleri ya da kavramları belirler. Daha kapsayıcı bir kavram olan “hayvan” kavramı, “insan” kavramıyla anlamdaş değildir. Bu yolla bireysel nesneler ve kavramlar arasında benzerliklerine göre bir anlam ilişkisi kurulur. Tek bir kavram, birden çok şeyi işaret ettiği için bu kavramlara tümel denir.

Sınırsız sayı ve çeşitlilikte olan nesneler dünyası; türler, bu türlerin cinsleri ve bu cinsleri kapsayan daha üst cinsler şeklinde kavramsallaştırılır. Tür ve cins adlarıyla yapılan bu kavramsallaştırma sayesinde bireysel varlıkların sahip olduğu ya da olmadığı özelliklerden hareketle zihinde varlığa ilişkin soyut ve hiyerarşik bir kavram yapısı kurulur. Bu kavramsal yapıyla dış dünyada kendi halinde bulunan nesneler zihinde var edilmiş olur.

Kavramların tür ve cins şeklinde hiyerarşi içinde bulunmasının doğal bir sonucu olarak her zaman yapısı gereği daha kapsayıcı olan cins, kapsadığı

⁸⁸ Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür Yapı Kerdi Yayınları. 2019, s. 327, 248b 7-15.

⁸⁹ Aristoteles, *Fizik*, s. 327, 248b 16-20.

⁹⁰ Aristoteles, *Topikler*, s. 100, 117.

türün ya da türlerin bütün bireyleri hakkında tasdik olur; buna karşılık cinsin içinde bulunan bütün bireylerin tek bir türe ait olduğunu tasdik etmek imkânsızdır. Örneğin, “Her insan hayvandır” ($S < P$) önermesi doğrudur ama “Her hayvan insandır” ($S > P$) önermesi –hayvan cinsinin içinde başka türler olduğu için- yanlıştır.⁹¹ Bu kuralın benzeri tür-birey ilişkisi için de geçerlidir; “Sokrates insandır” ($S < P$) iddiası doğruyken “İnsan Sokratestir” ya da “Her insan Sokratestir” iddiası yanlıştır. Benzer şekilde “her insan, her hayvandır” şeklinde bir önerme kurulamaz. Çünkü burada sadece hayvan cinsi bütün insan bireylerini kapsamaktadır.⁹² Birey, kendi türüne karşı ve türde ait olduğu cinse karşı her zaman dil bilgisinin kuralları gereği cümlede özne; mantık kuralları gereği önermede konu olmak zorundadır. Bir türün ya da cinsin tamamını değil de belirli bir kısmını işaret eden önermelerdeyse konu ile yüklem arasında kurulan ilişki şu şekilde olur: “Bazı hayvanlar insandır”, “Şu insan Sokratestir” ($S = P$). Bu tarz önermelerde yüklem, konunun kapsamına göre sınırlandırıldığı için bu önerme şekli doğrudur. Bu sayede türlerle bu türleri içinde bulunduran cinsler arasında anlam yönünden kurulan ilişki, yargıların ve bu yargılar yoluyla yapılan kıyasların doğrulanmasını sağlamaktadır.⁹³

Önermenin yapısı gereği konu, yüklem belli bir kısmıyla sınırlandırılmışsa bu önermenin dile getirdiği tarif de anlamdaştır. Örneğin, “insan” kavramıyla “iki ayaklı hayvan” ($S = P$) önermesi anlamdaştır.⁹⁴ Bu iki farklı ifade, aynı şeye karşılık gelmektedir. Bu sayede “hayvan + iki ayaklı” birbirinden farklı iki şey değildir. Bu önermede konu ve yüklem birlik oluşturarak bir tek şeyi, insanı belirtir.⁹⁵

Aristoteles, kavramların anlamları ve kapsamaları hakkında tespitte bulunurken dikkate aldığı en önemli unsur, o kavramların ait olduğu cinslerdir. Filozofa göre cinsler arasında geçiş yoktur, bir kavram tek bir

⁹¹ Ammonius, *Kategoriler Şerhi*, s. 53, Porphyrius, *İsagoge*, s. 38-39, 7 5-8.

⁹² Aristoteles, *Önerme*, s. 12.

⁹³ İspatta bir cinsten öbür cinse geçilmez. Örneğin bir geometri önermesi, aritmetikle ispat olunmaz. İspatta kullanılan uç ve orta terimlerin aynı cins içinde olması gerekmektedir. Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s.23-24

⁹⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 205, 1006b, 2-3.

⁹⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 389, 1045a 15-19.

cinse ait olabilir ve kesinlikle başka bir cins içinde kullanılmaz.⁹⁶ Filozof koyduğu bu kesin kuralı referans olarak bir kavramın farklı cinsler içinde kullanımının önünü keser. Bu suretle bir kavram, yalnızca bir cins içinde kullanılır. Örneğin, “eşek” kavramını tanımlamak için makine benzetmesinin yapılması gibi; oysa hayvan cinsini tanımlayan özelliklerin hiçbirinde makine tanımı bulunmamaktadır, yani makine kavramı hayvan cinsine ait değildir. Bu durumda “eşek” için makine kavramının kullanılması yanlıştır.⁹⁷

Niteliksel anlamdaşlık: Farklı tür ya da cinsteki nesnelerin çeşitli vasıflarına göre benzerliklerini ifade eder. Örneğin, bronz ve muma “kaygan” denmesi.⁹⁸ Nitelik ve nicelik bildiren kelimeler, farklı türlerin ve cinslerin özelliklerini ifade etmede kullanıldığı için bunlar, töz kategorisine ait değildir. Niteliksel anlamdaşlık, nesnenin tözüne ilişkin bir bilgi vermez. Bu yüzden aynı türün içinde yer alan varlıkların arasında olan niteliksel farklılıklar da o türün tözüne ilişkin bir farklılık vermez. Örneğin, Sokrates ile siyah ten rengine sahip bir Habeşli sadece nitelik olarak farklıdır. Bu iki insanın farklılığının özü yönünden olduğu iddia edilemez.⁹⁹

Tümel anlamdaşlıkla niteliksel anlamdaşlık birbirinden farklıdır. Tümel anlamdaşlık, taşıyıcı durumundaki bireysel varlıkların türlerini ve cinslerini belirterek hiyerarşik bir kavram yapısı oluşturulmasını sağlar. Bu yapıda, cinsler arasında geçiş olmadığı için bir cinse ait kavram, farklı bir cinsin yapısal özelliğiyle belirtilemez. Şöyle ki “balık kuştur” yargısında balık, kuş olmadığı için ya da “balığın kanatları vardır” yargısında kanatlı olmak, balık türüne değil de kuş türüne ait bir tanım olduğu için bu yargıların ifade ettiği iddialar saçmadır.¹⁰⁰ Oysa niteliksel anlamdaşlık, birbirinden farklı varlıkların benzerlikleri üzerinden yapıldığı için farklı tür ve cinsteki

⁹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 438-439, 1057a 19-39

⁹⁷ Aristoteles, *Topikler* s. 30

⁹⁸ Aristoteles, *Fizik*, s. 317, 12-16.

⁹⁹ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 21, 166b 29-37.

¹⁰⁰ Abdulkuddüs Bingöl, *Klasik Mantığın Tanım Teorisi*, MEB Yayınları, 1993, s. 59.

varlıklar niteliklerine göre ilişkilendirilir.¹⁰¹ Örneğin, “kedi”ye ve “buğday tanesi”ne küçük denmesi.

Filozofun anlamdaş kelimelerle ilgili diğer bir tespiti de birden fazla kelimenin aynı anlamı ifade etmesidir.¹⁰² Birey-fert, yanıt-cevap, okul-mektep gibi örneklerde de görüldüğü gibi iki farklı kelime, aynı anlamı ifade eder.

b.1.1.3. Çokanlamlı kelimeler

Bir kelimenin anlamının birden farklı şeye işaret etmesidir.¹⁰³ Filozofun konu hakkında verdiği örneklerden biri de “üçgen”dir. “... eğer üçgen iki dik açıya eşitse, baş figür olmak ve ilke olmak ve şekil olmak...”¹⁰⁴ Benzer bir şekilde “el” kelimesi örnek olarak verilebilir; “el” hem insan eli hem de yabancı kimse anlamına gelmektedir.

Dile getirilen cümleler, düşüncenin dışı vurulmuş halidir. Yargılar bu cümleler sayesinde diğer insanlarla paylaşılır. Ortaya konulan bir yargının doğruluğunun denetlenebilmesi için yargıda geçen kelimenin, birden fazla şeyi ifade etmemesi gerekir. Bir yargıda geçen kelime, birden çok anlama geliyorsa – kelime çok anlamlı ise- bu yargıyla muhatap olan kişilerin yargının doğruluğu üzerinde anlaşması mümkün olamayabilir. Bu durumda müphemliği gidermek için o adın hangi anlamda kullanıldığının netleştirilmesi gerekir.

“Bazılarının söylediği gibi, adlara yöneltilen akıl yürütmelerle düşüncelere (dionnoia) yöneltilen akıl yürütmelerin birbirinden farkı yoktur; zira bazılarının adlara bazılarının da düşüncelere yöneltildiğini ve bunların aynı da olmadığını varsaymak yersiz. Bir adı kullanırken, onun soruda muhatapla anlaşıldığı anlamda kullanılmadığını düşünmek dışında, düşünceye yöneltilmiş olmayan nedir? Ama bu, ada yöneltilenle aynı. Düşünceye yöneltilen ise muhatapla anlaşırken onun zihnindeki (dianoemai) her neyse ona

¹⁰¹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 27, 5b 19-21.

¹⁰² Aristoteles, *Retorik*, s. 173, 1405a 1-3

¹⁰³ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 19, 166a 15-16. s. 35, 169a 22-31. S. 45, s. 39, 170a 12-19. 171a 12-19

¹⁰⁴ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 31, 168a 39-40.

yöneltirilir. Eğer adın birden fazla anlamı varsa (bu sorgulananda da olabilir sorgulayan da) onun bir anlamı olduğunu düşünüyorsa, sözgelisi “varolan” ve “bir”in çok anlamı varsa, ama hem yanıt veren hem de sorgulayan bunların bir anlamı varmış gibi konuşuyorsa ve iddia edilen her şeyin bir olduğu ise bu tartışma ada mı yöneltirilmiş olacak yoksa sorgulananın düşüncesine mi?”¹⁰⁵

Bu sayede tartışmaya muhatap olan taraflar, çok anlamlı bir adın o cümlede, hangi şeye işaret ettiğine karar verir. Bu karardan sonra yargının doğruluğu denetlenebilir.¹⁰⁶

b.1.1.4. Türemiş kelimeler

Bir kelimenin önüne veya sonuna çeşitli ekler getirilerek oluşturulan yeni kelimelerdir. Bu yeni kelimeler, anlam olarak ilk kelimeyle ilişki içindedir. Okuma-yazma bilgisinden “okur-yazar” kavramının oluşturulması.¹⁰⁷

Filozofa göre türemiş kelimeler, dizili ve çekimli olarak ikiye ayrılır. Bir kavramın başka kavramı nitelemesine, dizili kavram denir. Örneğin, “adil insan” ile “adil eylem”, adalet kavramının dizileridir. Çekimliler ise “adalet”, “sıhhat” ve “cesaret” kavramlarının, “adilce”, “sıhhatlice” ve “cesurca” olması gibi.¹⁰⁸

Nitelik kategorisinde yer alan kavramlar, türetilmek suretiyle nasıl sorusunun cevabı olur. “Beyazlık” ve “uzunluk” gibi kavramlar; “beyaz” ve “uzun” olmak suretiyle bir şeyin nasıl olduğu sorusunun cevabıdır.¹⁰⁹

Filozof, türemiş kelimeleri, ismin halleri olarak kabul etmiştir. Yukarıda örneği verilen ve günümüz dil bilgisi kuralları açısından yapım ekleri denilen eklerin yanında çekim eklerini de bu şekilde izah etmiştir. “Philon’un, Philon’a ve bu türlü başka şekiller isim değildir; bunlar ismin

¹⁰⁵ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 41-43, 170b 10-24

¹⁰⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 456, 1062a 11-20.

¹⁰⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a 13-14

¹⁰⁸ Aristoteles, *Topikler*, s. 29, 61.

¹⁰⁹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 49, 10a 27-31, Topikler, s. 71. Bu konu, 2. bölümde niteliksel adlandırma kısmında ayrıntılı olarak izah edilmiştir.

halleridir. Bu hallerin tanımlanması her bakımdan ismin tanımlanmasının aynıdır.”¹¹⁰

Kelime türetmeye diğer bir örnekse onu çoğul hale getirmektir. Örneğin, “kör”, bir kişi için kullanılırken “körler” denildiğinde birden fazla insanın ifade edildiği anlaşılır.¹¹¹

b.2. Cümle-Düşünce İlişkisi

Kategoriler teorisi, bir taraftan insan aklının varlıkları soyutlayarak kavramsallaştırmasını, diğer taraftan önermenin nasıl kurulması gerektiğini göstermektedir. Bu yönüyle kategoriler teorisi, insanın bilme sürecinin baştan sona kadar (algı, kavram, önerme, kıyas ve bilgi) bir düzen içinde nasıl yapılacağının ilkelerini belirler. Bu sayede varlık-düşünce-dil ilişkisinin nasıl gerçekleşeceğinin kuralları konulur. Filozof, kategoriler teorisinin neredeyse her aşamasında varlığa başvurarak iddialarının doğruluğunu gösterir. Bu sayede doğrulama ya da ispat dediğimiz işlem salt akılsal¹¹² bir işlem olsa da bunun kuralları, kategorilerle yine varlığın kendisine dayanır. İfadelerin, şekil yönünden (konu-yüklem) doğru kurulması sağlanır ve doğruluğu denetlenir. Şekil yönünden doğru olsa da anlam yönünden saçma olan ifadelerin önüne geçilir. Bu kurallar, mantığın ilkeleriyle¹¹³ birlikte işlenerek Aristoteles’te bilimsel düşüncenin yöntemini oluşturur.

Filozof bu bölümde, kavramlardan önermelere nasıl geçildiğini açıklar. Bu noktada, kavramsallaştırılan varlıklar, cümleler sayesinde dilde hayat bulur. Mantıkla dil arasında şu şekilde bir bağ vardır: Mantık açısından kurallara uygun olarak ortaya konulmuş bir cümle, bize varlığı bilme imkânı sağlar ama mantıkla dil bilgisi kuralları yani gramer aynı şey değildir. Mantık, düşüncelerin doğruluğunu ve yanlışlığını belirtir. Bir düşünceyi açığa çıkarmanın yolu, onu herhangi bir dilde ve o dilin dil bilgisi kuralları içinde ifade etmektir. Dil bilgisi kuralları, o dilin yapısını ve gramerini

¹¹⁰ Aristoteles, *Önerme*, s. 7.

¹¹¹ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 29, 168a 8-16.

¹¹² Türker, *Yargı Mantığı*, s. 93-94. Bu akılsal işlem, 3. bölümde izah edilecektir.

¹¹³ Aristoteles, *Metafizik*, IV. Kitap (Özdeşlik, Çelişmezlik ve Üçüncü halin imkânsızlığı)

inceler. Bu durumda dil bilgisi kurallarını inceleyen gramer bilimiyle mantık arasında bir benzerlik vardır. Aristoteles'in gramer ve mantık arasında gördüğü ilişkiyi özetleyen Farabi şöyle söyler: "Nasıl ki gramer beyan/ifade hususunda dilin yanılmasının mümkün olduğu şeylerde dilin ölçütü ise aynı şekilde mantık ilmi de düşünülürler hususunda yanılmasının mümkün olduğu şeylerde akıl için bir ölçüttür."¹¹⁴

b.2.1. Varlığı İfade etme yolları

Aristoteles'e göre iki farklı ifade türü vardır. Bunlardan birincisi, bir sözü tek başına kullanmak, ikincisiyse bir sözü başka bir sözle bağlayarak kullanmaktır.¹¹⁵ Herhangi bir şey sözle tek başına dile getirildiğinde o varlığı kavramsallaştırmayla diğer varlıklardan ayrılmış olur. Tek başına dile getirilen "insan", "öküz", "koşuyor", "zafer kazanıyor" gibi sözler, o varlıklar veya durumlar hakkında olumlu ya da olumsuz bir şey izah etmez, bir yargı bildirmez ve dolayısıyla bir bilgi vermez.

*"Söz ayrı ayrı alınan her bir bölümün bir tasdik veya bir inkâr olarak değil, bir beyan olarak bir anlamı olan uylaşımlı bir sestir. Demek istiyorum ki söz gelimi, insan kelimesinin bir manası vardır; bununla beraber onun varolduğunu ya da varolmadığını anlatmaz."*¹¹⁶

Aristoteles, varlıkların ve varlıkların ilişkilendirilebileceği tüm olayların, durumların ve hallerin en fazla on farklı kavramsallaştırma şekliyle tek tek ifade edilebileceğini belirtir; bu on farklı kavramsallaştırma şekli, filozofun varlığa ilişkin olarak yaptığı kategorilerdir.

Bir söz tek başına ifade edildiğinde herhangi bir doğruluk değeri taşımaz. Bir ifadenin doğruluk değerinin olabilmesi için iki sözün birbirine bağlanarak ifade edilmesi gerekir. "İnsan koşuyor" ya da "insan zafer kazanıyor"¹¹⁷ ifadeleri, bu durumun örneğidir. Mantıkta, ifadeleri bu şekilde birbirine bağlayarak söylemeye önerme (symploke) denir. Kavramların varlık bağlacıyla ilişkilendirilmesiyle kavramdan önermeye ve

¹¹⁴ Farabi, *Mantığa Giriş Risaleleri*, s. 16-18.

¹¹⁵ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a 15-19.

¹¹⁶ Aristoteles, *Önerme*, s. 9

¹¹⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a 17

önermelerin kavram serisi yardımıyla ilişkilendirilmesiyle de önermeden kıyasa geçilmiş olur.¹¹⁸

c) Kategoriler

Aristoteles kategorileri, *Organon*'un ilk kitabı olan *Kategoriler*'de ve *Metafizik* adlı eserinin başta beşinci kitabı olmak üzere muhtelif yerlerinde sistemli bir şekilde incelemiştir. Burada incelenecek kategoriler mantık külliyatında yer alanlardır. *Organon*'da kategoriler, her ne kadar varlıkların zati ve arızı özellikleri arasındaki yapısal ilişkileri ontolojik bakımdan ele alıyor olsa da, daha ziyade bu ilişkilerin düşünceye ve dile nasıl yansıdığı bakımından incelenmiştir. Bu özelliği itibarıyla çalışmanın bu kısmında –dil bölümü- yer alması daha uygundur. Metafizikte yer alan kategoriler ise doğada kendi halinde çokluk, çeşitlilik ve değişkenlik içinde bulunan ve oluş –yok oluşa tabi olan varlığın düşünülmesi ve soyutlanması bakımından ele alınmıştır. Yapılacak bu iki farklı kategori incelemesi aslında bir ve aynı şeydir. Sadece konunun daha iyi anlaşılabilmesini ve kendi halinde bulunan fiziksel varlıkların soyutlanabilmesini sağladığı için *Metafizik*'teki kategorilerin mantıksal önceliğe sahip olduğunu söylenebilir. Bu yönüyle varlığın soyutlanabilir hale getirilmesi işlemi, çalışmanın “Varlık” bölümünde işlenecektir. Bu bölümde ise varlığın kendisi, nitelik, nicelik, görelilik ve diğer hallerinin kavramlarla nasıl ifade edildiği açıklanacaktır. Çalışmanın “düşünce” bölümündeysen kavramlarla bu kavramların varlık sahasında işaret ettiği şeyler arasında köprü kurulacak ve kavramların anlamları buna göre değerlendirilecektir. Kategoriler sayesinde bu üç alan birbirine bağlanmış olmaktadır. Bu sayede varlık; düşünce ve dilde eksiksiz ve hatasız olacak şekilde “doğru anlamda var”¹¹⁹ edilir. Hatta Aristoteles, bu konuda o kadar iddialıdır ki ona göre bireysel olarak var olan varlığın ne olduğu konusunda yanılmak mümkün değildir.¹²⁰ Başta bu ilke ve kurallar konulmazsa özellikle sofistlerin dilin kullanımından kaynaklı belirsizlikleri

¹¹⁸ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 114. *Üçleme Sorunu*, s. 146. Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 11, 165a 1-4.

¹¹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 304, 1027b 18-39.

¹²⁰ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 197, 430b 26-32.

ve hataları bahane ederek¹²¹ genelgeçer bilginin olamayacağı iddiası çürütülemez.

Kategoriler, bir şeyin tarafımızca bilinmesinin yolunu açmaktadır. Bir şeyin kategorilerini belirleyemiyorsak o şeyi açıklayamayız. Filozofun verdiği örnekle, “Bir davranışın sevgi dolu olması için belirli bir özelliği olması, bir büyüklüğü ya da niteliği olması, belirli bir zaman ve yerde yapılması gerekir.”¹²²

Filozofun kategoriler teorisinin ve dolayısıyla varlık anlayışının ilk ve en temel dayanağı, fiziksel dünyada tek tek ve bireysel halde bulunan nesnelerden oluşur. Aristoteles, asıl anlamda varlık olarak işaret edilebilir bir insan veya at gibi bireysel varlıkları kabul eder. O, ontolojik anlamda bireysel varlıkları öne koymaktadır¹²³ ve tüm düşüncesini bu bireysel varlıkların üzerinden geliştirir. Bu bireylere işaret eden kavram adları – tümeller- ise tanım bakımından bireysel nesnelerden önce gelir.¹²⁴ Bireysel olan ve tümel olan ayrımı, kategorileri şekillendiren önemli ayrımlardan biridir. Kategoriler, bireysel olan nesnelerden ve olaylardan hareketle kavramlara nasıl ulaşılacağına yöntemini verir. Filozofun daha önce de belirttiği gibi tartışmaya nesnelerin kendisini getiremeyiz ancak nesnelerin adlarıyla tartışabiliriz. Ayrıca filozof tüm hareket ve değişimleri yine bu kategorilere göre inceler.¹²⁵

Ona göre gerçek anlamda var olan, bu bireysel varlıklardır ve bu varlıklara ilişkin diğer tüm şeyler ona yüklenen kavramlardır. Bu kavramlar, birbirine bağlanarak söylenmediğinde her biri bir kategoriye denk gelmektedir. Bu kategoriler; varlık (ousia), nicelik, nitelik, göreceli ilişki, yer, zaman, duruş, sahiplik, etki ve edildir.¹²⁶

*“Kategorilere örnek vermek gerekirse; varlığa örnek insan, at.
Niceliğinki iki kulaç, üç kulaç. Niteliğe örnek beyaz, okur-yazar.*

¹²¹ Çalışmamızda da başvurduğumuz Aristoteles’in bu konudaki eseri, *Sofistçe Çürütmeler*’dir.

¹²² Aristoteles, *Retorik*, s. 116, 1385b 10-11.

¹²³ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 11, 2 a 10-1. *Metafizik*, s. 181, 1002a 3.

¹²⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 260, 1018b 30-35. *İkinci Analitikler*, s. 7

¹²⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 467, 1065b 14- 15.

¹²⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 9, 1 b 25-28. *Topikler*, s. 15.

Görelî ilişki iki kat, yarım, daha büyük gibi. Yer, Lykeion'da, Pazar yerinde mesela. Zaman, örneğin dün, geçen sene. Duruş, sözgeleşî 'uzanıyor', 'oturuyor. Sahiplik ayakkabılı, silahlı gibi. Etki, örneğin 'kesiyor', 'yakıyor'. Edilgi ise 'kesiliyor', 'yanıyor'".¹²⁷

Bu kısımda işlenecek kategorilerde her bir kategori, bir kavramsallaştırma alanına denk gelir. Bu şekilde belirlenen on farklı kategori, hem varlığın on farklı niteliğini hem bunların düşüncede ve dilde kullanılacak on farklı kavram şeklini gösterir. Aristoteles felsefesine göre varlığa, sınırsız sayıda yüklem yüklenmez¹²⁸ varlığın bilgisinin sınırı vardır. İşte bu sınır, bu on farklı kategoridir¹²⁹ ve bu kategoriler dışında varlığı, düşünme ve ifade etme imkânı yoktur. Çünkü bu kategoriler, varlığa ait her şeyi belirler. “Dolayısıyla sözünü ettiğimiz kategorilere girenler dışında hiçbir nesnede ne devinim olur ne de değişme (metabole), çünkü bu sözünü ettiklerimiz dışında hiçbir nesne yok.”¹³⁰ Bu kategoriler sadece var olanın değil aynı zamanda var-olmayan varlığın da kategorileridir.¹³¹

“Çünkü Varlık'ın kendisi gibi Var-olmayanın da birçok anlamı vardır: 'Bir insan olmama', töz bakımından var-olmamadır. 'Düz-olmama', nitelik bakımından var olmamadır. 'Üç dirsek uzunluğunda-olmama', nitelik bakımından var-olmamadır.”¹³²

Bu sayede tasdik için olan sınır, inkâr için de olur.¹³³

Bu on farklı kavramsallaştırma, düşünce ve dilde dağınık ya da gelişigüzel bir şekilde yer almaz ve kendi içlerinde bir araya gelmez.¹³⁴ Kategorilerin en önemli diğer özelliklerinden biri de bu on farklı ifade şeklinin düşünce ve dilde nasıl bir araya -konu yüklem birlikteliği- geleceğini belirlemesidir.

¹²⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 11, 1 b 29-32

¹²⁸ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s 70.

¹²⁹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s 59.

¹³⁰ Aristoteles, *Fizik*, s. 95, 201a 1-3.

¹³¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 588, 1089a 27.

¹³² Aristoteles, *Metafizik*, s. 587, 1089a 16-18.

¹³³ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s 56.

¹³⁴ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 142.

Bu on kategorinin kendi içinde *taşıyan* ve *taşınan* olmak üzere ikili bir yapısı vardır.¹³⁵ Taşıyan kategori, yani töz/cevher, önermenin daima konusu, taşınan dokuz kategoriye yüklemine oluşturur. Bireysel varlıklar ve bu varlıkların neliğini ifade eden tür ve cins adları, tek başına bir kategoriyken (töz kategorisi)bu tözlere ilişkin değişik bilgiler veren diğer dokuz kategori birbirinden ayrılır.¹³⁶ Bu keskin ayırım, kendini ontoloji, mantık ve zaman bakımından gösterir. Bireysel nesne, bu üç alanda da sahip olduğu niteliklerinden ve niceliklerinden önce vardır.¹³⁷ Filozof, bu ayırımıyla varlığa ilişkin tüm düşünme ve ifade biçimlerini de belirlemiştir. Töz, önermede konu ve dil bilgisinde cümlelerin kurucu unsurlarından biri olan öznedir; kalan diğer dokuz kategori ise önermenin ve cümlelerin sadece yüklemidir.

Töz kategorisi, nesnenin türünü ya da cinsini vermek suretiyle onun ne olduğunun bilgisini verir. Diğer kategoriler ise nesnenin ne olduğunu değil, başka bir şeyle olan bağıntısını verir.¹³⁸ Varlığa ilişkin bu ikili yapı, insanın düşünme şeklini de belirler. Konu yani özne, mantık teorisi içinde diğer kategorilerin kendisine yüklendiği taşıyıcıdır. Yüklem ise –kalan dokuz kategori- kendisi tek başına konu olamayıp sadece konu hakkında doğrulanması gereken belli bir iddiayı ifade ederek konuya yüklenir.

Tüm önermeler; bireysel bir varlık, bireysel varlıkların türleri ve cinsleri hakkında bir şey iddia etmektedir. Bir şeyin doğru olup olmadığı sorunu da bu noktada çıkmaktadır. Burada akıl, kavramları birbiriyle birleştirir, yanlışlık ve doğruluk bu birleştirmede ortaya çıkar.¹³⁹ Bu teori, varlığın ifade edilebileceği tüm olası ifade şekillerini ve ifade etmenin kurallarını ortaya koyar. Bu durumda kategorilerin ikili bir yapısı olduğu için bu ikili yapıya göre incelenmesi gerekir. Bu bilgilendirmelerden hareketle kategoriler ayrıntılı şekilde incelenebilir.

¹³⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 466-467, 1065b 8-14.

¹³⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 306-307, 1028a 10-32.

¹³⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 358-359, 1038b 24-29.

¹³⁸ Aristoteles, *Topikler*, s. 16.

¹³⁹ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 193, 430a 25- 430b 7.

c.1. Taşıyan Kategori: Varlık-Töz (Ousia)

Filozof, çevremizdeki çeşitli bireysel nesneleri düşünceye konu edecek hale getirirken bu çeşitliliği ve çokluğu öncelikle iki farklı ve belirleyici şekilde ayırmıştır. Bu ayrımın nedeni, bireysel nesneler denilen “töz”lerin ancak niteliklerinden ötürü (şekil-biçim-form) belli bir doğaya sahip olmaları; buna karşılık nesnelerin niceliklerinin ise belirsiz bir doğaya sahip olmasıdır.¹⁴⁰ Bu belirsizliğin nedeni, bireysel nesnelerin maddi yapılarından dolayı tam olarak bilenememesidir. Çünkü filozofa göre madde, değişkenlik içerir ve bilinemezdir.¹⁴¹ Varlıktan hareketle yapılan bu ayrım - konu yüklem bölümünde de göreceğimiz gibi - aynı şekilde düşünce ve dildeki kuralların belirlenmesinde de devam eder. Gerçek anlamda var olan “varlık” (ousia) bu kategoridir; diğer kategoriler, bu kategori var olduğu için vardır.¹⁴² Dolayısıyla tözün nedenleri ortadan kalkarsa diğer kategoriler de ortadan kalkacaktır.¹⁴³

Varlık (ousia), ilk ve taşıyıcı kategori, “töz”dür.¹⁴⁴ Bunlar duyu algılarıyla algılanan - özellikle görme duyusuyla - somut bireysel gerçekliği olan, “Çünkü töz, bir olan bir şey ve bireysel bir varlıktır.”¹⁴⁵ nesnelerdir. Bu tözlerin karşıtı olmaz; aksine karşıtlıklar bu töz sayesinde bireysel nesnelerde var olur.¹⁴⁶ Bu sadece bir kategori değil aynı zamanda kategorilerin üzerine inşa edildiği, VDD ilişkisinin başlangıcı olan ve diğer her türlü niteliği taşıyan¹⁴⁷ varlık zemini denebilir. “O halde en son özne, özü bakımından, ne belli bir şeydir; ne belli bir niceliğe, ne de başka herhangi bir kategoriye sahip olan şeydir. O, kategorilerin basit inkârı bile olamaz, çünkü inkârlar da ona ancak ilineksel anlamda ait olacaklardır.”¹⁴⁸ Bu bireysel nesneler, başka bir şeye yüklenemez ve tasdik edilemez. Aksine başka şeyler, bu bireysel nesnelere yüklenir ve onlar hakkında tasdik edilir.

¹⁴⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 460, 1063a 28-29

¹⁴¹ Maddenin bilinmezliği, çalışmanın 2. bölümünde ayrıntılı olarak işlenecektir.

¹⁴² Aristoteles, *Metafizik*, s. 484, 1069a 18-23. s. 493, 1070b 39-1071a 3.

¹⁴³ Farabi, *Peri Hermeneias Muhtasarı*, Prof. Dr. Mubahat Türker Kuyel, Atatürk Kültür Merkezi yayınları, 1990, s. 81. Aristoteles, *Metafizik*, s. 496, 1071a 34-35.

¹⁴⁴ Töz: Gerçek anlamda varlığı ifade eden felsefi kavram.

¹⁴⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 353, 1037b 3-28.

¹⁴⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 479, 1068a 10-11. s. 580, 1087b 1-4.

¹⁴⁷ Aristoteles, *Fizik*, s. 39, 190a 36.

¹⁴⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 311, 1029a 24-26

Örneğin, tek başına bir insan olarak Sokrates, önermede yüklem olamaz. Ama Sokrates'e insan, hayvan, ak, müzisyen vb. özellikler yüklenir ve dolayısıyla tasdik ya da inkâr edilir.¹⁴⁹ Bu zemin üstüne varlık, on değişik nitelikleri ve halleriyle düşüncede konu olur ve dilde anlamlı olacak şekilde ifade edilir.

Bu bahsedilen varlıklar, kendi kendilerine, kendi başına vardır, varlıklarını bizim duyum ya da düşüncemize borçlu değildir. Ona göre bireysel varlıklar “tözler” olmasaydı, üzerine konuşulacak hiçbir şey olmayacaktı.¹⁵⁰ Bir bireysel nesnenin tözü yalnızca ona aittir ve bir başkasına ait değildir.¹⁵¹ Töz; bir şeyi, o şey yapan şeydir. Filozofun varlık için yaptığı bu tarif, çok önemlidir çünkü bu tarif, diğer her şeyin belirleyicisi olacaktır.

“Duyulur olan tekil ve yiten yiten birşeydir; ondaki kalıcı yan üzerine- düşünme yoluyla bilinebilir. Doğa bize sonsuz bir bireysel şekiller ve görüngüler çokluğu gösterir. Bu karmaşa içinde bir birlik getirme gereksinimi duyarız; bu nedenle karşılaştırma yapar ve her birinin evrenselini tanımaya çalışırız. Bireyler doğarlar ve yitip giderler; onlarda kalıcı olan ve tümünde yineleyen ise türdür ve tür yalnızca üzerine- düşünme için bulunur.”¹⁵²

Aristoteles yaptığı bu belirlemeyle gerçek anlamda varlıktan ne anladığını açıklamıştır. Filozof, sonraki aşamada bu varlıkların dildeki karşılıkları olan tümel ifadelerin açıklamasına geçer. Bu geçişte özellikle - çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde ayrıntılı şekilde açıklanacak olan¹⁵³- bireysel varlıkların doğaları gereği barındırdığı çokluk ve değişkenlik sorununa çözüm bulması gerekmektedir. Belirli ve aynı özellikleri taşıyan bireysel varlıkların farklı adları vardır. Örneğin, çevremizde dört ayaklı, kışneyen ve hızlı koşan farklı adlarla ya da özelliklerle adlandırılan varlıklar bulunmaktadır. Birbirimizle olan

¹⁴⁹ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 78-79.

¹⁵⁰ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 13, 2a 33

¹⁵¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 357, 1038b 10-11

¹⁵² Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Mantık Bilimi*, çev, Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi İstanbul, 1996, s. 28.

¹⁵³ Çalışmanın II. Bölümünde Varlık Sorunu ve III. bölümünde Tümel kısımlarında açıklanacaktır.

iletişimimizde bu varlıkları belirli bir adla işaret etmek istediğimizde işaret edilen varlıktan herkesin aynı şeyi anlaması gerekir. Örnek verilen bireysel nesneler için bu işaret “at” adıdır. Bu noktada “at” adı, insan tarafımızdan bu varlıkları göstermek için konulmuştur. Her ne kadar farklı dillerde at, farklı sözlerle karşılanırsa da uylaşımlı¹⁵⁴ olarak hepsinin kastettiği aynı “at” varlığıdır. Bu varlıkları düşünmek ve ifade edebilmek için kullanılan “at” sözünün ifade ettiği tümelin fiziksel bir gerçekliği yoktur ve bundan dolayı tümeller, *ikinci töz* diye adlandırılır

Herhangi bir atı işaret etmek için “Kır at” ya da farklı bir ad kullanılabilir. Bu noktada ilgili varlığı kendi bireysel adıyla değil de “at” ve “hayvan” kavramları kullandığımızda herkesin anladığı şey, aynı olur. Aristoteles’e göre bu tümel ifadelerin kendi başlarına bir varlıkları yoktur ve bunlar, işaret ettikleri şeylerin nitelikleridir. Bu nitelikler, o bireysel ve kendi halinde bulunan atın insan düşüncesindeki ve dilindeki karşılığıdır. Bundan dolayı “Kır at” ya da “at” ya da daha genel bir ifadeyle “hayvan” sözleri, hep bu ilk kategori içindedir ve daha önce belirtildiği gibi bu adlar, önermelerde konu görevi üstlenir. Bu görevinden dolayı bu ilk kategori; belirleyici, diğer her şeyin kendisi hakkında olduğu ve kendisine göre belirlendiği kategoridir.

Aristoteles’e göre; “...belirlenimler, hareketler, bağıntılar, haller ve oranlar, herhangi bir şeyin tözünü ifade eden şeyler olarak görünmemektedirler.”¹⁵⁵ Töz kategorisi, bireysel varlıklarda olan tüm değişim ve hareketlerin taşıyıcısıdır.¹⁵⁶ Bu durumda töz (ousia) dışında kalan dokuz kategori, tek başına bir şey ifade etmemektedir, tözle ilişkilerinden dolayı vardır.¹⁵⁷ Bu kategoriler, varlığa yüklenerek onun hakkında tasdik ya da inkâr edilecek yargıların oluşmasını sağlar.¹⁵⁸ Dokuz kategori, tözün ihtiva edebileceği tüm olası çokluk, değişkenlik ve ilişki durumlarının düşünülüp ifade edilmesine olanak sağlar. Filozof, yaptığı bu

¹⁵⁴ Aristoteles, *Önerme*, s. 9.

¹⁵⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 181, 1001b 30-32

¹⁵⁶ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 29-31, 318b 38-319a 14.

¹⁵⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 393, 1045b 25-29. s. 484, 1069a 21-22. s. 493, 1070b 39-1071a 3. Fizik, s. 13, 185a 32.

¹⁵⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 208-209, 1007a 29-34.

ayrım ile töz dışında kalan diğer kategorilerin – ilinekler ve arazlar - kesin olarak önermede, yüklemlerle konu olamayacağı kuralını koymuştur. Töz dışında kalan diğer dokuz kategoriyle tözün ilişkisini incelemeye geçilebilir.

c.2. Yüklenen Kategoriler: Arazlar / İlinekler

Ontolojik bakımdan kararlı tözlerin taşıdığı, dolayısıyla önermede yüklem durumunda olan değişken veya kararsız özellikler *ilineksel kategoriler* altında toplanır; bunlar nicelik, nitelik, görelî ilişki, yer, zaman, duruş, sahiplik, etki ve edildir. İlineksel kategoriler, bireysel varlıkların ve bu varlıkları kapsayan tür ve cinslerin çokluk, hareket ve değişim içinde kategorilere ayrılmasıyla oluşur.¹⁵⁹ Bu kategorilerin bir kısmı, varlıkların birbirleriyle ilişkilendirilmesine ve ifade edilmesine (görelî ilişki, etki, edilgi, sahiplik) olanak sağlar.

Bu kategorilerin hepsi, önermede ve cümlede yüklem görevini görmektedir. Dokuz kategori, tözün niceliksel analizinden ortaya çıkar.¹⁶⁰ Belli kurallar ve ilkeler içerisinde bireysel nesneleri, niceliklerine göre analiz etmek çalışmanın bir sonraki bölümünde ayrıntılı şekilde ele alınacaktır. Bu kategoriler, töz kategorisinden sonra gelir.¹⁶¹ “Çünkü meydana gelen, nitelik değildir, filanca niteliğe sahip olan tahtadır. O, nicelik de değildir filanca niceliğe sahip olan tahta veya hayvandır.”¹⁶² Yüklendikleri konuyla bir arada olup olmadığının tespitini onun doğruluğunu ya da yanlışlığını gösterir. Bu kategorilerin işlevi, bireysel varlığın neliğiyle birlikte o varlık hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmasını sağlar.

“Görünen o ki varlıkların ilineklerinin nedenlerini göstermek için neliği tanımakta yarar var, örneğin matematikte bir üçgenin açılarının kaç dik açıya eşit olduğunu kavramak için doğruyla eğrinin

¹⁵⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 453, 1061a 9-12

¹⁶⁰ Aristoteles, bireysel varlıkların bireyliliklerinden hareketle “bir” ilkesine ulaşır ve bu ilkeyi nicelik yönünden analize tabi tutarak kategorileri temellendirir. Bu konu ayrıntısıyla II. bölümde Varlığın Analizi ve Soyutlanması başlığında gösterilmiştir.

¹⁶¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 484, 1069a 18-24. s. 584, 1088b 4.

¹⁶² Aristoteles, *Metafizik*, s. 341, 1034b 15-16.

ya da çizgiyle düzlemin ne olduğunu tanımakta yarar var; evet ama neliği bilmede de ilineklerin payı büyük. Nitekim bir şeyin ilineklerini hayal gücüyle (kata ten phantasia) tamamen ya da kısmen açıklayabilecek duruma geldiğimiz zamandır ki o şeyin varlığı üstüne en güzel şeyleri söyleyebileceğiz. Çünkü her kanıtlamanın başı nelik olsa bile, ilinekleri tanımayı, hatta onlar hakkında tahminde bulunmayı sağlamayan bütün tanımların diyalektik ve boş laf olduğu açık.”¹⁶³

İlineksel veya arızî kategorilerin hepsi, var olanların neliğinin bilgisine ulaşmada bize yardımcı olur. “Sokrates insandır”, “Sokrates hayvandır” gibi sadece neliği bildiren önermelerle Sokrates hakkında ayrıntılı bir bilgiye sahip olunamaz. Sokrates’in insan ya da hayvan olmasının yanında “Sokrates müzisyendir” ve “Sokrates beyazdır” gibi önermelerle onun hakkında daha fazla bilgiye sahip olunur. Formun bilgisine ulaşmak için formun gerçekleştiği maddeyi tanımak gereklidir. Bu sayede, örneğin fizikçi, bilimini daha iyi yapar.¹⁶⁴ Bu özelliklere rağmen nesnenin sahip olduğu ilinekler, o türün tamamına uygulanmaz. Örneğin; insan türü, tüm insanlar müzisyen ya da beyaz olmadığı için bu yüklem, insan türünün ya da cinsinin tamamına uygulanmaz.¹⁶⁵ Bu kategoriler, bir şeyin özünün tanımını vermez.¹⁶⁶ Bu özelliklerinden dolayı kategoriler, önermede sadece yüklem olabilir, bilimsel bir araştırmanın (episteme) konusu olamaz.

c.2.1. Nicelik:

Bu kategori, varlıkların çokluk ve büyüklük yönünden incelenmesidir. Kendisi de dahil bu dokuz kategorinin varoluşunu ve sınırlarını belirler. Filozofa göre nicelik, bireysel bir şeyin iki veya daha fazla kurucu öğeye bölünmesidir. Nicelikleri özelliklerine göre ayırmak gerekirse sayılabilen niceliklere çokluk; ölçülebilenlere ise büyüklük denir.¹⁶⁷ Çokluk, sürekli

¹⁶³ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, S. 35, 402b 16 – 403a 2.

¹⁶⁴ Ross, *Aristoteles*, s. 133.

¹⁶⁵ Çalışmanın 3. bölümü olan ilinek konusunda, daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

¹⁶⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 166, 998b 13.

¹⁶⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 265, 1020a 6-9.

olamayan – kesintili veya kesik - parçalara bölünür. Bunlar: sayı, sözcük ve hecedir.¹⁶⁸

Büyüklikler, sürekli parçalara bölünür. Bunlar: Tek bir yönde sürekli olan, uzunluk; iki yönde sürekli olan genişlik; üç yönde sürekli olan, derinliktir.¹⁶⁹ Sürekli parçalara bölünebilen diğer iki şey de zaman ve yerdir. Şimdiki zamanda, geçmişle gelecek birbirine temas eder. Yerde, cismin ortak noktada birbirine temas eden parçaları, yer kaplar.¹⁷⁰ “Sınırlı bir çokluk, bir sayı; sınırlı bir uzunluk, bir doğru; sınırlı bir genişlik, bir yüzey; sınırlı bir derinlik, bir cisimdir.”¹⁷¹

Filozof, nicelikleri konumuna göre değerlendirdiğinde ise iki gruba ayırmıştır. Bunlar; konumu olan ve konumu olmayan niceliklerdir. Konumu olan nicelikler; doğru, düzlem ve cisim; konumu olmayanlar ise sayı zaman ve sözcüktür.¹⁷²

Aristoteles’in İdealar Teorisi ve Sayılar Kuramı eleştirilerinde de belirtileceği gibi¹⁷³ nicelik, doğada kendi başına bulunmaz; nesnelerin sayılabilmesi ve şekil yönünden kavranabilmesi insanın sahip olduğu soyutlama yeteneğinin getirisiidir. İnsanın bir olandan çok olana geçebilmesi ya da çok olanı bir olana indirgeyebilmesi; nokta, doğru, yüzey, cisim ve cisme bağlı olarak en, boy derinliği soyutlayabilmesi, bütün felsefe–bilim sisteminin başlangıcıdır.¹⁷⁴ Bu, insana bireysel nesneleri analiz etme olanağını verir. Nicelikler, bu durum itibariyle nesnenin özünü belirler. Örnek olarak doğru, özü gereği bir niceliktir; doğrunun özünü ifade eden şey, doğrunun tanımının içindedir.¹⁷⁵ Nicelik, belirleyici bir kategoridir.

Aristoteles’e göre esas nicelikler, sadece yukarıda belirtilenlerdir. Bunların dışında kalanlar ise niceliklerin özellikleridir. Örneğin; yüzeyin

¹⁶⁸ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 23-25, 4b 20-40.

¹⁶⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 266, 1020a 10-11.

¹⁷⁰ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 25, 5a 5-10.

¹⁷¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 266, 1020a 12-13.

¹⁷² Aristoteles, *Kategoriler*, s. 25-27, 5a 15-37.

¹⁷³ Çalışmamızın Varlık bölümünde bu konu, ayrıntılı olarak izah edilecektir.

¹⁷⁴ Aristoteles, *Metafizik*, III. Kitap, 5. Bölüm, 14. Soru. *Metafizik*, s. 249-251, 1016b 18-1017a 6.

¹⁷⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 266, 1020a 15-17. Varlığın analizi, ayrıntılı olarak 3.bölümde, tarif konusunda işlenecektir.

büyükülüğü, rengi, sürenin uzunluğu gibi.¹⁷⁶ Özellikle görme duyusu sayesinde günlük hayatta karşılaşılan nesneler; sayı, süre, büyüklük vb. yönlerinden değerlendirilir. Burada algıya ya da bilgiye konu olan şeyler, ilineksel yani rastgele ve değişken olan şeylerdir. Örneğin, bir kitabın sayfa sayısı, bir elmanın büyüklüğü, sokağın genişliği, bir kalemin uzunluğu, tuzluktaki tuz miktarı ve yağmurun yağma süresi gibi nicelikler, ilineksel olup kitap, elma, sokak, kalem, tuzluk ve yağmur olmaklığı belirlemez ve değiştirmez.

Niceliklere ilişkin diğer bir tespiti de bunların karşılıklarının olmamasıdır. Bir şeye, küçük derken aslında o şeyin küçüklüğü başka bir şeye göre kıyaslandığı içindir. Bir tepe, diğer tepelerin yanında küçük kaldığı için ona küçük denilirken bir hububat tanesi benzer taneler arasında büyük olduğu için ona da büyük denilir. Bu tarz ifadeler, aslında nicelikten değil görelilikten kaynaklıdır.¹⁷⁷ Filozofa göre, bu şekilde görelilik sayesinde ifade edilen niceliklerin karşıtı yoktur. Aynı şey, aynı anda karşıtları kabul etmez; aynı anda hem hasta hem sağlıklı olamaz, hem siyah hem beyaz olamadığı gibi.¹⁷⁸

c.2.2. Nitelik:

Nitelik kategorisi genel anlamda bu teori içinde belirleyici olan kategorilerden biridir ve nitelik, niceliğin şekil yönünden devamı ve özel bir türüdür.¹⁷⁹ Filozofa göre; nitelik, genel anlamda ikiye ayrılır:¹⁸⁰

Birinci dereceden nitelikler, bu nitelik nesnenin şekil yönünden soyutlanmasıdır. Bu soyutlamanın salt şekil hali, ikinci töz denilen yani bir nesnenin ne ise o olduğunu belirlenmesini sağlayan ve değişkenlik barındıran şeylerden ayrılmış halidir. Filozof, buna bireysel nesnelerin özünü gösteren nitelikler der.

“Örneğin insan, iki ayaklı hayvan olduğundan belli bir nitelikte bir hayvandır. At dört ayaklı olduğundan yine böyle bir hayvandır.

¹⁷⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 23-27, 5a 3 5b 9.

¹⁷⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 27, 5b 10-29.

¹⁷⁸ Bu konu, çalışmamızın 2. bölümünde, karşıtlar başlığında ayrıntılı olarak incelenecektir.

¹⁷⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 311, 1029a 14.

¹⁸⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 311, 1029a 13-16.

Daire, köşeleri olmadığından, belli bir nitelikte bir geometrik şekildir.

O halde niteliğin bir anlamı budur, yani tözün ayrımıdır. ”¹⁸¹

Özellikle türün tespiti için niteliğin bu çeşidi kullanılır. Matematiksel nesnelerin ne olduğunun tayini de yine bu yolla yani şekille yapılır. Örneğin, üçgenin üçgen olması ya da karenin kareliği bu şekilde tespit edilir.¹⁸² Somut cisimlerle ilgili olarak onların “yoğun”, “seyrek”, “kaygan” ve “pürüzlü”, gibi özellikleri nesneye ait parçaların konumlarını gösterir ve nitelik değildirlir.¹⁸³

İkinci dereceden nitelikler, nesnenin sahip olduğu değişkenlikleri ve hareketi gösterir. Bu nitelikler, varlıkların nasıl olduğu sorusunun cevabıdır.¹⁸⁴

“Erdem ve erdemsizlik, bu sonuncu tür şeylerin –hareketli şeylerin- özel bir parçasını oluştururlar. Çünkü onlar, hareket içinde olan varlıkların kendilerinden ötürü iyi veya kötü yönde eylemde bulundukları veya etkiye uğradıkları hareket ve etkinlik farklılıklarını ifade ederler. Çünkü filanca yönde hareket ettirilebilen veya etkide bulunabilen iyi, bir başka, ona karşıt bir biçimde hareket ettirilebilen veya etkide bulunabilen, kötüdür. İyi ve kötü, özellikle canlı varlıklarda, bunlar arasında ve bilhassa özgürce seçme yetisine sahip olanlarda niteliği ifade ederler. ”¹⁸⁵

Niteliğin bir türüne huy ve eğilim denir. Adalet ve ölçülülük gibi erdemler, değişken olmadıkları ve uzun süreli olmalarından huy olarak adlandırılır. Eğilim ise değişken, kalıcı olmayan ve kararsız şeylerdir. Sıcaklık, soğukluk, sağlık ve hastalık eğilimdir.¹⁸⁶

Nesneleri doğal güç ve güçsüzlük üzerinden anlatmaya yarayan nitelikler ise yumruk dövüşçüsü, koşucu, gürbüz, hastalıklı gibi şeylerdir. Bir kişi hakkında bu niteliklerin kullanılmasının nedeni kişinin bunlara meyil etmesi değil aksine doğasında bunları yapma gücüne sahip olmasıdır.

¹⁸¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 267-268, 1020a 34-40.

¹⁸² Aristoteles, *Kategoriler*, s. 49, 10a 11-16.

¹⁸³ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 49, 10a 17-23.

¹⁸⁴ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 43, 8b 25-26.

¹⁸⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 269, 1020b 16-24.

¹⁸⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 41-43, 8a 27-9b 13.

Sert ve yumuşak da böyle niteliklerdir. Kolay bükülmeme gücüne sahip olana “sert”, bu güce sahip olmamaya “yumuşak” denir.¹⁸⁷

Niteliğin diğer bir şekli de maruz kalınan nitelikler ve hallerdir. Bu niteliklere örnek vermek gerekirse tatlılık, acılık, sıcaklık soğukluk, beyazlık siyahlık gibi. Bu nitelikler, bunları taşıyan nesnelerin nasıl bir şey olduğunu ifade eder, örneğin, bala tatlılığından dolayı “tatlı” denmesi. Nesnelerin bu nitelikleri, duyular üzerinde bir hal yarattığı için bunlara “maruz kalınan nitelik” denir. Renkler ise aynı anlamda “maruz kalınan nitelikler” olmayıp hallerden oluştuğu için bu adı alır.¹⁸⁸ Bu nitelikler, bir kavramdan bu kavramın devamı sayılan yeni kavramlar türetmemizi sağlar; beyazlıktan beyaz, adaletten adil gibi.¹⁸⁹

Niteliklerin çoğu, aynı cinsteki kavramların içinde bulunmak şartıyla karşıtlığı kabul eder; adalet, haksızlığa karşıtsa ve adalet, bir nitelikse haksızlık da bir nitelik demektir; çünkü diğer kategorilerin hiçbirisi haksızlığa uymaz.¹⁹⁰ Nitelik kategorisinde olan nasıllar, daha fazla veya daha azı kabul ederler. Örneğin, birinin sağlığı diğerinden, birinin adaleti diğerinin adaletinden daha fazla ya da az olabilir.¹⁹¹

c.2.3. Göreli

Bir nesnenin ne olduğunun başka bir nesneye göre ya da nesnenin başka bir nesneye bir biçimde ilişkilendirilerek belirtilmesi durumuna, göreli denir.¹⁹² Nesneler, birbirlerine birtakım nicelik, nitelik, konum, fiil gibi değişik şeyler içinde ilişkilendirilir. Bir şeyin kendisi ve varlığı, göreliliğinden önce gelir; görelilik, tesadüfi olarak ortaya çıkar ve ilinekleri oluşturur.¹⁹³

“İmdi görelilik ise bütün kategoriler içinde en az belirli gerçeklik ve töz olan şeydir. Hatta o nitelik ve nicelikten sonra gelir. Görelilik

¹⁸⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 43-45, 9a 14 -26.

¹⁸⁸ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 45, 9a 27-9b 11.

¹⁸⁹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 49, 10a 27-31.

¹⁹⁰ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 51, 10b 17-23.

¹⁹¹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 51-53, 10b 25-11a 4.

¹⁹² Aristoteles, *Kategoriler*, s. 31, 6a 36-39.

¹⁹³ Aristoteles, *Nikamakhos'a Etik*, s. 25, 1096a 21-23. *Metafizik*, s. 273, 1021b 8-11, s. 584, 1088b 4.

daha önce söylediğimiz gibi niceliğin bir halidir, onun maddesi değildir. Çünkü ister bütünü, ister kısımları ve türleri bakımından göz önüne alınsın, görelilik, kendisine özne ödevi gören bir başka şey olmaksızın tasarlanamaz. Çünkü hiçbir şey, büyük veya küçük, çok veya az, veya görelilikle birlikte bir başka şey olmaksızın büyük veya küçük, çok veya az veya daha genel olarak görelilikle olamaz.”¹⁹⁴

Görelilik olan şeylerin kendi başlarına bir varlıkları yoktur, göreliliği varlığa atfeden, insan zihnidir.

“Sözü edilenlerin hepsi, ne oldukları başka şeyler olmalarıyla ilgisi içinde söylenebilen, bu şeylerden bağımsız bir varlığı olmayan şeyler. Zira huya ‘birinin huyu’ denir, bilgi bir şeyin bilgisidir, konum bir şeyin konumudur, öbürleri için de aynı şekilde”¹⁹⁵

Amaç, dışarda fiziksel olarak varlığını sürdüren bireysel nesnelerin ya da bu nesnelere ait olan niteliklerin birbirlerine ve çevrelerindeki şeylerle olan ilişkilerinin ve durumlarının değerlendirilmesidir. Görelilikteki en önemli unsur, göreliliğin kurulabilmesi için iki farklı şeyin olmasıdır. Bu iki farklı şey ya iki bireysel varlık –efendinin kölesi- ya da bir varlığa ait bir nitelik –birinin huyu gibi- ya da bir şeyin belli bir konuma göre –dik durmak- değerlendirilmesidir.¹⁹⁶

Bazı görelilerin karşıtı bulunur. Erdem, kötü huyun karşıtı; bilgi, bilgisizliğin karşıtıdır. Bazı görelilerin karşıtı bulunmaz, “üç katı” gibi.¹⁹⁷ Görelilik hareket içermez, çünkü görelilerden biri değiştiği zaman diğerinin durumu doğru olmaktan çıkar.¹⁹⁸

Belli başlı görelilik bağları şunlardır:

Niceliksel görelilik: Nesnelerin birbirlerine büyüklüklerine ya da sayılarına göre kıyaslanarak ifade edilmesidir. “Bunlar ya belirsiz veya belirli bir tarzda, ya birbirlerine veya bir olana görelidirler. Örneğin çift olan bir olana sayısal bakımdan belli bir bağıntı içindedir; oysa çok olan bir olanla belirli

¹⁹⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 584, 1088a 24-30.

¹⁹⁵ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 31, 6b 4-6.

¹⁹⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 33, 6b 28 - 7a 5.

¹⁹⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 33, 6b 15-18.

¹⁹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 479, 1068a 12. s. 584, 1088a 30-35.

olmayan bir bağıntı içindedir...”¹⁹⁹ Bu kategori sayesinde nesneleri, kendi aralarında ister belirli ister belirsiz büyüklük ve sayıya göre kıyaslama imkânı buluruz. “... mesela bir şeye başka bir şeyle ilgisi içinde ‘daha büyük’ denir, ne de olsa ona bir şeyin “daha büyüğü” denir. ‘İki katı’ da bir şeye başka bir şeyle ilgisi içinde söylenir, bir şeyin ‘iki katı’ denir çünkü.”²⁰⁰ Fazla-az, belirsiz bir görelî bağıntıyken; iki misli, üç misli, yarısı gibi bağıntılar ise belirli bir görelî bağıntıdır.

Görelî şeylerin çoğu, birbirleriyle olan durumları gereği daha fazlayı ve azı kabul eder; daha fazla ve daha az, benzer ve benzemez denebilir; eşit ve eşitsizlikten söz edilebilir.²⁰¹ Burada “eşit” olan, sayıca olduğunda üç kişi ile üç araba, yani “Bir”dir. Büyüklük olarak on metre yüksekliğindeki bir tepe ile on metre yüksekliğindeki bir ağaç birbirine yükseklik olarak eşittir, yani “Bir”dir. Eşit olmayan da bu örneklerin benzeri olup birbirinden sayıca ya da büyüklükçe eşit olmayan şeyleri gösterir. Burada çok önemli bir detay ortaya çıkar: Varlıkların şekil yönünden görelîlendirilmesiyle “benzer” ve “aynı” kavramlarına ulaşılır. “Aynı” olan şeylerin tözü, “bir”dir; “Benzer” olan şeyler, nitelikleri “bir” olan şeylerdir.²⁰² “Eşit”, “benzer”, ve “aynı” kavramları ve bunların zıttı olan “eşit olmayan”, “benzemez” ve “başka” kavramları, fiziksel olarak dış dünyada dağınık halde bulunan varlığın insan zihninde “bir”leştirilmesi ve “ayrı”ştırılması yoluyla anlamlandırılmasının ve adlandırılmasının önünü açmaktadır. Konu, ayrıntılı halde varlığın soyutlanması kısmında işlenecektir.

Fiillerden kaynaklı görelilik: Hareket eden etkin bir nesnenin, o hareketten etkilenen edilgin bir nesneyle olan bağıntısıdır.

*“Örneğin ısıtabilenin, ısıtılabilenle bağıntısı vardır ki bu kuvve halinde olan varlıkların bağıntısıdır. Sonra ısıtan şeyin, ısıtılan şeyle; kesen şeyin, kesilen şeyle bağıntısı vardır ki bu da fiil halinde olan varlıkların bağıntısıdır.”*²⁰³

¹⁹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 269, 1020b 32-35.

²⁰⁰ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 31, 6a 38 – 6b 1.

²⁰¹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 33, 6b 19-27.

²⁰² Aristoteles, *Metafizik*, s. 271, 1021a 10-14.

²⁰³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 271, 1021a 15-18.

Fiilden kaynaklı görelilik, sadece şimdiki zamanda değil, geçmiş ya da gelecek zamanda da olmaktadır.

“Kuvvet, güç’le ilgili bağıntılar içinde bazıları, zamanın belli dönemlerine ilişkin bir öge de içerirler. Örneğin yapmış olan, yapılmış olanla; yapılacak olan, yapılacak olanla bağıntılıdır. Böylece bir babaya, bu anlamda oğlunun babası denir: Çünkü geçmişte olanlardan biri belli bir tarzda etkide bulunmuş, diğeri belli bir tarzda bu etkiye maruz kalmıştır.”²⁰⁴

Filozofun nesnelerin fiillerini incelemesi, etki ve edilgi kategorisini de aynı zamanda açıklamaktadır.

Duyum ve bilgi göreliliği: İnsanın duyum ve bilgi sürecinde duyumuna ya da bilgisine konu durumundaki nesnelerle olan ilişkisidir. Burada amaç, insanın yaptığı duyum ya da bilme faaliyetiyle onun nesnesi olan şeyin ayrımıdır.

“Ölçülen’, ‘bilinen’ ve ‘düşünülen’ şeyler, bir başka şeyin kendilerine bağlı olması anlamında görelî şeyler diye adlandırılırlar. Çünkü düşünülen, düşüncenin kendisine görelî olduğu şey anlamına gelir. Ama düşünce, düşüncesi olduğu şeye görelî değildir. Ama düşünce düşüncesi olduğu şeye görelî değildir. Çünkü bunu söylemek, aynı şeyi iki defa tekrar etmek anlamına gelir. Aynı şekilde görme, belli bir şeyin görülmesidir, yoksa görülen şeyin görülmesi değildir. Görme; renk veya başka bir şeye görelidir; yoksa aynı şeyi iki defa tekrarlamak yani ‘görme, görülen şeyin görülmesidir’ demek gerekir.”²⁰⁵

Aristoteles, duyum ve bilme sürecine ilişkin getirdiği bu ayrımlarla, özellikle doğa filozofları ve Sofistlerin varlığın kesin bilgisine ulaşamayacağı yönündeki iddialarını çürütmüştür.

Durum-Konum göreliliği: Bu görelilik türü, varlıkların birbirine olan durumlarına göre oluşur. Günlük hayatta bir şeyin durumu, başka bir şeye göre belirtilir. Nesneler, o anki durumlarına ya da konumlarına bakılarak ifade edilir. Ayakta durmak, oturmak, yatmak gibi durumlar ise konumdan

²⁰⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 271, 1021a 21-24.

²⁰⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 272, 1021a 28- 1021b 2.

türetilen göreliliklerdir.²⁰⁶ Göreliliğe konu olan iki şey, birbirine bağlandığı için tüm göreliler, iki yönlü bir ilişki bildirir.

“Bütün göreliler iki yönlü bir ilişki ifade eder, sözgelişi köleye “efendinin kölesi” denir, efendiye de “kölenin efendisi”, iki kata “yarımın iki katı”, yarım ise “iki katının yarısı”, daha büyük daha küçükün büyüğüdür, daha küçük ise daha büyüğün küçüğü.”²⁰⁷

Görelilikler, durumları gereği değerlendirildiğine önemli özelliklerinden biri de geçmiş, şimdi ya da gelecekte olan göreliliklerin hepsi birbiriyle eşzamanlı olmak zorundadır.

“Görelilerin doğa bakımından eşzamanlı oldukları düşünülüyor, bu da pek çoğu için doğru. Nitekim “iki katı” ve “yarısı” aynı anda var, “yarım” olduğunda “iki katı” da var. Efendi olduğunda köle de var, köle olduğunda da efendi var. Öbürleri de bunlara benzer şekilde. Bunlar birbirlerini ortadan kaldırır da; çünkü “iki katı” olmadığında “yarım” da yok, “yarım” olmadığında da “iki katı” yok.”²⁰⁸

Aristoteles’in görelilik hakkında üstünde en çok durduğu şeylerden biri de görelilerin dilde doğru şekilde ifade edilmesidir. O, görelî durumları gösteren ifadelerde anlam yönünden belirsizliklerin ve karışıklıkların çıkmaması için görelilerin ifade tarzlarının kurallarını ortaya koymuştur. “Yarımın iki katı”, ifadesi “iki katın yarısı” şeklinde ve doğru olarak iki yönlü bir ifade imkânı verir. Örneğin, bir “kuşun kanadı” ifadesi, diğer yönden ifade edildiğinde “kanadın kuşu” ifadesi olur ve bu ifade anlamlı değildir. Kanat, kuşa kuş olması bakımından değil, kanatlı olması bakımından aittir. Çünkü kanat, kuş dışında başka hayvanlarda da vardır. Bu durumda yapılması gereken, bu görelî ilişkiyi “kanatlının kanadı” şeklinde ifade etmektir.²⁰⁹ Görelî ifadelerde yanlış düşmemek için dikkat edilmesi gereken diğer bir kural da ifadede birbirine bağlanarak söylenen iki şeyin de kendine mahsus kelimelerinin korunmasıdır. Örneğin, “efendinin kölesi”nde efendi ve köle yerine insan olmaklıkla ilgili başka herhangi bir kelime

²⁰⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 31-33, 6b 10-14.

²⁰⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 33, 6b 28-32.

²⁰⁸ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 37, 7b 15-21.

²⁰⁹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 33-37, 6b 28-7b 5.

getiremeyiz; “iki ayaklının kölesi” ya da “efendinin iki ayaklısı” ifadeleri, efendi olmakla köle olmak arasındaki anlam ilişkisini koruyamadığı için yanlış ifade tarzlarıdır.²¹⁰

Nicelik ve nitelik kategorisi, bireysel varlığın tek başına sahip olduğu bir özelliği belirtirken görelî kategorisi, yukarıda da anlaşıldığı gibi varlıkların kendi aralarındaki ilişkilerini ve bağıntılarını konu etmektedir. Bu konu etme, bireysel bir varlığın sahip olduğu bir özellik ya da durum itibarıyla kendisinin başka bir varlıkla ya da durumla olan bağının dildeki ifadesidir. Çalışmanın genelinde görüleceği üzere VDD ilişkisinin belirlenmesindeki en önemli unsurlardan biri de önermenin doğruluğunun belirlenmesinde konu ve yüklem aynı cins içinde olup olmadığıdır. Genellikle aynı cins içinde olmayan varlıklar, birbiriyle ilişkilendirilemez. Örneğin; Sokrates ile ağaç arasında “Sokrates ağaçtır”, “ağaç Sokrates’tir” gibi önermeler kurulamaz, bu önermeler kurulsaydı saçmadır. “Sokrates ağacın yarısı kadardır”, önermesiyse bu ikisi arasında bir görelilik ilişkisi bulunduğunu belirtir ve bu önermenin doğruluğu denetlenebilir. Görelî kategorisi, bu yönüyle etki, edilgi, duruş, sahiplik, yer ve zaman kategorilerinin ortaya çıkmasının zeminini oluşturur. Görelilik sayesinde varlıklar arasında farklı özdeşlik bağları kurulabilir.²¹¹

c.2.4. Etki-Edilgi

Aristoteles’in varlıkların birbiriyle olan fiil kaynaklı etkileşimini konu ettiği kategorileridir. Etkinlik ve edilginlik,²¹² varlıkların doğaları gereği sahip olduğu potansiyeldir. “Çünkü şeyler bir güçten dolayı değil tersine güçsüzlükten ve bir şeyden yoksun olduklarından dolayı kırılır, ezilir, eğilir, kısaca ortadan kaldırılır.”²¹³ Etki ve edilgi arasında bağ kurulmasını ve bunların kategori haline gelmesini sağlayan iki önemli unsur vardır. Bunlardan birincisi, varlıkların birbirlerine olan etkilerini bu şekilde, fark etmemizi sağlayan görelî kategorisinde bahsettiğimiz fiil kaynaklı görelilik

²¹⁰ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 35, 7a 22- 40.

²¹¹ Özdeşlik çeşitleri, ayrıntılı olarak çalışmamızın 3. bölümünde Yüklem başlığı altında izah edilecektir.

²¹² Aristoteles, *Metafizik*, s. 263, 1019a 37. S. 264, 1019b 12.

²¹³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 263, 1019a 29-31.

ilişkisidir.²¹⁴ İkinci unsur ise nesneler arasında gerçekleşen bu göreliliğin nedensel olarak açıklanmasıdır. Nesneleri arasında bu ilişki türünde etkin olan nesne, edilgin olan nesneyi belirler. Etkin nesne diğer nesneyi edilgin duruma getirir. “Değişmenin veya sükûnetin başladığı ilk ilke: Örneğin bir karar veren, eylemin; baba çocuğunun bir nedenidir. Genel olarak yapan, yapılan şeyin; değiştiren değişmeye uğrayan şeyin nedenidir.”²¹⁵

Bu kategori; karşıtlığı, daha fazlayı ve azı barındırır.

*“Etki ve edilgi de karşıtları ve daha fazlayla daha azı kabul eder; zira ısıtmak soğutmaya karşıt, ısınmak da soğumaya, ayrıca zevk almak acı duymaya, demek ki –etki ve edilgi- karşıtlığı kabul ediyor. Daha fazlayla daha azı da öyle; ne de olsa ısıtmanın daha fazlası veya daha azı vardır, ısınmanın da öyle. Öyleyse etki ve edilgi daha fazla ve daha azı kabul eder.”*²¹⁶

c.2.5. Konum

Görelilik bağıntısı sayesinde ifade ettiğimiz kategorilerden biridir. Konum, göreliliğe şeylerdendir.²¹⁷ Bireysel nesnelerin konumlarından türetilerek söylenen şeylerdir. Bu duruşların kendi konumları yoktur; yatma, dik durma ve oturma örnek olarak verilebilir. Bu duruşlar, başka bir şeye göre kıyaslandığında ortaya çıkar. “Kendisine göre ayrıca pozisyon anlamına da gelir, örneğin ‘kendine göre onun ayakta durduğu’ veya ‘kendisinden ötürü onun yürüdüğü’ deyimlerinde olduğu gibi.”²¹⁸

c.2.6. Sahiplik-Yoksunluk

Bir varlığa ilineksel ya da tözü itibarıyla ait olan şeye o varlık arasındaki ilişkinin kıyaslanmamış haline, sahiplik denir. Görelilik ve duruş kategorilerinden farkı, görelilikte bir kıyaslama durumu, duruşta bir konuma göre kıyaslama vardır. Bir şey, başka bir şeye üç anlamda sahip olabilir: a) Nicelik, nitelik ya da doğal olarak sahip olmak. Örneğin, üç kulaç boya

²¹⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 271, 1021a 14-18.

²¹⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 272, 1012a 30-33.

²¹⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 55, 11b 1-9.

²¹⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 33, 6b 11-14.

²¹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 275, 1022a 23-24.

sahip olmak, erdemli olmak ve ele ayağa sahip olmak. b) Bir şeyin temas ettiği ya da içinde tuttuğu başka bir şeye sahip olması. Örneğin; testinin şarabı, çuvalın unu barındırması ya da bir elbiseyi giymek yoluyla ona sahip olmak. c) Mülk sahibi olmak. Örneğin; eve, arabaya ya da bir eşyaya sahip olmak.²¹⁹

Sahiplik, sahip olan ve sahip olunan şeyin bir fiili, eylemi veya hareketidir.²²⁰ “Çünkü yapan varlıkla, yapılan şey arasında bir “yapma” vardır. Aynı şekilde bir elbiseyi giyen, ona sahip olanla; giyilen, sahip olunan elbise arasında elbiseyi giyme, ona sahip olma hali vardır.”²²¹

Bir varlığın nitelik ya da herhangi bir özelliği yönünden sahip olduğu ya da olması gereken özellikler, o varlığın yoksun olduğu ya da yoksun olması gerektiği şeylerin bilgisini de verir. Bu yoksunluk durumu, geçici bir zaman için olabildiği gibi kalıcı bir yoksunluk da –körlük gibi- olabilir.²²² Yoksunluğu belirtme durumu, dilde karşılığını olumsuzluk bildiren ifadelerle bulur. Örneğin “eşit-olmayan”, “ayaksız”, “görünmez”, “çekirdeksiz”²²³ gibi.

c.2.7. Mekan ve Zaman

Bu kategoriler, nesnelerin mekana ve zamana göre ifade edilmesidir. Burada mekan, nesnenin ait olduğu yer; zaman ise nesnenin hareketinin süresine ait olan zamandır. Mekan ve zaman, kendi başına var olmayıp nesneyle ilişkilerinden ötürü vardır ve bu yönleriyle ilineksel niceliklerdir.²²⁴

Varolan her şeyin bir yeri olması gerekir. Örneğin, “keçiğeyik” hiçbir yerde varolmadığı için yoktur.²²⁵ “Yer değiştirme” devinimi, yer olduğu için

²¹⁹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 75, 15b 17-26..

²²⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 276, 1022b, 4-5.

²²¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 276, 1022b 6-7.

²²² Aristoteles, *Metafizik*, s. 278, 1022 b 25-32.

²²³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 278-279, 1022b 28-1023a 6. Ruh Üzerine, s. 147, 422a 27. Bu konu, 3. bölümde önerme kısmında işlenecektir.

²²⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 266-267, 1020a 26-32.

²²⁵ Aristoteles, *Fizik*, s. 135, 208a 30-31.

yapılır.²²⁶ Yer, bir töz olmadığı için dört nedenden herhangi birini barındırmaz.

Aristoteles'in tüm felsefe çalışmalarında dikkatle incelenmesi gereken diğer önemli bir unsur da onun zaman anlayışıdır. Filozofun varlık kabulü, zaman anlayışını da belirlemiştir. Ona göre zaman, tek başına bir gerçekliğe sahip değildir²²⁷ ve fiziksel nesnenin hareketi esnasında kat ettiği mekânın süresini işaret eder. Zaman, mekâna bağlı olarak dairesel şekilde hareket eden cismin hareketinin sayısından ortaya çıkar.²²⁸ Zaman ve yer sıralıdır ve sadece birbirine temas eder.²²⁹ Zamanda iki olayın birbirine teması yoksa etkisi de yoktur.²³⁰ Bu temas hali, tüm olayların oluşumunu ve oluşum süreçlerinde birbirlerine karışmamasını sağlar. Filozofun zaman anlayışının örnekleri:

‘‘Toprak ıslandığı vakit gerekli olarak bir buğu yükselir; bir kere bu buğu husule geldi mi, bir bulut teşekkül eder; bu sonucu da teşekkül ettikten sonra yağmur yağar. Düştüğü vakitte toprak gerekli olarak ıslaktır; bizim hareket noktamız bu idi, öyle ise daire kapatıldı, çünkü bu terimlerden herhangi biri, bir kere verildi mi, bunu bir başkası daha ve bu başkasını da birincisi takip eder. ’’²³¹

‘‘Nitekim su hava haline geldiğinde ve hava ateşe dönüştüğünde ve yine ateşten su çıktığında, tekrar başa döndüğü için, oluşun bir daire çizdiğini söyleriz. Doğrusal yer değiştirme hareketi bile dairesel olanı taklit ederek sürekli olur. ’’²³²

Zamanı bu şekilde görmenin doğal sonucu dairesel zaman anlayışıdır. Bireysel nesneler, oluş ve yok oluşa tabi olduklarından dolayı onların zamanı da bu şekildedir. Bu duruma dairesel zaman denir. Bireysel varlıkların amacı, bu dairesel zaman içinde mükemmel olma hedefine ulaşmaktır. Filozofun bu zaman anlayışı aynı zamanda onun nedensellik anlayışını da belirlemiştir. Zamanın tek başına bir gerçekliği yoktur. Zaman,

²²⁶ Aristoteles, *Fizik*, s. 135, 208a 33.

²²⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 184, 1002b 8

²²⁸ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 101, 337a 23-32. *Fizik*, s. 187, 218b 2.

²²⁹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 25, 5a 5-6.

²³⁰ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 87, 322b 21-25.

²³¹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 116.

²³² Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 101, 337a 2-7.

cismin oluş yok oluş sürecine tabi olduğu için nedensellik, bu dairesel zamanın dışına çıkamaz. Bireysel öge, zaman bakımından bölünmezdir.²³³ Zaman her türlü değişimde mevcut olmakla beraber herhangi bir değişimin ayırt edici unsuru değildir.²³⁴

Zamanı ölçmemizi sağlayan gök kürelerinin hareketidir. Bu hareket, dairesel olduğu için zamanın daireselliğinin nedeni budur.

“Güneş de böyle hareket eder, böyle hareket ettiği için de buna dayanarak ortaya çıkan mevsimler de döngüsel olur ve bir çember çizerek kendine geri döner, mevsimler bu şekilde cereyan ettiği için, bunların etkisi altında olup bitenler de yine bu şekilde olur.”²³⁵

Dairesel zaman anlayışı nesneler için de geçerli olup bir nesnenin oluş ve yok oluşu yine dairesel süreç içinde olur.²³⁶ Bundan dolayı nesne, olmak için olduğu şeyden (ereksel neden/telos) başka türlü olamaz.

²³³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 567, 1084b 16.

²³⁴ Ross, *Aristoteles*, 139.

²³⁵ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 105, 338b 1-4.

²³⁶ Aristoteles, *Fizik*, s. 213-215, 223b 12-224a 1.

2. BÖLÜM

VARLIK

Canlı varlıklar içinde yer alan insan türü, tabiattaki diğer tüm türlerden farklı ve üstün olarak bilme yetisine sahiptir. “İnsan yaşamını duyu organlarıyla ve düşünceyle, hayvan ise sadece duyu organlarıyla gerçekleştirir.”²³⁷ Düşünebilmek için varlığın soyutlanması gerekir. Bilgiye ulaşmak için çokluk ve değişkenlik gösteren varlık hakkında tasdik edilen genelgeçer bir şeylerin olması gerekmektedir.²³⁸ Bunlara ulaşılmasını sağlayan ve insanı diğer hayvan türlerinden farklı ve üstün kılan şey, – Aristoteles’in de söylediği ve giriş kısmında da belirtildiği gibi - varlığı soyutlama kabiliyetidir.²³⁹ Soyutlanabilen şeyin ne olduğunu belirleyen ise ilk felsefedir.²⁴⁰ Aristoteles’in varlık görüşü, kendisinden sonraki dönemlerde, özellikle Hristiyan ve İslam medeniyetlerinin felsefe bilim çalışmalarında çağlar boyu etkili olmuştur.

Varlıkla ilgili yapılan tartışmalar, zaman içinde dilin yapısının da sorgulanmasına neden olmuştur. Dil bölümünde de bahsedildiği gibi Sokrates, Sofistler ve sonraki dönemde varlığın yanında dil de bir inceleme alanı olmuştur. Aristoteles’e göre varlıkla ilgili tartışmalara girmeden önce yapılması gereken şey, neyin doğru olduğunu bulmaktan önce doğrunun ne olduğu sorusunun cevabını bulmaktır.

*“... bir şeyin var olup olmadığını savunup savunmadıklarını değil, kullandıkları kelimelerin bir anlamı olup olmadığını sormamız gerekir. Çünkü böylece doğru ve yanlışın ne anlama geldiğini belirleyerek bir tanımdan hareketle tartışmaya girişmemiz mümkün olur.”*²⁴¹

Kavramlar, nesnelerin ve olayların yerine kullanılır.²⁴² Varlığı ifade ederken kullanılan dil, sadece dil olmayıp aynı zamanda varlığın insan düşüncesindeki karşılığıdır. Çünkü bu dil, düşünceyi ve dolayısıyla hayata

²³⁷ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, s. 207, 1170a 23.

²³⁸ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 31. Metafizik, s. 589, 1089b 15-25.

²³⁹ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 179, 427b 6-13.

²⁴⁰ Aristoteles, *Fizik*, s. 61, 194b 15. Varlık olmak bakımından varlığın bilimi.

²⁴¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 232, 1012b 5-7.

²⁴² Platon, *Diyaloglar I. Kratylös Diyalogu*, s. 238-240, 422a -424a.

bakışı da belirler. Bu bağlamda, Aristoteles'in Sofistlere getirdiği eleştirilerden biri de şudur: Sofistler, çeşitli ifade şekilleriyle, olmayan ya da olma ihtimali çok düşük olan şeyleri varmış gibi göstermektedir. Örneğin, zayıf birinin bir saldırı yapamayacağını savunmak gibi. Diğer bir örnek ise olası olamayan şey, olur demektir. Burada da yine olma ihtimali çok düşük olan bir şey, olmuş gibi gösterilir.²⁴³ "İnsanların Protogoras'ın eğitimine karşı çıkma nedenleri buydu. Yapılan şey sahtekârlıktır, olamayanın var gibi gösterilmesidir ve retorik ve tartışma dışında da bir yeri bulunmamaktadır."²⁴⁴

Filozofa göre varlık, çok geniş bir kavramdır ve bu kavram, cinslere ayrılmaz; bu durumda yapılması gereken, varlık kavramının anlamlarını ayırt etmektir. Bu ayırt etme işlemi yapılmadan varlığı araştırmak ve varlığı keşfettiğini sanmak bir yanılgıdır.²⁴⁵ Filozof için varlığın değişik halleri vardır. Burada önemli olan, varlığın değişik hallerini inceleyip bunları dilde doğru şekilde ifade etmektir.

Varlığa ilişkin kabuller, onun nasıl ifade edileceğini de belirlemektedir. Örneğin, Hareleitos'un görüşünde varlık, aynı zamanda zıtlıkları barındırdığı için çelişiklik içerisinde bulunur. Bu durumda, varlığın dildeki ifadesinde, aynı şey hakkında aynı anda zıt şeyler söylenebilir. Benzer şekilde Sofistlerin varlığa ilişkin iddialarının düşünce ve dil alanında yol açtığı sorunların da çözülmesi gerekir. Sofistler; varlığı, nitelikleri üzerinden dilde ifade etmiştir. Bu durumda varlıkların niteliklerinin gösterdiği değişkenlik, kendini dilde göstermiş ve aynı varlık için farklı veya birbirinin zıttı olan kavramlar kullanılmıştır.

a) Varlık Sorunu

Filozofların kurduğu felsefe sistemlerinin en önemli kısmı, hiç şüphesiz varlık anlayışlarıdır. Bu anlayışlar, sadece bir varlık tartışmasından ibaret olmayıp akabinde düşünme, dil ve bunlara bağlı olarak bilgi, bilim, ahlak vb. tüm felsefe-bilim çalışma alanlarını ve kurallarını belirlemektedir.

²⁴³ Aristoteles, *Retorik*, s. 164, 1402a 3-29. *Sofistçe Çürütmeler*, s. 23, 167a 1-10.

²⁴⁴ Aristoteles, *Retorik*, s. 164-165, 1402a 30-33.

²⁴⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 141, 992b 18-23.

a.1. Varlığın, Varlık Olmak Bakımından Bilimi²⁴⁶

Aristoteles'e göre metafizik veya ilk felsefe, diğer tüm bilimlerden farklıdır ve özel bir yere sahiptir. Metafiziği özel kılan, varlığın ilk, başlangıç ve sadece varlık olmak bakımından varlığın incelenmesidir. Varlığa ait diğer sorun alanlarıyla varlığın varlık olması bakımından incelenmesi birbirinden ayrı şeylerdir.

“Varlık olmak bakımından varlığı ve ona özü gereği ait olan ana nitelikleri inceleyen bir bilim vardır. Bu bilim özel bilimler diye adlandırılan bilimlerin hiçbirinin aynı değildir. Çünkü bu diğer bilimlerden hiçbiri genel olarak varlığı varlık olmak bakımından ele almaz; tersine onlar örneğin matematik bilimlerin yaptığı gibi, varlığın belli bir parçasını ayırarak sadece bu parçanın ana niteliklerini incelerler. Şimdi biz ilk ilkeler ve en yüce nedenleri araştırdığımıza göre, bu ilkeler ve nedenlerin doğası gereği kendisine ait olacakları bir şeyin zorunlu olarak var olması gerektiği açıktır. O halde eğer varlıkların öğelerini arayanlar, gerçekte mutlak anlamda ilk ilkeleri aramakta idiyse, onların aradıkları bu öğelerin de ilineksel anlamda varlığın değil varlık olmak bakımından varlığın öğeleri olmaları gerekir. Bundan dolayı bizim de varlık olmak bakımından varlığın ilk nedenlerini kavramamız gerekir.”²⁴⁷

İlk felsefe, öncelikle kendi alanını -varlık olmak bakımından varlık-belirler. Bu ayrım sayesinde felsefe, varlığın çeşitli kısımlarını belirleyerek onların bilgisine nasıl ulaşılacağına yöntemlerini bulur.

“Nasıl ki her varlık cinsi ile ilgili tek bir algı varsa aynı şekilde onun için tek bir bilim vardır. Örneğin bütün telaffuz edilen sesleri tek bir bilim, gramer bilimi inceler. Bundan dolayı varlık olmak bakımından varlığın bütün türlerini incelemek tür bakımından cins bakımından tek olan bir bilimin görevidir. Onun çeşitli türlerini incelemek de bu bilimin özel kısımlarının görevleridir.”²⁴⁸

²⁴⁶ Aristoteles'e göre felsefenin inceleme alanı, ilineksel özelliklere sahip olan bireysel nesneler değildir. Varlık, bu bireysel nesnelerin her birinin varlık olması bakımından incelenmesidir. Aristoteles, *Metafizik*, s. 455, 1061b 25-33.

²⁴⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 187-189, 1003a 20-32.

²⁴⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 192, 1003b 18-23.

Filozofun eserlerinde ortaya koyduğu varlıkla ilgili çok geniş ve kapsamlı açıklamalar ve gruplandırmalar, bu açıklamaların öbeğinde yer alan kategoriler teorisi tarafından belirlenir. Filozofa göre insan aklı, daha önceden sahip olduğu bilgileri kullanarak sürekli yeni bilgiler edinir.²⁴⁹ Bu bilgi edinme sürecinin başlangıç noktası duyum²⁵⁰ olsa da duyum, bilgi edinmek için tek başına yeterli değildir; duyumdan bilgi çıkmaz.²⁵¹ Aristoteles, somut olan varlıktan soyut olan varlığa nasıl geçildiği ve burada elde edilen bilgilerin kaynağı ve doğruluğu konusunu başta *Ruh Üzerine*, *İkinci Analitikler* ve *Metafizik* olmak üzere birçok eserinde temellendirmiştir. Filozof bir taraftan kendi varlık görüşünü temellendirirken diğer taraftan da döneminde başta hocası olan Platon ve diğer filozofların varlık kuramlarını sistemli bir şekilde açıklamış ve eleştirmiştir. O dönemde Aristoteles'in de içinde yer aldığı bu varlık tartışmalarına ana hatlarıyla bakıldığında, onun varlık görüşünü neden bu şekilde temellendirdiği ve varlığı nasıl soyutladığı daha iyi anlaşılır. Çünkü filozofun bu tartışmalarda getirdiği eleştiriler, kendi varlık görüşü ve bu görüşün merkezindeki kategoriler teorisi hepsi bir bütündür.

a.2. Aristoteles'in Diğer Filozofların Varlık Görüşlerini Eleştirisi

Filozof “varlık” kavramını çok geniş ve farklı anlamlarda kullanmıştır.²⁵² Filozofun varlık hakkında yaptığı incelemelerin ve farklı tanımlamaların hepsinin ortak yönü, “varlık” kavramıdır.²⁵³ Çalışmamızda açıklanan ve sırası geldikçe açıklanacak bu varlık çeşitleri, dört ana gruptan oluşur. Bunlar: İlineksel varlık, kategorilendirilmiş varlık, önermedeki varlık (tasdik ya da inkâr edilmek suretiyle var edilmiş olan ve önerme kısmında izah edilen varlık), bilfiil – bilkuvve varlıktır.²⁵⁴ Ancak Aristoteles ve diğer filozofların varlık görüşlerini iyi anlamak, çalışmamızın daha anlaşılır olmasını sağlamak için “varlık” kavramını açmak ve bu kavramla

²⁴⁹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 6-7. *Metafizik*, s. 142-143, 992b 24-993a 7.

²⁵⁰ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 49. *Metafizik*, s. 143, 993a 8-10.

²⁵¹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 78-79. *Ruh Üzerine*, s. 203, 432a 7-8.

²⁵² Aristoteles, *Metafizik*, s. 190-191, 1003a 32 – 1003b 12.

²⁵³ Varlıkla alakalı yapılan çeşitli açıklamalar, basit bir eşseslilikten ibaret değildir. Bu bahsedilen varlık çeşitlerinin hepsi, “varlık”la ilgilidir. Aristoteles, *Metafizik*, s. 191, 1003a

34

²⁵⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 251-254, 1017a 6-1017b 9. *Fizik*, s. 93, 200b 26-27.

ilgili temel sorunların ortaya çıkışını ve çözüm önerilerini incelemek gerekmektedir.

Filozofun –metafiziğin temel problemlerinden biri de olan- ilk ve gerçek anlamıyla “varlık”tan neyi kastettiğini görmek gerekir. Bu hayati sorunun cevabı ve Aristoteles’in tüm felsefe sisteminin başlangıcı, ilk kategori olarak kabul edilen çevremizdeki fiziki dünyada tek başlarına bireysel halde bulunan nesnelerdir.²⁵⁵ Filozofun “varlık”la ilgili yaptığı bu ilk tespit, bir başlangıç ilkesidir. Bu ilke, aynı zamanda diğer varlık görüşlerinin eleştirilmesinde de dayanak görevi görecektir. Bu bakımdan çalışmamızda filozofun döneminde yapılan varlık tartışmalarına bakmak gerekir.

“Sonra acaba sadece duyuşal tözlerin varlığını mı kabul etmek gerekir, yoksa bu tözlerin yanında başka tözler de var mıdır? Acaba tek bir çeşit töz mü vardır, yoksa birçok çeşit mi? İdeaların ve matematik bilimlerin konusunu oluşturdıklarını düşündükleri aracı Şeylerin varlığını kabul edenler bu ikinci görüştedirler.”²⁵⁶

Filozofun bireysel nesnelerden hareketle varlık sorununa getirdiği çözümler bir bütündür. Bu sayede o dönemin varlık tartışmaları, filozofun felsefe çalışmalarında kullandığı mantık teorisi²⁵⁷ ve mantık teorisinin temelindeki *kategorieler teorisinin* önemi ve birbirleriyle olan ilişkisi daha iyi anlaşılır.

a.2.1. İdealar Teorisi ve Sayılar Kuramı Eleştirisi

Gerçek anlamda varlığın ve buna bağlı olarak bilginin ne olduğu sorusuyla ilgili olarak felsefe ve düşünce tarihini etkileyen en önemli

²⁵⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 484, 1069a 18-23. s. 493, 1070b 39-1071a 3. *Fizik*, s. 39, 190a 36. *Kategorieler*, s. 11, 2a 10-12. s. 15 2b 38- 3a 6. Bu konu, 1. bölümde Birinci Bölümde, taşıyıcı kategori kısmında açıklanmıştır.

²⁵⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 162, 997a 33 – 997b 3.

²⁵⁷ Mantık biliminin kurucusu Aristoteles’tir. O, eserlerinde Yunancada mantık anlamına gelen logikhe (logos’tan türetilmiştir) kullanmamıştır. Aristoteles’te mantığa denk gelen kavram analitiktir. Logikhe’yi mantık anlamında kullanan ilk yazar Aleksandros’tur. Aristoteles’te mantığın net bir tarifi yoktur ve onun Metafizik adlı eserinde yaptığı bilimsel sınıflandırmada mantığı sınıflandırmaya katmamıştır. Metafizik 1025b, ve David Ross, *Aristoteles*, 47. Farabi; mantığı, ölçü ve çizim aletlerine benzetmiştir. Ona göre, nasıl ki bu aletler kendi alanlarındaki şeylerde yanlışlık yapılmasını önliyorsa mantık kuralları da düşünülür alanda yanlışlık yapılmasının önüne geçer. Farabi, *Mantığa Giriş Risaleleri*, s. 94.

teorilerden biri, Platon'un İdealar Teorisi'dir.²⁵⁸ Benzer özellikler gösteren diğer teori ise Phythagorasçıların Sayılar Kuramı'dır.²⁵⁹ Bu iki teori, görünür alanda olan bu fiziksel varlıkların arka planında idealar, sayılar veya aracı gerçeklikler²⁶⁰ olduğunu iddia etmektedir. Bu kuramlar, fiziksel varlıkların sürekli değişmesi ve dönüşmesinin getirdiği sorunları aşmak için fiziksel varlıkların gerçek varlıklar olmadığı ve bunların var olmalarının nedenleri olarak başka ve değişmeyen şeylerin –İdealar, Sayılar ve aracı gerçeklikler- olduğu iddiasını ortaya koymaktadır.²⁶¹ Örneğin, görünür alanda olan insanlar, aslında “İnsan İdeası”ndan pay aldıkları için vardır. Bu durumda, bilgi edinmenin yolu fiziksel varlıklardan değil de idealar ve

²⁵⁸ Aristoteles; *Metafizik*'te, İdealar Teorisini şu şekilde açıklamıştır: “Platon, gençliğinden itibaren Kratylos'un dostu olduğundan ve bütün duysal şeylerin sürekli bir akış içinde oldukları ve bilimin konusu olamayacaklarını söyleyen Harekleitosçu görüşleri yakından bildiğinden daha sonraki yıllarda da bu görüşleri savundu. Öte yandan Sokrates, ahlaksal konularla meşgul olmakta ve bir bütün olarak doğal dünyayı bir yana bırakıp tümeli bu ahlaksal konularda aramaktaydı. O, düşünceyi tanımlar üzerine yoğunlaştıran ilk kişi olmuştu. Platon, onun öğretisini kabul etti. Ancak ilk eğitimi onu bu tümelin duysal şeylerden ayrı bir düzene ait gerçeklikler içinde bulunması gerektiği düşüncesine götürdü. Bu nedenden dolayı, o, ortak tanımın (genel kavramın) herhangi bir duysal şeyin tanımı olamayacağını savundu. Çünkü duysal şeyler sürekli olarak değişmekteydi. Böylece o, bu diğer tür şeylere İdealar adını verdi. Duysal şeylerin ayrı olduklarını adlarını onlardan aldıklarını söyledi. Çünkü şeyler kendisiyle aynı adı taşıyan İdealardan pay almak suretiyle var olmaktaydı. Burada sadece ‘pay alma’ yeni idi. Çünkü Pythagorasçıların şeylerin, sayıların ‘taklit edilmesi’yle var olduklarını söylemektedirler. Platon ise yalnızca bir ad değişikliği yaparak onların ‘pay amla’ yoluyla var olduklarını söylemektedir.” *Metafizik*, s. 108-111, 987a 32- 987b 12

²⁵⁹ Aristoteles, *Metafizikte*, Pythagorasçıların, matematiksel nesnelerin, varlığın temelinde yer aldığı iddiasını şu şekilde belirtmiştir: “Pythagorasçıları diye adlandırılan kişiler, sadece bu disiplini (matematiği) geliştirmekle kalmamışlar, aynı zamanda onun içinde yetiştiklerinden matematiğin ilkelerinin her şeyin ilkeleri olduğunu düşünmüşlerdir. Bu ilkeler arasında sayıların, doğaları gereği ilk (şeyler) olmalarından var olan ya da varlığa gelen şeylerle, sayılar arasında bir-çok ve onlarla Ateş, Toprak ve Su arasında olduğundan daha fazla sayıda benzerlikler bulunduğunu gördüklerini düşünmelerinden (çünkü onlara göre sayıların filanca özel biçimi adalet, diğeri ruh ve akıl, bir diğeri uygun zamandır. Hemen hemen diğer bütün şeyler de aynı şekilde, sayısal olarak ifade edilebilirler), ayrıca müziksel skalaların değişimi ve oranlarının sayılarla ifade edilebilir olduğunu gördüklerinden; böylece diğer tüm şeylerin doğaları bakımından sayılara benzer görünmesi, sayıların ise kendilerine doğanın bütününde ilk şeyler olarak görünmelerinden dolayı Pythagorasçıların sayıların öğelerinin, her şeyin öğeleri olduğunu ve bütün göğün bir ahenk ve sayı olduğunu düşünmüşlerdir.” Aristoteles, *Metafizik*, s. 99-100, 985b 22-986a 2.

²⁶⁰ Aristoteles, hocası Platon bu görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: “Ayrıca Platon duysal şeyler ve ideaların dışında matematiksel nesnelerin varlığını kabul etmektedir. Bunlar ezeli-ebedi ve hareketsiz olmaları bakımından duysal nesnelerden; İdeanın kendisinin biricik, bireysel ve tek bir gerçeklik olmasına karşılık, birden fazla sayıda olmaları bakımından İdealardan ayrılan ‘aracı’ gerçekliklerdir.” *Metafizik*, s. 112, 987b 14-18.

²⁶¹ Platon, Harekleitos'un duysal şeylerin sürekli bir akış ve değişim içinde olduğu için bilgisine ulaşamayacağı iddiasına karşılık bilgiye ulaşmada başka gerçeklikler aramıştır. *Metafizik*, s. 540, 1078b, 13-18.

sayılardan geçmektedir. Bu görüşler, fiziksel varlıkları ikincil bir konuma düşürmüştür.

Aristoteles, *Metafizik*, III. ve XIII. Kitapta, fiziksel varlıklar dışında ve fiziksel varlığın nedeni olan İdealar Teorisi'ni, Sayılar Kuramını ve aracı gerçekliklerin gerçek varlık oldukları iddialarını reddetmektedir. Ona göre, bu şekilde duyusal varlıkların dışında başka varlıkların olduğunu iddia etmek bir ikiliğe yol açmaktadır.

“Bu öğreti birçok türden itirazlara yol açmaktadır, ancak duyusal evrende gördüğümüz varlıkların dışında birtakım varlıkların olduğunu, duyusal varlıkların ortadan kalkabilir olmalarına karşılık kendilerinin öncesiz ve sonrasız olmaları dışında bu varlıklarla duyusal varlıklar arasında hiçbir fark olmadığını iddia etmekten daha saçma bir şey yoktur. Çünkü başka bir şey ilave etmeden kendinde İnsan'ın kendinde At'ın ve kendinde Sağlık'ın var oldukları söylendiğinde yapılan şey, Tanrıların var oldukları, ancak insan biçiminde olduklarını söyleyenleri taklit etmekten başka bir şey değildir. Bu sonuncuların yaptıkları sadece Tanrıları ölümsüz insanlar kılmaktan ibaretti. Aynı şekilde Platoncular da idealarını ortaya atarken ezeli-ebedi duyusal varlıkları ortaya atmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar.”²⁶²

Filozofun diğer bir itirazı da İdealar ile duyusal varlıklar dışında aracı varlıkların olduğu iddiasıdır. Ona göre böyle bir şeyi kabul etmek, sayısız güçlüğü ortaya çıkartır.²⁶³ “Sonra genel olarak, kendilerini tutup duyusal varlıkların içine yerleştirmek üzere aracı şeylerin varlığını ortaya atmanın yararı nedir?”²⁶⁴ Örneğin, doğrularla duyusal doğrular arasında aracı doğrular, duyusal göğün dışında başka bir gök, duyusal güneş ve ayın dışında başka bir güneş ve ay ortaya çıkacaktır. Bu başka olan varlıkları hareketsiz kabul etmek, akla uygun değildir; hareketli kabul etmekse imkânsızdır.²⁶⁵ Fiziksel varlıkların dışında bu varlıkların nedeni olarak başka varlıkların -onların içinde ya da onlardan ayrı şekilde- var olduğu

²⁶² Aristoteles, *Metafizik*, s. 162-163, 997b 5-13.

²⁶³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 163, 997b 14.

²⁶⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 165, 998a, 15-16.

²⁶⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 163, 997b 15-23.

iddiasına getirdiği bu eleştirilerle bu teorilerin akla uygun olmadığını göstermektedir.

Aristoteles'e göre fiziksel dünyadan ayrı şekilde ideaların olduğunu söylemek yanlış bir soyutlama yapmaktır: "İdeaların olduğunu savunanlar da bunu yapıyorlar ama bilinçsizce, çünkü onlar matematiksel nesnelerden daha az soyutlanabilir olan fiziksel nesneleri soyutlamaya kalkıyorlar."²⁶⁶ Filozof, bu yanlışı gidermek için fiziksel varlığı tek dayanak noktası olarak ele alıp sayıların, geometrik cisimlerin, yüzeylerin ve noktaların tek başına töz olup olmadıkları sorusuna cevap arayacaktır.²⁶⁷ "Sonra doğru, yüzey ve noktaların, doğrunun cimsin genişliği, yüzeyin derinliği, noktanın uzunluğu bakımından bölünmesinden ortaya çıkan şeylerden ibaret olduğu açıktır."²⁶⁸ Sayısı, noktası, büyüklüğü ve zamanı olmayan bir töz, var olamaz.²⁶⁹ Duyusal şeylerin bütünlüğünü bir arada tutan ilke, form; canlılarda bir arada tutan ilke, "ruh"tur. Yalnız matematiksel büyüklüklerin duyusal cisimler olmadan var olması imkânsızdır. Örneğin, kendi başına bir doğru ya da yüzey gibi.²⁷⁰ Bunun bir gerekçesi de bunlar kendi başlarına var değildir. Benzer şekilde sayılar da duyusal şeylerden bağımsız değildir.²⁷¹

*"Oysa bazen var olan, bazen var olmayan nokta, doğru ve yüzeyler, mantıksal olarak oluş ve yokoluşa elverişli değildir. Çünkü cisimler birbirlerine temas ettiklerinde veya bölündüklerinde, bu temas anında tek bir yüzey, bölünme anında ise iki yüzey ortaya çıkar."*²⁷²

Filozof, matematiksel varlıkların duyusal nesnelerin içinde var olamayacağını ve bu varlıkların duyusal nesnelerden bağımsız olarak da var olmasının imkânsızlığını ispatladıktan sonra bu varlıkların var olup olmadıkları sorusuna değil, ne tarz bir varlığa sahip oldukları sorusuna cevap aramıştır.²⁷³ Filozofa göre matematiksel şeylerin duyusal varlıklardan

²⁶⁶ Aristoteles, *Fizik*, s. 57, 193b 35-194a 1.

²⁶⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 181, 1001b 27-28.

²⁶⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 534, 1077a 17-18.

²⁶⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 534, 1077a 9-13.

²⁷⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 534, 1077a 20-23.

²⁷¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 463, 1064a, 32-33. s. 560, 1083b 11-12. s. 591, 1090a 10-14, s. 592, 1090a 28-29.

²⁷² Aristoteles, *Metafizik*, s. 183, 1002a 32- 1002b 1.

²⁷³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 530, 1076a 37-38.

ayrı ve önce gelmesi imkânsızdır, çünkü duyusal büyüklükler tek başlarına vardır ama matematiksel şeyler, duyusal büyüklüklere bağlı olarak vardır.²⁷⁴ Matematiksel varlıklar, duyusal şeylerden mantıksal olarak önce gelirler ama bu mantıksal öncelik, tözsel önceliği doğurmaz. Çünkü tözsel öncelik bağımsız şekilde var olma yeteneğiyle başkalarından üstün varlıkların özelliğidir. Örneğin, “beyazlık” tanım bakımından önce gelir ve bu sayede “beyaz adam” denebilir; beyazlığın bir nesneden bağımsız varlığı söz konusu değildir.²⁷⁵ Görüldüğü gibi burada “beyazlık”, nesnesinden bağımsız olamayacağı için soyutlamanın ürünü olarak sadece mantık bakımından öncedir.

Aristoteles’in mantık teorisinde cinslerin belirleyici bir rolü vardır. Bilgiye ulaştıran kıyasların doğruluğu, cinse, o cinsin alt cinslerine ve türlerine göre belirlenir. Örneğin, duvar neden teneffüs etmez sorusuna verilecek cevap, duvarın teneffüs eden hayvan cinsi içinde olmamasıdır.²⁷⁶ Bundan dolayı da duvar teneffüs etmez. Görüldüğü gibi verilen bir önermenin doğruluğu, o cins içinde kalarak cevaplanmıştır. Kıyasta mevzu bahis olan konunun aynı cins içinde olması gerektiği kuralı, İdealar kuramı’na uygulandığında yine ideaların var olamayacağı sonucuna ulaşılır. Örneğin, bir tarafta fiziksel ve ölümlü “insan” varken diğer tarafta ölümsüz idea olarak “insan”ın olması mümkün değildir. Bu durumda, iki varlığın da ya ölümlü ya da ölümsüz olması gerekir. Çünkü bahsedilen, tek insan türüdür yani tek konudur.²⁷⁷ Aynı türün içindeki varlıkların bir kısmının ölümlü olması, bir kısmının ise ölümsüz olması mümkün değildir.

a.2.2. Doğa Filozoflarının Ve Sofistlerin Varlık Görüşlerinin Eleştirisi

Aristoteles’e göre genel anlamda varlık hakkında bir şeyler iddia etmeden ve dolayısıyla bilgi sahibi olmadan önce aksiyomların²⁷⁸ doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında karar vermek gerekir.

²⁷⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 534, 1077a 14-19.

²⁷⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 535-536, 1077b 1-12.

²⁷⁶ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 38.

²⁷⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 444-445, 1058b 28-1059a 14.

²⁷⁸ Aksiyomlar: Özdeşlik, Çelişmezlik ve Üçüncü halin imkânsızlığı olarak sıralanan ve düşüncelerin doğruluğunu denetleyen aksiyomlardır.

“Çünkü herhangi bir varlığı kavramak için sahip olunması zorunlu olan bir ilke, bir başka ilkeye bağlı değildir ve herhangi bir varlığı bilmek için bilinmesi zorunlu olan şeye, zorunlu olarak her türlü bilgiden önce sahip olmak gerekir.”²⁷⁹

Filozof, doğa filozoflarının varlık hakkındaki görüşlerinin yanlışlığını söylerken özellikle bu aksiyomlara başvuracaktır. “Gerçekten de bazılarının Harekleitos’un ileri sürdüğüne inandıkları gibi, bir ve aynı şeyin hem var olduğu hem de olmadığını düşünmek mümkün değildir.”²⁸⁰ Aristoteles Mantığı’nın kurucu aksiyomu olan çelişmezlik ilkesi gereği; “Aynı niteliğin, aynı zamanda, aynı özneye, aynı bakımdan hem ait olması, hem de olmaması imkânsızdır.”²⁸¹ Bunun aksi olanaksızdır:

“Çünkü gerçekten Harekleitos’un bu görüşü benimsemesinin nedeni, son tahlilde onun neyi içerdiğini anlamamış olmasıdır. Her halükarda eğer onun söylediği doğru ise söylediği şeyin kendisi, yani aynı şeyin bir ve aynı zamanda hem var olması hem de olmamasının mümkün olduğu tezi artık doğru olamaz.”²⁸²

Bu bakış açısıyla filozof, tüm düşüncelerin temelinde yatan mantık yasalarını²⁸³ “varlık”la temellendirmiştir.

Filozof, mantık yasalarını kanıtladıktan sonra doğa filozoflarının varlıkla ilgili hangi noktalarda yanlışla düştüğünü göstermeye devam etmiştir. Bir varlığın sahip olduğu değişken niteliklerle –ilinekler- o varlığın kendi bireysel varlığı yani tözü, birbirinden ayrı şeylerdir.

“Çünkü ‘insan’ sadece belli bir öznenin yüklemine ifade etmez; o aynı zamanda belli bir özneyi ifade eder; çünkü biz ‘belli bir özneyi ifade etmek’le , ‘bir özne hakkında herhangi bir şey ifade etme’nin birbirinin aynı olduğunu söylemeyiz. Aksi takdirde ‘müzişyen’ , ‘beyaz’, ve ‘insan’ kelimelerinin de aynı şeyi ifade etmeleri, dolayısıyla bütün varlıkların tek bir varlık olmaları gerekirdi.”²⁸⁴

²⁷⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 201, 1005b 15-18.

²⁸⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 202, 1005b 24-26.

²⁸¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 202, 1005b 20. Benzer şekilde Önerme, s. 47.

²⁸² Aristoteles, *Metafizik*, s. 457, 1062a 34-1062b 1.

²⁸³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 202, 1005b 33.

²⁸⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 206, 1006b 13-17.

Kategoriler teorisinin varlık, düşünce ve dil alanında getirdiği en önemli kurallardan biri, töz ve ilinek ayrımıdır. Aristoteles, bu ayrımı yaparken yine doğa filozoflarının varlık eleştirilerini referans alacaktır. Aristoteles’e göre diğer filozofların varlık hakkında yaptıkları yanlış, onların bireysel anlamda var olan bir varlığın ilineklerini sanki o varlığın kendisiymiş gibi kabul etmeleridir. Bu yanlış kabul, özellikle dilde kendini gösterir ve hata yapılmasına neden olur. Örneğin; Sokrates, Koriskos’tan farklı bir şeyse ve Sokrates insansa bu durumda Koriskos farklı bir şey olacaktır.²⁸⁵

Bireysel varlıklar, kendi içlerinde çeşitli, değişken ve farklı nitelikler barındırmaktadır. Bu nitelikler birbirine çelişik de olabilir.

“Genel olarak bu biçimde akıl yürütenler tözü ve özü ortadan kaldırmaktadırlar. Çünkü onlar her şeyin ilinek olduğunu ve özü gereği insan olma veya özü gereği hayvan olma diye bir şeyin olmadığını söylemek zorundadırlar. Çünkü eğer ‘özü gereği insan olma’ diye bir şey varsa, bu şey ‘insan-olamama olma’ veya ‘insan olmama’ olmayacaktır. (Bununla birlikte ‘insan olma’nın inkârları bunlardır); çünkü burada ‘insan olma’ ile ifade edilen tek bir şey vardı ve bu şey de bir şeyin tözü idi. Şimdi bir şeyin tözünü ifade etmek, bu şeyin özünün başka bir şey olmadığını ifade etmektir. Bundan dolayı bu filozofların, hiçbir şeyin bu tür bir tanımı olmayacağını, tersine her şeyin ilinek olacağını kabul etmeleri zorunludur. Çünkü ilinekler töz arasında şu ayrım vardır: Beyazlık insanın bir ilineğidir; çünkü insan beyazdır. Ancak beyazlık insanın özü değildir.”²⁸⁶

Örneğin, Sokrates beyaz bir insan olabileceği gibi farklı ten rengine de sahip olabilir; bunun yanında Sokrates müzisyen de olabilir mimar da. Bu ve benzeri ilineksel farklılıklardan kaynaklı olarak günlük hayatta bir sürü çelişik durumla karşılaşılabilir; oysa bu çelişik durumlar, Sokrates’in Sokrates olduğu ve insan olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. “Ne var ki

²⁸⁵ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 21-23, 166b 29-37. Ross, *Aristoteles*, s. 106.

²⁸⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 208, 1007a 20-33.

her şeyin ilinek olduğu söylenirse, ilineklerin bir ilk öznesi olmayacaktır. Çünkü ilinek daima bir öznenin yüklemine ifade eder.”²⁸⁷

Burada, Parmenides ve Melissos’un tüm varolanların “bir” olduğuna dair görüşlerini de incelemek gerekir. “Her şeyin “bir” olduğunu söyleyenler acaba ne kast ediyor? Acaba onlar bir töz mü, nicelikleri mi, nitelikleri mi “her şey” diye alıyor.”²⁸⁸ Aristoteles, bu görüşün de sorunlu olduğunu ve varolan her şeyin “bir” kabul edilmesinin de yine benzer hatalara yol açacağını belirtir.

*“Öte yandan varolanların hepsi ‘elbise’ ve ‘pelerin’ gibi tanım açısından birlik oluşturuyorsa, bunlar (Parmenides, Melissos), Harekleitos’un savını dile getiriyorlar demektir. Çünkü bu durumda hem iyi olmakla kötü olmak hem de iyi olmakla iyi olmamak aynı olacak. Dolayısıyla iyi ile iyi olmayan, insanla at aynı olacak; sav artık varolanların birliği üzerine değil, varolanların hiçliği üzerine olacaktır. Ayrıca belli bir nitelikte olmakla belli bir nicelikte olmak aynı olacak.”*²⁸⁹

Bireysel varlıkların kendi özleriyle ilineklerinin birbirinden kesin olarak ayrımı sayesinde, önermede nelerin konu olabileceği ve olamayacağı net bir biçimde –birinci bölümde kategoriler kısmında yapılan ayrım- belirlenir. İlinekler, bir özne olmadan yani bir öznenin yüklemi olmadan kullanılamazlar; özne olmadan sadece ilineklerden bir birlik elde edilemez, sadece ilineklerle yargı bildiremeyiz, çünkü yargılarımızın mutlak bir öznesinin olması gerekir.²⁹⁰ Bu belirlemeyle, artık dil alanında yani dil bilgisinde cümle kurulurken özne olarak sadece birey ve bireyin özünü belirten “insan” ve “hayvan” gibi tür ve cins adlarının kullanılacağı kuralı konulur.

Aristoteles’in bireyin özü ile onun ilineklerini birbirinden kesin şekilde ayırması, bazı filozofların “varlık”a ilişkin çelişki içeren iddialarını ortadan kaldırmıştır. Bu ayrım sayesinde önermenin tasdik ya da inkar edilmesinin zorunluluğunu belirten varlık bağlacının (copule) –“dır” ve “değildir”-

²⁸⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 208, 1007a 34.

²⁸⁸ Aristoteles, *Fizik*, s. 13, 185a 22-23.

²⁸⁹ Aristoteles, *Fizik*, s. 15, 185b 19-26.

²⁹⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 209, 1007b 3-17.

kesinliği temin edilir. “Dolayısıyla bir şeyin hem şöyle olması, hem de öyle olmaması mümkün değildir.”²⁹¹ Bu konu hakkındaki eleştirilerini sürdüren filozof, özellikle fiziksel gerçekliğin önemini ve yanılmazlığını, örnek sorularla göstermiştir:

*“Eğer herkes aynı şekilde hem doğru hem yanlış içindeyse, bu durumda olan bir varlık ne konuşabilecek, ne de anlamlı bir şey söyleyebilecektir. Çünkü aynı zamanda hem bir şey söyleyecek hem de söylemeyecektir. Eğer hiçbir yargı oluşturmazsa veya daha doğrusu hem düşünüp hem düşünmezse, onun bir bitkiden ne farkı olacaktı? O halde ne bu görüşü ileri sürenler, ne de başkaları arasında hiç kimse gerçekte böyle bir zihin durumu içinde olamaz. Çünkü bunu ileri süren filozofumuz neden Megara’ya gidiyor da oraya gittiğini düşünmekle yetinerek rahat rahat evinde oturmuyor? Neden sabahleyin önüne bir kuyu veya uçurum çıktığında yürüyüşüne devam etmiyor? Neden tersine, onun kuyuya ya da uçuruma düşmenin aynı zamanda hem iyi hem de kötü olmadığını düşünür gibi dikkatli davrandığını görüyoruz? Onun, alacağı bir kararı daha iyi, diğer birini daha kötü diye değerlendirdiği açıktır.”*²⁹²

Aristoteles’in duyuusal gerçekliğin mantıksal belirleyiciliğine güvenerek verdiği bu örneklerle düşünceye konu olan bir nesne ya da durumu tasdik etmek ya da inkâr etmek suretiyle bir yargıya ulaşılmasının zorunluluğu gösterilmiş olur.

Önermede konu ve cümlede özne görevi gören kelimelerin özdeşlik ve çelişmezlik aksiyomlarıyla anlamları netleştirilmiştir. Bu sayede kelimelerin anlamlarının tasdik ya da inkâr edilebilecek şekilde belirlenmesiyle bir kelimenin sonsuz sayıda anlama sahip olmasının önüne geçilir.

*“Çünkü tek bir anlam ifade etmemek, hiçbir anlam ifade etmemektir. Kelimenin hiçbir anlam ifade etmemeleri durumunda da insanın gerek başka insanlarla gerekse kendi kendisiyle her türlü düşünce alışverişi ortadan kalkar.”*²⁹³

²⁹¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 205, 1006a 30.

²⁹² Aristoteles, *Metafizik*, s. 214, 1008b 4-18.

²⁹³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 206, 1006b 6-8.

Varlık konusunda açıklanması gereken diğer sorunlar ise varlığın barındırdığı değişkenlik, Protagoras ve Georgias'ın başı çektiği Sofistler diye adlandırılan filozofların dile getirdiği görecelik sorunudur. Bu filozoflar, özellikle bireysel varlıkları duyumlarken kişiler arasında olabilecek duyum farklılıklarının gerçek anlamda bilgiye ulaşmaya engel olduğunu savunurlar.

“Bu filozoflar sözlerinde birçok hayvanın aynı şeyler hakkında bizimkilerine karşıt izlenimlere sahip olduğu, hatta insanın bizzat kendi duyularına şeylerin her zaman aynı görünmediğini de eklemektedirler. O halde bu izlenimler arasında hangilerinin doğru, hangilerinin yanlış olduğu açık değildir. Çünkü onların bazıları diğerlerinden daha doğru değildir; tersine tümü aynı ölçüde doğrudur. Her neyse bundan dolayı Demokritos, ya hiçbir şeyin doğru olmadığı veya doğrunun hiç olmazsa bizim için ulaşılmaz bir şey olduğunu söylemektedir.”²⁹⁴

Aristoteles *Metafizik* adlı eserinde, Empodokles, Demokritos, Anaksagoras'ın insanların ve nesnelerin fiziksel değişimlerinden dolayı varlığın değişken olduğunu ve bu durumda kalıcı bilgilere ulaşmanın imkânsız olduğunu iddia ettiklerini belirtmektedir.²⁹⁵ Bu algısal değişikliklerin yanında maddelerin sürekli değişkenlik içinde olması durumu da vardır.

“Sonra bu filozofların tüm bu duyusal doğanın hareket içinde olduğunu gördükleri ve değişen bir şey hakkında doğru bir yargıda bulunulamayacağını düşündükleri için hiç olmazsa her tarafta ve her yönde değişme içinde olan şeylerle ilgili olarak hiçbir doğrunun ileri sürülemeyeceğini düşünmüşlerdir. Bu görüş tarzı en keskin ifadesini saydığımız öğretiler içinde en köktenci bir tutumu temsil eden bir öğretilde, Harekleitos'un tilmizleri olduklarını söyleyen filozofların, özellikle Kratlyos'un öğretilerinde bulmuştur. Kratlyos sonunda hiçbir şey söylememek gerektiği düşüncesine ulaşmıştır ve sadece parmağını sallamakla yetinmekteydi. O, Harekleitos'u aynı ırmağa iki kez

²⁹⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 218, 1009b 7-12.

²⁹⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 218-219, 1009b 14-40.

girilemeyeceğini söylediğinden ötürü kınamaktaydı. Çünkü kendisine göre ona bir kez bile girilmezdi”²⁹⁶

Aristoteles, bu filozofların getirdiği bazı eleştirilerin - büyüklük, renk, ağırlık gibi niceliksel ve niteliksel şeyler algının o anki durumuna göre ve algılayan kişiye göre farklılıklar gösterebilir²⁹⁷ - doğru olabileceğini kabul etse de bu değişkenlik ya da görelilik durumlarının yine keskin bir duyu algısıyla aşılabileceğini söylemektedir. O, insanın bilgiye ulaşma sürecinde, duyusun sadece basit bir fiziksel değişmeye özdeş kılınmasına²⁹⁸ ve “var olan”dan sadece duysal şeylerin anlaşılmasına²⁹⁹ karşı çıkmıştır.

Filozofa göre bu filozoflar, doğadaki hareketin nedenlerini ve belli bir düzen içinde gerçekleşmesini tam olarak açıklayamamışlardır. Bunun en büyük nedeni ise maddenin kendi başına hareketin kaynağı olamayacağıdır.

“Çünkü edilgi ve hareket ettirilme maddeye, hareket ettirme ve etki başka bir imkana ve ya da beceriye ait (sanatla oluşarlarda da, doğal olarak meydana gelenlerde de bu açık, çünkü ne suyun kendisi kendisinden bir canlı yaratabilir, ne de kütüğün kendisi sanat olmadan bir yatak). O halde bu kişiler bu sebepten dosdoğru konuşmuyorlar ve çok daha esaslı bir nedeni atlıyorlar; nitekim ne idüliğı (to ti en einai) ve formu dışarıda bırakıyorlar.”³⁰⁰

a.3. Duyu Algısının Güvenilirliği

Aristoteles, varlığa ilişkin olarak getirilen farklı görüş ve eleştirilerle hesaplaşırken başvurduğu en önemli bilgi kaynağı ve bilgiyi doğrulama yöntemlerinden biri de duyu algısıdır. O, her ne kadar duyu algısının değişken bir şey olduğunu kabul etse de günlük yaşantıdan örnekler vererek duyu algısının güvenilir bir şey olduğunu ispatlamıştır. Filozof, duyu algısının güvenilirliği sayesinde doğa filozoflarının varlık eleştirilerindeki değişim sorununu ve maddi doğayı bir kenara bırakıp tamamen idea ya da

²⁹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 220, 1010a 6-14.

²⁹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 221, 1010b 1-8.

²⁹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 218, 1009b 8.

²⁹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 218, 1009b 12-13, s. 219, 1010a 1-2.

³⁰⁰ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 93-95, 335b 29-35.

sayı gibi salt düşünsel ilkeler üzerinden yapılan varlık açıklamalarını³⁰¹ çürütme imkânı bulmuştur. “Onların görünen şeyin görüldüğü insan için, ona görüldüğü anda ve görüldüğü anlam ve koşullar altında var olduğunu belirtmeleri gerekir.”³⁰² Filozofa göre duyular, yanılgı kabul etmez.³⁰³ Örneğin, görme için renk, işitme için ses.³⁰⁴ “Duyusal bilgide olup bitenlerin ışığı altında bunu anlamak mümkündür: Çünkü hiçbir zaman aynı şey bazılarına tatlı, bazılarına onun tersi görünmez; meğerki bazılarında söz konusu tatları yargılayan duyu organı bozuk ve kusurlu olmasın.”³⁰⁵ İnsan hasta olduğunda nesneleri hastalığından dolayı farklı algılayabilir ama bu durum, o nesnenin değiştiği anlamına gelmez. Oysaki insanın da nesnelerin de değişmeyen yönleri olmak zorundadır.³⁰⁶ Bu ispatlamalar, özellikle Sofistlerin görecelikle ilgili tezlerini çürütmek içindir.

“Libya’da olduğu halde gece rüyasında Atina’da olduğunu gördüğü için sabahleyin kalkıp Odeon’a doğru yola koyulacak kimse yoktur. Sonra Platon’un belirttiği gibi gelecekler ilgili olarak, örneğin bir hastanın sağlığına yeniden kavuşup kavuşamayacağını bilmek söz konusu olduğunda, bir hekimle bilgisiz bir insanın görüşleri şüphesiz aynı ağırlığa sahip değildir. Nihayet bizzat duyuların kendi aralarında, bir duyunun başka bir duyunun konusuna ilişkin tanıklığı ile kendi konusuna ilişkin tanıklığı, hatta kendisine yakın bir duyunun konusuna ilişkin tanıklığı ile bizzat kendi konusu ile ilgili tanıklığı aynı değerde değildir. Renkler konusunda usta olan görme duyusudur, tat duyusu değil... Bir örnek verelim: Aynı bir şarap, ya kendisi veya bizim vücudumuz değiştiğinden, bize belli bir zaman tatlı, başka bir zaman acı gelebilir. Ama burada değişen, hiç olmazsa o var olduğu biçimde tatlılığın kendisi değildir. Onunla ilgili olarak söylediğimiz her zaman doğrudur ve tatlı olan şey, zorunlu olarak öyle kalmak zorundadır. Ne var ki sözünü ettiğimiz sistemlerin yıktığı da bu zorunluluğun kendisidir. Onlar nasıl tözü inkâr etmekteyseler, zorunlu

³⁰¹ Örneğin; Platon, Theaitetos diyalogunda algıyla bilgiye ulaşamayacağını belirtir. İnsanı bilgiye ulaştıran şeyin, ruhun şeylerle meşgul olduğu durumda aranması gerektiğini belirtir. Platon, *Diyaloglar 2, Theaitetos Diyalogu*, s. 238, 187a.

³⁰² Aristoteles, *Metafizik*, s. 225, 1011a 23-24, s. 226, 1011a 34-35.

³⁰³ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 181, 428a 11.

³⁰⁴ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 121, 418a 6-14.

³⁰⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 459, 1062b 37- 1063a 4.

³⁰⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 460, 1063a 35-1063b 7.

*bir şey olduğunu da reddetmekteydiler. Çünkü “zorunlu” olan, aynı anda hem şu tarzda hem de ondan başka bir tarzda olamaz. Dolayısıyla eğer herhangi bir şey zorunlu ise o aynı zamanda hem ‘şöyle’, hem de ‘öyle-değil’ olamaz.”*³⁰⁷

Aristoteles’in görecelik konusunda getirdiği diğer önemli eleştiri de Sofistlerin duyum ve düşüncenin göreceli olduğunu ve şeyin kendisinin bu göreceli olan duyum ve düşünceye göre var olduğunu iddia etmeleridir. Sofistlere göre duyumdan bağımsız olarak nesnelerin varlığını bilemeyiz. Bu iddiayı örneklemek gerekirse; şu anda Sultanahmet Camii’ni görmüyor olabiliriz, ama bu durum Sultanahmet Camii’nin var olmadığı anlamına gelmez. Bir şeyin duyuma konu olmasıyla o şeyin bireysel olarak kendi başına varolması, aynı şey değildir. Duyumu gerçekleştirecek hiçbir hayvan olmadığında duyuma konu olan nesneler, yine kendi başlarına vardır. Şeyler, duyumumuzdan önce ve bağımsız şekilde vardır.³⁰⁸ Benzer durum, bizim bir şeyi düşünmediğimizde o şeyin var olamayacağı iddiasını çürütmek için de geçerlidir. Şeyler, bizim düşüncemizden bağımsız olarak geçmişte var olmuş ve gelecekte de var olacaktır. Örneğin; Sokrates, bizim düşünmemizden bağımsız şekilde geçmişte var olmuş, yine gelecekte bazı insanların bizim düşüncemizden bağımsız şekilde var olacağı gibi.³⁰⁹ Benzer durum, da bilgi için de geçerlidir. İnsan bilse de bilmese de şeyin bilgisi, kendi başına vardır:

*“Dahası bilinir olan ortadan kalkınca, bilgiyi de kendisiyle birlikte ortadan kaldırır, ama bilgi bilinir olanı oradan kaldırmaz; çünkü bilinir olan olmadığında bilgi de yoktur (hiçbir şeyin bilgisi olamayacağına göre), ama bilgi olmadığında bilinir olanın var olmasına engel yok, mesela dairenin kareleştirilmesi (daireyle aynı alana sahip olan bir kare elde etmek) bilinir bir şeyse, onun bilgisi kimsede olmasa bile, bilinir bir şey olmaya devam eder. Dahası, hayvan ortadan kalktığında bilgi de olmaz, yine de bilinir olanların çoğu var olamaya devam edebilir.”*³¹⁰

³⁰⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 222-223, 1010b 10-29.

³⁰⁸ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 39, 7b 34- 8a 5. *Metafizik*, s. 223-224, 1010b 30-1011a 1.

³⁰⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 226, 1011b 1-8.

³¹⁰ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 37, 7b 27-33.

Filozofun görecelikle ilgili diğer bir tespiti nesnelerin göreceliklerinin düşüncede değil, kendi aralarında birbirine olan bağıntılarına göre olduğudur. Çevreye bakıldığında irili ufaklı ve sayı yönünden farklı birçok varlık, birbirleriyle olan göreceli durumlarına göre değerlendirilir. Bir şey, başka bir şeyin sayıca iki katı olmakla beraber başka bir şeyin de yarısı kadardır. Ya da bir büyüklük bir şeye göre büyükken başka bir şeye göre küçük olabilir. Örneğin, 4 kalem, 2 kalemin iki katı olmakla beraber aynı anda 8 kalemin yarısı kadardır; güvercin, serçeye göre büyük olmasına rağmen leyleğe göre küçük bir kuştur.³¹¹ Aristoteles, bu durumda olan göreceliklerin aynı anda tek bir şeye karşı göreceli olduğunu, bu göreceliğin düşüncemizden değil³¹² de o andaki durumdan kaynaklandığını belirtir. Bu ayırım sayesinde; “O halde eğer düşünen özneyle ilgili olarak insan, düşünülen şeyin aynı ise insan düşünen özne olamayacak sadece düşünülen şey olacaktır.”³¹³ insanın düşünen olması ve göreceli durumda olan nesnelerin de düşünülen şeyler olması ayrımı yapılır. “Öte yandan eğer her varlık, düşünen özneye göreceli ise düşünen özne tür bakımından birbirinden farklı sonsuz şeylere göreceli olacaktır.”³¹⁴ Nesnelerin göreceliğinin düşünceye göre değil de nesnelerin kendi içinde olmasının tespitiyle insanların arasında bir ve aynı şeyin ne olduğunun kararlaştırılması imkânını bulunur.

Aristoteles, duyuma güvenmemiz gerektiğini ispatladıktan sonra sadece duyumla bilgiye ulaşılamayacağını duydu algısının ve sezginin sadece bireysel nesneyi bilebileceğini ve bireyin tanımının olamayacağını belirtir.³¹⁵

“Neden, çünkü işler haldeki duyum tek tek şeylere, bilgi ise tümellere yöneliktir ve bu tümeller bir şekilde ruhun kendisindedir. İşte bu yüzden biri ne zaman isterse bir şeyi düşünmek onun elindedir, duyumsamaksa öyle değil; çünkü bir duyulurun hazır bulunması şart.

³¹¹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 33, 6b 28- 7a 5

³¹² Aristoteles, *Metafizik*, s. 272, 1021a 31.

³¹³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 227, 1011b 9.

³¹⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 227, 1011b 10-11.

³¹⁵ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 78, 79. *Ruh Üzerine*, s. 197, 430b 31 *Metafizik*, s. 347, 1036a 6-7. *Magna Moralia*, s. 47, 1189b 32-36.

Duyulur olanlara yönelik bilgilerde de durum böyledir ve nedeni aynıdır: Duyulur olanlar tek tek şeylerdir ve dışarıdandır."³¹⁶

O, öncelikle nesnenin duyumuyla, duyumu sonrasında oluşan ve artık duyumdan bağımsız olarak insan zihninde var olan nesnenin imgesini birbirinden ayırmıştır. Bu ayırım sayesinde, insan zihni duyumdan bağımsız şekilde o nesneyi düşüncesinde konu eder hale gelir.³¹⁷ Artık duyumla imge birbirinden farklı şeydir. Geline bu noktada hem doğada var olan bireysel nesnelerin varlığını ortadan kaldırmamak hem de bu bireysel nesnelerin bilinmesinin önünde engel olan çeşitlilik, değişim vb. sorunları çözerek o nesnenin insan zihninde soyutlanması yoluyla bilgisine ulaşmak gerekir. Bu belirlenimler, doğru şekilde yapıldığında düşünmenin ilkeleri ortaya çıkacak ve yüklemlenin de yapılması olanaklı hale gelecektir.

Aristoteles döneminde varlıkla ilgili temel sorunları gördükten sonra filozofun kendi mantık teorisi içinde bu sorunlara nasıl bir çözüm getirip varlığı nasıl soyutladığı ayrıntılı şekilde incelenebilir. Filozofa göre, bir şeyin ontolojik olarak bulunduğu durumla, o şeyin bilgisi bir ve aynı şeydir. Ontoloji temelli bu yaklaşım, varlığın aslına uygun şekilde maddi farklılıkların dışarıda bırakılarak biçim üzerinden düşüncede konu edilmesini ve dilde ifade edilmesini sağlar.³¹⁸ Bu noktada, ontolojiyle mantık arasında bir bağ kurulur, ontolojiden mantığa geçilerek mantığın temel ilkelerine ulaşılır. Bu bağın nasıl kurulduğu varlığa ilişkin ilkeler ve nedenler çerçevesinde belirlenir. Bu bağ, VDD ilişkisinin temelini oluşturur. Burada varlığın aslına uygun³¹⁹ şekilde nasıl düşünüldüğünün ve dolayısıyla nasıl dile getirildiğinin yöntemi bulunur.

b) Varlığın ve Düşüncenin İlkeleri

Filozofa göre varlığa ilişkin açıklamalarda ortaya çıkan nedenler, ilkeler ve karşıtlıklar aynı zamanda düşüncenin ve dilin yapısını ve ilkelerini

³¹⁶ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 121, 417b 23-28.

³¹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 221, 1010b 3.

³¹⁸ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, çev. Saffet Babür, Dost Kitabevi, 1997, s. 13, 268a 20-22. *Metafizik*, s. 201-202, 1005b 6-34.

³¹⁹ Filozof için asıl anlamda varlık, bireysel halde somut olarak doğada bulunan nesnelerdir. Bu nesneler, kategoriler bölümünde gördüğümüz taşıyıcı kategori, yani töz kavramıyla ifade edilmiştir ve dolayısıyla varlığın düşüncede kurulmasında ilk ve belirleyici olan bu varlıklardır.

oluşturur.³²⁰ Varlığa ilişkin en temel karşıtlıklar, var olan - var olmayan ve birlik - çokluk karşıtlığıdır. Diğer bütün karşıtlıklar, bu iki temel karşıtlıktan çıkmaktadır.³²¹ Bu karşıtlıklar, yine felsefenin konusudur.³²²

Varlık, var olan olması ya da var olan olmaması bakımından vardır. Varlığın barındırdığı bu karşıtlık, bir sonraki bölümde inceleneceği gibi düşüncede tasdik ya da inkâr olur. Var olan şey, düşüncede tasdik edilmesi gereken bir önerme; var olmayan şeyse düşüncede inkâr edilmesi gereken bir önerme demektir. Hem varlığın hem de düşüncenin temeli olan bu durum, mantık aksiyomlarının temeli olan çelişmezlik ilkesinin kaynağıdır. Filozofun ifadesiyle, “Çünkü varlığın var olmadığını veya var olmayanın var olduğunu söylemek yanlıştır. Buna karşılık varlığın var olduğunu, var-olmayanın var olmadığını söylemek doğrudur.”³²³ Bu sayede bir önerme, inkâr edilmiş olsa bile inkar edilmiş hali varlığa ilişkin bir bilgi verir. “Bundan dolayı biz hatta varolmayanın olduğunu, yani onun var-olmayan olduğunu söyleriz.”³²⁴ Varlıkta ve düşüncede neyin var olan olduğunun ya da neyin var olmayan olduğunun kararını verdiren şey, kategoriler teorisinin izah ettiği varlık görüşüdür. Filozofun kendi mantık teorisi içinde bu üç alanı (VDD) birbiriyle özdeş kılan şey, filozofun varlığı töz ve ilinekleri olarak ayırmasıdır. Varlığın bu şekilde kabulü, varlık sahasındaki karşıtlıkları açıkladığı gibi düşüncede konu-yüklem ayrımını; dildeyse özne-yüklem ayrımını belirler. Bu tespit, tam da çalışmanın merkezinde yer alır.

b.1. İlkeler

Giriş kısmında da bahsedildiği gibi filozof, varlığın bilgisine doğuştan sahip olmadığımızı ama varlığın bilgisini elde edecek ilkelere sahip olduğumuzu belirtmektedir. Bunlar, varlığın soyutlanması işlemine zemin hazırlayan ve varlığın bütünlük içinde kavranmasına olanak tanıyan ilkelerdir. Buradaki amaç, insanın çeşitli varlık düzeylerinde varlığı, konu edebilecek hale getirmesidir. Bu sayede çokluk, çeşitlilik ve değişim içinde

³²⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 194-199, 1004a 10- 1005a 18.

³²¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 197, 1004b 27-29.

³²² *Metafizik*, 4. Kitap 2. Bölüm. Filozof bu bölümde felsefenin tanımını yaparken bu ilkelerin ve karşıtlıkların da yine felsefe tarafından araştırılması gerektiğini belirtmiştir.

³²³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 228, 1011b 26-27.

³²⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 191, 1003b 11.

bulunan varlığın bilgisine ulaşılır. Algıdan başlayıp bilgiye ulaşan bu süreçte varlıkla alakalı işlemler, bu ilkelere göre yapılır. Bu, aynı zamanda varlığın kategorik ayrımını, yükleme kurallarını ve çeşitlerini de belirler. Varlığa ilişkin bu soyutlama gerektiği gibi yapılırsa “doğru anlamda varlık”³²⁵ a ulaşılır. Burada öncelikle bu ilkeleri ve bu ilkeler sayesinde varlığın bilgisine ulaşılır. Ulaşılan bu bilgilerden hangilerinin değişmez “bir şeyi o şey yapan şey”³²⁶, hangilerinin ise ilineksel anlamda var olduğunu ortaya çıkarır. Filozof, özellikle *Metafizik*’in V. kitabında bu ilke ve kategorileri açıklamıştır. Burada yükleme bağlamında ilkelere hareketle kategorilerin nasıl oluşturulduğunu gösterilecektir

Bu ilkeler, sayıca sonsuz değildir³²⁷ ve tek de değildir³²⁸ eğer sonsuz olsalardı o zaman varlığın bilinmesi imkânsız olurdu. İnsanın, başlangıç aşamasında varlığı kavrayabilmesi için sahip olduğu ilkeler; “varlık”, “birlik”, “ilke”, “öge” ve “neden”dir.³²⁹ “Varlık” ve “birlik” tek başına töz olmayıp insanın bütün varlıklarda ortak olarak gördüğü varolma durumudur.³³⁰ Bütün karşıtların bir maddesi vardır ve karşıtlıklar, madde üzerinden değerlendirilir. Bu ilk ilke durumundan dolayı “İlk Varlık”ın karşıtı olmaz.³³¹

Burada özellikle “varlık” ve “birlik”, varlığın bütününe kucaklayan en yüksek ilkelere³³² “Bunun da nedeni, onların doğaları gereği ilk olmalarıdır. Çünkü eğer Varlık ve Bir ortadan kalkarsa, onlarla birlikte her şey ortadan kalkar. Çünkü her şey var ve birdir.”³³³ Cinsler, kendi içlerinde alt cinslere ayrılırken “varlık” ve “birlik”te böyle bir ayrım olmaz.

“Öte yandan var olan’ı ister Varlık’a, ister Bir’e bağlamak fark etmez. Çünkü Varlık ve Birlik’in kendileri aynı olmayıp farklı iseler de

³²⁵ *Metafizik*, s. 304-305, 1027b 16 - 1028a 5.

³²⁶ Filozof, burada “töz”ü kast ediyor. *Metafizik*, s. 380, 1043a 3.

³²⁷ Aristoteles, *Fizik*, s. 23, 187b 10-11.

³²⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 490, 1070a 31-37.

³²⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 370, 1040b 16-27.

³³⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 168, 998b 19-29, s. 186, 1003a 6-12. s. 370, 1040b 16-22. s. 425, 1053b. 22-23. 1059b s. 449, 31-34. s. 580, 1087a 31-34. *İkinci Analitikler* s. 101. *Topikler*, s. 91- 92. 116.

³³¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 526, 1075b 23.

³³² Aristoteles, *Metafizik*, s. 449, 1059b 27-28.

³³³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 449, 1059b 29-30.

hiç olmazsa birbirinin yerine geçebilecek kavramlardır. Bir olan aynı zamanda var olandır ve var olan da bir olandır.”³³⁴

Duyumuzla algıladığımız şey, varlıktır ve birdir. Bu iki kavram, birbirine bağlıdır ve hemen hemen aynı anlama gelir.³³⁵ Bu iki ilke, birbirine adeta yapışıktır ve bu sayede varlığı, varlık yapar.

“Bir’in herhangi bir kategoriye aynı şekilde ait olmasından ve özel olarak hiçbir kategoride bulunmamasından, tersine kategoriler karşısında Varlık’la aynı şekilde davranmasından açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu yine nasıl ki Varlık, töz, nitelik ve niceliğin dışında hiçbir anlama gelmiyorsa, bir insan denildiğinde sadece insan dendiğinden daha fazla bir şeyin tasdik edilmemesinden de ortaya çıkmaktadır. Çünkü “Bir olmak”, bireysel varlığa sahip olmaktır.”³³⁶

“Varolan insan’ ve ‘insan’ da aynı şeydirler. Sadece ‘o bir insandır’ demek yerine, kelimeyi iki defa tekrarlayarak ‘o varolan bir insandır’ desek, farklı bir şey ifade etmiş olmayız (İnsanın varlığının ne oluş, ne de yokoluş bakımından birliğinden ayrılmadığı açıktır. Aynı şekilde birlik de varlıktan ayrılmaz). Aynı şekilde ‘varolan bir adam’ da ‘varolan adam’a hiçbir şey eklemes. O halde bütün bu durumlarda sözü edilen eklemenin aynı şeyi ifade ettiği ve ‘Birlik’in ‘Varlık’ın dışında hiçbir şey olmadığı açıkça görülmektedir. Sonra her varlığın özü sadece ilineksel anlamda bir değildir. Aynı şekilde o, kendi özü gereği varolan bir şeydir. Şimdi durum böyle olduğuna göre kaç türlü Varlık varsa, o kadar da Birlik olması zorunludur.”³³⁷

Varlığa ilişkin bu kavrayış, akabinde varlığın farklı hallerinin, derecelerinin ve çeşitlerinin kavranmasına olanak sağlamaktadır. Bu kavrayış, yukarıda işlenen kategorilerin kurulmasına,³³⁸ bilimsel sınıflandırmaya³³⁹ ve yüklemlenin kendi içinde gruplandırılmasına imkan verir.

³³⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 453-454, 1061a 15-19.

³³⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 426, 1054a 12.

³³⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 426, 1054a 13-18.

³³⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 193, 1003b 25-32.

³³⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 390-391, 1045a 26- 1045b 8.

³³⁹ “Çünkü Varlık ve Birlik doğrudan doğruya bazı cinslere bölünür ve bu bölünme de kendisine tekabül eden bir bilimler bölünmesini doğurur.” Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, s. 194, 1004a 4-6.

Buradaki en önemli ve kurucu tespit ise filozofun tüm sisteminin başlangıcı olan madde ve formun birleşmesinden oluşan bireysel nesneyi (hypokeimenon) sistemin temeline yerleştirmesidir.

Bu bireysel nesneler, aynı zamanda formel tözü barındırır; formel töz ise “ilke” ve “neden”dir.³⁴⁰ Filozofa göre her neden, bir ilkedir ve bu iki kavram, aynı anlamlarda kullanılır ve bütün kategoriler için benzerlik gösterir.³⁴¹

“Bütün ilkelerde ortak olan şey, o halde, varlığın veya oluşun veya bilginin kendilerinden çıktığı kaynak olmalarıdır. Ancak bu ilkenin bazıları şeylerin içindedir, bazıları ise onların dışındadır. Bundan dolayı bir şeyin doğası (maddesi) bir ilkedir. Aynı şekilde bir şeyin ögesi, düşünce, irade, formel töz de birer ilkedirler. Nihayet bunlara ereksel nedeni de eklemek gerekir: Çünkü iyi olan ve güzel olan, birçok şeyin gerek bilgisi, gerekse hareketin ilkesidir.”³⁴²

Öge iki anlama gelmektedir:

Birincisi, “Bir şeyin içinde bulunan, onu meydana getiren ve tür bakımından başka türlere bölünemeyen ilk şey anlamına gelir.”³⁴³ Bu tür öğeler, belli bir şeyin (kelimenin öğelerinin heceler olması ya da kıyasın üç terimden çıkması gibi) bir bütünlük içinde oluşmasını sağlayan öğelerdir.³⁴⁴ Diğer anlam ise kavramların oluşmasını sağlayan, kendisi soyut ve belli bir tanımı evrensel ve bölünmez olan şeylerdir.³⁴⁵ Doğrunun ilkesi olarak nokta, buna örnektir. Bu iki tanımdan “Öge” kelimesinin, her varlığı meydana getiren ve o varlıkta içkin olan ilke demek olduğu anlaşılır.³⁴⁶

Varlık, bu ilkeler sayesinde sınırlandırılıp çerçeve içine alınır. Burada ilk ve öncelikli olarak ve duyu algısında da öncelikli olan bireysel nesnelerden hareketle “töz”e geçilecektir.

³⁴⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 91, 983b 27-29. s. 373-375, 1041a 6-1041b 32. Fizik, s. 61, 194b 26.

³⁴¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 588, 1089b 4.

³⁴² Aristoteles, *Metafizik*, s. 235, 1013a 18-23.

³⁴³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 239, 1014a 26-27.

³⁴⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 165, 998a 20-29, s. 238-239, 1014a 28-1014b 2.

³⁴⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 240, 1014b 3-17.

³⁴⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 240, 1014b 15-16.

“Örneğin şu maddeler, niçin bir evdir? Çünkü evin mahiyeti, onlara bir yüklem olarak aittir. Aynı şekilde şu varlığın bir insan olduğu veya filanca belirlemeyi alan şu cismin bir insan olduğu söylenecektir. O halde ‘niçin’in araştırılması, nedenin araştırılmasıdır ve bu neden de kendisinden ötürü maddenin belli bir şey olduğu, formdur ve töz olan, budur.”³⁴⁷

“İlke” ve “neden” bu bireysel tözlerin yani “bir”in kendi “doğa”sı dışına çıkmamasını -olduğundan başka türlü olamamasını - sağlar. “Doğa” da hem maddi hem düşünsel anlamda bir belirleyicidir; tıpkı diğer ilkeler gibi. Bu sayede filozofun sistemi, kendi içinde olabilecek en yüksek seviyede tutarlılık gösterir.

b.1.1. Bir- Birlik

Bu görülen ilkeler, varlığın insan tarafından anlamlandırılabilir hale gelmesini sağlar. Bu ilkeler içinde en çok “Bir”-“Birlik” önemlidir. Varlık, “bir” sayesinde analize konu edilir. Bu “bir”, kategoriler teorisine³⁴⁸ ve yükleme türlerine (tümeller) giden yolda birbirinden koparılamayacak şekilde tüm sistemin kaynağı ve belirleyicisi olmuştur. “O halde Bir, her şeyin ölçüsüdür. Çünkü tözü oluşturan öğeleri, şeyi ya nicelik veya tür bakımından bölmek suretiyle biliriz ve Bir’in bölünmez olmasının nedeni de tam da her varlık türünün ilk öğesinin bölünmez olmasıdır.”³⁴⁹ Dolayısıyla “bir”, taşıyıcı kategori gibi taşınan kategorilerin de “bir” olabilmesinin nedenidir.³⁵⁰ Bu “bir”, fiziksel anlamda varlığı sınırlandırdığı gibi bu, fiziksel varlıkların düşüncedeki ve dildeki karşılıklarının da sınırlandırılmasını sağlar. Burada, konunun daha iyi anlaşılması için “bir”in birbirinden kopuk ve bağımsız olmayan ana anlamları ve işlevlerine bakılabilir.

- a) Aristoteles felsefesinde “bir”, varlığın var olması, varlığın bir bütünlük içinde anlam kazanması, analize tabi tutulması, kendisine bir şeyler yüklenebilmesi bağlamında ilk olandır. Bir, bütün olan ve

³⁴⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 374, 1041b 5-8.

³⁴⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 425, 1053b 24-29.

³⁴⁹ *Metafizik*, s. 422-423, 1053a 19-22.

³⁵⁰ *Metafizik*, s. 425, 1053b 31-33.

bölünmez olandır.³⁵¹ Bu bir, varolan şeyin kendisine olan özdeşliğidir.³⁵²

- b) Varlık sahasında “bir”in keşfedilmesinden sonra o birin karşıtı olarak çokluk da anlamlı hale gelir. Bu da felsefenin inceleme alanına giren “karşıtların bilimi”nin kaynağıdır. Bu karşıtlık, hem tümel yüklelemenin hem de kategorik yüklelemenin (nicelik ve görelilik kategorileri sayesinde) belirleyicisidir.³⁵³ Mantık yasalarının temelinde yatan çelişkinin de esasını, birlik ve çokluk oluşturur.
- c) Bir, birey demektir ve bölünmezdir.³⁵⁴ “Zira bizim birey diye adlandırdığımız sayı bakımından bir olan, tümel diye adlandırdığımız da bütün bireylere yüklenen şeyden başka bir şey değildir.”³⁵⁵ Bireyin bölünemez olmasının nedeni, formunun bölünememesidir.³⁵⁶ Tam da “bir”e getirilen bu ikili kaide - hem fiziksel nesne hem de o fiziksel nesnenin ifadesi (türünü ifade eden kavram ya da tümel ifade) - “birlik”tir ve eksiksiz bir bütündür.³⁵⁷
- d) “Bir”-“birlik”, türlerin (eidos)³⁵⁸ ve cinslerin (genos)³⁵⁹ kurulmasının kaynağıdır.³⁶⁰ “... tanımın içine giren her şeyin gerçekte bir olması gerekir; çünkü tanım, bir olan bir beyan, tözü dile getiren bir beyandır.”³⁶¹ Aynı türün içine giren bireyler, türlerinin aynı olmaları bakımından özdeştir; aynı cinsin içine giren türler de cinslerinin aynı olmaları bakımından birbirleriyle özdeştir. “Eğer ne kendinde Birlik, ne de kendisinde Varlık yoksa bireysel diye adlandırılan varlıkların dışında başka herhangi bir varlığın nasıl var olabileceği

³⁵¹ *Metafizik*, s. 421, 1052b 17. s. 424, 1053b 8. s. 601, 1092a 33.

³⁵² *Metafizik*, s. 170, 999a 28-29.

³⁵³ Aristoteles felsefesinde, karşıtlıklar çok önemli yer tutar. En temel karşıtlıklar: Var olan – var olmayan, birlik-çokluk. Bu karşıtlıklar, diğer karşıtlıkların da temelinde yer alır.

³⁵⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 173, 999b 34. s. 360, 1039a 10. s. 419, 1052a 32. s. 17, 1054a 17. s. 602, 1092a 34.

³⁵⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 173, 999b 35-1000a 1.

³⁵⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 337, 1034a 7-8.

³⁵⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 331, 1023b 27-34. Bütünde parçaların yeri önemlidir, parçalar, gelişigüzel olursa o şey bütün olmaz. *Metafizik*, s. 283, 1024a 1-3.

³⁵⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 419, 1052a 31

³⁵⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 441, 1057b 38- 1058a 1.

³⁶⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 250, 1016b, 32. s. 419, 1052a 30-32.

³⁶¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 354, 1037b 26.

kavranılamaz.”³⁶² Çünkü filozofun eserlerinde defalarca tekrarladığı gibi ancak tümelin bilimi vardır.³⁶³ Bu noktada yapılan soyutlamayla elde edilen türler ve bu türlerin yer alacağı cinslerin düzenlenmesi konusu yani tümel yükleme ortaya çıkar.³⁶⁴

- e) Bu sayede şimdi gördüğümüz metafiziksel “bir”, bireysel nesne olan ve varlığın soyutlanmasının temeli olan niceliksel “bir”i temellendirir. Bu sayede niceliğe geçiş yapılır. Bireysel nesnenin “bir” olması, o nesnenin türünü ifade eden tür adının “bir” olması, bizi “bir” sayısına ve diğer kategorilere götürür. Burada ilk aşama, “bir”in bir sayısının kaynağı ve kendisi olmasıdır.³⁶⁵ Bu “bir” sayısı, diğer sayıların da çıkış noktasıdır. Tüm nicelik, bu “bir” sayısı üzerine kurulur; aritmetik ve geometri yine buna göre temellendirilir. Nicelik, aynı zamanda niteliğin de kaynağıdır. Kategoriler, bu belirlenime bağlı olarak şekillenir. Bu nicelik olma durumu diğer tüm ölçüleri de belirler.

*“Ölçü daima ölçülen şeyle aynı cinstendir: Büyüklüklerse büyüklükle, daha özel olarak uzunluk uzunlukla, genişlik genişlikle, ağırlık ağırlıkla, birimler birimle ölçülür.”*³⁶⁶

- f) Bu bireysel varlıklar,³⁶⁷ ilk olandır ve her anlamda mükemmeldir.³⁶⁸ Duyulara konu olması bakımından da ilktir. Bu durumda bilkuvve (potansiyel varlık) olan varlık, bu bireysel nesnelere göre konumlanır. “Bir”; “İlke” ve “neden” bağlamında görülen varoluşun nihai amacıdır. Bu durum, filozofun sisteminde her türlü rastlantısallığın karşısındadır; hiçbir şey, tesadüfi hareket etmez ve her hareketin belli bir nedeninin olması gerekir.³⁶⁹ Bu anlayış, sadece bilgi teorisinin değil, beraberinde zaman ve ahlak gibi diğer

³⁶² Aristoteles, *Metafizik*, s. 174, 1000a 21-23.

³⁶³ Aristoteles: *Metafizik*, s. 449, 1059b 29. s. 577, 1086b 33-35. Aristoteles, *Politika*, s. 125, 1288b 9.

³⁶⁴ Tümellik, anlam içeriği olarak 1. bölümde; yüklem olarak 3. bölümde ayrıntılı olarak izah edilmiştir.

³⁶⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 421, 1052b 16-26. S. 425, 1054a 4-8. Yalnız bu “bir”, idealar ve kendi başına sayılar gibi kendi başına “bir” değildir.

³⁶⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 423, 1053a 25-26.

³⁶⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 354, 1037b 27.

³⁶⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 508, 1073a 1. s. 535, 1077a 32. s. 600, 1092a 16.

³⁶⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 500, 1071b 35.

alanların da ilke ve kurallarını belirlemiştir. Bireysel nesne, analize konu edilmez ve bu durum, o dönemin bilimsel düşüncesinde bir ahlaki sınır oluşturur.³⁷⁰

Aristoteles'in bütün felsefi sistemi, bu başlangıç ilkeleri tarafından belirlenen "bir" kavramında hareket edecek ve çeşitli varlık seviyelerinde yine bu "bir"e ulaşacaktır.³⁷¹

Filozofun varlıktan hareket ederek oluşturduğu düşünce ve dil anlayışının belirlenmesinde çok önemli bir yere sahip olan "bir" kavramının belirleyici özelliklerini gördük. Burada tekrar edilmesinde fayda olan şey, "bir"ın bir cins ya da kategori olmadığı gerçeğidir. "Bir olmak", "varlık"la hemen hemen aynı anlama geldiği için "bir", düşüncede ya da dilde varlığa fazladan bir anlam katmaz. Burada "bir", bir şeyin kendi başına bireysel olarak var olduğunu ve anlamlandırılabilir bir şey olmağını bildirir.³⁷² Bu sayede doğada kendi halinde var olan varlığın insan düşüncesinde ve dilinde doğadaki aslına uygun ve özdeş olarak kurulmasının önü açılır.³⁷³

Filozofun "bir"den hareketle varlıktaki karşıtlığa nasıl geçtiği ve bu karşıtlık içinde nasıl bir düşünme yöntemi kurduğu görebiliriz. Çünkü "bir"e anlam kazandıran şey çokluktur.

³⁷⁰ Örneğin; insan, madde ve ruhtan oluşmuştur ve bu bağlamda, birleşik bir yapıdır; birleşik bir yapı olduğu için tümeldir ve "bir"dir. Aristoteles, *Metafizik*, s. 352, 1097a 5-10. Bir nesneyi parçalara ayırarak o nesnenin kurucu unsurlarının tanımı yapılamaz. Bir nesnenin altında analiz olmaz. Çünkü nesneyi oluşturan tek bir tanım vardır ve nesne gibi nesnenin tanımı da parçalanamaz. Eğer nesne parçalanır ve analiz edilirse bu durumda nesnenin maddesi ve formu, devre dışı kalmış olur. *Metafizik*, s. 384, 1043b 27-32. Bu durumda o nesne, o nesne olmaktan çıkar.

³⁷¹ "O halde bütün bu bağıntılar, sayısal bağıntılardır, sayıların özel belirlenimleridir. Bu aynı durum bir başka anlamda olmak üzere Eşit olan, Benzer olan ve Aynı olan için de geçerlidir. Çünkü bütün bunlar da Bir olan'la bağlantılıdır. Aynı olan şeyler, tözleri bir olan şeylerdir. Benzer olan şeyler, nitelikleri bir olan şeylerdir. Eşit olan şeyler, nicelikleri bir olan şeylerdir. Şimdi bir olan ise sayının ilkesi ve ölçüsüdür. O halde bütün bağlantılar aynı anlamda olmamakla birlikte sayısal bağlantılar oldukları söylenebilir." Aristoteles, *Metafizik*, s. 271, 1021a, 8-13.

³⁷² Aristoteles, *Metafizik*, s. 425-426, 1054a 4-18.

³⁷³ Filozofa göre nesnenin kendisi, tanımı ve kavramı birbirlerine özdeştir. Aristoteles, *Metafizik*, s. 326, 1032a 5-7. s. 231, 1012a 23.

b.1.2. Karşıtların Bilimi

Filozof, varlığa ilişkin birbirinden farklı, karşıt durumları ve “çokluk”u yine “bir”den hareketle ve bilfiil olan varlık³⁷⁴ içinde değerlendirir.

“O halde var olan her şeyin bu aynı anlamda ‘var’ oldukları söylenir. Var olan her şeyin varlık olmak bakımından varlığın ya bir etkilenimi (affection), ya bir hali, ya bir eğilimi (disposition), ya bir hareketi veya nihayet bu tür başka bir şeyi olduğu için var olduğu söylenir. Ve var olan her şeyin bir ve ortak bir kavrama bağlanması mümkün olduğundan, karşıtların her birinin de varlığın ilk ayrımlarına – varlığın ilk ayrımları olarak ister çokluk ve birlik, ister benzerlik ve benzemezlik, ister diğer ayrımlar kabul edilmiş olsunlar – ve karşıtlarına bağlanması mümkündür.”³⁷⁵

Filozof, varlıkla alakalı olan karşıtlıkları inceleme görevinin felsefeye ait olduğunu belirtmiştir.³⁷⁶ Karşıtlık, varlığın anlaşılmasını sağlar. “Çünkü bütün varlıklar ya karşıtlardır ya da karşıtlardan meydana gelen şeylerdir. Karşıtların ilkeleri ise Bir olan ve Çok olan’dır.”³⁷⁷

Aristoteles, varlığa ilişkin olan temel karşıtlıkları diğer filozofların yaptığı gibi nesnelerinden ayrı, kopuk ve tek başına inceleme konusu yapmamıştır. Örnek vermek gerekirse maddi dünyanın açıklanmasında karşılaşılan çokluk, kendi başına bir ilke değildir. Çokluk, tözden sonra ve tözün değişik nitelikleri olarak incelenmesi gereken bir konudur. Bu yaklaşım, düşüncüyü de belirler. Örneğin sayı; tek - çift ve az - çok gibi zıt niteliklere sahiptir. Ama bu nitelikler, sayı hakkında çelişkili bir durum ortaya koymaz ve onun sayı olduğu gerçeğini değiştirmez. Sofistlerin düştüğü hata, bir şeyin özünü görmeyip onu, nitelikleri üzerinden bilmeye ve ifade etmeye çalışmalarıdır. Aristoteles, benzer bir hataya

³⁷⁴ Filozof, fiziksel dünyada bilfiil olarak var olan, hareket ve değişim içinde olan varlığı kastediyor. Bilkuvve denilen yani ihtimal halinde olan varlık ise bu değerlendirmelerin dışında kalmaktadır. “Çünkü bilkuvve olan, var olmayabilir.” Aristoteles, *Metafizik*, s. 499, 1071b 19.

³⁷⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 453, 1061a 8-13. Aristoteles, bu belirlenimle daha geniş anlamda ilk felsefenin konusunu belirlemektedir. XI. Kitap, 3. Bölüm.

³⁷⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 194-195, 1004a 10-19. s. 198, 1005a 3.

³⁷⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 198, 1005a 3-4.

diyalektikçilerin³⁷⁸ de düştüğünü, onların girdiğı tartışmalarda varlığın gerçekleşebilecek ihtimallerini gerçekmiş gibi gösterdiklerini belirtir.³⁷⁹

b.1.2.1. Birlik ve Çokluk

Filozof için ilk, belirleyici ve en temel karşıtlıktır.³⁸⁰ Çokluk ve çeşitlilik, doğada bulunur. Parmenides'in iddia ettiğı gibi her şey, bir değildir.³⁸¹ Aristoteles'e göre birlik ve çokluk, birbirinin çelişiğı kavramlardır;³⁸² çokluk, bölünen ya da bölünebilen; bir ise bölünemez veya bölünmemiş olandır.³⁸³ Çokluk, bölünebilen her şeyi kastetmektedir ve her sayı, birlerden meydana geldiğı için çoktur.³⁸⁴ Tek bir nesneden yani tek bir duyumdan bilgi olmaz. Bilgiye ulaşmanın yolu "çokluk"tan geçmektedir. Çokluk, düşüncede ve dilde var edildiğı zaman bilgi olur. Burada amaç, hem çokluktaki "bir"i hem de "bir"le çokluk arasındaki ilişkiyi temellendirmektir. Çünkü bir, adını ve açıklamasını karşıtı olduğı "çokluk"tan alır. Çünkü çokluk, duyular tarafından "bir"e nazaran daha önce ve fazla algılanır.³⁸⁵ Örneğın, "insan" kavramı, adını tek tek bireysel halde varolan insanlardan almıştır ve bu bireysel insanlar, algı bakımından önce gelir. Bireysel anlamda tek tek olan nesnelerin adlarından hareketle, kavrama geçiş yapılır. Bu yolla kavramlar, çokluğa verilen ad olur.³⁸⁶ Ve çokluk, düşüncede "bir" olur.

Nesnelerdeki çokluğı ve çeşitliliğı, değışik şekillerde değıerlendirerek birliğe nasıl ulaşıldığını görmek gerekir. Burada her türlü "bir"leştirme ve "ayrı"ştırmama işlemleri, yine bu temel karşıtlık üzerinden yapılır. "Karşıtların

³⁷⁸ Aristoteles'e göre diyalektik, "Diyalektik sadece bilgiyi eleştirmekle yetinir; oysa felsefe somut olarak onu üretir." *Metafizik*, s. 197, 1004b 25-26. Felsefe, hakikati inceler ama diyalektik, sanılarla yetinir. Topikler, s. 24. Filozof, *Topikler* adlı eserinde diyalektiğı ayrıntılı olarak incelemiş ve onu, üç anlamda faydalı bulmuştur: 1. Felsefi ilimler için hazırlık yapmak. 2. Tartışmalarda fayda sağılar ve felsefi ilimlerin incelenmesinde iki yönlü delil sağıladığı için hakikati daha kolay bulmamızı sağılar. 3. İlimlerin ilk ilkelerinin temellendirilmesine olanak sağılar ki en önemli faydası budur. Topikler, s. 6.

³⁷⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 196-197, 1004b 11-26.

³⁸⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 433, 1055b 26-28.

³⁸¹ Aristoteles, *Fizik*, I. Kitap 3. Bölüm.

³⁸² Aristoteles, *Metafizik*, s. 194-195, 1004a, 11-16. s. 438, 1057a 15.

³⁸³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 426, 1054a 20-23.

³⁸⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 436, 1056b 17-24.

³⁸⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 427, 1054a 26-28.

³⁸⁶ Aristoteles, *Fizik*, s. 9, 184a 23-184b 14.

bölünmesi hakkında Aynı, Benzer, eşit olan Bir'e aittir. Buna karşılık Başka, Benzemez ve Eşit-Olmayan ise çokluğa aittir.”³⁸⁷

“Birlik”	“Çokluk”
Aynı	Başka
Benzer	Benzemez
Eşit	Eşit olmayan

Filozof, farklı varlık seviyelerinde varlığa ilişkin bütün analizlerini bu karşıt ilkeler üzerinden yapmıştır.

b.1.2.2. Var Olan - Var Olmayan

Var olan ve var olmayan birbirlerine karşıttır. Varlıkla ilgili tartışmalarda bu iki varlık halinin aynı anda aynı varlıkta bir arada bulunamayacağını belirtmiştik. Çünkü bunun aksinin olduğu bir durumda çelişki meydana gelir.

Çelişki: Mantık ilkelerinin temelinde yer alan en temel çelişiklik ve mantık sistemi, bu çelişiklik sayesinde işlerlik kazanır. Hiçbir ara durumu kabul etmez.³⁸⁸ Özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı bu sayede temellendirilir. Duyu algısının belli bir zamanda, belli bir yerde ve belli bir durumda olan nesnenin duyulanması ve o şeyin o an için öyle olduğunun kesin bir şekilde tayinidir. Bir şeyin kendisinden başka bir şey olmaması “özdeşlik”, aynı zamanda ve aynı bakımdan çelişik niteliklere sahip olmaması “çelişmezlik” ve sahip olabileceği çelişik durumların dışında başka bir seçeneğin bulunmayışı da “üçüncü halin imkânsızlığı” ilkeleri; nesnelerin bilinmesi sürecinde sarsılmaz bir akli temel sağlar.

Filozofa göre varlıklar arasındaki karşıtlıklar, dört farklı şekilde olur. Bu karşıtlıkların her biri farklı alanlarda yükleme bağının kurulmasını ve doğruluğunun denetlenmesini sağlar. Bu karşıtlıkları alanlarına göre değerlendirmek daha faydalı olacaktır. Çelişki, mantık alanında; zıtlık,

³⁸⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 427, 1054a 29-31. Benzer şekilde *Metafizik*, s. 197-195, 1004a 10-32.

³⁸⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 431, 1055b 2. *Kategoriler*, s. 63-65, 13a 36-13b 2.

yoksunluk ve görelilik ise kategoriler alanında soyutlama yapılmasını sağlar. Zıtlık ve yoksunluk, bireysel nesnenin niteliklerini belirlerken görelilik ise bireysel nesnelerin birbirleriyle olan durumlarının bilgisini verir.³⁸⁹

Temel karşıtlıklardan olan yoksunluğu ise oluş üzerinden incelemek daha faydalı olacaktır. Bu sayede filozofun varlık tanımının çekirdeğini oluşturan bireysel varlıkları, bu karşıtlıklar üzerinden nasıl temellendirdiği daha iyi anlaşılır.

b.2. Oluşun ilkeleri

Aristoteles'in amacı, bütün duyuşsal varlıkların bilinmesini sağlayan ve hepsinde ortak olan ilkelere ulaşmaktır. Duyum, tekil varlıklarla ilgilenir; akılsa tümel olanla.³⁹⁰ Varlık sahasında çokluk ve çeşitlilik, belirli kavramlar altında toplanır. Bu yapılırken o varlıkların birbirleriyle aynı olan ve birbirlerine benzeyen nitelikleri kullanılır. Bu kavramsallaştırma, bize tümel ifadeleri verir. Örneğin, tek başına ve farklı niteliklere sahip olarak doğada bulunan insanlar sayesinde "insan" tümeline ulaşırız. Tümeller, bizlere varlık hakkında genel olanın bilgisini verir.

Bireysel varlıklardan hareketle tümellere ulaşmak demek, o bireysel varlıklara dilin imkânları içerisinde nelerin yüklenebileceğini de tespit etmek demektir. Bu noktada, varlığa ait varolan ve varolmayan tüm olası yüklemlemelere ulaşılır. Bu yüklemlemelerin doğruluğuna, oluşun ilkeleri sayesinde ulaşılır. Oluşun ilkeleri, aynı zamanda varlık sorununun çözümünün anahtarıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi filozofa göre varlığa ilişkin ilkeler, sayıca ve türce sonsuz olamaz, çünkü sonsuz bir şey bilinemez.³⁹¹

"O halde duyuşsal tözler her durumda değişik olmakla birlikte aynı öğeler ve aynı ilkelere sahiptirler. Ancak bütün varlıkların (yani duyuşsal olmayan tözler) bu anlamda aynı öğelere sahip olduklarını savunmak doğru değildir. Burada sadece örneğin üç ilkenin –form,

³⁸⁹ Görelilik, çalışmanın 1. bölümünde ayrıntılı olarak izah edilmiştir.

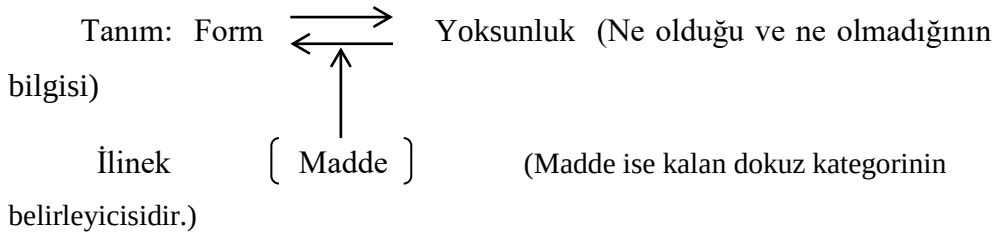
³⁹⁰ Aristoteles, *Fizik*, s. 31, 189a 5-10.

³⁹¹ Aristoteles, *Fizik*, s. 23, 187b 10-11.

yoksunluk ve madde- var olduğu söylendiğinde olduğu gibi bir benzerlik özdeşliği söz konusudur. Ama aslında bu üç ilkedен her biri her cinste başkadır. Örneğin onlar renkle ilgili olarak beyaz, siyah ve yüzey, gece ve gündüzle ilgili olarak ışıık karanlık ve havadır.”³⁹²

Kategorilerde varlığın töz ve ilinekleri olarak ayrılmasının nedeni, fiziksel olarak varolan varlığın kendisinden kaynaklıdır. Filozof, varlığın oluş tarzının kategorileri belirlediğini ifade eder. “Zira bazı şeyler belirli bir şeye işaret eder, bazıları ise niteliğe, bazıları da niceliğe. Öyleyse varlığa işaret etmeyen için ‘mutlak anlamda oluşuyor’ denmez, ‘bir şey haline geliyor’ denir.”³⁹³ Bu durumda, varlık sahasında ortaya çıkan her türlü değişimin kategorik anlamda nasıl yükleneceği belirlenir. Bu değişimlerin bir kısmı, nesnelerin tözüne yani ilk kurucu varlık, töz (ousia) kategorisine denk gelirken diğer değişimler ise tözün nitelik ve niceliksel değişimleri olmakta ve kalan dokuz kategoriye kaynaklık etmektedir.

Aristoteles’in duysal varlıkların oluşuna ilişkin açıklamalarda kullandığı üç neden ve ilke, vardır. Bunlar, form-tanım, yoksunluk ve maddedir. Bu ilkeler, duysal varlıklarda ortakdır³⁹⁴ ve duysal olanda var olan ve var-olamayanın³⁹⁵ belirleyicisidir. Bu nedenlerden form, yoksunlukla karşıttır, bireysel nesnelerin şekliyle ilgilidir ve nesnelerin neliği hakkında bilgi verir; madde ise bu ilk karşıt nedenlerin var olmasına ya da var olmamasına (yoksunluk) imkan sağlayan şeydir. Madde, bu yönüyle hem töz hem de töze bağlı olarak diğer kategorilerin tespit edilmesine imkân sağlar.

³⁹² Aristoteles, *Metafizik*, s. 492, 1070b 16-22. *Fizik*, s. 41-43, 191a 1-21.

³⁹³ Aristoteles, *Oluş Bozuluş*, s. 31, 319a 8-10.

³⁹⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 487, 1069b 33-34. s. 496, 1071a 33.

³⁹⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 487, 1069b 28-34.

İlkeler, bireysel varlıklar ve onların kategorilerinden hareketle tanım (logos) ve maddeye ayrılır.³⁹⁶ Tanım, kendi içinde form ve yoksunluk olarak böldüğünde form, yoksunluk ve madde olmak üzere üçlü bir yapı ortaya çıkar.

Aynı cins içinde olan bireysel varlıkların tanımlanması, bu bireylerin sahip olduğu ve sahip olmadığı (yoksunluk) belirli bir şekilden hareketle yapılır. Bu yolla aynı cins içinde bulunan varlıklar, barındırdıkları şekillere göre birbirinden ayrılır. Bu durumda duyusal varlık, varolan ve var olmayan şeklinde oluşun ilkeleriyle ilişkilendirildiğinde şu şekilde üçlü yapıda bir tablo ortaya çıkar:

Tablo 2.1. Oluşun ilkelerine göre varlık tablosu:

Varlık (var olan ³⁹⁷ anlamında)	Var –olmayan ³⁹⁸	Neden-İlke ³⁹⁹
Kategorik olarak varolan	Kategorilere göre mutlak anlamda var-olamayan	Form-Tanım
Tasdik veya inkâr olarak varolan	Yanlış anlamında var-olamayan	Yoksunluk
Bilkuvve veya bilfiil olarak varolan	Bilkuvve olarak var-olamayan	Madde ⁴⁰⁰

Varolan ve var-olamayan varlığın oluşun ilkeleriyle olan ilişkisi

Bu üç nedenin, var olan ve var olamayanla ilişkisi, tüm yüklemle şekillerinin belirleyicisidir. Bilkuvve olan madde,⁴⁰¹ formla belli bir şekil olarak bireysel varlık olur. Örneğin, “insan iki ayaklı hayvandır” ya da

³⁹⁶ O halde oluş ve bozuluşun var olması da olmaması da mümkün olan hakkında olması zorunlu. Bu yüzden de bu, oluşa tabi olanların madde anlamında nedenidir, niçin ya da amaç (to hou heneka) anlamındaki ‘neden’ ise form ve biçim; bu da her varlığın tanımı (logos). Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 95, 335b 3-7.

³⁹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, 5. Kitap 7. Bölümde yer alan varlık tasnifi.

³⁹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 587-588, 1089a 15-32. Hem tözün hem de diğer niteliklerin oluşması, var-olmayandan ileri gelmektedir. Benzer şekilde töz ve diğer niteliklerin yok olması da varolan varlığın artık var-olmaması anlamına gelir. *Oluş ve Bozuluş*, s. 31, 319a 15-28.

³⁹⁹ Fizik, 1.Kitap 7. Bölümde özellikle hem töz hem de töze ait olabilecek taşınan kategorilere dayalı olarak bu açıklama yapılmıştır.

⁴⁰⁰ Madde; töz ve diğer kategorilerin varlık sahasına çıkabilmesinin şartıdır. *Oluş ve Bozuluş*, s. 29, 318b 12-18.

⁴⁰¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 599. 1092a 3-5.

“insan hayvandır”. Belirli bir varlığın, üyesi olduğu cins içinde, şekil bakımından yoksun olduğu şeylerin tespitiyle o varlığın alamayacağı yüklemeler belirlenir. Örneğin, “insan dört ayaklı olmayandır”, ya da “balık kanatlı olmayandır.”⁴⁰² Varlık hakkında düşünceler ve yargılar, bu yargıların doğruluğu, bu ilkeler çerçevesinde belirlenmektedir. Ve bu bireysel varlığın sahip olduğu maddi özellikler de yüklemlemenin madde ilkesini belirler. Bu sayede bir varlığın ne olduğu, ne olmadığı ve ne olabileceği (maddesi itibarıyla) sorularına yanıt verecek bir düşünme sistemi ortaya çıkar. Bu tabloyla varlık, oluşuna ve olamayışına uygun şekilde dilde kavramlaştırılır ve mantıkta önermelerin doğruluğunun denetlenmesi yapılır.

b.2.1. Tanımlayıcı ilkeler

Bir bireyin veya türün ne olduğunun ve ne olmadığının bilgisini verir. Bu yönüyle bu ilkeler, konuların tanımlanmasında kullanılır. Konu tanımlandıktan sonra o konu hakkında diğer yargıların doğruluğu tespit edilebilir.

b.2.1.1. Form

Bireysel varlıklardan kavrama (tümele) geçilmesini sağlayan şey, formdur. Bir önceki bölümde de görüldüğü üzere form, nesnenin adını ve dolayısıyla tanımını verir. Form, maddeden ayrı değildir ve kendi maddesinden meydana gelir.⁴⁰³ Bundan dolayı oluşun ilkelerinde madde ve form birlikte vardır. Aristoteles’e göre bir şey hakkında yargıya sahip olmak için öncelikle o şeyin ne olduğunu tespit etmek gerekir. Bir şeyin ne olduğunu tespit ettikten sonra özdeşlik ilkesi devreye girer ve bu sayede insan mantığı işlemeye başlar. özdeşlik ilkesi, bir şeyi kendisi dışında kalan her şeyden ayırır. “Çünkü bildiğimiz bütün varlıkları, bir birlik ve özdeşliğe sahip olmaları ve bir niteliğin kendilerine evrensel olarak ait olması bakımından biliriz.”⁴⁰⁴ Bu sayede bireysel nesnenin kendisine olan özdeşliği, A “A”dır, ve o varlığın ait olduğu türün belirlenebilmesinin yolu açılır. Örneğin “Sokrates insandır.”

⁴⁰² Aristoteles, *Metafizik*, s. 494, 1071a 11.

⁴⁰³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 281, 1023b 2.

⁴⁰⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 170, 999a 28-29.

Bireysel varlıklardan oluşan bir grubun özünün ne olduğunu belirleyen şekil bilgisi, bize formu verir. Nesnenin neliğini belirleyen bu formül, “aynı”laştırılarak elde edilen bir türe aittir. Bu türe ulaşılırken maddi unsurların gösterdiği değişiklikler devre dışı bırakır. Bu sayede niceliğin ve niteliğin konusu olan büyüklük, görünüm, renk vb. farklar, “form”un kendisinden ayrılarak ilinek adını alır. Nitelik ve nicelik kategorisinin kavramsallaştırılması bu yolla olur ve diğer kategorilere yine buradan ulaşılır. Filozof, bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Neden, filanca karşıtlık, türsel bir ayrım meydana getirmekte, filanca diğeri ise getirmemektedir? Örneğin ‘ayaklı’ veya ‘kanatlı’ olmak farklı türleri meydana getirmekte, ama beyaz ve siyah olmak getirmemektedir? Bunun nedeni belki de bu özelliklerin birincilerinin cinslere özgü değişik haller (modifications) olmaları diğerlerinin ise daha az onlar olmalarıdır ve bir yanda form, diğer yanda madde olduğu için kaynağı formda bulunan karşıtlıklar, tür farklılıklarını meydana getirirler. Buna karşılık ancak maddesiyle birleşik olarak ele alınan varlıkta bulunan karşıtlıklar tür farklılıklarını meydana getirmezler. Bundan dolayı insanın ne beyazlığı, ne siyahlığı türsel ayrımları teşkil etmezler ve beyaz insanla siyah insan arasında, her birine bir ad verilse bile türsel bir ayrım yoktur. Çünkü burada insan madde olarak ele alınmıştır. Ve madde bir farklılık meydana getirmez. Çünkü o bireysel insanları, onların her birini kendisinden meydana geldikleri et ve kemikleri farklı olmasın rağmen, insan türleri yapmaz. Somut varlık şüphesiz başkadır; ancak tür bakımından başka değildir. Çünkü özde karşıtlık yoktur ve insan türü en son bölünmez türdür. Kallias form + maddedir. Beyaz insan da o halde form + maddedir; çünkü beyaz olan bireysel Kallias’tır. Bir tunç ile tahta çember de tür bakımından farklı değildirler. Bir tunç üçgenle tahta üçgen tür bakımından farklı ise bu maddeden dolayı değildir, özde karşıtlık olmasından ötürüdür.”⁴⁰⁵

Genel olarak insan türünün tespiti ya da özelinde Sokrates’in insan olduğunun tespitinden sonra o konuya ilişkin diğer yüklemeler, kalan dokuz kategori yüklenir. Bundan dolayı belirli bir türün üyesi olan bireysel

⁴⁰⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 443, 1058a 34-1058b 15.

varlıkların arasındaki nitelik ve nicelik farkları devre dışı kalır. İnsanın bebeklik, yetişkinlik ve ihtiyarlık yaşlarında sahip olduğu şey, kendi içinde belli bir oranı olan “form”udur.⁴⁰⁶ Bu form, o insanın teninin renginden ya da mesleğinden bağımsız şekilde vardır ve tüm insanlarda ortaktır. Bu, hem olan varlığın hem de olmayan varlığın tespitini yaparak varlığa ilişkin çıkabilecek kafa karışıklıklarını giderir.

b.2.1.2. Yoksunluk

Helenistik düşüncede varlık-düşünce-dil özdeşliği inancı gereğince *yokluk*, düşünülemez ve ifade edilemez olanla eşdeğer olduğundan böyle bir kavram ve terim bulunmaz;⁴⁰⁷ onun yerine *yoksunluk* vardır. Filozof, yoksunluğu iki farklı anlamda kullanmıştır. Bunlardan birincisi, aynı cins içinde yer alan alt cinslerin ve türlerin tanımlarına ulaşmamızı sağlayan form yoksunluğu;⁴⁰⁸ ikincisi ise aynı cins ya da tür içinde yer alan bireylerin karşıt niteliklerinin tespitine yarayan karşıtlık yoksunluğudur.⁴⁰⁹ Bu maddede, ilk yoksunluk türü olan yani önermelerde konuyu belirleyen form yoksunluğu işlenecektir. Bu yoksunluk da tıpkı form gibi konunun tanımı hakkında genel bir bilgi verir ve olumludur.

*“... bir yüklemın hiçbir konuya veya bazı konuya ait olmaması olağandır, önermesi şekil bakımından olumludur. Çünkü olağandır deyimi, gerçekte, dir ile aynı sıraya konuşmuştur ve dir eklendiği yüklemlerde her zaman ve her halde bir tasdik yaratır; söz gelimi; iyi-olmayandır, ak olmayandır veya bir kelime ile şu- olmayandır gibi.”*⁴¹⁰

Form yoksunluğu, aynı cins içinde olan bir türün ya da ara cinsin diğerlerinden kesin olarak ayrılmasını sağlayan ilkedir. Cinslerin kendi içinde bölünmesini sağlar. Bu yönüyle bir sonraki bölümde işlenecek olan

⁴⁰⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 220, 1010a 15-24. Bu konuya, bu bölümün c.2. Tözün kurulması kısmında devam edilecektir.

⁴⁰⁷ Çünkü yokluktan hiçbir şey çıkmaz. Aristoteles, *Metafizik*, s. 216, 1009a 25. Platon, *Diyaloglar 2 Sofist diyalogu*, s. 347, 263c.

⁴⁰⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 228, 1011b 19-23.

⁴⁰⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 228, 1011b 13-18. s. 461, 1063b 15-19.

⁴¹⁰ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 8.

yüklemleme türlerinden “ayrım”ın temelinde yer alan ilkedir.⁴¹¹ Yoksunluk, bir cins içinde olan türleri bölerken bir türün ne olmadığını tespit ederek tanımlar. Bilimsel bilgide bir şeyin ne olduğunun yanında olduğundan başka türlü olmasının mümkün olmadığına inandığımız zaman o nesneyi biliriz.⁴¹² Bu tespitin yapılmasını sağlayan, yoksunluktur. Bu ilke temelini, varolan bir şeyin var olmayana göre konumlandırılmasından alır. Burada yoksunluktan kastedilen şey, bireysel varlığın maddesinden kaynaklı ilineksel değişiklikler olmayıp bireysel varlığın belirli bir şekli barındırdığı ve bu barındırdığı şekilden dolayı bir forma-tanıma yani neliğe sahip olmasından dolayı başka bir şekli barındıramamasıdır. Burada oluşun üç ilkesinin birbiriyle olan ilişkisi daha net ortaya çıkar: Bir yandan madde ve o maddeye şeklini veren form/biçim, diğer taraftan ise o maddenin yoksun olduğu form/biçim.⁴¹³ Filozofa göre bu da belirleyici bir ilkedir ve yoksunluk da bir anlamda biçimdir.⁴¹⁴ Örnekleme gerekirse: “Ayakları olanın içinde çatal tırnaklı olan ve çatal tırnaklı olmayan vardır”; çünkü ayağın ayrımları bunlardır. Çatal tırnaklılık özelliği, ayağın bir varlık tarzıdır.”⁴¹⁵ Bu örnekte de görüldüğü gibi hayvan türü içinde ayaklara sahip olanlar arasında çatal tırnaklı ayaktan yoksun olanlar, bu sahip olmadıkları biçimden kaynaklı olarak çatal tırnaklılardan ayrılır. Filozofun verdiği diğer bir örnekse; “Örneğin ilk cins, ‘hayvan’dır; ondan sonraki ‘iki ayaklı hayvan’dır; ondan sonraki ‘kanatsız iki ayaklı hayvandır’ ve tanımın daha fazla ögesi olması durumunda bu böylece devam edip gider.”⁴¹⁶

Form sayesinde bireysel nesnelerin, onların ait oldukları türlerin ve cinslerin ne olduğu ve ne olmadığını tespiti yapılır. Cins içindeki alt cinslerin ve türlerin keskin bir şekilde ayrılması form ve yoksunlukla olur.⁴¹⁷

⁴¹¹ Aristoteles, *Topikler*, s. 7.

⁴¹² Aristoteles, *İkinci Analitikler*, 1. Kitap 2. Bölüm.

⁴¹³ Aristoteles, *Fizik*, s. 47-49, 191b 35-192a 25.

⁴¹⁴ Aristoteles, *Fizik*, s. 55, 193b 19. Bu tanımlama, aynı zamanda var olmayan anlamındaki varlığa denk gelir.

⁴¹⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 356, 1038a 13-15.

⁴¹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 355, 1037b 31-33.

⁴¹⁷ Çalışmanın 3. bölümünde bu konu, yüklemleme olan işlevine göre ayrıntılı şekilde izah edilecektir.

b.2.2. Madde⁴¹⁸

Çalışmamızda örnekleri verilerek bahsedilen form, maddenin belirleyicisidir. Madde, potansiyel halden varlık sahnesine formuyla birleştiği ve belirli hallere sahip olduğu için geçer.⁴¹⁹ Aristoteles’in formlara maddelerinden bağımsız bir varlık atfetmediğini belirtmiştik. Bu durumda madde, formun hayat bulmasını sağladığı için bir ilkedir. Madde, bireysel varlığın kendisini gerçekleştirdiği bir doğadır. Bu bakımdan madde, formun yani nesnenin şeklinin duyu algısı sayesinde bilinmesine imkân sağlayan temeldir. “Madde, özellikle ve esasen, oluş ve bozuluşu kabul eden taşıyıcıdır, bir anlamda ise öbür değişimleri de kabul eden çünkü tüm taşıyıcılar birtakım karşıtları kabul eder.”⁴²⁰ Cevherin ilkesi olması bakımından madde, bireyler arasındaki farklılığın ve bu farklılıkların dildeki karşılığı olan niteliksel, niceliksel ve görelî yüklemelerin –taşınan kategorilerin- kaynağıdır. Madde, bu yönüyle bireyselleşmenin de ilkesidir.⁴²¹

Madde, bilfiil ve bilkuvve, gerçekleşmiş olan ve olmayanla birlikte dile getirilir. Madde, burada varlık sahasına çıkabilecek olan bir varlığın gerçekleşme ya da gerçekleşmeme imkânının nedenidir. Çünkü bilkuvve olan, var olmayabilir.⁴²² Burada, filozofun bilkuvve ve bilfiil varlık anlayışı devreye girer ve bu iki varlık tarzı, aynı şey değildir.⁴²³ Filozof, maddenin forma ve yoksunluğa kaynaklığını ve yüklemlemede aldığı işlevi şu şekilde açıklamıştır:

“Çünkü bazı durumlarda bir aynı şey bir zaman için bilfiil, bir başka zaman için ise bilkuvve olarak vardır. Örneğin; şarap, et, veya insan böyledirler ve bu iki ilke de yukarıda zikrettiğimiz nedenler (madde ve form yoksunluk) grubu içine girerler. Çünkü bir yandan form eğer ayrı başına var olabilirse, fiile bağlıdır ve form ve

⁴¹⁸ Form, maddesiyle birleştiği için bireysel töz olur ve varlık sahnesine çıkar. Varlık sahnesine çıkan bireysel nesneler de maddi özellikleri gereği niteliklerin taşıyıcısıdır. Bu nitelikler, o bireysel nesnenin sahip olduğu ya da yoksun olduğu tüm kategorik varlık çeşitlerini barındırır. Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 29, 318b 12-18.

⁴¹⁹ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 37, 320b 13-17.

⁴²⁰ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 33, 320a 5-7. s. 13, 314b 1-315a 1.

⁴²¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 336-337, 1034a 3-8. s. 353, 1057a 34-1057b 7.

⁴²² Aristoteles, *Metafizik*, s. 495, 1071a 19. s. 585, 1088b 19-23.

⁴²³ Aristoteles, *Fizik*, s. 97, 201b 4-5. *Oluş ve Bozuluş*, s. 25, 317b 15-17.

maddeden meydana gelen bileşik varlık ve yoksunluk da böyledirler (örneğin karanlık veya hastalık). Öte yandan madde de kuvveye bağlıdır; çünkü o, form veya yoksunlukla gerçekleşme kabiliyetine sahip olandır.”⁴²⁴

Maddi varlıkların doğaları gereği barındırdıkları yoksunluklar ve karşıtlıklar, bu varlıklara ilişkin kurulacak olan önermelerin doğruluklarının tespitini zora sokmaktadır. Doğa filozoflarının görecelik iddiaları ve özellikle Harekleitos’un dile getirmiş olduğu, bir şeyin hem öyle olduğu hem de öyle olmadığına ilişkin yargı biçimi –örneğin, ağacın yaprağı yeşildir ve yeşil olmayandır, $(S=P \wedge \sim P)$ - önermelerin doğruluğunun neye göre yapılacağı sorununu ortaya çıkarmıştır. $S= P \wedge \sim P$ iddiasını yani ağacın yaprağının hem yeşil olduğunu hem de yeşil olmadığını kabul etmek, tüm önermelerin doğru olduğunu kabul etmektir.⁴²⁵ “Aristoteles’e kadar; çelişik, zıt ve karşıt kavramlar ayrımı açıklığa kavuşmadığından, iki şeyin aynı yargıda bulunması, mantıkî ve ontolojik bir tutarsızlığa yol açmamaktadır.”⁴²⁶ Oysa ayrıntılı bir şekilde önerme bölümünde de işleneceği gibi MT açısından bir önermenin zorunlu olarak ya tasdik ya da inkâr edilmesi gerekir. Filozof, bu sorunu *Önerme* adlı eserinin 9. bölümünde sistemli bir şekilde incelemiştir. Aristoteles’in bu incelemede dikkat çektiği şey, zamandır. Önermenin doğruluğunun tespit edilebilmesi için önermenin iddia ettiği yargının ya geçmiş zamanda olmuş ya da şimdiki zaman içinde oluyor olması gerekir.⁴²⁷ “Varolanın varolduğu zaman olması, varolmayanın varolmadığı zaman olmaması, işte gerçekten gerekli olan budur.”⁴²⁸

MT gereği, bir şey için belli bir zamanda tek bir tasdik ya da inkâr zorunludur. Bir önermeyi aynı anda hem tasdik etmek hem de inkâr etmek o şey hakkında bilgi vermez.

“Eğer inkâr edilmesi mümkün olan her şeyi aynı şekilde tasdik etmek de mümkünse o zaman zorunlu olarak ya ‘bu beyazdır’ deyip

⁴²⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 494, 1071a 7-11.

⁴²⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 231, 1012a 25.

⁴²⁶ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 51.

⁴²⁷ Aristoteles, *Önerme*, 9. Bölüm.

⁴²⁸ Aristoteles, *Önerme*, s. 10.

sonra tersine ‘bu beyaz değildir’ dediğimizde olduğu gibi, ayrı başlarına alınan her yüklem in doğruluğunu tasdik etmek, ya da ayrı başlarına alınan her yüklem in doğruluğunu tasdik etmemek söz konusudur. Eğer 1) bu sonuncu durum söz konusu ise hasmımız söylediği şeyi söylemiyor olacak ve hiçbir şey var olmayacaktır. Ancak varolmayan şeyler, nasıl konuşulabilir ve dolaşabilirler? Sonra yukarıda işaret ettiğimiz gibi (1006b 17, 1007a 6, b 20) her şeyin tek bir şey olması ve insan, Tanrı ve gemiyle bunların çelişiklerinin aynı şey olması gerekir. Çünkü eğer çelişikler her özneye eşit olarak yüklenebilirlerse, bir varlık bir başka varlıktan hiçbir şekilde farklı olmayacaktır.”⁴²⁹

Bu durumda bir şey hakkında her şey, tasdik ya da inkâr edilebilir ve önermede konu edilen şeyin anlamı sınırlandırılmaz. Oysa dil bölümünde işlendiği gibi bir kelimenin sonsuz anlamı olması demek, onun hakkında akıl yürütme yapılamaması demektir.⁴³⁰ Bu yüzden kelimelerin anlamlarının belirlenmesi ve bir tartışma anında hangi anlamının kullanıldığına karar verilmesi gerekir.⁴³¹

Filozof, eserlerinde varlığın gerçekleştiği zamana göre değerlendirilmesi gerektiğini defalarca vurgulamıştır.⁴³² Belirsiz olan varlık, şu an olan varlık (bilfiil) değil, gelecekte olabilecek olan (bilkuvve) varlıktır.⁴³³ Bu durumda gelecek zamana yani bilkuvve varlık alanına ilişkin önermelerin doğruluğunun tasdiki şu andan mümkün değildir. Çünkü bir şeyin geçmişten şimdiye ya da şimdiden geleceğe belirli bir şekilde olacağına dair kesin bir yargı söylendiğinde tasdik ve inkâr ortadan kalkar. Bu durumda, her şey olması gerektiği gibi olacağı için önermelerin doğruluk sorunu olmaz. Bir şeyin gerçekleşmesi, bizim tasdik ya da inkârımızdan bağımsızdır.⁴³⁴ Belirsizlik içeren ya da geleceğe ilişkin olan yargılarsa gerçekleşebileceği gibi gerçekleşmeyebilir de. Geleceğe ilişkin olarak bir yargı söylendiğinde bu yargı biçimi “veya” bağlacıyla kurulmalıdır.

⁴²⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 212-213, 1008a 13-26.

⁴³⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 205-206, 1006b 2-9.

⁴³¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 456, 1062a 11-20.

⁴³² Aristoteles, *Metafizik*, s. 461, 1063b 19-19.

⁴³³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 210, 1007b 27.

⁴³⁴ Aristoteles, *Önerme*, s. 19.

Örneğin, yarın bir deniz savaşı olabilir veya olmayabilir ($S = P \vee \sim P$)⁴³⁵. Bu şekilde geleceğe yönelik olan bir şeye ilişkin birbirinin karşıtı olan iki yargı çelişiklik bildirmez ve birlikte kullanılabilir.⁴³⁶ Çelişik yargılar, benzer şekilde diyalektik tartışmalarda da kullanılır. Bu yargı biçimi, Platon, Sokrates ve Sofistler tarafından sık kullanılan bir yöntem olmuştur.

Madde, ilinekleri belirler. Filozofun felsefi sisteminde madde, belirsizdir. Bu belirsizliğin nedeni, aynı forma sahip olan bireylerin ya da türlerin maddi yönden birçok karşıtlığı barındırmasıdır. İnsandan ya da daha genel anlamda hayvandan örnek vermek gerekirse bunlar, sağlıklı ve hasta olabilirler; bu yönüyle insan ya da hayvan olmaklık değişmezken insanın ya da hayvanın hasta ya da sağlıklı olma durumu değiştiği için bu iki yüklem de farklı zamanlarda olmak şartıyla bunlara yüklenebilir. Bu durumu, karşıtlık maddesi altında incelemek gerekir.

b.2.2.1.Karşıtlık

Karşıtlık, aynı tür ya da cins içinde yer alan karşıt niteliklerin tespitini sağlar. Bu yönüyle bu yoksunluklar birbirine karşıttır.⁴³⁷ Bu yoksunluklar, bazen sadece nitelik bazen de form alanındaki yoksunluktur.⁴³⁸ Aristoteles, kategorilerin açıklarken var olanın yanında var olmayanın da açıklamasını yapmıştır, çünkü daha öncede belirtildiği gibi kategoriler, var olmayanın da kategorisidir. Bu var olmayan, taşıyıcı kategori olan töz alanına aitse – yukarıda yoksunluk bölümünde belirtildiği gibi- türleri ve cinslerin belirlenmesinde kullanılır. Fakat taşınan kategorilere aitse bireysel varlıkların maddeleriyle ilgilidir ve genel olarak niteliklerin belirlenmesinde kullanılır. Niteliklere ait karşıtlıklar, ara durumu kabul edebilir.⁴³⁹ Örneğin bir nesnenin sahip olabileceği siyah ve beyaz rengin dışında o nesne, ara renklere de sahip olabilir.

⁴³⁵ Aristoteles, *Önerme*, s. 21.

⁴³⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 216, 1009a 30-34. *Önerme*, s. 18-19, 21.

⁴³⁷ Aristoteles, *Fizik*, s. 17, 186a 21.

⁴³⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 428-429, 1054b 26- 1055a 2.

⁴³⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 440, 1057b 14-15.

“Gerçekten karşıtlar bile, bir anlamda aynı forma sahiptirler. Çünkü bir yoksunluğun tözü, karşıt tözdür. Örneğin hastalığın tözü sağlıktır (çünkü hastalık sağlığın yokluğuyla kendini gösterir.)”⁴⁴⁰

Filozof; madde, form, karşıtlık, başkalık ve yoksunluk arasındaki bağlantıyı şu şekilde izah etmiştir:

“Acaba madde herhangi bir tarzda başka olduğunda tür bakımından farklı varlıkları meydana getirme gücünden yoksun mudur veya bunu yapabileceği bir anlam var mıdır? Çünkü şu at neden şu insandan tür bakımından farklıdır? Oya onların maddeleri formlarıyla birleşik değil midir? Cevabımız şudur: Bunun nedeni onların formunda karşıtlık olmasıdır. Çünkü beyaz insanla siyah at arasında da karşıtlık olmasına ve bunun türsel bir karşıtlık olmasına karşılık o, birinin beyazlığına, diğerinin siyahlığına bağlı değildir. Zira her ikisi de beyaz olsalardı dahi tür bakımından farklı olmaya devam edeceklerdi. Ama erkeklik ve dişilik, hayvana özgü olan, ona tözü bakımından değil maddesi, yani bedeni bakımından özgü olan değişik hallerdir. Bundan dolayı aynı menî şu veya bu değişime uğramasına bağlı olarak erkek veya dişi olur.”⁴⁴¹

Varolan ve var olmayan, maddede karşıtlıklar halinde bulunur. “Ama herhangi bir şeyin karşıtları aynı anda kabul ettiği görülmüş şey değil, varlık mesela, karşıtları kabul eden bir şey olduğu düşünülürse de, aynı anda hem hasta hem sağlıklı da olamaz, aynı anda beyaz ve siyah da.”⁴⁴² Karşıtlıklar, kategorilere göre belirlenir. Eğer karşıttan birisi nitelikse onun karşıtı da nitelik kategorisinde yer alır. Örneğin, hastalık ve karşıtı olan sağlık, nitelik kategorisinde yer alırlar.⁴⁴³

Bu karşıtlıkların adlandırılması ve dilde kullanılması, maddenin gerçekleşmiş (entelekya) ya da gerçekleşmemiş olmasından hareketle yapılır. Örneğin, Sokrates sağlıklıdır, fakat Sokrates yarın sağlıklı olmayabilir; Sokrates adildir, fakat Sokrates yarın adil olmayan olabilir.

⁴⁴⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 329, 1032b 2-5.

⁴⁴¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 444, 1058b 16-24.

⁴⁴² Aristoteles, *Kategoriler*, s. 29, 5b 38-6a 2. Benzer örnek, sağlık- hastalık karşıtlığı. Topikler s. 52-53.

⁴⁴³ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 51, 10b 17-24.

Burada önemli olan nokta, karşıtların kendi başlarına –örneğin hastalık ve sağlık, adil olan ve adil olmayan- bir varlıklarının olmamasıdır. Karşıtlıklar, ancak bireysel varlıkla var olurlar.⁴⁴⁴ Çünkü: “Belirsiz madde hiçbir şeyin karşıtı değildir.”⁴⁴⁵ Burada, aynı tür içinde olan nesnelerin ya da bireylerin barındırdıkları farklılıklar ve bu farklılıkların ileri hali olan karşıtlıklar vardır. Bireysel maddede bu karşıt nitelikler, birbirine dönüşür.⁴⁴⁶ “... mesela sıcak olanın soğuması ve yine soğuk olanın ısınması, nitekim sıcaklık ve soğukluk birbirine dönüşmüyor, değişen bir taşıyıcı, bu belli bir şey. Dolayısıyla aralarında etki ve edilgi olan şeylerin tek bir taşıyıcı doğası olması zorunlu.”⁴⁴⁷

Aristoteles, karşıtlıkların izahını bilfiil alanda var olan bireyler üzerinden yapmakla var olanların çelişkiye sahip olduğu tezini – Harekleitos ve Anaksogoras’ın⁴⁴⁸ - çürütür.⁴⁴⁹

“Bu kanıtlamalardan açıkça ortaya çıkmaktadır ki aynı nesne hakkında ve aynı zamanda ileri sürülen çelişik beyanlar (enonce) doğru olamayacakları gibi karşıtları da doğru olamazlar, çünkü her karşıtlık – karşıtların tanımları ilkelerine geri götürüldüğünde açıkça görüleceği gibi – bir yoksunluk gerektirir.

Aynı şekilde karşıtlar arasında hiçbir aracı şey de (karşıtlardan birinin hakkında tasdik edildiği) bir ve aynı özne hakkında tasdik edilmez. Fark edelim ki özne beyaz olsun. Onun ne beyaz ne siyah olmadığını söylerken hata yapmış olacağız. Çünkü bundan aynı öznenin hem beyaz olduğu hem beyaz olmadığı sonucu çıkar. Çünkü burada ne beyaz, ne siyah bileşik ifadesinde bulunan iki şeyden biri özne hakkında doğru olacaktır. Bu ise beyazın çelişigidir.”⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 580, 1087b 1-3. *Kategoriler*, s. 21, 4a 10-20. *Fizik*, s. 39, 190b 11-15. *Gökyüzü Üzerine*, s. 23, 270a 13-17. *Önerme*, s. 43.

⁴⁴⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 524, 1075a 35.

⁴⁴⁶ Aristoteles, *Fizik*, s. 117, 205a 5-6. S. 225, 225b 19-25.

⁴⁴⁷ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 45, 322b 15-18.

⁴⁴⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 460-461, 1063b 2-35. Bu filozoflar, bilfiil alandaki varlıkların aynı anda bu zıtlıklara sahip olabileceklerini iddia ederler.

⁴⁴⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 414, 1051a 12-13. s. 456, 1061b 34-1062a 11. Bu, aynı zamanda çelişki ilkesine uygun bir açıklama olur.

⁴⁵⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 461, 1063b 15-24.

Yoksunluk, bir varlık alanındaki iki şeyin birbirine olan karşıtlığıyla ve birindeki biçimin ya da düzenin diğerinde olmamasıyla konumlandırılır. Bu anlamda belli bir biçimde olan şey, belli bir biçimde olamayan şeye karşıtlık gösterir.

“Aslında her ‘uyumlu’nun ‘uyumlu olmayan’dan, ‘uyumlu olmayan’ın da ‘uyumlu’dan oluşması zorunlu; yine yokolmada da ‘uyumlu’nun ‘uyumlu olmayan’ haline gelmesi zorunlu. Bu da öyle rastgele değil, karşıtı. Ama burada uyumdan, dizilişten ya da birleştirmeden söz etmek arasında bir fark yok, aynı kuralların işlediği açık. Üstelik bir ev, bir heykel ve bu tür bir başka şey de aynı biçimde oluşur. Nitekim ev, bazı nesnelerin belli bir biçimde ‘birleştirilmeme’ daha doğrusu ‘yerleştirilmeme’ durumundan oluşur; heykel de ‘biçimsizlik’ten ‘biçim verilen bir şey’ olarak. Bunlardan her biri ya bir düzen ya da bir birleştirmedir. Demek ki bu doğru ise her oluşan şeyin oluşması, her yokolan nesnenin yokolması karşıtlara ya da karşıtlar arasında olan bir şeye bağlı. Ama arada olanlar da yine karşıtlara bağlı; sözgelişi renkler ak ile karadan oluşur. Dolayısıyla doğal olarak oluşan her şey ya karşıt ya da karşıtlardan kaynaklanıyor.”⁴⁵¹

Gerçekleşmiş halde bulunan bir nesnenin dildeki ifadesinin karşılığı, belirli bir terimken henüz gerçekleşmemiş halde bulunan karşıtı, belirsizlik içeren bir terimdir. Bu yolla varlık, varlık sahasındaki belirli ya da belirsiz olma durumuna göre dilde ifade edilir. Hastadır ifadesi, belirli bir durumu ifade ederken hasta olmayandır ifadesi, belirsiz bir durumu ifade eder. Her yoksunluk, aynı türden olmamakla beraber eşitsizlik eşitten; benzer olmama benzerlikten ve erdemsizlik erdemden yoksun olma.⁴⁵²

Bu alan, nicelik ve nitelik yönünden ilineklere tespitinde kullanılır. Niteliğe ilişkin karşıtlıklara başkalaşma denir. Kültürlü bir insanın bozulup

⁴⁵¹ Aristoteles, *Fizik*, s. 29-31, 188b 12-26. Benzer şekilde *Metafizik*, s. 474, 1067a 4-7.

⁴⁵² Aristoteles, *Metafizik*, s. 432, 1055b 18-20.

kültürsüz hale gelmesi bunun bir örneğidir.⁴⁵³ “Karşıtlar arasındaki değişim niceliksel olduğunda, bu, büyüme ve küçülme olur.”⁴⁵⁴

Oluşun ilkeleri çerçevesinde oluşturulan varlık görüşüne göre tanımlamalar, şu şekilde yapılır: Bu ilke; önermede, konu ile yüklem arasında töz dışında olan dokuz kategorinin yani ilineklerin “tasdik” ve “inkâr”ında (“dır” ve “değildir”) kullanılır. Nitelik yönünden örneklendirmek gerekirse; “İnsan adil-olmayandır”, “İnsan adil-olmayan değildir”, “İnsan beyazdır” ve bunun örnekleridir.⁴⁵⁵

c) Varlığın Analizi ve Soyutlanması⁴⁵⁶

Aristoteles, -birbirinden kopuk ve bağımsız olmamakla beraber- varlığın çeşitli anlamları olduğunu belirtmiştir.

“Varlık bütün bu anlamlara gelmekle birlikte, asıl anlamda var olan bir şeyin, ‘bir şeyi o şey yapan şey’, yani onun tözünü ifade eden şey olduğu açıktır.”⁴⁵⁷

“Varlık’ın ne olduğu sorusu, aslında Tözün ne olduğu sorusudur.”⁴⁵⁸

Bir şeyin ne olduğunu söylemekle, onun niteliğini, niceliğini, ne yaptığını ya da nelerle ilişkilendirilebileceğini söylemek farklı şeylerdir. İlk olan, bir şeyin ne olduğudur, yani önce olan töz veya bireydir.⁴⁵⁹ Bir şey hakkında doğru yükleme yapabilmek için öncelikle o şeyin ne olduğunun bilinmesi gerekir.

“Çünkü ilkin diğer kategorilerden hiçbiri bağımsız olarak var olamaz; oysa Töz, bağımsız olarak var olabilir. Töz tanım bakımından

⁴⁵³ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 33, 319b 20-30.

⁴⁵⁴ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 33, 319b 31-32.

⁴⁵⁵ Aristoteles, *Önerme*, s. 23.

⁴⁵⁶ “Kavram’a ‘kavram-olmayan’ın, yani ‘somut’un, ‘som’luğundan ‘soyulma’sıyla varılır. Bu yoldan da sürekli hareket halindeki, durmadan değişen duyumlanabilir varolanlar, ortakmış gibi gözüken belli bir takım özellikler çerçevesinde derlenip toparlanır, böylece de anlaşılır kılınırlar. Öyleyse hep hareket eden, durmadan değişen duyumlanabilir ‘varolanlar’ı değişmez duyumlarüstü ‘kavramlar’a dönüştürebildiğimiz oranda, oluş halindeki evrenin duyularımızla nufuz edebildiğimiz kesimlerini açıklanabilir birimlere ayrıştırabiliriz.” Duralı, *Aristoteles’te Bilim ve Canlılar Sorunu*, s. 92-93.

⁴⁵⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 306, 1028a 13-15.

⁴⁵⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 307, 1028b 3.

⁴⁵⁹ Aristoteles, *Metafizik*, 306, 1028a 28.

*da ilktir; çünkü her varlığın tanımında, onun tözüünün tanımı zorunlu olarak içerilmiş bulunur.*⁴⁶⁰

Bir şeyin ne olduğu ve o şeyle ilgili doğru anlamda hangi yüklemlemelerin yapılabileceği sorusuna yukarıda bahsedilen ilkeler içerisinde cevap aranır. Burada sorun, insanın nasıl doğru düşündüğü değil, nasıl düşünebildiği sorusudur.⁴⁶¹ Aristoteles'in felsefesinin başlangıç noktası "bir" başına bireysel olarak doğada var olan nesnelerdir. Bu bireysel nesnelerin tespitiyle felsefi analiz, hem bir başlangıç noktasına hem de sağlam bir dayanağa sahip olur.

c.1. Bir-Birey-Taşıyıcı

Kategoriler, insanın sahip olduğu en yüksek cinsler⁴⁶² (summa genera) ile fiziksel dünyada çokluk, çeşitlilik ve değişkenlik içinde olan bireysel nesneler yığının kurallara uygun olarak kavramsallaştırılmasıdır. Bu kavramsallaştırmanın sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi, tutarlı bir mantık teorisinin kurulması ve diğer filozofların varlığa ilişkin getirdikleri açıklamaların bertaraf edilmesi için ilk olarak sağlam bir temel oluşturulması gerekir. Bu temel, varlığını başka bir şeye borçlu olmayan ve önermelerde her zaman özne olan bireysel varlıklardır.⁴⁶³ Bu belirlenim, o kadar önemlidir ki kalan her şey bu öznelere göre belirlenecektir: Varlığın olası tüm halleri, bilkuvve veya bilfiil oluşu, bilimlerin sınıflandırılması, mantık ilkeleri, kategoriler teorisi, bu bireysel varlıklara göre şekillenir.⁴⁶⁴ Bütün yolların kendisinden çıktığı ve kendisine döndüğü, bütün düşünmelerin ve ifadelerin belirleyicisi olan bu varlıklardır. Bir de bu varlık bireysel insan ise o zaman gök küreler gibi çok değerli ve yüce olacaktır.⁴⁶⁵ Bu yönü itibarıyla bu bireysel nesnelerin kendi içlerinde hiyerarşik yapıları vardır.

⁴⁶⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 304, 1028 b 34-36.

⁴⁶¹ Bu konu 3. Bölümde Düşünce konusunda ayrıntılı şekilde izah edilecektir.

⁴⁶² Aristoteles, *Metafizik*, s. 491, 1070b 1-2. Porphyrius, *Isagoge*, s. 37-38, 6 6-12. Farabi, *Peri Hermeneias Muhtasarı*, s. 81.

⁴⁶³ 1. bölümde, taşıyıcı kategoride izah edilmiştir.

⁴⁶⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 484, 1069a 18-23. s. 493, 1070b 39-1071a 3.

⁴⁶⁵ Filozofun varlık hiyerarşisinde doğadaki varlıklar içinde insan, akıl sahibi bir varlık olduğu için özel bir yere sahiptir.

“Sonra eğer birliğin daha çok ilke niteliği gösteren şey olduğunu, bölünmez olanın bir olduğunu, her bölünmez şeyin ya nicelik, ya da tür bakımından bölünmez olduğunu, tür bakımından bölünmez olanın diğerlerinden önce geldiğini, nihayet cinslerin türlere bölündüğünü düşünürsek (Çünkü ‘insan’, bireysel insanların cinsi değildir.) doğrudan doğruya bireye yüklenen şeyin daha gerçek anlamda bir olması gerekir.”⁴⁶⁶

Varlıkla ilgili ortaya çıkan anlaşmazlıklarda ya da itilafli konularda kontrol mercii yine bu bireysel varlıklardır. Önerme kısmında da işleneceği gibi filozof, her ne kadar önermeleri formel olarak gösterme yolunu bulup formel mantığa geçiş sağlamış⁴⁶⁷ olsa da tüm çalışmalarının temeli bu bireysel varlıktır ve bu bağı, hiç koparmamıştır. Filozof, bu sayede şekil yönünden doğru ifade edilmiş olsa da anlam yönünden saçma olan önermeleri tespit edebilmektedir.⁴⁶⁸ “Gerçek bir varlık ve bir töz olarak var olan, bu özel belirlenimlerin taşıyıcısı olan cisimlerdir.”⁴⁶⁹

Sayılar ve geometrik cisimler de tek başına bir varlık değildir ve fiziksel varlıkların sayılarını ve özelliklerini belirttikleri için vardır. Filozofun fiziksel varlıktan ne kastettiğini ve bu varlıkların özelliklerini incelemek gerekir. Bu incelemeye, filozofun sistemini neden bu şekilde kurduğunun cevabı daha iyi anlaşılır. Bu konuda, aşağıda belirtilecek maddeler birbirinden ayrı değildir. Bu maddelerin hepsi bir bütün olarak “bir”in belirlenimleridir. Sadece konu içeriğinin daha iyi anlaşılması için ayrı maddeler altında incelenmiştir.

c.1.1. Bireysel Taşıyıcının Özellikleri

Filozof, esas tözler olarak bitki, hayvan ve insan gibi canlıları görmektedir. Bunlar, bireysel olarak vardır. Bunun yanında diğer bireysel ve somut olarak var olanlar ise sanat eseri olarak insanın ürettikleridir.⁴⁷⁰ Bireysel varlıklar, doğaları gereği ikili bir yapıdadır. Bunlar, nesnenin

⁴⁶⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 169, 999a 2-6.

⁴⁶⁷ Duralı, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, s. 78-81.

⁴⁶⁸ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 38. 75.

⁴⁶⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 181, 1002a 3.

⁴⁷⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 328-329, 1032a 16-1032b 3.

barındırdığı madde ve şekildir. Bu ikili yapı, bir sonraki bölümde görüleceği üzere yüklem çeşitlerinin de temelini oluşturur.⁴⁷¹ Madde, her ne kadar bir neden olsa da filozof, kalıcı bilgiye ulaşmak için nesnenin şekline önem vermiştir. Şekil, hem nesnenin varoluş amacının⁴⁷² hem de adının belirleyicisidir. Bundan dolayı aşağıdaki sıralanan özelliklerde şekil ön plandadır.

Maddi yapıdadır: Doğada görülen tüm bireysel varlıkların belli bir maddesi ya da maddeleri vardır.⁴⁷³ Bu yön itibarıyla her varlık, her maddeden gelişigüzel şekilde meydana gelemez. Bireysel olarak var olan nesnenin şekli, maddesi sayesinde vardır; form ve madde, nesnede ayrılmaz.⁴⁷⁴ Bu bireysel olarak var olanlar, aslında birer taşıyıcıdır ve madde ile formun birleşmesinden (hypekeomon) oluşur.⁴⁷⁵ “Taşıyıcıda (hypokeimenon) bir yandan biçime (logos) karşılık gelen bir şey var, bir yandan da maddeye (hyle).”⁴⁷⁶ Filozofa göre madde ve form, eş zamanlıdır yani bir şey maddesiyle aynı anda vardır. Örneğin, tunç küre, tunçla kürenin birleşmesinden dolayı vardır. Bireysel nesneyi oluşturan yakın madde ile form, bir ve aynı şeydir.⁴⁷⁷ Bundan dolayı da ideaların varlığını kabul etmenin gereği yoktur.⁴⁷⁸ Bireysel varlıkların maddesi, onun bir nedenidir. Örneğin, insan et ve kemikten oluştuğu ve başka maddelerden oluşmadığı için maddesinden ayrı düşünülemez.⁴⁷⁹ Aynı şekilde, tahtadan bıçkı yapılamaz, çünkü fail nedenin tahtadan bıçkı yapacak kudreti yoktur.⁴⁸⁰

Nesneler, duyuşsal nitelikleri daha çok ya da daha az taşımaları bakımından birbirinden ayrılır.⁴⁸¹ Örneğin, her ne kadar insan kavramı, bütün insanlar için kullanılsa da duyuşsal özellikleri bakımından neredeyse bütün insanlar birbirinden farklıdır. Filozof, maddeyi hiçbir zaman

⁴⁷¹ Aristoteles, *Fizik*, s. 53, 193a 9-193b 21.

⁴⁷² Aristoteles, *Fizik*, s. 87, 199a 33.

⁴⁷³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 463, 1064a 27. s. 567, 1084b 16.

⁴⁷⁴ Aristoteles, *Fizik*, s. 143, 209b 23. *Metafizik*, s. 351, 1036b 23-31.

⁴⁷⁵ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 99, 414a14. *Metafizik*, s. 391, 1045b 18. s. 489, 1070a 13-14.

⁴⁷⁶ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 23, 317a 23-24.

⁴⁷⁷ Aristoteles, *Metafizik*, VIII. Kitap, 6. Bölüm.

⁴⁷⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 489-490, 1070a 23-28.

⁴⁷⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 349, 1036b 2-3.

⁴⁸⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 1044a 386, 28-30.

⁴⁸¹ Aristoteles, *Fizik*, s. 315, 244b 7-8.

dışlamamış ama bilgiye ulaşma noktasında maddenin bilinmezliğinden ve göreliliğinden dolayı onu, devre dışı bırakmıştır. “Öte yandan madde göreliliğinden dolayı, çünkü her biçim için farklı madde gerekiyor.”⁴⁸²

Taşıyıcıdır: Bu bireysel nesneler, dilde ve önermede başka şeylere yüklenmez.⁴⁸³ Bilakis kalan her şey, bu nesnelere yüklenir. Örneğin; Sokrates, başka bir şeye yüklenemez ama ona insan, hayvan, ak, uzun vb. şeyler yüklenir.

Değişim içerir:⁴⁸⁴ Bu taşıyıcı tözler, hareket ve değişimin tüm çeşitlerini barındırır ve oluş-yok oluşa tabidir.⁴⁸⁵ Bireysel varlığın maddi yapısı, niteliğin, değişimin ve hareketin kendisinde gerçekleştiği şeydir. Canlı varlıkların hareket edebilmesinin nedeni, ruhtur (psyche).⁴⁸⁶ Doğadaki varlıkların nicelik ve nitelik olarak değişim içermeleri ve bu değişimden hareketle kesin bilgiye nasıl ulaşacağı sorusu, çalışmamızın en önemli kısmıdır. Sıcak-soğuk, siyah-beyaz, uzun kısa vb. tüm karşıtlıkları, bu bireysel nesneler barındırır.⁴⁸⁷

Filozofa göre değişim halinde olan bir varlığın şekli, belirli değildir. Bu varlığın değişimi tamamlandığında tam anlamıyla şekil almış olur.⁴⁸⁸ Tam anlamıyla şekline kavuşan varlık, mükemmel varlık olur. Bu şekil, o varlığın bilgisine ulaşmak için gerekli olan şeydir.

Duyular tarafından algılanır: Doğada kendi başlarına bulunan bireysel nesneler, başta görme duyusu olmak üzere duyular tarafından algılanır.

⁴⁸² Aristoteles, *Fizik*, s. 61, 194b 8.

⁴⁸³ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 78-79.

⁴⁸⁴ Varlıktaki tüm hareket ve değişimin ilk nedeni, kendisi hareketsiz olan ve kendisi dışında her şeyi hareket ettiren tanrı’dır. *Metafizik*, s. 233, 1012b 30.

⁴⁸⁵ Aristoteles, *Fizik*, s. 39, 190b 4-10. *Oluş ve Bozuluş*, s. 29-31, 318b 38-319a 14.

⁴⁸⁶ Aristoteles, *Hayvanların Hareketleri Üzerine*, çev. H. Nur Beyaz Erkızan, Sentez Yayıncılık. 2013, 6. Bölüm.

⁴⁸⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 479, 1068a 10-11. s. 580, 1087b 1-4. *Oluş ve Bozuluş*, s. 23, 317a 25-26. s. 45, 322b 15-18.

⁴⁸⁸ Aristoteles, *Nikamakhos’a Etik*, s. 218, 1174a 20-30. Burada filozof, hareketi inceler ve hareketini tamamlayan nesnelerin ereğine ulaştığını ve tam olduğunu belirtir. Bu aynı zamanda, bilkuve ve bilfiil varlık sorununun da izahı ve çözümüdür. Örneğin; bir ev, inşaatı bitene kadar ev değildir; evin fikri, malzemeleri ve inşaatı, onun bilkuve halidir. Evin inşaatı ne zaman biterse ev, o zaman ev olur yani bilfiil varlık olur. *Metafizik*, XI. Kitap, 9. Bölüm Hareketin Analizi.

Filozof, bütün duyular içinde görmeyi üstün tutmuştur.⁴⁸⁹ Bunun nedeni, nesnelerin şekillerinin görme duyusuyla algılanmasıdır. Bu yönüyle bu nesneler, hayvanlar tarafından algılanır. Bu varlıklar, duyuusal anlamda ve dolayısıyla tözsel anlamda önceliklidir.⁴⁹⁰ Filozofa göre duyum olmadan bilgi olmaz. Onun için duyum, bilgiye giden yolda ilk aşama ve vazgeçilmez unsurdur.

Sınırları vardır: Bu varlıkların yüzeyleri, onların sınırını oluşturur ve yüzeyle belirlenmeyen duyuusal ya da akılsal bir varlık olamaz.⁴⁹¹ Bu da demek oluyor ki cisim ve sayılar sonsuz olamaz.⁴⁹² “Her şeyin formel tözü ve özü. Çünkü bu formel töz ve öz, bilginin sınırını ve bilginin sınırı olarak, nesnenin de sınırınıdır.”⁴⁹³ Form, maddenin sınırını belirler ve madde, bu belirlenim sayesinde var olur.⁴⁹⁴ Filozof, nesnenin sınırıyla o nesneye ait bilginin sınırı arasında özdeşlik kurmuştur. Bu varlıkların sınırını, büyüklüğünü ve kendi içlerindeki oranlarını⁴⁹⁵ belirleyen şey canlı varlıklarda ruh, diğer varlıklarda “form”dur. “... doğal olarak oluşturulmuş her şeyin büyüklüğünde ve büyümesinde bir sınır ve oran (logos) vardır; işte bunlar da ateşten değildir, ruhtandır, maddeden ziyade biçimlidir (logos).”⁴⁹⁶ Bu sebepten ötürü fiziksel olarak sınırlarıyla belirlenen nesne, bu sınırlar dahilinde kategorize edilerek düşüncede ve dilde aynı şekilde birbirlerine özdeş olur ve bu sınır, hepsi için birdir.

“Ancak bu sınırlar konulmaz ve kelimenin sonsuz anlamları olduğu söylenirse, herhangi bir akıl yürütmenin mümkün olamayacağı açıktır. Çünkü tek bir anlam ifade etmemek, hiçbir anlam ifade etmemektir. Kelimelerin hiçbir anlam ifade etmemeleri durumunda da

⁴⁸⁹ Aristoteles, *Retorik*, s. 51, 1364b 1. *Metafizik*, s. 75-76, 980a 20-29, *Nikamakhos’a Etik*, s. 217, 1174a 15. *Ruh Üzerine*, s. 185, 429a 1-7. Aristoteles, *Doğa Üzerine Kısa yazılar*, çev. Furkan Akdemir Say Yayınları, 2019, s. 22, 437s 7-20.

⁴⁹⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 535, 1077b 2.

⁴⁹¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 472, 1066b 24.

⁴⁹² Aristoteles, *Fizik*, 185a 21-185b 5.

⁴⁹³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 274, 1022a 8-9.

⁴⁹⁴ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 37, 320b 16-17.

⁴⁹⁵ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 41, 321b 21-35.

⁴⁹⁶ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 111, 416a 16-18.

insanın gerek başka insanlarla, gerekse kendi kendisiyle her türlü düşünce alışverişi ortadan kalkar.”⁴⁹⁷

Bu sınırlar sayesinde forma ve form yoluyla töze ulaşılmış olur. Töze ulaşıldıktan sonra o nesneye ait kalıcı ve ilineksel bilginin ayırımına varılır.

Üç boyutludur: Bu varlıklar, kendi maddelerinden oluşmuştur ve üç boyutludur. Bu varlıkların içi doludur. Bunlar gerçek varlığın belirlenimleridir. İçi dolu olmayan varlıklar ise insanın soyutlama yeteneğinin ürünüdür. Örneğin, geometrik cisimler. Aynı şekilde, yapılan bir insan heykeli de insanın maddesinden olmadığı için adı insan olsa da ada karşılık gelen anlam farklıdır.⁴⁹⁸ Üç boyutlu ve belli bir şekle sahip olan varlıklar, gerçek nesnel ve içi dolu yani kendi maddelerine sahip olduklarından dolayı süreklilik arz eder. Bu üç boyutluluk, nesneye denk geldiği gibi mantık teorisinde de üç terimle yapılan kıyaslarla yeni bilgilere ulaşılmasını sağlar.⁴⁹⁹

Şekillidir: Belli şekillere/formlara sahiptir.⁵⁰⁰ Aynı tür içindeki nesneler, genellikle aynı şekillere sahiptir. Doğa ya da sanat ürünü olan bireysel varlıklar, ilk oluşmaya başladıklarında ne şekilde olmaları gerektiği zaten belirlidir. Örneğin, bir ayakkabının olabilmesi için ayakkabının parçalarının doğru şekilde bir araya getirilmesi gerekir, gelişigüzel şekilde bir araya getirilmiş ayakkabı parçaları bir ayakkabı oluşturmaz.⁵⁰¹ Nesnenin sahip olduğu şekil, insanın onun bilgisine ulaşmasını sağlayacaktır. Nesnenin analizindeki belirleyici unsur olan şekil, duyum yoluyla algılanarak kavranır. Duyum olmadan bilginin olamamasının nedeni, budur.⁵⁰²

Konumları vardır: Bu varlıklar üç boyutludur ve konuma sahiptir. Konumu olanın, yeri vardır; bu sayede temas eder ve bu temas, hareket getirir.⁵⁰³ Filozof için bir varlığın konumunun olup olmaması, önemli ve

⁴⁹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 349, 1036 b 4-9.

⁴⁹⁸ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a 1-5.

⁴⁹⁹ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, s. 13-15, 268a 7 -268b 10. Sadık Türker, *Batı Düşüncesinde Üçleme Sorunu*, Külliyat Yayınları, 2012, s. 144.

⁵⁰⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 419, 1052a 23. Belli bir forma sahip olmak, aynı zamanda “bir” olmak demektir.

⁵⁰¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 249, 15-17. Topikler, s. 213.

⁵⁰² Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 201- 203, 431b 20-432a 11.

⁵⁰³ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 45, 322b 33- 323a 11.

belirleyici bir unsurdur. Nicelik kategorisinde varlıklar, konumu olup olmamalarına göre değerlendirilir. Matematiksel varlıklar fiziksel dünyada konumları olmadığı için gerçek anlamda bireysel nesne olarak kabul edilmemesinin nedeni budur.

Hiyerarşik yapıları vardır: Filozof, fiziksel alanda olan bütün varlıkları en alttan en üste hiyerarşik olarak sıralamıştır. Bu sıralama cansız varlıklar, kendi doğası gereği ve kendi ereğine uygun hareket (büyüme ve küçülme) eden bitkiler, ruh sahibi olan hayvanlar ve hayvanların üstünde de bu ruha ilave olarak akla sahip insan olan vardır. Hiç şüphesiz akıl sahibi olduğu için hayvanlar içinde en üstte olan insandır.⁵⁰⁴ Geometrik varlıklar ise – cisim, yüzey ve doğru- bu canlı varlıklar kadar olmasa da varlıktır ve soyutlamanın ürünleridir. Üç boyutlu matematiksel cisim, canlı bir cismin sahip olduğu kadar olmasa da mükemmelliğe sahiptir.⁵⁰⁵

Bu belirtilen varlık tanımı, ay altı dünya içindir: Ay üstü alemde ise sabit yıldızlar ve tanrı vardır. Burada incelenen, ay altı alemin varlıklarıdır. Ay üstü alem, değişim ve dönüşümden münezzeh olduğu için çalışmanın konusuna dahil değildir. Ay altı dünya için varlık doğru araştırıldığında filozof için bilim yapılmış olur.

Bütündür: Bütün olmak, varlıkların en önemli özelliklerinden biridir. “Bir bütün (tout, whole) doğal olarak bir bütün oluşturdukları söylenen parçalardan hiçbirisi eksik olmayan şey anlamına gelir.”⁵⁰⁶ Doğada bulunan ve belli bir cisme sahip nesneler, yapıları gereği bölünmezdir.⁵⁰⁷ Nasıl ki insan ve at kavramları bölünmüyorsa bireysel olan insan ve at da bölünmez ve birbirine karışmaz.⁵⁰⁸ Bir şeyin bütün olmasını sağlayan, onun formel

⁵⁰⁴ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 99-101, 414a 28- 414b 18. Aristoteles, Ruh Üzerine adlı eserinde, canlı varlıkları ruhsal kapasitelerine göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada insan, doğadaki canlılar içinde en üst konumdadır. İnsan ruhu, nesnelerin bilgisine ulaşmakta logos’u temsil eder(429a 10-13) ve bu yolla nesnenin bilgisine ulaşır.

⁵⁰⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 535, 1077a 32.

⁵⁰⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 282, 1023b 25. Doğada yer alan her fiziksel nesne, birey değildir, çünkü bunların birey olabilmesi için belli bir bütünlük içinde yani şekil içinde olması gerekir. Filozofun buna ilişkin verdiği örneklerden biri de ayakkabıdır. Çünkü ayakkabıyı oluşturan parçalar ancak ayakkabı oluşturacak şekilde birleştirilince ayakkabı olur.

⁵⁰⁷ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 17, 315b 32. Cismin bölünmemesi, ‘bir’in kurulmasındaki en önemli unsurdur.

⁵⁰⁸ Aristoteles, *Doğa Üzerine Kısa Yazılar*, s. 30, 441b 8-17.

tözüdür⁵⁰⁹ ve bütün, bu anlamda parçalarının toplamından farklı bir şeydir.⁵¹⁰

Erekseldir:⁵¹¹ Filozofun varlığa ilişkin en önemli belirlenimlerden biri de bireysel olarak varolan nesnelerin erekselliğidir. Ay altı alem için - ki ay üstü alem için de bu geçerlidir - ⁵¹² tüm bitki ve hayvanlar, bir erek için kendi bireysel nedenlerinden varolmuştur ve yine kendi ereklerine ulaşmak için hareket ederler. Bu erek, gelişigüzel olmayıp bizzat o varlığın doğası gereği ulaşması gereken hedefidir (telos).⁵¹³ Madde ve dolayısıyla bireysel nesne, bu erekselliğe göre vücut bulur: “Ayrıca madde ancak formuna doğru gidebildiği için bilkuvvedir ve bilfiil olduğunda o artık formundadır. Aynı şey bütün diğer durumlar için, hatta erekleri bir hareket (dans gibi) olan şeyler için geçerlidir.”⁵¹⁴ Nesnenin ereği, kendi türünün sahip olduğu şekildir, yani nesnenin şekli, hareket noktası olmaktan çok varış noktası yani ereğidir.⁵¹⁵ Bu ereğe ulaşmada madde, önemlidir. Çünkü: “Testere demirden olmasa bu ereksel nedenin oluşması imkânsız.”⁵¹⁶ Her var olanın ereği, onun doğası gereği sahip olduğu ya da olması gerektiği “iyi”sidir.⁵¹⁷

“Fenomenler dünyasında gördüğümüz şey’ler, form kazanmış maddeden başka bir şey değildir. Madde ile form arasındaki ilişkide derecelenme söz konusudur. Aristoteles’e göre evren tıpkı bir

⁵⁰⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 375, 1041b 24-26.

⁵¹⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 374, 1041b, 3-10. Madde ve formu, ruh ve bedeni bir araya getiren hareket ettirici neden, bu formel nedendir. *Metafizik*, s. 527, 1075b 34-37.

⁵¹¹ Ereksellik, Aristoteles’in varlık görüşünün en belirleyici unsurudur. Bu erek, başka bir şeye ulaşmak için değil başka her şeyin kendisine ulaşmak istediği şeydir. *Metafizik*, s. 150, 994b 9-10. s. 236, 1013a 33.

⁵¹² Aristoteles, *Fizik*, s. 71, 196b 1-4. *Metafizik*, s. 389-391, 1045a 8-1045b8. Bu durum, aynı zamanda 3. bölümde Yüklemler konusunda göreceğimiz tanım konusunda işlenecektir.

⁵¹³ Bu noktada, insan davranışlarından olan haz ve amaç, birbirinden ayrılır. Hazzın kendisi, bir oluş değildir; o, sadece bir eylem ve bir amaçtır. Amaç, doğanın tamamlanmasını hedefler. Örneğin bir ev, tamamlandığında ev olur. *Nikamakhos’a Etik*, s. 165-166, 1153a 10-20. *Fizik*, s. 63, 194b 32-35. s.71, 22-23. S. 85, 199a 7-8. “Çünkü doğal olan her şey, ya bir amaç için vardır ya da bir amaç için varolan bir şeye denk gelenlerdendir.” *Ruh Üzerine*, s. 217, 434a 32-33. *Oluş ve Bozuluş*, s. 87, 333b 2-21. Her bir nesnenin işi, onun amacıdır. *Eudemos’a Etik*, s. 22, 1219a 6-11. “Çünkü bilfiil var olan bir neden yoksa hareket nasıl olacaktır? Şüphesiz tahta kendi kendine hareket etmez, onu marangozun sanatı hareket ettirir. Ne aybaşı kanı, ne toprak kendi kendilerine hareket etmezler, tohumların toprak, meninin aybaşı kanı üzerinde etkide bulunması gerekir.” *Metafizik*, s. 499, 1071b, 30-31.

⁵¹⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 410, 1050a 16.

⁵¹⁵ Aristoteles, *Fizik*, s. 55, 193b 18. *Metafizik*, s. 487-488, 1069b 36-1070a 9.

⁵¹⁶ Aristoteles, *Fizik*, s. 89, 200a 12.

⁵¹⁷ Aristoteles: *Oluş ve Bozuluş*, s. 87, 333b 2-21. *Hayvanların Hareketleri Üzerine*, s. 36, 700b 23-35. *Metafizik*, s. 448, 1058a 35-36.

piramide benzer. Piramidin tabanında formdan yoksun madde vardır. Daha yukarı çıktıkça formun önem kazandığını ve maddeyi ikinci plana ittiğini görüyoruz. En yukarıda, maddeden arınmış katıksız formu görüyoruz. Ama madde ile form arasındaki ilişkiler kesin olarak belirlenmiş değildir. Bir ilişkide madde rolü oynayan şey, başka bir ilişkide form rolü oynayabilir. Bunun tersi de olabilir. İnşaat kerestesi eve göre maddedir ama kesilmiş ağaca göre formdur.⁵¹⁸

Bu hiyerarşinin yüklemleme açısından önemi, o nesnenin kavramının o hiyerarşide nesnenin ereği/amacı olan formu olmasıdır. Nesnenin adı ve bu adın taşıyabileceği yüklem, bu nihai ereğe göre belirlenir. Bu ereğin dışında kalan her şey, ilineğin temellendirilmesinde önemli bir role sahip olur.⁵¹⁹ Bu durumda bir varlık, ereğine ne kadar yakın ve uygunsa o kadar tanrısala yakın; ereğinden ne kadar uzak ve ilineğe açıksa o kadar maddeye yakındır denilebilir. Bu ereğin dışında kalan varlığa ilişkin nitelikler ve hareketler, ilineksel anlamda varlığa denk gelir.⁵²⁰ Görüleceği üzere bu ayrım, kategorilerdeki temel ayrımın aynısıdır.

Mükemmeldir: Bu bireysel nesneler, tam mükemmeldir. Çünkü bunlar, tam bir gerçekleşmişlik (entelekheia) içinde bulunurlar.⁵²¹ Hayvan ve bitkiler, kendi bireysel atalarından meydana geldikleri için - insanı insan meydana getirir, meni değil - mükemmeldir.⁵²² Bu mükemmelliğin nedeni: “Çünkü ereğine erişmiş olma mükemmelliktir.”⁵²³ Amacına ulaşan şey, doğası gereği mükemmeldir. Örneğin; çember, tam anlamıyla çember olduğunda mükemmeldir.⁵²⁴ Bundan dolayı doğada bulunan her türlü bireysel nesnenin amacı, türünün ideal bir bireyi olmaktır. Bu ideal hedef, yukarıda bahsedilen özellikler sayesinde tam, eksiksiz ve mükemmel şekilde gerçekleşir. Bir şey, tam anlamıyla “tam gerçeklik” olarak var olmadığında

⁵¹⁸ Hilav, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, s. 37.

⁵¹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 522-523, 1075a 11-24. *Eudemos'a Etik*, 99-100, 1246a 26-35.

⁵²⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 465-466, 1065a-1065b 2. İlineksel varlık, çalışmamızın 3. Bölümünde ayrıntılı olarak izah edilecektir.

⁵²¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 384, 1044a 8-9. s. 539, 1078a 30. *Ruh Üzerine*, s. 89, 412a19.

⁵²² Aristoteles, *Metafizik*, s. 600, 1092a 17.

⁵²³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 273, 1021b 25.

⁵²⁴ Aristoteles, *Fizik*, s. 319, 246a 13-17.

gerçek anlamda var değildir.⁵²⁵ Örneğin, bir kedi yavrusu, belirli bir büyüklüğe gelene kadar gözleri açılmadığı için bu kedi yavrusuna gerçek anlamıyla “kör” denemez. Sahiplik, yoksunluk, sakat edilmişlik vb. birçok şeyin tespiti, bu mükemmellik durumuna göre yapılır ve mükemmel olanın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.⁵²⁶ Maddenin ve karşıtlıkların belirlenmesi bu gerçekleşmişlik (entellekheia) durumunda tespit edilir. Doğada ve insanın yapıp etmelerinde kusurlu olan şeyler üzerinden değerlendirme yapılmaz ve sonuçlara ulaşılmaz. Örneğin, bir heykeltıraşı çirkin eserleri üzerinden değerlendirmek yanlıştır, bu değerlendirme güzel eserleri üzerinden yapılmalıdır.⁵²⁷

Filozof, tek başına doğada bulunan bireysel nesnelerden hareketle “bir” kavramını kurar. “Önce ister genel olarak sürekli olan, ister özellikle ne bir temas, ne de dış bağın ürünü olmayıp doğal olarak sürekli olan⁵²⁸ şeylerin birliği vardır.”⁵²⁹ Bu bireysel nesneler, duyu algısı bakımından önce oldukları için “bir”, duyumla başlar.⁵³⁰ Aristoteles, bu yolla bireysel nesnelerden ve duyumdan bağını koparmamıştır.

Toprak, hava, su, ateş gibi varlıklar yalın cisimlerdir⁵³¹ ve belli bir şekle sahip olmadıkları için bitki, hayvan ve sanat ürünlerinin maddeleridir. Benzer şekilde hayvanların kısımları da böyledir. “Çünkü bu öğeler veya kısımların hiçbirisi bir “birlik” değildir; tersine onlar işleninceye ve “bir” olan bir şey oluşturuncaya kadar salt bir yığından ibarettir.”⁵³² Bu maddelerin töz halini alabilmesi için madde dışı olan bir ilkenin var olması gerekir.⁵³³ Burada kastedilen formdur.⁵³⁴ Yukarıda belirttiğimiz gibi form, maddenin şeklini ve doğal olarak amacını belirler.

⁵²⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 399-400, 1047a 30-1047b 1.

⁵²⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 430, 1055a 13-19.

⁵²⁷ Aristoteles, *Magna Moralia*, s. 115, 1205a 26- 1205b 5.

⁵²⁸ Konumu kast ediyor.

⁵²⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 419, 1052a 19-20.

⁵³⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 354, 1037b 27.

⁵³¹ Aristoteles, *Fizik*, s. 51, 192b 10

⁵³² Aristoteles, *Metafizik*, s. 370, 1040b 8-9.

⁵³³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 499, 1071b 20.

⁵³⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 450-451, 1060a 19-22. Burada form, maddeden üstün tutulur. Çünkü form, maddeyi belirleyip o bireysel varlığın şekline girmesini sağlar.

c.1.2. “Bir” Olarak İnsan İncelemesi

Yukarıdaki incelemede de görüldüğü gibi Aristoteles’in tüm felsefe sisteminde en önemli unsurlarından biri de erekselliktir. Bu erekselliğin insan türü için ne anlama geldiğini incelemek gerekir çünkü insan, tüm canlılardan farklı, üstün ve akıllı bir ruha sahip olarak dünyaya gelir. İnsan; varlığının ereği gereği, akıyla varlıktaki düzeni kavramalı ve bu düzene uygun yaşamalıdır.

Aristoteles’te, nesne olay ayrımı olmadığı için⁵³⁵ insan yapıp etmeleri de tıpkı nesneler gibi görülerek değerlendirilmiştir. Bundan dolayı bu mükemmele ulaşma amacı, sadece bireysel varlıklarla sınırlı olan bir şey değildir. Bu bakış açısı, insan davranışları ve toplum yaşamı için de geçerlidir. “Tüm sanatların, araştırmaların, eylemlerin ve tercihlerin amacı iyiye ulaşmaktır.”⁵³⁶ Burada, bireysel varlığın sahip olduğu “şekil”, “bütün”, “hiyerarşik”, “ereksellik” gibi özelliklerden hareketle ulaşılan “mükemmel” olma durumunun toplum yaşamına da uygulandığı görülmektedir. Filozofun ahlak ve politik yaşama ilişkin görüşlerinin temelinde yine aynı varlık görüşü olduğu anlaşılır.

“Her şey bir bütün olarak belli bir biçimde düzenlenmiştir, ama aynı biçimde düzenlenmemiştir (örneğin balıklar, kuşlar ve bitkiler). Şeyler birbirleriyle birbirinin diğeriyle hiçbir ilişkisi olmadığı bir tarzda değil, tersine birbirleriyle karşılıklı ilişkiler içinde oldukları bir tarzda düzenlenmişlerdir. Çünkü her şey tek bir amaç için düzenlenmiştir. Evrenin durumu, özgür insanların kesinlikle en ufak bir şekilde keyiflerine göre hareket etmedikleri, tersine onların bütün eylemlerinin veya hiç olmazsa onların büyük bir bölümünün düzenli olduğu bir evin durumuna benzer. Buna karşılık köleler ve hayvanlarda onların eylemlerinin az bir bölümü ortak iyi ile ilişkilidir ve onların çoğu tesadüfe terk edilmiştir. Çünkü her şeyle ilgili olarak onun doğasını teşkil eden ilke, böyledir. Demek istediğim örneğin bütün varlıkların hiç olmazsa öğelerine ayırtmak zorunda

⁵³⁵ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 66.

⁵³⁶ Aristoteles, *Nikamakhos’a Etik*, s. 21, 1094a 1-2.

olduklarıdır ve herkesin kendileriyle Bütün'ün uyumuna katıldıkları diğer özellikleri ile ilgili olarak da durum budur."⁵³⁷

Filozofun bu çerçevede, insanın ahlaki ve toplumsal yaşamıyla ilgili tespitleri şunlardır:

- **Ereksellik-Şekil:** Doğada hiçbir şey, boşuna değildir⁵³⁸ ve var olanlar için amaç, "iyi"yi gerçekleştirmektir. Varlığın barındırdığı bu ereksellik, insan yaşamının da temelinde yer alır. İnsan doğası gereği, "logos"a uygun yaşamak ve iyi davranmak zorundadır.⁵³⁹ Bu ereksellik hali, insanın aile, toplum ve devlet yaşantısının kurulmasını sağlar. Bu ereğe ulaşmada, şekil çok önemlidir. Örneğin, nasıl ki testere, kesme işine yaradığı için kesici dişlere sahipse köle de efendisinin beden gücü isteyen işlerini yapmak için heybetli vücuda sahiptir; efendi de yönetmek zorunda olduğu için akıl ve zekâ yönünden üstündür ve beden yönünden zayıftır.⁵⁴⁰ Biçim, düzen ve simetri aynı zamanda güzelliğin de kaynağıdır.⁵⁴¹
- **Hiyerarşi:** Filozof tüm canlıları, bu hiyerarşik yapı içinde değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede ön planda olan şey, ruhtur ve dolayısıyla insan ruhu, diğer canlıların ruhundan üstün olduğu için insan, bu hiyerarşinin en üstünde yer alan canlıdır.⁵⁴² Hayvanlar, bitkileri yer; insanlar da hayvanları yer ve onları, çeşitli ihtiyaçları için kullanır. Doğanın tümü, insanlar için vardır. Filozof bu bakışı, toplumsal düzenin ve köleliğin açıklamasında da kullanmıştır.⁵⁴³ Köleler ve diğer canlılar, bu hiyerarşide insanın ya da efendi/yönetici olan insanın ihtiyaçlarının giderilmesi için vardır. Form, maddesini belirlediği gibi canlılar içinde üstün olan insan, insanlar içinde üstün

⁵³⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 523, 1075a 16-24.

⁵³⁸ Aristoteles, *Politika*, s.26, 11., s. 36, 1265b 10-25.

⁵³⁹ Aristoteles, *Magna Moralia*, s. 33-35, 1178a 13-17.

⁵⁴⁰ Aristoteles, *Politika*, s. 31-32, 254b 20-40.

⁵⁴¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 539, 1077a 37.

⁵⁴² Aristoteles, *Nikamakhos'a Etik*, s. 39-40, 1102a 35 – 1103a 16. *Magna Moralia*, s. 77, 1196b 12-33. *Ruh Üzerine*, s. 99-101, 414a 28- 414b 18.

⁵⁴³ Aristoteles, *Politika*, s. 28-29, 253b 14-40. s. 36, 1265b 10-25.

olan efendi, kendi dışındaki insanları⁵⁴⁴ (köleler, işçiler vb.), hayvanları ve doğayı belirleme ve kullanma hakkına sahiptir. Bundan dolayı filozofun felsefesi, aristokratik bir dünyanın sentezini verir.⁵⁴⁵

- **Bütün:** Filozof, nesnenin sahip olduğu parçaları, o nesnenin kendisinden ayrı düşünmemiştir. Örneğin, “at”ın ayağı tek başına bir anlam ifade etmediği için kesik bir ayak, artık ayak olmaktan çıkar. Burada ayağın önemi, “at” tanımının ayrılmaz bir parçası olmasından dolayıdır, çünkü ayağı olmayan bir at koşamayacağı için mükemmel bir “at” olamaz.⁵⁴⁶ Filozofun bu tespitleri, sadece basit bir nesne açıklaması değildir. Filozof, canlı ve cansız nesnelere ait bu bütün olma durumunu, insan yaşamına uygulayarak aile, toplum ve devlet gibi yapıları da bir bütüne benzetmiştir. İnsan, iyi bir yaşam sürdürebilmek için mal varlığı edinmek, üretmek, düşmanlarından korunmak ve diğer ihtiyaçlarını gidermek zorundadır. Bu ihtiyaçlardan dolayı insan, aile ve devlet⁵⁴⁷ gibi yapılar kurmak zorunda kalmıştır. Bunun için ailede ve devlette daha akıllı olanlar, koca ve yönetici durumundadır. Ailenin ve devletin ihtiyaçlarının giderilmesi için tüm doğanın,⁵⁴⁸ hayvanların, kölelerin, kısmen kadınların ve işçilerin tıpkı bir makinenin parçalarıymış gibi görülerek başta üretim olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılması söz konusudur.⁵⁴⁹ Dolayısıyla insana ait bu yapılar, “bir”i oluşturur:

“Ruh ile beden, el içisi ile aleti, efendi ile köle arasındaki ilişki aynı biçimde olduğu için bunlar arasında ortaklık olmaz. Çünkü bunlar iki ayrı varlık; biri ‘bir’, öteki o ‘bir’e ait. Her ikisi için ayrı ayrı iyi de yok; her ikisi için olan şey, ‘bir’in amacı ne ise o. Çünkü

⁵⁴⁴ Efendinin ve kölenin ruhları, akıldan pay alır. Efendinin ruhunun vazifesi, buyurmak; kölenin ruhunun vazifesi, boyun eğmektir. *Eudemos’a Etik*, s. 24, 1219b 26-30.

⁵⁴⁵ Aristoteles, aristokratik yönetimi en iyilerin yönetimi olarak görür. *Eudemos’a Etik*, s. 87, 1241b 35. Hilav, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, s. 38.

⁵⁴⁶ Aristoteles, *Politika*, s. 27, 1253a 21-30.

⁵⁴⁷ Aristoteles, devlet fikrini ilk bulan insanlardan övgüyle söz eder. Aristoteles, *Politika*, s. 27, 1253a 31-35.

⁵⁴⁸ Cansız nesnelerin hareketini sağlayan insandır ve ruh bu nesnelerde bulunmaz. Bu durumla cansız nesnelerin araç olarak belli şeyler için kullanılması açıklanır. Aristoteles, *Hayvanların Hareketi Üzerine*, s. 44, 702a 33-702b 12.

⁵⁴⁹ Aristoteles, *Politika* 1. Kitap.

beden ruhla birlikte doğal olarak oluşmuş bir alet, köle efendinin ayrılmaz bir parçası, bir organ gibi; el işçisinin aleti cansız bir köle gibi.”⁵⁵⁰

Filozof; iyi işleyen bir şehri, bir hayvan mekanizmasına benzetir:

“Bir hayvanın yapılanmasını, kanunlar ile son derece iyi yönetilen bir şehir ile bağıntılı olarak düşünmemiz gerekir. Çünkü bir şehirde bir kez düzen kuruldu mu her aktiviteyi izleyen ayrıca ve özel bir yöneticiye ihtiyaç yoktur; çünkü böyle bir toplumda her insan kendisine uygun olarak verilen görevi yerine getirir ve işler bu geleneğe uygun olarak yapılır. Hayvanlarda ise aynı şey doğanın aracılığı, doğal olarak gerçekleşir; açıkça, her bir parça doğal olarak kendi işlevini yerine getirecek bir biçimde düzenlenmiştir.”⁵⁵¹

Bundan dolayı çok kişinin yönetimi, iyi değildir tek bir yöneticinin olması gerekir.⁵⁵²

- **Mükemmellik:** Filozofa göre bu şekilde ereğine uygun kurulan bir toplum sayesinde insan, ahlaki ve politik olarak iyi bir yaşam sürdürerek mükemmele ulaşır. İnsan için mutluluk, erdeme tam uygun bir yaşam etkinliğidir; yaşamı tam olmayan bir insan, mutlu olamaz.⁵⁵³ İnsanın “erdem”li yaşamak zorunda olması, onun ereği gereğidir ve insanın tercihleri buna uygun olmak zorundadır.⁵⁵⁴

c.1.3. Bireysel Tözlerin Tanımı Sorunu

Filozofun, bireysel olarak varolan nesneler hakkında doğa filozoflarının ve sofistlerin varlıkla ilgili iddialarına çözüm bulması gerekir. Bu sorunların temeli, doğal varlıkların kendi içlerinde gösterdiği çeşitlilik ve değişkenliktir. “Çünkü bu tözlerin, maddesi vardır; maddenin doğası ise olmak veya olmamak imkânıdır ve bundan dolayı duyusal tözler içinde

⁵⁵⁰ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, s. 86-87, 1241b 18-23.

⁵⁵¹ Aristoteles, *Hayvanların Hareketi Üzerine*, s. 50, 703a 29- 37.

⁵⁵² Aristoteles, *Metafizik*, s. 527, 1076a 6.

⁵⁵³ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, s. 23, 1219a 9 – 1219b 7.

⁵⁵⁴ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, s. 48, 1227b 34-39.

bireysel olanların tümü, yokoluşa tabidir.”⁵⁵⁵ Bu da demek oluyor ki bireysel ve duysal olan varlıklardan hareketle kalıcı bilgiye ulaşamayız.

Örneğin, bir insan beyaz ve zayıf bir hayvan olarak tanımlanırsa bu tanım, başka birçok hayvana ya da nesneye yüklenebilir.⁵⁵⁶ Bu durumda insan, tanımlanmamış olur. Oysa insanı tanımlayacak şey, onu o yapan ve farklı canlı türlerinden ayıran özü olmalı.

*“Çünkü ortadan kalkabilen varlıklar, duyumun alanından kaybolduklarında artık bilgini konusu olamazlar. Formlarının ruhta varlığını sürdürmesine karşılık bu varlıkların artık ne tanımı, ne de kanıtlanması olur. Bundan dolayı bu tür tanımlarla ilgili olarak bir bireyin tanımının daima gelip geçici, eğreti olduğunu ve bu tür varlıkların gerçek bir tanımının mümkün olmadığını bilmemiz gerekir.”*⁵⁵⁷

Bu da demek oluyor ki bireysel nesnelerden hareketle doğru bilgiye ulaşamaz. Bu durumda yapılması gereken; “Tersine her zaman aynı kalan ve hiçbir değişmeye maruz kalmayan varlıklardan hareket ederek doğruyu aramamız gerekir.”⁵⁵⁸ Filozof çözümü, bireysel varlıkları, maddelerinden soyutlayarak bulacaktır. Burada amaç, bireysel varlıklardan hareketle, onlara adlarını verecek olan “tür”e geçmektir. Bu soyutlamanın nasıl yapıldığına geçilebilir.

c. 2. Tözün Kurulması:

Filozofa göre bireysel nesnelerin kurucu unsuru ve nedenlerinden⁵⁵⁹ biri de maddesidir. Fakat o, bireysel nesnenin maddi yapısını yer yer analiz etse de bu maddi yapılara düşüncede ve dilde konu ve özne olma imkânı vermemiştir. Bunun nedeni ise bu maddenin formu olmadan tek başına bireysel nesne olamaması ve maddenin sahip olduğu değişken ve bilinmez yapısıdır. Birey, bu yönü itibarıyla analizin başlangıcı ve kavramsallaştırmanın alt sınırıdır. Örneğin, İnsan kelimesinin tek bir

⁵⁵⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 363, 1039b 28-30.

⁵⁵⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 364, 1040a 12-13.

⁵⁵⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 364, 1040a 2-6.

⁵⁵⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 459, 1063a 14.

⁵⁵⁹ Maddi neden, formel neden, fail neden ve ereksel neden. Aristoteles, *Metafizik*, s. 158, 996b 6.

hecesinin anlamı yoktur, tıpkı “fare” kelimesinde “re” hecesinin anlamı olmadığı gibi.⁵⁶⁰ Birey, bölünemediği gibi bireyin tanımını veren söz de bölünmezdir.⁵⁶¹

Bireylerden hareketle türlerle ve cinslere ulaşılır. Burada bireysel nesnelerin sahip olduğu belirli ve bölünmez bir şekil, ruhta karşılığını bulur ve bu şekil sayesinde ruh nesneleri kavrar.⁵⁶² Bu ruh, biçimlerin yeridir.⁵⁶³ Filozofun benzetmesiyle akıl, ruhumuzun içindeki lamba gibidir. Lamba ışığıyla nesneleri aydınlattığı gibi akıl da ışığıyla nesneleri aydınlatarak ortaya çıkarır.⁵⁶⁴

Filozof, nesneleri maddi doğalarından arındırarak şeklen analize tabi tutar. Nesnenin imgesi, zihinde şeklen oluşur.⁵⁶⁵ Ve kalıcı bilgiye ya da töze, bu şekil üzerinden ulaşılır. Bireysel varlıklar, niceliksel olarak büyür ya da küçülür ama biçimi baki kalır.⁵⁶⁶

“Çünkü nihayet bir niteliği kaybetmek üzere olan, bu kaybetmek üzere olduğu şeyden hala bir şeylere sahiptir ve varlığa gelen şeyden de daha önce bir şeyler var olmalıdır. Genel olarak yokluğa giden bir varlıkta, varlığını devam ettiren bir şeyler vardır ve varlığa gelen bir varlıkla ilgili olarak da bu varlığın kendisi sayesinde meydana geldiği şeyin var olması zorunludur ve bu süreç sonsuza kadar gidemez. Ancak bunları bir kenara bırakalım ve yalnızca, niceliksel değişimle niteliksel değişimin aynı şey olmadığını söyleyelim. Niceliksel değişim bakımından varlıkların varlıklarını devam ettirmediklerini kabul edelim. Ama her şeyi biz formu bakımından biliriz.”⁵⁶⁷

Bu işlemin yapılması, kategorilere göre olur. Burada başlangıç kategorisi, niceliktir. Diğer kategoriler, yine bu nicelik kategorisinden çıkar. Bu sayede varlıklar, hem kategorik (birinci bölümde izah edilen) hem de

⁵⁶⁰ Aristoteles, *Önerme*, s. 9.

⁵⁶¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 567, 1084b 16.

⁵⁶² Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 195, 430b 14-15. Bu biçim, kavramın kendisi olacaktır.

⁵⁶³ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 187, 429a 29-30.

⁵⁶⁴ Aristoteles, *Retorik*, s. 191, 1411b 15.

⁵⁶⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 221, 1010b 3.

⁵⁶⁶ Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 43, 322a 29- 322b 5.

⁵⁶⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 220, 1010a 15-24

yüklemleme türlerine göre (bir sonraki bölümde izah edilecek olan) tasnif edilecektir.

Çalışmanın şimdiki kısmını bir öncelik sonralık ilişkisi içinde değil de dairesel bir döngü içinde değerlendirmek daha iyi olacaktır. Çünkü anladığımız anlamda nedensellikte bir olayın nedenlerine etki ettiğimizde olayın olma şekli ve ortaya çıkan sonuç, değişirken filozofumuz, sonucun belli olmadığı her türlü nedeni, rastlantısallığa yani ilineksel anlamda varlığa bağlamıştır. Bu durumda, belli nedenler çerçevesinde ortaya çıkacak olan nesne -olay, olması gerektiğinden farklı şekilde olursa bu, ya doğanın bir hatası, yoksunluğu⁵⁶⁸ ya da bitki, hayvan ve köleler dünyasında gerçekleşmiş demektir. Burada yapılacak sıralama, sadece soyutlamanın daha iyi izah edilmesi için olacaktır. Filozof; “varlık”ı, “ilke” ve “neden” ilkeleriyle koyduğu kurallar çerçevesinde bir şeyin olması gerektiği gibi olmasını (telos) ve bunun dışında olabilecek her türlü olmama durumunu, bilgi anlamında devre dışı bırakarak belirlemiş olur.⁵⁶⁹ Bu noktada, doğada sürekli bir dairesel döngü vardır. Oluş ve yok oluşu barındıran her bireysel varlık, sürekli bir oluş ve yok oluş süreciyle dairesel döngü içinde kendini yeniler. Burada döngünün gerçekleşmesini sağlayan şey ise genel bir töz olmayıp her bireysel varlığın kendinden kaynaklı olan ilkesidir. Bu ilke, bu varlığın bir önceki bilfiil halidir.⁵⁷⁰ Örneğin, insanın nedeni meni değil, insan – baba - dır. Bu bağlamda, bu bireysel varlığın varlığını sürdürdüğü zaman da döngüseldir.⁵⁷¹

c.2.1. Analiz

Soyutlama, doğada bireysel olarak var olan cisimlerde bulunan doğrular, yüzeyler ve üç boyutlu şekillerin zihnimizde var edilmesidir. “Sayılar, geometrik cisimler, yüzeyler ve noktalar tözler midirler, yoksa

⁵⁶⁸ Katır örneği. Aristoteles, *Metafizik*, s.334-336, 1033a 33-1034a 2. s. 340, 1034b 3-5. *Metafizik*, s. 465, 1065a 25-26. s. 488, 1070a 9.

⁵⁶⁹ İlineksel varlık olarak nitelendirmiştir ve Aristoteles’te ilineksel varlığın bilimsel anlamda bilgi değeri yoktur.

⁵⁷⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 495, 1071a 20-23. Bu bağlamda tümel nedenler yoktur. Her varlığın nedeni onun bireysel nedenidir. Bu konu, 3.bölümde Tümel’de ayrıntılı olarak izah edilecektir.

⁵⁷¹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s, 115-116.

tözler değil midirler?”⁵⁷² Varlığın analizine başlamadan önce bu sorunun cevabının verilmesi gerekir. Doğada bulunan üç boyutlu nesneler ve doğada olmayıp zihnimizde bulunan matematiksel nesneler, bunların hangisi gerçek varlıktır? Bu ikilemin cevabını verecek olan şey, niceliktir. Niceliğin kendisi bir kategori olmakla beraber burada kastettiğimiz nicelik tüm kategorileri ortaya çıkartan şeydir. Filozofa göre matematiksel şeyler, gerçek tözler değildir. Bunlar, sadece bizim gerçek varlıklardan hareketle yaptığımız soyutlamaların ürünleridir.⁵⁷³ Örneğin, elimize aldığımız iki cismi birleştirildiğinde cisimlerin birleştikleri yüzeyler yok olurken tek bir cisim ikiye bölündüğünde daha önce olmayan yeni yüzeylere ulaşılır.⁵⁷⁴

Çokluk halinde olan varlığı ya da varlıktaki çokluğu analiz etmeye yarayan şey, insanın varlığı, niceliksel olarak kavramasıdır. Nicelik, tözün kavranmasının nedeni ve diğer kategorilerin ortaya çıkış kaynağıdır. Aristoteles, bu sayede ideaların, matematiksel şeylerin ya da aracı varlıkların gerçek varlık olduğu iddialarının tümünü çürütme imkânı bulmuştur. Filozofun tek tek nesneleri yani cisimleri, asıl varlıklar olarak kabul etmesinin altında niceliğe yönelik bu tespitler vardır. Çünkü cismin kavranabilmesi için öncelikle en, boy ve derinliğin önceden kavranmış olması gerekmektedir.⁵⁷⁵ Tek tek nesneler referans alındığında bunların yani cismin en, boy, derinliğe sahip olduğu, konumu olduğu ve belirli bir süreklilik arz ettiği anlaşılır. Neyin gerçek anlamda töz, yani varlık olduğunun, neyin soyutlamanın ürünü olduğunun (gerçek töz olmadığının) kriteri bunlardır. Bundan dolayı konumu ve sürekliliği olmayan; sayılar, zaman, sözcükler, sürekli şekilde parçalara ayrılan yani süreklilik oluşturamayan, zaman ve mekân da varlık değildir. Bu analize, nitelik kategorisinde form yani şekil de eklenir. Bu sayede bireysel nesneler, maddi doğalarından soyutlanacak ve kavrama ulaşılacaktır.

⁵⁷² Aristoteles, *Metafizik* III. 5. Bölüm 14. Soru.

⁵⁷³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 182, 1002a 9-29.

⁵⁷⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 182-184, 1002a 30- 1002b 10.

⁵⁷⁵ Aristoteles, *Fizik*, s. 139, 209a 5.

c.2.1.1 “Bir”den Niceliğe Geçiş

Nicelik, kaynağını “bir”den almaktadır. “Bir”, niceliğin ilk ölçüsüdür.⁵⁷⁶ Örneğin, insan türü içinde var olan belirli bir insan, belli bir şekle sahip olduğu için “bir”dir; madde, o insan şekli sayesinde bir başına “bir” varlık olmuştur; bir sayısının kaynağı, tam da budur.⁵⁷⁷ “Bir” varlığını, bireysel varlığın şekline borçludur. Bireysel varlık, form bakımından bölünemez olduğu için⁵⁷⁸ buradan ilk ve bölünemez olan bir sayısına geçiş yapılmıştır. “Bir”, nicelik sayesinde diğer kategorilere yayılır ve diğer kategorilerin de kurulmasını sağlar.⁵⁷⁹ “Bir”in en önemli anlamlarından biri de bu sayısal ilke olmasından dolayı niceliği belirlemesidir; çünkü nicelik, kategori olarak diğer kategorilerin de zemininde yer alır ve bu sayede varlık kategorize edilir. Bu “bir” sayısı, sık sık tekrarladığımız gibi sayı duysal nesnelerden bağımsız değildir.⁵⁸⁰

*“Bir olanın özü, bir tür sayısal ilke olmasıdır. Çünkü ilk ölçü, bir ilkedir. Bunu da nedeni, esas itibarıyla kendisiyle her cinsi bildiğimiz şeyin, bu cinsin ilk ölçüsü olmasıdır. O halde her cinse bilinebilir olanın ilkesi, Bir olan’dır. Ancak Bir olan bütün cinslerde aynı değildir: O, şurada yarım tondur, öte yanda sesli ve sessiz harftir. Ağırlıkla ilgili olan Bir, Hareketle ilgili “Bir”den farklıdır. Ancak her durumda Bir olan, ya nicelik ya da tür bakımından bölünmezdir.”*⁵⁸¹

“Zira her yerde ölçü olarak aradığımız, bölünmez ve bir olan bir şeydir. Ancak bu ölçü de nitelik veya nicelik bakımından basit olandır. Şimdi kendisine bir şey eklemek veya kendisinden bir şey çıkarmanın mümkün olmadığı düşünülmesi durumunda ölçü tamdır. Bundan dolayı sayının ölçüsü, bütün ölçüler içinde tam olandır. Çünkü sayıda bir birim, her bakımdan bölünmez bir şey olarak vaz edilir. Bütün diğer ölçüler ancak onun taklitleridir. (...) İşte bundan dolayıdır ki ister sıvılar, ister katılar, ister ağırlık veya büyüklükler söz konusu

⁵⁷⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 438, 1057a 17. s. 582, 1077b 34.

⁵⁷⁷ Aristoteles, *Fizik*, s. 131, 207b 1-10.

⁵⁷⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 337, 1034a 8-9.

⁵⁷⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 421, 1052b 18. s. 559, 1083a 10-11. s. 584, 1088a 26.

⁵⁸⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 560, 1083b 11. s. 536, 1077b 14. “Kendi başına var olan sayının varlığını kabul etmek, onun hiçbir şeyin sayısı olmadığını söylemek demektir.” *Metafizik*, s. 591, 1090a 10-11.

⁵⁸¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 249, 1016b 18-24.

olsunlar, kendisinden herhangi bir şeyin çıkarılmasının duyular tarafından fark edilmesi mümkün olmayacak ilk şey, daima bir ölçü olarak alınır ve bu ölçü bilindiğinde söz konusu nicelik bilinmiş sayılır.”⁵⁸²

Nicelik ile ilgili diğer önemli kurallardan biri de ölçen şeyle ölçülen şeyin aynı cins içinde olması gerekir. “Büyükliklerse, büyüklükle, daha özel olarak uzunluk uzunlukla, genişlik genişlikle, sesler sesle, ağırlık ağırlıkla, birimler birimle ölçülür.”⁵⁸³ Örneğin, insanın ölçüsü “insan”, atların ölçüsü “at”tır.⁵⁸⁴ Cinsler, birbirine karıştırılamayacağı için bir nesne, farklı cinsten bir şeyle ölçülemez. Örneğin; bir hayvan, geometrik bir şekille ölçülemez.⁵⁸⁵

Bireysel nesnelerin analize tabi tutulmasını ve bu yolla kategori edilmesini sağlayan nicelik, kendi içinde ikiye ayrılır; niceliğin belirsizliklerinden kaynaklanan doğası yani maddeye ilişkin kısmı ve niceliğin bireysel nesnenin şeklini veren ve niteliğini kuran, değişmez olan kısmıdır. Çünkü bu şekil niteliği, tözün belirleyicisi olacaktır.⁵⁸⁶ Çünkü daha önce belirtilen gerekçelerden dolayı nitelik, niceliğin özel bir türüdür ve uzantısıdır. Varlığın ilk belirleyici olan kategorisi (töz), niteliği sayesinde bilinir.

c.2.1.2. Nitelik

Belli bir büyüklüğe, sınıra ve şekle sahip olan bireysel nesnelerin şekillerine göre değerlendirilmesidir. Nitelikte; nesne, tek boyutluysa doğru; iki boyutluysa yüzey; üç boyutluysa cisimdir. Bu nicelikler, bireysel varlıkların ilk ve asıl belirlenimleri oldukları için nitelik olarak adlandırılır. Burada niteliğin kendisi yani boyutuyla, o boyut ya da boyutların değişken nitelikleri, kategoriler bölümünde de görüldüğü gibi birbirinden ayrılır. Bu sayede tözü belirleyen ve kaynağını şekilden alan niteliğe ulaşılır. Bu nitelikler, baştan beri aranan o varlığın değişmeyen ve tüm bilgi teorisinin üzerine inşa edileceği tözü-cevheri verir. Bu soyutlamalarda faydalanan

⁵⁸² Aristoteles, *Metafizik*, s. 421-422, 1052b 34-1053a 8

⁵⁸³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 423, 1053a 20-21.

⁵⁸⁴ Aristoteles, *Fizik*, s. 213-215, 223b 13-14. *Metafizik*, s. 583, 1087b 35- 1088a 14.

⁵⁸⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 351, 1036b 25-28.

⁵⁸⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 460, 1063a 22-28.

niceliklerin ve niteliklerin kendileri töz değildir.⁵⁸⁷ Nicelik ve niceliğin özel bir türü olan niteliğin görevi, sadece tözün belirlenmesini sağlamaktır. Asıl anlamıyla nitelik, tözün ayrımını ifade eder ve o, ilk kategoriye oluşturur.⁵⁸⁸ Aksi durumda, niceliğin ve niteliğin töz olduğunu iddia etmek, başka zorluklar ortaya çıkarır.⁵⁸⁹ Diğer tüm kategoriler, bu kategori var olduğu için vardır. Somut olarak varolan tüm nesnelerin belli bir düzen içinde düşünülmesi, kendi içlerinde ilişkilendirilmesi ve ifade edilmesi bu sayede olur. Kavrama ulaştıran, bu niteliktir.

c.2.1.2.1. Duyum

Varlığın soyutlanması, ruhta olur. Ruhun hem algılayan hem de akleden tarafı vardır. Duyumla algılanan nesne ve soyutlamayla elde edilen o nesneye ait olan şey, birbirinden farklıdır.⁵⁹⁰ Bilgiye ulaşma, duyum sayesinde mümkündür. Tümevarım, varlığını duyuma borçludur. Bir nesnenin duyumu yoksa o nesne hakkında tümevarım yapamayız.⁵⁹¹

*“Fakat biz varlıktaki hareketi yalnızca genel olarak düşünsel boyutta kavramakla yetinmemeliyiz ama onu aynı zamanda bireysel durumlara ve algı objelerine ilişkin olarak da gerçekleştirmeliyiz. Ve ancak bütün bunlardan sonra genel açıklamalara bakabiliriz ki onların bireysel durumlarla uyum içinde olması zorunludur.”*⁵⁹²

Bu noktada ruhun sahip olduğu duyumsama yeteneğiyle başlattığı bilgi edinme süreci, artık duyumdan kopacak ve bilgiye doğru evrilecektir.

“Bilgi ve duyum, nesneleri nasıl ayırırsa öyle ayırır; gücül olanlarla gücül olan denk düşer, yetkin olanlarla yetkin olan. Ruhun duyumsayıcı kısmı gücül olarak duyuhurlardır, bilinçli kısmıysa gücül olarak bilinir olandır. Bu kısımlar zorunlu olarak ya nesnelerin kendileriyle ya da onların biçimleriyle aynıdır. Kendileriyle aynı

⁵⁸⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 590, 1090a 2-3.

⁵⁸⁸ Aristoteles, *Topikler*, s. 16.

⁵⁸⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 359, 1038b 34-1039a 3. Sayıların ve bireysel nesnelerin sahip oldukları şekillerin kendi başına bir varlıkları bulunmaz. Bunlar, niteledikleri varlık sayesinde hep vardır. Çünkü bu varlıklara yüklenirler. Aristoteles, *Metafizik* s. 269, 1020b 14, *İkinci Analitikler*, s. 135

⁵⁹⁰ Aristoteles, *Magna Moralia*, s. 77, 1196b 12-29.

⁵⁹¹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 49. *Birinci Analitikler*, s. 177.

⁵⁹² Aristoteles, *Hayvanların Hareketleri Üzerine*, s. 22, 698a 13-15.

olacak halleri yok, ruhta taş bulunmaz, biçimi bulunur. Dolayısıyla ruh el gibidir; el aletlerin aleti olduğu gibi, akıl biçimlerin biçimidir ve duyum duyulurların biçimidir. Madem duyulur büyüklüklerin dışında hiçbir şey yok gibi görünüyor, o halde akledilir olanlar duyulur biçimlerin içindedir – soyutlama içerisinde söylenenler de duyuların durum ve özellikleri de (hekseis kai pathe). Bu yüzden hiçbir şey duyumsamayan birisi ne bir şey öğrenebilir ne de anlayabilir; temaşa ettiğinde ise aynı zamanda bir hayali temaşa etmesi zorunludur, çünkü hayaller maddesiz olmaları dışında tıpkı duyumlar gibidirler.”⁵⁹³

Tözün belirlenmesi dışında kalan nitelikler ise ilineksel nitelikler olup buradaki analizde devre dışı bırakılmıştır. Örneğin; bir insanın şekli onun tözünü belirlerken teninin rengi, boyunun uzunluğu gibi değişkenlik gösteren nicelikleri onun ilineksel yönlerini belirler.⁵⁹⁴ Nitelik sayesinde bireysel nesneler, şekilleri üzerinden “aynı” ve “başka” olmalarına göre tür ve cins altında toplanır. Bu belirleme işlemi varlıkları, kategorize etmektir. Önce ilk kategori olan töze/cevhere (ousia) ulaşılır daha sonra bu töze ait olan diğer taşınan kategorilere ulaşılır.

c.2.1.3. Aynı-Başka

Birlik ve çokluğun anlamlandırılmasında ve bireysel varlıkların kategori edilmesinde başlangıç noktasıdır. “Aynı”lık, bir tür ya da cins kavramı altında henüz bir araya getirilmemiş ve doğada kendi hallerinde bireysel ve dağınık halde bulunan varlıkların bir kavram altında “bir” araya getirilmesini sağlayan temel bir yetidir.⁵⁹⁵ “Örneğin eşit doğrular ve eşit açılı dörtgenler birbirlerinin aynıdırlar. Bu tür şeyler çoktur, ancak bunlarda eşitlik, birliği teşkil eder.”⁵⁹⁶ Bir örnek de iki ayaklı ve akıl sahibi olan hayvanların “insan” kavramı altında birleştirilerek insan türüne ulaşmak.

⁵⁹³ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 201-203, 431b 24-432a 10.

⁵⁹⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 269, 1020b 14-24.

⁵⁹⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 256, 1018a 10-11, s. 427, 1054b 1.

⁵⁹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 427, 1054b 2-3.

“Başka”lık, “aynı”lığın zıttı olup başka şekillerde farklı varlıkların birbirlerinden başka olmaklıkları üzerinden “bir”leştirilmesini sağlar.⁵⁹⁷ Varlığa ilişkin ilk analizler ve birleştirmeler, bu iki kavram üzerinden yapılmaktadır. Diğer karşıtlıklar, bu karşıtlıktan sonra ve bunun üzerine kurulur. “Aynı”lık, bizi soyutlamanın ilk ve taşıyıcı varlığı olan türe ulaştırır. Aynı cins içinde birbirinden farklı türler ise türsel başkalık’la⁵⁹⁸ Bu başka olma durumu, aynı zamanda bir karşıtlıktır.⁵⁹⁹ Örneğin, tek başına bireysel halde doğada bulunan, dört ayaklı ve kişneyen hayvanlara at denir. Burada “at” kavramına ulaşılmasını sağlayan şey “aynı”lıktır. Bu gruplandırma bir “bir”leştirmedir. Buna karşılık, insanlar “başka” bir tür olmasından dolayı insanların “insan” kavramı altında birleştirilir. “O halde varlıklar arasında ‘tür bakımından başkalık’ şundan ibarettir: Aynı cinse asit olmak, karşıtlar olmak ve bölünmezler (tür) olmak.”⁶⁰⁰ Aynı oldukları için bir kavram altında birleştirilen nesneler ifade edilirken “Söz gelimi, bu insandır, insan Kallias değildir”⁶⁰¹ denir. Bireysel nesneye “insan” tümeli yüklemiş olur. Burada sadece aynı cins içinde olmayan farklı türler değil, aynı cinsin kaplamı içinde kalan alt cins ve bu alt cinsin içinde yer alan türlerin ayrımları da bu yolla belirlenir. Örneğin, hayvan cinsinin kanatlılar, ayaklılar ve yüzgeçliler şeklinde ayrılması. Aynı cinsin içinde bulunan alt cinsler ya da türler kendi aralarında birbirleriyle karşıttırlar. Farklı cinslerin içindeki türler birbiriyle karşıtlık yönünden ilişkilendirilmez.⁶⁰² Çalışmanın bir sonraki bölümü olan yüklemeler bölümünde ayrıntılarıyla işlenecek olan cinsler ve türler arasındaki ayırma, bu noktada ulaşılır. Cinsler ve türler arasında olan şekil yönünden karşıtlıklar, ayırım ilkesinin nedenidir.

Türe ulaşıldıktan sonra kategorik düşünme devreye girer. Diğer birleştirme ve ayırma karşıtlıkları da yine bu türlere göre belirlenir. “Ama her şey ancak eşitliği kabul etmeye müsait bir özneye ilgili olarak ya eşittir,

⁵⁹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 428, 1054b 15-18.

⁵⁹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 258, 1018b 1.

⁵⁹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 429, 1055a 8.

⁶⁰⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 442, 1058a 17-18.

⁶⁰¹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 135.

⁶⁰² Aristoteles, *Metafizik*, s. 442, 1058a 21-28.

ya da eşit değildir.”⁶⁰³ Örneğin, iki şeyin eşit olup olmamasına karar verebilmek için öncelikle onların aynı tür içinde olması gerekir.

Sonraki aşamada ise türden cinslere ulaşıldığında soyutlamanın derecesi de artacaktır. Burada, ilk ilkelerin çizdiği sınırlar içerisinde ve karşıtlıklar sayesinde soyutlama yapılmaktadır. Türlerden cinslere bu şekilde ulaşılır.

*“Çünkü var olan her şey aynı veya başkadır. Fakat farklı olan, belli bir şeyden, belli bir bakımdan farklı olmak zorundadır; öyle ki şeylerin kendisiyle farklılaştıkları aynı bir öznenin zorunlu olarak var olması gerekir. Bu aynı olan şey, cins ve türdür. Çünkü farklı olan her şey, ya cins veya tür bakımından farklıdır.”*⁶⁰⁴

Doğada kendi halinde bulunan varlıkların bu şekilde bir kavram altında toplanması varlığın düşünülebilmesini sağlar. Çünkü “Ancak sayı bakımından çok olan her şey madde içerir. Çünkü Sokrates’in tek olmasına karşılık, bir ve aynı tanım, örneğin insan tanımı, birden çok varlığa uygulanır.”⁶⁰⁵ Bu sayede çokluk, “bir”e indirgenerek bir kavram adı altında toplanır. “Zira bizim birey diye adlandırdığımız, sayı bakımından bir olan, tümel diye adlandırdığımız da bütün bireylere yüklenen şeyden başka bir şey değildir.”⁶⁰⁶ Bu sayede sınırsız çokluk, bir dilin sınırlı sayıdaki kavramlarıyla dile getirilir ve bir kavram (logos), birden çok şeye işaret eder.⁶⁰⁷

*“Bu düşünceler, varlıklarda tümeller olarak var olan hiçbir şeyin töz olmadığını göstermektedir. Ortak yüklemelerden hiçbirinin bir varlık anlamına gelmeyip sadece şeyin bir niteliği anlamına gelmesi de bunun diğer bir kanıtıdır. Çünkü aksi taktirde başka birçok güçlüğün yanında Üçüncü Adam sorunu’yla”⁶⁰⁸ karşı karşıya kalırız.”*⁶⁰⁹

⁶⁰³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 431, 1055b 11.

⁶⁰⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 428, 1054b 25-29.

⁶⁰⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 517, 1074a 34-35.

⁶⁰⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 173, 999b 35-1000a 1.

⁶⁰⁷ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 13, 165a 12-14.

⁶⁰⁸ Üçüncü Adam sorunu: Eğer birçok şeyde ortak olan her öge, bağımsız töz mevkiine yükseltirirse, duyuşsal insanla kendinde İnsan’da ortak olan şey de kendi payına üçüncü bir insan doğuracaktır. Bu üçüncü insan, kendinde insan ve duyuşsal insanda ortak olan şey,

Bireylerden türlere ve türlerden hareketle daha üst cinslere ulaştıkça, yapılan soyutlamanın derecesi artar ve duyumla, bireysel varlıklarla olan ilişkisi azalır.

Varlıkların analizinde kullanılan, eşit-eşit olmayan ve benzer-benzemez gibi karşıtlıklar, varlığın çeşitli niteliklerine göre değerlendirilmesini sağlar ve bunlar, varlık üzerinde niceliğin ve niteliğin belirlenimlerini ve hallerini ortaya çıkarır. Bu “aynılık” ilkesi gereği, ulaştığımız türler ve cinsler dışında gelişigüzel şekilde varlıklar birbirleriyle (görelilik dışında) ilişkilendirilemez. Filozofun mantık sisteminde, cinslerin kural koyucu ve belirleyici bir yeri olduğu için aynı cins içinde olmayan varlıkların kıyasları yapılamaz. Önergelerin sınıflandırılması da yine bu ilkeye göre yapılır.⁶¹⁰

Filozof; aynı, benzer, eşit, farklı, karşıt, yoksun, eşit olmayan gibi kavramlarla gruplandırma yöntemlerini kullanarak zihnimizde bireysel varlıklar üzerinden soyutlama yapar. Bu kavramlar, bireysel varlıkların birbirleriyle bir araya getirilmesini ve ayrıştırılmasını sağlamaktadır. Bu işlemler silsilesi, insanı en büyük cinsler olan kategorilere ulaştırır ve bu sayede çokluk ve değişkenlik içinde bulunan varlığın bilgisine ulaşılır.

C.2.2. Şekilden Biçime:

Aristoteles’in varlığı soyutlamasında kilit nokta, varlıkları şekillerinden hareketle kategorize ederek biçime ulaşmasıdır. Burada şeklin algılanması, duyumla başlamış olmasına rağmen biçime yani kavrama -tümele- ulaşma akıl sayesinde gerçekleşir. Ross, bu işlemi şu şekilde tanımlamaktadır.

“Aristoteles’e göre ‘form’, bir farklı alamlar çokluğunu içine alır. Bazen o, bir heykeltıraşın üzerinde çalıştığı malzemesine yeni bir form verdiğinde söylendiği gibi, duyuşal biçim anlamında kullanılır. Ancak daha sık olarak formun, duyu nesnesi olmaktan çok düşünce nesnesi olan bir şey, bir şeyin tanımında ifade edilen içsel doğa, onun yapısının planı olduğu düşünülür. Hatta duyuşal biçimler bile bu

dördüncü bir insanı doğuracak ve böylece sonsuza gidilecektir. Ahmet Arslan’ın açıklaması *Metafizik* 128. sayfadaki dipnot.

⁶⁰⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 359, 1038b 34-1039a 3.

⁶¹⁰ Filozofa göre önermeler üçe ayrılır: Fiziki önermeler, ahlaki önermeler ve mantıki önermeler. Aristoteles, *Topikler*, s. 24

tarzda ifade edilebilirler; zorunlu olarak çok karmaşık bir şey olsa da bir heykelin biçimi, matematik bir formülle ifade edilebilir. Genelde morphe, duyuşsal biçimi ve eidos, akılsal yapıyı gösterir ve ikinci, Aristoteles'in form kavramında temel unsurdur. Bu durumda logos 8formül ya da tanım) ve to ti en einai (ne ise o olması gereken şey, yani öz) sürekli olarak eidos'un eşanlamlıları olarak kullanılır."⁶¹¹

Bu geçişle, bireysel nesnelerin kendilerine has özellikleri yani maddi yönleri devre dışı bırakılarak forma ulaşılır. Formun bireysel varlığa ad vermesinin sebebi, formun sürekli olmasıdır. "Şimdi 'bilmeyi sağlayan şey' için bilgi de diyebiliriz, ruh da. Çünkü burada bilgi formdur, biçimdir, logos'tur, bir işlem (energia) gibidir; ruhun bilen kısmı ise bu işlemi kabul edebilir." ⁶¹² Bireysel nesneler, oluşa- yok oluşa ve değişime tabiiyken form süreklidir.

"Töz, somut bileşik varlık ve form olmak üzere iki çeşittir. Şunu demek istiyorum ki tözün bir türü, madde ile birleşmiş formdur, diğeri ise kelimenin tam anlamıyla formdur. Somut bileşik varlık anlamında ele alınan her töz, oluşa tabi olduğundan, yokoluşa da tabidir. Forma gelince o, bunun tersine ortadan kalkmaz; şu anlamda ki o yokoluş sürecine tabi değildir; çünkü oluşa da tabi değildir (gerçekten de olan, meydana gelen şey, evin mahiyeti değildir; filanca özel evin varlığıdır)."⁶¹³

Bu sayede insan da dahil olmak üzere canlı varlıkların formunu oluşturan ruh, bitki ve hayvanların bilgisine yine şekilleri üzerinden ulaşır. İnsanı türün (eidos) bilgisine ulaştıran bu şekil tanrısalıdır. ⁶¹⁴ Çalışmamızın sonunda Aristoteles'in varlığı soyutlaması tablo halinde gösterilmiştir. ⁶¹⁵

c.2.2.1. Tözün Adlandırması (Kavramsallaştırma)

Bir önceki bölümde de görüldüğü gibi filozofun kategori anlayışının temelinde nesnelerin biçimleri bulunmaktadır. Nesneyi biçimsel analize tabi

⁶¹¹ Ross, *Aristoteles*, s. 125-126.

⁶¹² Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 97, 414a 4-7.

⁶¹³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 363, 1039b 20-24.

⁶¹⁴ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 107, 415a 27- 415b 7.

⁶¹⁵ Aristoteles'in varlık haritası.

tutmanın diğerk bir sonucu da fiziksel nesnelerin adlarının maddelerinden değıl de biçimlerinden hareketle verilmiş olmasıdır.⁶¹⁶

“Çünkü ancak tümelin ve formun tanımı vardır. O halde hangi kısımların maddi kısımlar hangi kısımlar olduğu, hangilerinin olmadığı açık olarak anlaşılmazsa, şeyin tanımının kendisi hangisi olması gerektiğı anlaşılmaz.”⁶¹⁷

“Gerçekten somut birleşik varlığın maddeyle birleşmesinden tanımı yoktur; çünkü madde belirsizdir. Onu ancak insanın ruhla tanımlanmasında olduğu gibi, birinci dereceden formel tözü bakımından tanımlamak mümkündür. Çünkü töz, maddeyle birleşmesi bileşik töz denilen şeyi meydana getiren içkin formdur. Örneğın içbükeylik, bu tür bir formdur; çünkü ondan ve burundan, basık burun ve basık burunluluk ortaya çıkar.”⁶¹⁸

Soyutlama işlemi maddenin devre dışı bırakılmasıyla olur. Bu şekilde o nesnenin biçimine -basık burnu maddesinden soyutlayıp içbükey biçimini elde etmek⁶¹⁹ - ulaşılır. Doğada bulunan nesnelerin her biri, maddi özelliklerinden dolayı az da olsa şekil yönünden farklılık gösterebilir. Filozof, bu durum için maddeye bağımlı şekil demiştir.⁶²⁰ Biçimse aynı türe, dolayısıyla aynı şekle ait olan bireylerin tek, ortak ve ereğine ulaşmış ve mükemmel olan şeklini belirtir. Basık burundan “içbükey”e geçmek, budur. Bu sayede, ilgili türe ait nesnelerin mükemmel olan “biçim”ine ulaşılır. Nesnenin şekliyle nesnenin kavramı, biçimidir. Biçim, nesnelerin şekillerinin kavramsallaştırılmasıdır.⁶²¹ Bu biçim; nesnenin nedeni, kavramı, amacı ve tanımıdır.⁶²² Bir sonraki bölümde görülecek tarifi, bu soyut biçim verir.

Nesnelerin adlandırılmasında maddenin devre dışı bırakılması ve adlandırmanın form üzerinden yapılmasının doğal bir sonucu olarak nesnelerin maddi kısımları, nesnelerin beyanlarının içine girmez. Bu

⁶¹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 343, 1035a 7-8. s. 349, 1036a 31-33. s. 353, 1037a 24-26.

⁶¹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 349, 1036a 28-31.

⁶¹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 353, 1037a 27-31.

⁶¹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 294-295, 1025b 26-1026a 5.

⁶²⁰ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, s. 69, 278a 24 – 278b 7.

⁶²¹ Aristoteles, *Fizik*, s. 53-55, 193a 28-193b 21.

⁶²² Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*, s. 95, 335b 5-7.

durumda harfler, formun beyanının kısımlarıdır ama dairenin kısımları, maddi oldukları için dairenin tanımının içine girmez.⁶²³

*“Ancak yalnızca formun kısımları beyanın (tanımın) kısımlarıdır ve ancak tümelin tanımı vardır. Çünkü dairenin mahiyetiyle (formu) daire, ruhun mahiyetiyle ruh, bir ve aynı şeydirler.”*⁶²⁴

Nesnenin şeklinin yani formunun. onun nihai amacı olduğunu belirtmiştik; bu nihai amaç yani ereksel neden bize kavramı verir,⁶²⁵ çünkü kavram, sözeldir. Maddeyi belirleyen kavramdır. Bireysel varlığı meydana getiren onun adıdır.⁶²⁶ “... Bir şeyin yetkinliği, o güce, yani uygun maddeye sahip olanın içinde ortaya çıkar doğal olarak. O halde ruh böyle olma gücüne sahip bir şeyin yetkinliği ve biçimidir (logos), söylenenlerden bu açık.”⁶²⁷ Örneğin, ev kavramı, evin yapımında kullanılacak olan malzemeleri de belirler. Tıpkı testere de olduğu gibi. Çünkü testerenin dişleri, testerenin tanımına göre şekillenir.⁶²⁸

*“Çünkü bilfiil var olan bir neden yoksa hareket nasıl olacaktır? Şüphesiz tahta, kendi kendine hareket etmez, onu marangozun sanatı hareket ettirir. Ne aybaşı kanı, ne toprak kendi kendilerine hareket etmezler; tohumların toprak, meninin aybaşı kanı üzerinde etkide bulunması gerekir.”*⁶²⁹

Şekil sayesinde ulaşılan biçim, diğer adlarıyla kavram, tür adı, o nesnenin neliğini yani niteliğini/tözünü belirtir. “Kavram algılamayla hayal sonucunda, şeyin biçiminin, tek bir anlam ifade edecek şekilde, zihinde kendiliğinden oluşmasıyla vücuda gelir.”⁶³⁰ Biçim sayesinde ulaşılan kavram, sadece varlığın belirlenimi değil aynı zamanda düşüncenin de belirlenimidir. Nesneye denk gelen söz, düşüncede de o varlığın yerini tutar.⁶³¹

⁶²³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 343, 1035a 9-22. Fizik, s. 317, 245b 2-11.

⁶²⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 346, 1035b 38-1036a 1.

⁶²⁵ Aristoteles, *Fizik*, s. 61, 194b 26-27.

⁶²⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 339, 1034a 22-29.

⁶²⁷ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 99, 414a 24-27.

⁶²⁸ Aristoteles, *Fizik*, s. 91-93, 200a 23- 200b 7.

⁶²⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 499, 1071b 30-31.

⁶³⁰ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 114.

⁶³¹ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 41-43, 170b 10-39.

c.2.2.2. İlineklerin/Vasıfların Adlandırılması

İlinek yani vasıf denilen ve töz kategorisi dışında kalan dokuz kategorinin adlandırılması, bireysel nesnelerin sahip olduğu ve değişkenlik gösteren özellikler üzerinden yapılır. Nesnelerin nitelikleri söz konusu olduğunda birbirine benzeyip benzemezliklerine göre; nicelikleri söz konusu olduğundaysa birbirine eşit olup olmamalarına göre “bir”leştirilir ya da birbirinden “ayrı”ştırılarak kavramsallaştırılır.⁶³² Bu kavramsallaştırmaların her biri, bu dokuz kategoriye ait cinslere göre yapılır. Örneğin, bireysel nesneler dünyasında beyaz renkte bulunan nesnelerin birbirine olan benzerliklerinden “beyaz”a ulaşılır. Nesneler, beyaz dışın da farklı renkler barındırdığı için bu farklı renkler, nesnenin “hali”ni belirten renk cinsi içinde toplanır. Bireysel taşıyıcıların sahip olduğu farklı renkler sarı, mavi yeşil ve siyah gibi adlarla adlandırılır. Birbirinin zıttı beyaz siyah gibi renkler de karşıt olarak tanımlanır. Nicelikler de sayı, şekil, ya da büyüklük olarak birbirlerine olan eşit ya da eşit olmama durumuna göre gruplandırılarak “bir”leştirilir ya da birbirlerinden “ayrı”ştırılır.

Tür ve cins kavramlarına ulaşılırken nesnelerin sahip oldukları nitelikler ve nicelikler devre dışı kalır. Örneğin, “at” türüne ulaşıldığında sadece töz kategorisine ait bir adlandırma yapılır. Oysa nitelik ve nicelik olarak birbirinden çok “farklı” atlar bulunmaktadır. “At”ların sahip olduğu nitelikler ve nicelikler, bu türün sahip olabileceği diğer vasıfların bilgisini verir.

Vasıfların, dilbilgisi açısından cümlede ve mantık açısından önermede kullanımı incelenirse bunların tözler –tür ve cins adları- gibi özne ve önermede konu olamadıkları görülür. Bu durumun dil bilgisi açısından karşılığı, şudur: Örneğin, “Sokrates insandır” önermesi, onun ne olduğunu belirtirken “Sokrates aktır” önermesi, onun “ak” renge sahip olduğu belirtilir. Bu durumda Sokrates, “ak” renge sahibi olduğu için bu durum, Sokrates’in “renk-li olduğun”u belirtir, yoksa “Sokrates renk değildir.”⁶³³ “Renk” kendi başına kullanıldığında ya da “ak renktir” denildiğinde “renk”

⁶³² Aristoteles, *Metafizik*, s. 250, 1016b 31. s. 427, 3-14. s. 583, 1088a 15-20.

⁶³³ Aristoteles, *Topikler*, s. 70.

sözü tek taşına kullanılır.⁶³⁴ Bu şekilde taşınan kategoriler, konularına sahiplik yönünden bağlanır. Türkçe’de kullanılan ismin çekim ekleri, cümlelerin kurulmasında bu işlevi görür. Örneğin, “efendi’nin köles’i”, “köle’nin efendi’si”, “Ali çarşı’da geziyor”, “Ali vapur’a bindi”, “Ali Ayşe’yi tanıyor.”⁶³⁵ Görüldüğü üzere töz ve tözün sahip olduğu niteliklerin ayrımı, kendisini aynı şekilde dilin kullanımında da göstermektedir. Bu noktada kelimeler ek alarak -yeni kelimeler türetilerek- farklı anlamları işaret edecek şekle getirilir.

c. 3. Hafıza – Hatırlama⁶³⁶

Aristoteles’in nesnelerin biçimlerine bu kadar çok önem vermesinin diğer bir sonucu da nesnelerin insan hafızasında bu biçimleriyle yer etmesidir.⁶³⁷ Örneğin, tanıdığımız birini görmeden onu yine biçimi üzerinden hatırlarız. Bu şekilde hafızamızda beliren şey, o kişinin resmidir.⁶³⁸ Filozof, bu durumu şöyle izah eder:

“Sırada şimdiki zamanla ilgili olmayan şeyleri hafızanın nasıl hatırladığı sorusuna yanıt vermek var. İzlenim vardır ama nesne yoktur. Ruhta algı aracılığıyla ortaya çıkan şeyleri ruhu içinde taşıyan beden içinde ortayaolguyu bir tür resim olarak kabul etmeliyiz. Hafıza denildiği zaman bu resme sahip olunduğunu anlamaktayız. Algıyla beraber ortaya çıkan hareket sanki geride bir algı resmi bırakır ve durum sanki bir mühür vurmaşığıbidir.”⁶³⁹

Hafıza, sadece soyut ve tasvir resmi mümkün olabilen şeydir ve bundan ötürü denilebilir ki hafıza, dolaylı bir düşünme yeteneğidir. Hafıza, ruhun tasvir yapan kısmına aittir. Bu düşünmede, nesnelerin büyüklüğü belirsizdir. Örneğin, bir üçgeni düşündüğümüzde o üçgenin belirli bir büyüklüğünü değil de şeklini hatırlamış oluruz.⁶⁴⁰

⁶³⁴ Farabi, *Peri Hermeneias Muhtasarı*, s. 83.

⁶³⁵ Aristoteles, *Önerme*, s. 7. Farabi, *Peri Hermeneias Muhtasarı*, s. 82.

⁶³⁶ Aristoteles hatırlamayı şu şekilde tanımlamaktadır: Düşünme esnasında belirli bir zamandan hareket ederek arana şeyle karşıtlarının ya da benzerlerinin arasında bağlantı kurulmasıdır. *Doğa Üzerine Kısa Yazılar*, s. 54, 451b 23-26.

⁶³⁷ Aristoteles, *Doğa Üzerine Kısa Yazılar*, Hafıza ve Hatırlama Üzerine bölümü, s. 49-59.

⁶³⁸ Aristoteles, *Doğa Üzerine Kısa Yazılar*, s. 52, 450b 36-39.

⁶³⁹ Aristoteles, *Doğa Üzerine Kısa Yazılar*, s. 52, 450a 35-450b 1.

⁶⁴⁰ Aristoteles, *Doğa Üzerine Kısa Yazılar*, s. 50-51, 450a 4- 34.

3. BÖLÜM

DÜŞÜNCE

İnsan, fiziksel dünyada çokluk, farklılık içinde dağınık halde bulunan nesnelerin ve olayların ortak ve birleştirici taraflarını bularak onlardan kavramlara ulaşır.⁶⁴¹ Bu kavramlar, insanı çokluktan “birlik”e ulaştırır. Örneğin, değişik tür, şekil ve renkte bulunan ağaçlar, “ağaç” kavramı altında toplanarak bir “birlik”e ulaşılır. Çalışmamızın ikinci bölümünde, varlığın nasıl soyutlandığını ve kavramlara nasıl ulaşıldığını izah etmiştik. Kavramlar, düşüncenin yapı taşlarıdır. Kavramlarla ve mantığın aksiyomlarıyla, düşünceler üretilir. Düşünce, varlık hakkında nelerin bilinebileceğini yani ona nelerin yüklenebileceğini ve yüklenen bu şeylerin doğruluğunun nasıl tespit edileceğini inceler. Aristoteles’in hocası, Platon düşüncenin kendisini araştırmıştır. O’na göre, düşünme, evetlenecek ya da hayırlanacak şekilde söze aktarıldığında düşünce olur ve her düşünce, doğru değildir.⁶⁴² Aristoteles, düşünmenin insanı hayvandan ayıran bir özellik olduğunu belirtir. Düşündüğümüzü düşünüyoruzdur ve bu, yaşadığımız anlamına gelir.⁶⁴³

Aristoteles de düşünmenin kendisini inceleme gereği duymuştur.⁶⁴⁴ Çünkü akıl yürütme, duyum ve hayal gücü birbirinden farklıdır. Hayal gücü, birçok hayvanda bulunur. Akıl yürütme, insana özgüdür. Akıl yürütme sonucunda oluşturduğumuz görüşler, doğru ya da yanlış olmak zorundadır.⁶⁴⁵ Doğrunun ve yanlışın ne olduğu meselesi, üzerinde anlaşmaya varılması gereken bir sorundur.

“Aristoteles, varlıkla mahiyetin özdeş olduğuna inanmasından dolayı DY ile varlık yasalarını özdeş olarak değerlendirdiği için, DY’ni evrensel ve zorunlu kurallar olarak kabul etmiştir. Söz gelişi ona göre çelişmezlik, sadece birbiriyle çelişen ifadelerin aynı zamanda ve aynı

⁶⁴¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 246-248, 1016a 1- 1016b 12, s. 354, 1037b 13-27.

⁶⁴² Platon, *Diyaloglar 2, Sofist Diyalogu*, s. 348-349, 263d-264e.

⁶⁴³ Aristoteles, *Nikamakhos’a Etik*, s. 207-208, 1170a 22-1170b 16.

⁶⁴⁴ Aristoteles, *Nikamakhos’a Etik*, 6. Kitap.

⁶⁴⁵ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 179-183, 427b 14-428b 10. S. 203, 432a 10-15. *Magna Moralia*, s. 47, 1189b 32-1190a 7. Bu durum da önermelerin doğruluğu sorununun ortaya çıkartacaktır.

bakımdan doğru olamayacağı anlamına gelmez, ayrıca hiçbir şeyin çelişik niteliklere sahip olamayacağını ve hiçbir insanın böyle bir çelişkiyi kabul edemeyeceğini dile getirir.”⁶⁴⁶

Dil bölümünde düşüncenin netliği için kelimelerin anlamlarının belirli ve net olması gerektiğini görmüştük. Dil, insanlar arasında kurulan iletişimin en büyük ve kolaylaştırıcı unsurudur. Dil sayesinde diğer insanlarla anlaşıyoruz. Gorgias’a göre dilin kullanım şekli, insanların duygularının yanında düşüncelerinin de belirlenmesine hatta insanların yönlendirilmesine neden olur. “Tragedia gözleri bağlar, bunda gözleri bağlayan gözleri bağlamayandan daha doğru, gözlerini bağlattıran bağlattırmayandan daha akıllıca hareket etmiş olur”⁶⁴⁷

Dilin kullanım şekli ve buna bağlı olarak da düşünme biçimi, sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal yaşama da ilişkin bir şeydir. Fakat bazı insanlar, içinde bulunduğu toplumla anlaşamazlar ve dışlanırlar. Bu nokta, sadece insanlar arasındaki geçinip geçinmeme sorunu değildir. Çünkü insan, diğer insanlarla birlikte yaşayan politik bir hayvandır.⁶⁴⁸

“Doğanın hiçbir şeyi boşuna yaratmadığını defalarca söylemişizdir, insanın politik bir hayvan olabilmesi için diğer tüm hayvanlar arasında sadece ona konuşma yeteneği verilmiştir. Konuşmak ve ses çıkartmak çok farklı şeylerdir. Diğer hayvanlar da ses çıkartırlar ve bu sayede bir şeyden keyif aldıklarını ya da acı çektiklerini gösterirler. Evet gerçekten de bazı hayvanlar doğaları gereği hem keyif alırlar hem acı çekerler hem de bu duygularını gösterirler. Ancak dil yararlı ve zararlıyı, doğru ve yanlış olanı ifade etmeye yarar. İnsan ve diğer hayvanlar arasındaki en büyük fark da insanların doğru ve yanlış, iyi ve kötüyü ayırt edebilmesidir. Bir kenti, aileyi ya da topluluğu oluşturan bu tür konularda ortak bir görüşe sahip olmalarıdır.”⁶⁴⁹

Bunun sağlanabilmesi için yukarıda belirtildiği gibi insanların düşünme biçimlerinin de ortak olması gerekir. Aristoteles’e göre düşüncenin

⁶⁴⁶ Türker, *Üçleme Sorunu*, s. 137.

⁶⁴⁷ Kranz, *Antik Felsefe*, s. 198.

⁶⁴⁸ Aristoteles, *Politika*, s. 26, 1253a 3-10.

⁶⁴⁹ Aristoteles, *Politika*, s. 26-27, 1253a 11-21.

doğruluğuna karar verilebilmesi için düşünceyi ortaya çıkaran önermelerin dil bilgisi kurallarına uygun olmasının yanında MT açısından da denetlenmesi gerekir. Bir düşünce, farklı dillerde dile getirildiğinde farklı dil bilgisi kuralları söz konusuysen o düşüncenin doğrulanması sorunu, gramer incelemesini aşan bir şeydir. “Mantık kelimelerin değil, kelimelerin işaretleri oldukları düşüncelerin incelenmesidir.”⁶⁵⁰ Mantık, düşüncelerin doğrulanması noktasında bütün dillerde ortak olan kuralları verir. Bu yönüyle mantığın incelenmesi belirli bir dilin incelenmesinden farklıdır ve mantık kuralları dil bilgisi kuralları değildir.⁶⁵¹ Gazzali’ye göre, düşünme prensipleri doğrunun ve yanlışın ölçütünü verir. Bundan dolayı mantık, sadece Yunan kaynaklı olmayıp bütün insanlığın ortak malıdır.⁶⁵² Örneğin, Harekleitos’a göre düşünüldüğünde aynı şey, aynı anda çelişki içinde olabilir. Aristoteles’e göre birçok akıl yürütme; çıkarım ve çürütme gibi görünse de gerçekte öyle değildir. Bu sorunlardan dolayı bir şeyleri öğrenecek kişilerin neyin doğru neyin yanlış olduğunu iyi araştırması gerekir.⁶⁵³ Burada, hem dilin kullanımının getirdiği zorlukları hem de doğru şekilde çıkarım yapmayı bilmek gerek. Aksi durumda safsatalar, çıkarım olarak görülebilir.⁶⁵⁴ Örneğin, “atlar uçar” önermesi, dil bilgisi kuralları açısından doğru kurulmuş bir cümle olsa da MT açısından yanlış bir önermedir. Bu bahsedilen iki sorunu çözüldüğünde artık biçimselleştirilmiş mantığa ulaşılmış olur.⁶⁵⁵ “Bu tamamen biçimsel, gözlemden kopuk, zihin içinde olup biten bir süreçtir. Artık, zihnin vakıalarla bağlantısını, kavramlar, tariflerle bunları bütün olarak kuşatan kategoriler kurar.”⁶⁵⁶ Bu biçimselleştirilmiş mantığa geçiş demektir.

Bu biçimsel mantık ile ilgilenmenin hiç kuşkusuz kendi yararları vardır; onunla, söylenegeldiği gibi, kafa bir düzene koyulur, düşünceleri toparlama yeteneği geliştirilerek soyutlama becerisi

⁶⁵⁰ Ross, *Aristoteles*, s. 47.

⁶⁵¹ Farabi, *Mantığa Giriş Risaleleri*, s. 16, 24, 106, 108, 140.

⁶⁵² Mehmet Vural, *Gazzali Felsefesinde Bilgi ve Yöntem*, Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 27.

⁶⁵³ Aristoteles, *Topikler*, s. 230.

⁶⁵⁴ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 11-13, 164a 20-165a 19. *Eudemos’a Etik*, s. 21, 1218b 24.

⁶⁵⁵ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 191-192.

⁶⁵⁶ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 193.

*kazanılır; buna karşın sıradan bilinçte düşüncenin etkinliği birbirlerine dolaşan ve karışan duyuşal tasarımlar düzeyinde sınırlı kalır.*⁶⁵⁷

Mantık açısından düşünce, belirli bir doğruluk iddiası taşıyan önerme demektir.⁶⁵⁸ Önermenin görevi, belli bir varlıkla başka bir varlığı ilişkilendirip - önermede konu olan varlığın ne olup olmadığı ya da hangi vasıflara sahip olup olmadığı - o varlıkla ilgili tasdik ya da inkâr edilebilecek bir iddiada bulunmaktır. Düşüncenin düzgün şekilde incelenebilmesi ve biçimselleştirilmesi için öncelikle düşünceyi oluşturan önermenin yapı ve anlam bakımından incelenmesi gerekir.

a) Önerme

Mantıkta önerme diye adlandırılan söz diziminin dil bilgisindeki karşılığı, cümledir fakat dil bilgisi açısından kurallara uygun olarak ortaya konmuş olsa da her cümle, önerme olamaz. Dua, istek ve temenni bildiren cümlelerin belirli bir doğruluk iddiası olmaz. Doğruluk iddiası olmayan cümle, mantıkta önerme olamaz ve bundan dolayı bu tarz cümleler, incelememizin dışındadır.⁶⁵⁹ Filozof, önermeleri sistemli bir şekilde *Önerme* adlı eserinde incelemiş ve çeşitli özelliklerine göre gruplandırmıştır. Önermenin yapısının ve çeşitlerinin incelenmesi, yüklemleme mantığının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

a.1. Önermenin Yapısı

Önerme denilen söz dizimini oluşturan üç unsur vardır. Bunlar; konu, yüklem ve varlık bağlacıdır. Önerme, belli bir konuyla belli bir yüklem bir arada olup olmadığının iddia edilmesidir. Bu iddiada, yüklem konuda olduğunda tasdik, konuyla birlikteliği yoksa inkâr edilmiş olur. Bu tasdik ve inkarı da sağlayan yani konuyu ve yüklemi birbirine bağlayan, varolmak fiilidir. Mantıkta bu fiil türüne, varlık bağlacı (copula) denir. Bu bağlaçla sözler, birbirleriyle birleştirilir ya da birbirlerinden ayrılır.

⁶⁵⁷ Hegel, *Mantık Bilmi*, s. 27.

⁶⁵⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 230, 1012a 3-4.

⁶⁵⁹ Aristoteles, *Önerme*, s. 9. Emir, yakarı, istek ve ünlem bildiren sözlerin doğruluğu, araştırma dışıdır. Farabi, *Peri Hermeneias Muhtasarı*, s. 77.

a.1.1. Konu

Önermelerde doğruluk iddiası, bir konu - dil bilgisindeki özne⁶⁶⁰ - hakkında yapılır. Filozofa göre asıl anlamda varlık, somut bireysel nesnelerden oluştuğu için sadece bu bireysel nesneler ve bunları ifade eden tür ve cins adları önermede konu olabilir. Buradaki önemli nokta, konunun anlamında, zamana ilişkin bir işaret olmamasıdır.⁶⁶¹

*“Araştırmamızın konusu tözdür; çünkü aradığımız ilke ve nedenler, tözlerin ilke ve nedenleridir ve çünkü eğer evren bir bütün gibi ise töz onun ilk kısmıdır ve eğer o yalnızca birbirini takip eden şeylerin bir birliği ise bu durumda da töz ilktir ve ancak ondan sonra nitelik, daha sonra da nicelik gelir. Aynı zamanda bu son kategoriler, aslında anlamında varlıklar bile değildirler, onlar varlıkların nitelik ve hareketleridirler.”*⁶⁶²

Filozofa göre, bireysel ve somut gerçekliğe sahip olan nesnelerin dışında kalan her şey, gerçek anlamda varlık olmayıp somut nesnelerle ilişkilendirildikleri için vardır.

*“Nesnelerin kendi aralarındaki bütün mukayeselerinde ilintiye atfolunabilirler; ne tarzda husule gelirse gelsinler, bunların ilintiden ileri geldiği söylenir.”*⁶⁶³

“Varolan bütün şeylerden bazıları hiçbir başka şey hakkında doğrulukla bütüncül olarak tasdik edilmeyecek bir tabiattadırlar (sözgelimi Kleon ve Kallias, başka deyişle ferdi olan ve duyulabilen); hâlbuki başka şeyler o şey hakkında tasdik edilebilirler (çünkü bu ferdi şeylerden her biri hem insandır, hem hayvan); daha başka şeyler de başka şeyler hakkında tasdik edilirler, hâlbuki onlar hakkında, önce olan hiçbir şey tasdik edilemez; nihayet daha başkaları da daha başkaları, başkaları da onların kendileri hakkında tasdik edilirler, söz gelimi insan, Kallias hakkında, hayvan da insan hakkında. O halde tabiatları gereğince bir başka şey hakkında tasdik edilemeyen bazı

⁶⁶⁰ Özne, başka her şeyin kendisi hakkında tasdike dildiği, ancak kendisi başka bir şey hakkında tasdik edilmeyen şeydir. Aristoteles, *Metafizik*, s. 310, 1028b 39-40. *Kategoriler*, s. 17, 3a 34-3b 7.

⁶⁶¹ Farabi, *Mantığa Giriş Risaleleri*, s. 44. İbn Sina, ismin zamandan soyutlandığını şimdi, geçmiş ya da gelecek zamana işaret etmediğini belirtir. *Yorum, Üzerine-İbare*, s. 7.

⁶⁶² Aristoteles, *Metafizik*, s. 484, 1069a 18-23.

⁶⁶³ Aristoteles, *Topikler*, s. 12

*şeylerin var olduğu apaçıktır; gerçekte her duyulabilen hiçbir başka şey hakkında tasdik edilemeyecek mahiyette olduğu söylenebilir...*⁶⁶⁴

*“Fertler başka şeyler hakkında tasdik edilemezler, hâlbuki öbür şeyler onlar hakkında tasdik edilebilirler.”*⁶⁶⁵

Filozof, bireysel nesnelerin sadece konu olabileceğini tespit ettikten sonra bu bireysel nesnelerin içinde yer aldıkları tür ve cins adlarının da konu olduğunu belirtir:

*“Asıl varlıkların diğer her şeyle ilişkisiyle, asıl varlıkların tür ve cinslerinin geri kalan her şeyle ilişkisi aynıdır. Geri kalan her şey bunlara yüklenir. Belli bir insanın okur-yazar olduğunu söylemen, bu durumda, insan ve hayvanın da okur-yazar olduğunu söylemen oluyor. Diğerleri için de durum aynı”*⁶⁶⁶

Bir kavram, bir birey için söylendiğinde kavram için söylenenlerin hepsi, o birey için de söylenir.⁶⁶⁷ Böylelikle konunun tanımı belirtilmiş olur. Örneğin, tek başına Sokrates, hiçbir şey için söylenmez ama “insan” “hayvan” “canlı” Sokrates için söylenir: Sokrates insandır, Sokrates hayvandır ve Sokrates canlıdır, önermeleri kurulur. “Sokrates” ve Sokrates’in türünü belirten “insan” ve cinsini belirten “hayvan” olmak üzere somut nesne ve bu somut nesneden hareketle ulaşılan tür ve cins adları, önermelerde konu yani özne olur. Filozof, önermelerde konu olabilen varlıkları yani somut nesneler ve bu nesnelerin türleri ve cinslerini “töz” olarak adlandırmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi töz (cevher) dışında kalan bütün varlık çeşitleri, önermelerde sadece yüklem olur.

*“O halde yalnızca taşıyan cevher yahut taşınan vasıf ile hem taşıyan hem de taşınan şeylerin ayırdedilmesi gerekir. Aristoteles burada, konu ile yüklem ayrılığı ilkesini temellendirmiş olmaktadır.”*⁶⁶⁸

Filozofun yaptığı bu ayırım, sadece bir dil bilgisi kuralı olarak önermenin oluşturulmasıyla sınırlı kalmamıştır. Bu ayırım, düşünce ve

⁶⁶⁴ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 79.

⁶⁶⁵ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 79.

⁶⁶⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 15, 3a 1-6.

⁶⁶⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 9, 1b 10-15.

⁶⁶⁸ Türker, *Yargı Mantığı* s. 144.

ontolojide varlığın kesin olarak ikiye ayrılması suretiyle hem kategoriler teorisini şekillendirmiş hem de sonraki bütün mantık ve bilim çalışmalarına temel olmuştur.

a.1.2. Yükleme

Aristoteles, önermenin konusunu kesin olarak belirledikten sonra bu konu hakkında doğruluk iddiasında bulunabilecek bir önerme oluşturmak için iki kavramın birbirine bağlanması gerektiğini belirtir. Bir öznenin, kendisi hakkında bir vasfını bildirecek şekilde ikinci bir kavramla bağlanması işlemine, yükleme denir. Filozofa göre; yükleme, sadece bölünmezler - tek tek nesnelere - ve onların türlerine ve cinslerine yüklenir.⁶⁶⁹ Önermenin de konusu “ad” yani “özne”dir. Ad, belli bir nesne ya da bu nesneye ait bir vasfı işaret eden, kendi anlamında zaman bulunmayan ve o dili konuşanların üzerinde uzlaştığı “söz”dür.⁶⁷⁰ “Ad”lar tek tek varlıkların işareti olabileceği gibi benzer özellikleri gösteren bir nesneler topluluğunu da ifade edebilir. Örneğin, Ali’yi ifade etmesi bakımından “Ali” bir addır; yazı yazılmasını sağlayan ve tüm kalemleri ifade etmesi bakımından da “kalem” bir addır.

Önermeyi oluşturan ikinci kavram türü de yüklemdir. Yükleme, doğası gereği anlamında zaman barındırır. Hareket bildiren bütün kelimeler yükleme olduğu, gibi isimler de yükleme olur.

“Kendi öz anlamından başka zaman ifade ettiğini söylüyorum. Söz gelimi: Sıhhat bir isimdir. Hâlbuki “sihattedir” bir fiildir. Çünkü fazladan bu durumun şimdi de devam ettiğini gösterir. Bundan başka fiil daima bir şey hakkında, söz gelimi, bir konuya ait olan veya bir konuda bulunan birtakım şeyler hakkında söylenenin işaretidir.”⁶⁷¹

Konu ve yükleme tek başına ifade edildiklerinde herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu iki kavramı birbirine bağlanarak belli bir doğruluk iddiasında bulunulur. Cümlede konu ile yüklemi birbirine bağlayan ise varlık bağlacıdır.

⁶⁶⁹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 17, 3a 32-34

⁶⁷⁰ Aristoteles, *Önerme* s. 6.

⁶⁷¹ Aristoteles, *Önerme* s.7. Benzer şekilde Farabi, *Mantiğa Giriş Risaleleri*, s. 44.

a.1.3. Konu-Yüklem Tayini

İnsan, bir varlığı düşüncesinde konu ettiğinde o varlığa, belirli bir şeyi yükler. Konuya yüklenen bu bilgi, ya konunun ne olduğunun tanımını ya da konunun sahip olduğu bir vasfın bilgisini verir. Konuyla ilişkilendirilen bu varlıklara, yüklem denir. Konu - yüklem ayrılığının temeli, bu noktadır. Tüm önermelerin başlangıç noktası, aslında bireysel varlıklardır ve diğer her şey, bu bireysel varlıklarla yüklenebildikleri için varlık olarak kabul edilir. Filozof, bu durumu şu şekilde izah eder:

“Başka bütün şeylerin varlıklar olarak adlandırılmalarının ise bu asıl anlamda var olan şeyin ya nicelikleri veya nitelikleri veya duygulanımları veya bu türden başka bir belirlenimi olmalarıdır. Hatta bundan dolayı “gezmek”, “sağlıklı olmak”, “oturmak” kelimelerinin, bu şeylerin her birinin var olduğu anlamına gelip gelmediğini kendi kendimize sorabiliriz. Bu tür diğer herhangi bir şeyle ilgili olarak da aynı durum geçerlidir; çünkü bunların hiçbirinin doğal olarak ne kendi kendine yeten bir varlığı vardır ne de tözden ayrılması mümkündür. Tersine, eğer ortada bir varlık varsa o daha çok, “gezinen”, “oturan”, “sağlıklı olan” şeydir. Bunun sonucunda şeylerin daha gerçek varlıklar olarak görünmelerinin nedeni, her birinin gerçek ve belli bir öznenin olmasıdır. Bu özne, böyle bir kategoride kendini gösteren Töz veya bireydir. Çünkü biz “iyi” veya “oturan” kelimelerini, hiçbir zaman böyle bir özne olmaksızın kullanmayız”⁶⁷²

Bu noktada filozof, konuya varlık bağlacıyla bağlanarak yüklenilebilecek her türlü şeyle⁶⁷³ konu arasındaki varlık ilişkisini incelemiştir. Bu incelemeyle, konunun yüklemine taşıdığı varlık çeşidi tespit edilir. Bu tespit, aynı zamanda bireysel varlıklar üzerinden yapılan soyutlamanın nasıl yapıldığının bilgisini verir. Soyutlamanın yapılmasını belirleyen şey, Kategoriler Teorisi’dir. Filozof, bu incelemede ve soyutlamasında, dört farklı varlık grubuna ulaşmıştır.

⁶⁷² Aristoteles, *Metafizik*, s. 306-307, 1028a 17-31.

⁶⁷³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 304-305, 1027b 17-1028a 5.

- a) Konu yani özne denilen tek başına varolan bireysel varlıklar ve bunların benzerlerinden soyutlama yapılarak bulunan ve o nesnenin türünü ve cinsini belirten kavramlar. Örneğin, Ali için “insan” veya “hayvan” şeklinde tür ya da cins adını kullanarak ona, “insan” ya da “hayvan” yüklenir ama bireysel nesneler alanında işaret edilebilecek insan ya da hayvan yoktur. Bu adlar, insan zihninde soyutlamayla üretilir. Bu adlar, nesnel varlıkları adlandırarak yani onlara yüklenerek onların ne olduğu bilgisini verir.⁶⁷⁴
- b) Öznenin taşıdığı nitelikleri ifade eder. Bu nitelikler, ikiye ayrılır: b1) Öğrenme sonrasında oluşan, fiziksel bir karşılığı bulunmayan okuma yazma bilgisi gibi kabiliyetler. Bunlar, insanın sahip olduğu yetenekleri ifade eder. Fiziksel anlamda insanda bir karşılığı olmasa da akıllı bir insan olmadan okuma yazma bilgisi varolmaz.⁶⁷⁵ b2) Nesnelerin duyular tarafından algılanan nitelikleri. Bu nitelikler, nesnelerde işaret edilebilir. Bunlar, o nesnede fiziksel anlamda olduğu halde nesnenin adını vermez yani tek başına konu olamazlar. Örneğin; renkler, taşıyıcı içinde olduğu halde (cisimde) herhangi bir özne için söylenmez.⁶⁷⁶ Beyaz bir kaya gördüğümüzde varolan özne “beyazlık” değil, o kayadır. Bundan dolayı taşıyıcı bir özne olmadan nitelikler, tek başına var olamaz. Bu sayede nitelikler ile o nitelikleri bulunduran fiziksel nesne, birbirinden kesin olarak ayrılır.
- c) İnsanın sahip olduğu kabiliyetler sayesinde öğrendiği bilgiler. Bu bilgiler, insan hafızasındadır ve insanın bu bilgileri elde edecek kabiliyeti vardır; okuma yazma gibi.⁶⁷⁷
- d) Bölünmez, sayıca bir olan nesneler: Belli bir insan ya da belli bir at gibi. Bunlar, ne bir taşıyıcı içindedir ne de bir taşıyıcı için söylenir.⁶⁷⁸ Bunlar, tek tek bireysel nesneler olduğu ve hiçbir şeye yüklenmedikleri için başka şeyler hakkında bilgi vermez. Aristoteles mantığında ve bu mantığın işleyişini belirleyen kategoriler teorisinde

⁶⁷⁴ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a 20-23.

⁶⁷⁵ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 9, 1a 24-30.

⁶⁷⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 9, 1a 31-35.

⁶⁷⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 9, 1b 1-3.

⁶⁷⁸ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 9, 1b 4-8.

bireysel tek tek olan nesneler, analize tabi tutulmaz. Bireysel nesneler, filozofun t mdengelimde vardığı son noktadır.⁶⁷⁹ Bu bireysel nesneler, maddi doğalarından dolayı değişime a ık⁶⁸⁰ olduğu için belirsizdir. Filozof, bireysel nesneleri her ne kadar madde ve form şeklinde ayırsa ve dört temel elementle olan ilişkisini verse de kategorik anlamda bu bileşenleri, tek başına bilimsel bir araştırmanın konusu yapmamıştır. .

a.1.4. Varlık Bağlacı (Copula)

Konu ile yükleme birbirine bağlayan, varlık bağlacıdır. Tasdikteki varlık bağlacı “dır”, inkardaki varlık bağlacı ise “değildir”.⁶⁸¹ Varlık bağlacı olmadan ne tasdik ne inkâr olur.⁶⁸² Bu bağlaç, konu ile yükleme birbirlerine bağlayarak bu ikisi arasında bir varlık bağının varolduğunu ya da var olmadığını iddia eder. Varlık bağlacı olmadan önerme olmaz.

a.1.4.1. Tasdik İnkâr:

Varlık bağlacıyla gerçekleşmiş zaman dahilinde, birbirine bağlanarak oluşturulan önerme, doğruluk değeri bulunan bir iddia dile getirir. Bu iddianın ya doğru ya da yanlış olması gerekir.⁶⁸³ Bu yolla, nesnenin varlığı ortaya konur.⁶⁸⁴

“Tasdik, bir şeyin, başka bir şeyle bağlanması, beyanıdır. İnkâr, bir şeyin başka bir şeyden ayrılışının beyanıdır. Bir şeye ait olanı ait değilmiş gibi; kendine ait olanı kendine ait gibi; kendine ait olmayanı kendine ait değilmiş gibi tasdike etmek mümkün olduğundan ve içinde bulunan zamanın dışında kalan zamanlara göre de aynı şey yapılabildiğinden, tasdik olunan her şeyi inkâr etmek, inkâr olunan her şeyi tasdik etmek mümkün olacaktır.”⁶⁸⁵

⁶⁷⁹ çalışmanın 2. Bölümünde, Bir-Birlik kısmında bu durum izah edilmiştir.

⁶⁸⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 487, 1069b 25.

⁶⁸¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 253, 1017a 31-35.

⁶⁸² Aristoteles, * nerme*, s. 12

⁶⁸³ Aristoteles, *Ruh  zerine*, s. 197, 430b 26. *Birinci Analitikler*, s. 35, * nerme*, s. 22. Bunun aksini iddia etmek, aslında hiçbir şey iddia etmemek olur. Örneğin, bir şey ya “insandır” ya da “insan değildir.” O şeye, hem “insandır” hem “insan değildir” denilirse o zaman o şeye, “gemi değildir” de denilebilir. *Metafizik*, s. 211-212, 1007b 28-1008a1.

⁶⁸⁴ Aristoteles, *İkinci Analitikler* s. 4.

⁶⁸⁵ Aristoteles, * nerme* s. 11

Önermedeki kavramlar arasında kurulan bağıntının olumlama (tasdik) ya da olumsuzlama (inkâr) biçiminde iddia edilmesi, önermenin ve bir doğruluk değerinin oluşmasına yol açar. Doğruluk değeri bulunan kavramsal bağıntıyı sağlayan, dolayısıyla önermeyi meydana getiren, varlık bağlacıdır; zira önermenin doğruluğu, varolanın varolduğu veya varolmayanın varolmadığı iddiasıyken önermenin yanlışlığı, varolanın varolmadığı veya varolmayanın varolduğu iddiasıdır. Aristoteles önermenin doğruluk değeriyle varlık arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar:

“Çünkü varlığın var olmadığını veya varolmayanın var olduğunu söylemek yanlıştır. Buna karşılık varlığın var olduğunu, var-olmayanın var olmadığını söylemek doğrudur.”⁶⁸⁶ Özne ile yüklem birlikteliği doğru ise bu durum, ele alınan varlığın nesnel olarak kavrandığını yani varlığın var olduğunu; özne ile yüklem birlikteliği yanlış olarak bağlanmış ise bu durum, varlığın, var olmayan olduğunu gösterir.⁶⁸⁷

Aristoteles gibi Farabi de tasdik ya da inkâr edilen bir sözün, o sözün dile getirdiği düşünceyle özdeş olduğunu ve tasdik ya da inkârın hem söz hem de düşünce için aynı olduğunu belirtir. Örneğin, “insan attan başkadır” önermesi, doğru olduğu için tasdik olunur; bu önermenin dile getirdiği şeyin düşüncede inkâr edilmesinin imkânı bulunmaz.⁶⁸⁸ Bu bağlamda, tasdik ya da inkâr, sadece söz alanına ait bir şey olmayıp o, kendi düşüncesini de bağlar.

a.1.4.2. Çelişki:

Kavramlar arasında kurulan bağıntının olumlama (tasdik) ya da olumsuzlama (inkâr) biçiminde iddia edilmesi, aklın doğası gereği zorunludur.⁶⁸⁹ Önergelerin çelişik halleri olmazsa doğruyu ve yanlış ayırt etmek mümkün olmaz. Bu durumda hiçbir doğru iddiada bulunulamaz. Düşüncelerin çelişik hallerinin olmadığını iddia edenler, akılsal konuşmayı ortadan kaldırdıkları için kendi kendilerini de çürütmüş olurlar.⁶⁹⁰ Mantık

⁶⁸⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 229, 1011b 26-27.

⁶⁸⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 417, 1051b 33-35. *Önerme*, s. 11.

⁶⁸⁸ Aristoteles, *Metafizik*, 1005b 23-34. Farabi, *Mantığa Giriş Risaleleri*, s. 142.

⁶⁸⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 230, 1012a 8-11. s. 232-233, 1012b 8-22.

⁶⁹⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 458, 1062b 7-11.

yasalarından birisi olan çelişmezlik ilkesi, önermedeki konunun çelişik yüklemelerden yalnızca birisiyle nitelenebileceğini ifade eder. Bu da demek oluyor ki bir doğruluk iddiasıyla dile getirilen her önermenin zorunlu olarak ya doğru (tasdik) ya da yanlış (inkar) olması gerekir.⁶⁹¹ Filozofun ifadesiyle;

*“Şeylerde, hakkında yanlışlamamız mümkün olmayan, tersine her zaman doğruluğunu kabul etmemiz gereken bir ilke vardır. Bu, aynı şeyin bir ve aynı zamanda hem var olması, hem de olmamasının mümkün olmaması ilkesidir.”*⁶⁹²

*“Kanıtlamanın ilkelerinden, herkesin kanıtlamaların kendilerine dayandırdığı ortak inançların, örneğin ‘her şeyin zorunlu olarak ya tasdik veya inkâr edilmesi gerekir’ veya bir şeyin aynı zamanda hem olması hem olmaması imkânsızdır’ ilkelerini ve bütün diğer öncülleri kastediyorum.”*⁶⁹³

Düşüncede aynı konuyla ilgili olarak tasdik ve inkârın birbirine karşı olmasına çelişki denir.⁶⁹⁴ Örneğin; “Ali insandır” ve “Ali insan değildir” önemeleri birbirine çelişik önermelerdir. “Ali” hakkında dile getirilen bu iki iddiadan birinin mantığın çelişmezlik ilkesi gereği zorunlu olarak doğru olması gerekir. Bir şeyin kendisi ve kendisi dışında kalan her şeyin toplamı, bize varlık alemini verir. Varlık alemi dışında anlamlı bir düşüncenin dile getirilmez ve dile getirilen bu düşüncenin doğru ya da yanlış olmasının dışında başka bir doğruluk değeri alamaz.⁶⁹⁵

Önermenin doğruluk değerinin bulunması, bir önermenin doğru ya da yanlış olduğunun tespitidir. Doğruluğu ispatlanan önermelerden hareketle kıyas yapılır. Kıyas, insanı daha önce bilmediği yeni bilgilere götürür. Bu durumda yapılması gereken şey, bir önermenin nasıl kurulacağının ve neleri iddia edebileceğinin araştırılmasıdır.

⁶⁹¹ Aristoteles, *Önerme* s. 17. *Metafizik*, s. 206, 1006b 18. *Birinci Analitikler*, s. 156. *İkinci Analitikler*, s. 31.

⁶⁹² Aristoteles, *Metafizik*, s. 456, 1061b 34-37.

⁶⁹³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 160, 996b 28-29.

⁶⁹⁴ Aristoteles, *Önerme* s. 11.

⁶⁹⁵ Mantık ilkelerinden üçün halin imkansızlığı.

a.1.4.3.Belirsiz Terimler:

Aynı konuyla ilgili olumlu bir önermenin olumsuzu onun çelişigidir; biri doğru öbürü yanlıştır. Dolayısıyla önerme, bunların dışında üçüncü bir doğruluk değeri alamaz. Filozofun varlıktan hareketle ulaştığı mantıktaki temel savı, bir şeyin olduğu zamanda, olduğunun çelişigi bir durumda bulunamayacağı aksiyomudur. Önermedeki konunun taşıdığı niteliğin bulunması veya bulunmamasına uygun olarak, tözler dışındaki varlık ve olayları ifade eden terimler hem olumlu hem de olumsuz niteliklere sahip olmalarına göre farklı şekillerde ifade edilirler.⁶⁹⁶ Varlıkların sahip olmama durumlarını ifade eden yargılar, belirli terimlerin olumsuzlanmasıyla elde edilir.⁶⁹⁷

“Başına olumsuzluk bildiren bir öntakının geldiği ne kadar kelime varsa, o kadar türden yoksunluk vardır. Çünkü doğal olarak sahip olması gereken bir eşitliğe sahip olmayan şeyle ilgili olarak “eşit-olmayan” kelimesini kullanırız. Mutlak olarak renksiz ya da rengi olmayan bir şeye “görünmez”, ayakları olmayan veya gelişmemiş ayaklara sahip olan bir varlığa “ayaksız” deriz. Sonra çok küçük bir çekirdeği olan bir meyvenin çekirdeksiz meyve diye adlandırılmasında olduğu gibi yetersiz bir miktarda bulunan şeyle ilgili olarak da yoksunluk ifade eden bir kelime kullanılır.”⁶⁹⁸

Bir terimi, olumsuz şekilde ifade etmek için o terimin başına veya sonuna olumsuzluk bildiren bir ek getirilir ya da o terimin sonuna “olmayan” ifadesi getirilir. Örneğin; nâmüsait, müsait olmama durumunu; dişsiz, dişin olmadığını ve hasta olmayan, hasta olmamayı ifade eder. Bir insan, aynı anda hem dişli hem dişsiz, hem saçlı hem saçsız, hem hasta hem de hasta olmayan olamayacağına göre bu tarz belirsizlik bildiren terimlerin aynı konu hakkında aynı anda kullanılması imkânsızdır.⁶⁹⁹ Aksi bir durum, çelişki ilkesinin ihlali olur. Çünkü burada, olumsuz ek alarak türetilen yeni

⁶⁹⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 59, 12a 25-34.

⁶⁹⁷ Aristoteles, *Retorik*, s. 181, 1408a 5-11.

⁶⁹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 278-279, 1022b 33-1023a 2.

⁶⁹⁹ Aristoteles, *Önerme*, s. 42-43.

terim, bir yoksunluk belirtir.⁷⁰⁰ Bir terimin olumlusu ne kadar anlama geliyorsa olumsuzu da o kadar farklı anlama denk gelir. Örneğin, adalet - adaletsizlik, sağlıklı - sağlıklı olmamak ve hak- haksızlık gibi.⁷⁰¹

Yoksunluklar, farklı türlerden olabilir. “Eşitsizlik eşitlikten, benzer olmama benzerlikten, erdemsizlik erdemden yoksun olmaktır.”⁷⁰²

Tablo 3.1. Belirli ve Belirsiz terimlerle yapılan önerme örneği:

Tasdik (dir)		İnkâr (değildir)	
Sahiplik	Yoksunluk	Yoksunluk	Sahiplik
İnsan hayvandır.	İnsan hayvan-olmayandır.	İnsan hayvan-değildir.	İnsan hayvan-olmayan değildir.
İnsan kanatlıdır.	İnsan kanatlı olmayandır. (İnsan kanatsızdır)	İnsan kanatlı değildir.	İnsan kanatlı-olmayan değildir. (İnsan kanatsız, değildir)

Filozof, bu ilkelerin içinde kalarak ilk bölümde işlenilen kategorilere ulaşır. Bu kategoriler, varlığın düşüncede karşılık bulduğu on farklı kavramsallaştırma şeklidir.

a.2. Önerme Türleri

Filozofa göre bir önermede, bir konu hakkında yargılar, iki türlü gerçekleşir; konunun ne olduğudur ve hangi niteliklere sahip olduğudur.

“Kendiliğinden apaçıktır ki nesnenin ne olduğunu ifade ederken kah töz (cevher), kah nitelik, kah öbür kategorilerden biri ifade olunur. Gerçekte, bir insanın karşısında bulunduğu vakit, önünde bulunanın bir insan veya bir hayvan olduğu söylenir, onun ne olduğu gösterilir ve bir cevher ifade olunur; fakat bir beyaz renk karşısında bulunduğu zaman önünde bulunanın ya beyaz veya renk olduğu söylendiği vakit onun ne olduğu söylenir ve bir nitelik ifade olunur. Daha bunun gibi, bir dirsek büyüklüğü karşısında bulunduğu zaman, önünde bulunanın bir dirsek büyüklüğü olduğu söylenirse onun ne

⁷⁰⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 461, 1063b 15-19. Bu yoksunluk durumu, karşıtlığı gösterir. Mantık ilkeleri gereği; bir şey, aynı anda birbirinin karşıtı olan iki niteliği, birlikte bulundurmaz. *Metafizik*, s. 227, 1011b 13-20. 2. Bölümde izah edilen yoksunluk durumu.

⁷⁰¹ Aristoteles, *Nikamakhos’a Etik*, s. 105, 1129a 1-25.

⁷⁰² Aristoteles, *Metafizik*, s. 432, 1055b 20-21.

olduğu gösterilecektir ve bir nicelik ifade olunur. Öbür kategorilerde de bu böyledir: Bu tabiatta olan kavramların her birisi için verilmiş bir nesnenin kendisi, ister nesnenin kendisi, ister cinsi tasdik olunursa ifade olunan öz'dür; bunun aksine olarak, tasdik edilen nesnenin kendisinden başka bir nesneye taalluk ettiği zaman ifade olunan öz olmayıp nitelik veya nicelik veya öbür kategorilerden biridir.”⁷⁰³

Bu durumda, karşımıza iki tür yükleme bağıntısı çıkmaktadır; **konunun yüklemde içerilip içerilmemesi ve konunun yüklemde belirtilen özelliğe sahip olup olmamasıdır**. Cins-tür arasındaki içermeyi dışlama bağıntısı gereğince bir konunun belirtilen yüklem içinde olup olmadığını ifade etmeye yarayan önermelerin tümel yükleme yoluyla; bir konunun varsayılan bir özelliğe sahip olup olmadığını ifade etmeye yarayan önermelerinse kategorik yükleme yoluyla oluşturulduğu söylenebilir.

a.2.1. Tümel Yükleme

Sadece tür-cins bağıntısıyla oluşturulan bu yüklemede, önermedeki konunun neliği hakkında belli bir iddiada bulunan yükleme türüdür. Tümel yükleme yoluyla oluşturulan bir önermede konu, yüklem ya içindedir ya da dışındadır. “İnsan hayvandır” önermesi, her insan bireyinin hayvan olduğunu; “hiçbir at insan değildir”, önermesi hiçbir at bireyinin insan sınıfı içinde yer almadığını, ifade eder. Bireysel varlıkların türlerini ya da cinslerini benzer şekilde türlerin de cinslerini belirten önermelerde konu, yüklem içindedir yani yüklem kapsayıcıdır.⁷⁰⁴

Önermede bireysel varlığın cinsi yerine türünü belirtmek, o varlık hakkında daha açıklayıcı bilgi verir. Örneğin, “Sokrates hayvandır” yerine “Sokrates insandır” demek, Sokrates hakkında daha açıklayıcı bilgi vermektedir.⁷⁰⁵ Belli bir varlığın türünü -bu türün altında başka bir tür olmaması şartıyla- bildiren önermeler, birbirine eşdeğer bilgi verir. Örneğin, belli bir varlığın insan, başka belli bir varlığın öküz olduğunu

⁷⁰³ Aristoteles, *Topikler*, s. 16.

⁷⁰⁴ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 13, 2b 15-22.

⁷⁰⁵ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 13, 2b 6-14.

bildiren önermelerde insan ve öküz, tür olduğu için ikisi de eşit derecede varlıklardır.⁷⁰⁶

Tür ve cins adları, belli bir çokluğa işaret ettikleri için mantıkta tümel olarak adlandırılmıştır. Bu tümellerin fiziksel olarak doğada bir karşılıkları yoktur. Örneğin, doğada insan ya da hayvan diye bir şey yoktur, tek başına var olan bireysel insanlar ve hayvanlar vardır. İnsan, at, öküz, hayvan, bitki vb. cins ve tür adları, soyutlamayla elde edilmiş kavramlardır. Bu kavramlar, belli bir varlık grubunun ne olduğunun tanımını veren niteliklerdir.⁷⁰⁷ Bu sayede sonsuz çokluk ve çeşitlilikte bulunan varlıklar, kavramsallaştırılarak ve bu kavramlar birbirleriyle ilişkilendirilerek dilin sınırlı yapısı içinde ifade edilir.

a.2.2. Kategorik Yükleleme

Kategoriler teorisindeki taşıyan töz ile taşınan özellikler arasındaki bağıntıyla oluşturulan kategorik yüklelemede ise önermenin konusu olan şeyin önermenin yüklemine belirttiği tüm nitelik, vasıf, nicelik ve diğer arazlara sahip olup olmadığı belirlenir. Bu yapıdaki önermeler, konunun ne olduğu sorusuna yanıt vermez. Örneğin, “Sokrates aktır” önermesi, Sokrates’in sahip olduğu ya da olmadığı bir niteliğin iddiasında bulunur. Bu tarz kategorik önermeler, tümel önermeler gibi - “Sokrates insandır” - mutlak bir doğruluk ya da yanlışlık iddiasında bulunamaz. Sokrates, bir şekilde ak görünümünü kaybedip “Sokrates ak değildir” olabilirken o, her zaman insan olarak kalmaya devam edecektir.

Aristoteles mantığında bir önermenin doğruluk değeri belirlenirken dikkat edilen en önemli unsurlardan biri de önermede, hakkında iddiada bulunulan konunun içinde bulunduğu cinstir. Bir konunun içinde yer aldığı cins Örneğin, bir at ve bir insan, aynı cins içinde oldukları için sahip oldukları ortak nitelikler vardır.⁷⁰⁸ Fakat insan ve at’ın türleri farklı olduğu için birbirlerinden farklı niteliklere de sahiptir.⁷⁰⁹ Bundan dolayı “insan” a ve

⁷⁰⁶ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 15, 2b 23-27.

⁷⁰⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 17-19, 3b 10-22. *Metafizik*, s. 357, 1038b 12.

⁷⁰⁸ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 125.

⁷⁰⁹ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 81.

“at”a, ayakta durma ve yürüme gibi ortak yüklemeler yüklenebilirken kuyruk ve dört ayaklılık, sadece “at”a yüklenebilir. Bundan dolayı “insan kuyrukludur önermesi, yanlıştır.

Önermenin konusunun sahip olabileceği tüm yüklemeler, kategorilere göre belirlenir ve ayrılır. Töz dışındaki kategoriler, tözün sahip olabileceği vasıfların tamamını ifade eder. Kategoriler, sınırlı sayıda olduğu için bir tözün yani konunun taşıyabileceği yüklemeler de sınırlandırılmış olur.⁷¹⁰

a.3. Önermelerin Anlam Yönünden İncelenmesi

Önerme, belirli bir doğruluk iddiası taşıyan söz dizimidir. Burada doğruluk iddiasının tespiti, konuyla yüklem arasında kurulan bağın gerçeklikte olup olmamasına bağlıdır. Her doğruluk iddiası, bir yüklemlemeyle yapılır. Mantığın işlerliği için önemli olan, bu yüklemlemenin doğru yapılmasıdır. Doğruluk ve yanlışlık, burada söz konusu olur.⁷¹¹ “Zira yanlışlık daima birleştirmede yapılır.”⁷¹² Varlıklar, hakkında bir şey ifade edilmediğinde onlar, sadece düşünüldüğünde bu varlıklar, kendi kendilerine var oldukları için ortada bir yanlış yoktur.⁷¹³ Varlıklar, doğada kendi hallerinde bulunur. Problemin çıkış kaynağı ise o varlıklar hakkında bir şeyler iddia etmektir. Yüklemleme nasıl yapılır, bir varlık hakkında ne kadar yüklem yüklenebilir, bu yüklemelerin hangileri, o varlığın özünün bilgisini, hangileri ise ilineklerinin bilgisini verir?⁷¹⁴ Cevabı bulunması gereken problemler, bunlardır. Amaç, varlıkları ve bu varlıklara ilişkin düşünce ve ifadeleri sınırlandırmak ve bu yüklemleme işleminin düşüncede ve dilde doğru yapılabilmesinin yöntemini bulmaktır.

Önermenin dile getirdiği anlamları, farklı açılardan inceleyerek önermenin anlam içeriklerini belirleyebiliriz.

⁷¹⁰ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 59.

⁷¹¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 416, 1051b 1-8, 33-35. *Ruh Üzerine*, s. 203, 432a 12.

⁷¹² Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 193, 430a 35. *Önerme*, s. 5.

⁷¹³ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 193, 430a 25. *Önerme*, s. 6.

⁷¹⁴ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, I. Kitap 22. Bölüm.

a.3.1. Anlam Belirliliği

Filozof, konu ile yüklem bir önermede hangi şekillerde birbirine bağlanabileceği sorusuna cevap bulmak için bu iki şeyin ifade şekillerini araştırmıştır. Filozofa göre, önermede konu ve yüklem, belirli bir şeyi ifade ettiği gibi belirsiz bir şeyi de ifade edebilir. Konu olarak “insan”, belirli bir şeyi ifade ederken “insan olmayan” belirli bir şeyi ifade etmez, belirsiz bir isimdir. Bu, ne bir söz ne de bir inkârdır. Çünkü “insan olmayan” ifadesi, varolana da var olmayana da ait olabilir.⁷¹⁵ Konuda karşılaşılan belirli ve belirsiz olma durumu, yüklemde de karşımıza çıkar. “İyidir” ve “hastadır” yüklemeleri, belirli bir durumun olduğunu ifade ederken “iyi değildir” ve “hasta değildir” belirsiz fiiller olduğu için herhangi bir varolana veya var olmayana da tatbik olabilir.⁷¹⁶

“... bir yüklem hiçbir konuya veya bazı konuya ait olmaması olağandır, önerme şekil bakımından olumludur. Çünkü olağandır deyimi, gerçekte dir ile aynı sıraya konulmuştur ve dir eklendiği yüklemelerde her zaman ve her halde bir tasdik yaratır; söz gelimi; iyi – olmayandır, ak –olamayandır veya bir kelime ile şu – olmayandır gibi.”⁷¹⁷

Bir konu ve yüklem kendisi ve belirsiz halleri, tasdik ve inkâr yoluyla önerme oluşturduğunda karşımıza dört çeşit önerme formu çıkmaktadır. Bu durumu, önermenin konusu üzerinden izah etmek gerekirse:

“Buradan ilk tasdik ve ilk inkârın, söz gelimi, insan vardır, insan yoktur olduğu sonucu çıkar. Bunun ardından ‘insan olmayan, vardır’, ‘insan olmayan, yoktur’ gelir.”⁷¹⁸

Aynı şekilde yüklem de belirli ve belirsiz olması durumunu incelersek:

“Demek istiyorum ki ‘dir’ fiili hem adil terimine hem adil olmayan terimine eklenmiştir. Olumsuz önermeler için de bu böyledir. Şu halde önermeler dört tane olacaktır.

⁷¹⁵ Aristoteles, *Önerme*, s. 6-7

⁷¹⁶ Aristoteles, *Önerme*, s. 7-8

⁷¹⁷ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 8

⁷¹⁸ Aristoteles, *Önerme* s.23

“İnsan adildir” (İnkâr) “İnsan adil değildir”

“İnsan adil, olmayandır”(inkâr) “İnsan adil, olmayan değildir”⁷¹⁹

Önerme yapısına ilişkin verilen bilgiler, sembollerle göstermek istenirse önermenin konusu olabilecek her türlü konuyu “S” ve bir konuya yüklem olarak bağlanabilecek tüm yüklemeleri “P” diye sembolize edilir. Bu şekilde tüm önerme çeşitlerini gösterecek bir sembolleştirme elde edilir. Bu durumda S P’dir ve S P değildir, şeklinde tasdik ve inkar önermelerinin yanı sıra; –S P’dir ve S –P’dir, tasdik; -S P değildir ve S -P değildir, inkâr şeklinde kısaltmalarla önermeler biçimsel hale gelmiş olur..

a.3.2. Terim Çeşitleri

Bir önermede kullanılan yüklem denkle geldiği anlamın birlik çokluk açısından incelenmesidir. Buna göre dört farklı terim türü vardır;

Tek anlamlılık: Kullanılan terimin sadece bir anlamının olmasıdır. Buradaki anlam, kastedilen o varlığın kendisine özgüdür.⁷²⁰

Sesdeş (Eşseslilik): Bir terimin anlamının önermedeki kullanımına göre değişmesidir.⁷²¹

Anlamdaşlık: Bir terim, birden fazla nesnede aynı şeyi ifade ettiğinde anlamdaş kelime olur.⁷²² Benzer şekilde farklı terimler aynı anlamı işaret ettiğinde bu terimler anlamdaş olurlar.

Çokanlamlılık: Bir terimin birden fazla anlamının olmasıdır.⁷²³ Bu durumda önermenin yüklemi kaç farklı anlama geliyorsa önermede o kadar sayıda anlama denk gelir.

⁷¹⁹ Aristoteles, *Önerme*, s. 23. *Birinci Analitikler*, s. 114-117.

⁷²⁰ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a 5.

⁷²¹ Çalışmamızın Dil bölümünde ayrıntılı açıklaması bulunmaktadır

⁷²² Aristoteles, *Kategoriler*, s. 7, 1a 6-12, s. 17, 3b 8. Çalışmamızın birinci bölümünde dil başlığında ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

⁷²³ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 19, 166a 15-16. s. 35, 169a 22-31. S. 45, s. 39, 170a 12-19. 171a 12-19

a.3.3. Kipli Yargılar

Önermede konuyla yüklem arasında kurulan yüklemlemenin olabilirlik açısından incelenmesidir. Farabi, kiplik bildiren sözlerin, önermenin yüklemine bitişik olduğunu ve önermenin yüklemine önermenin konusuna yüklenme keyfiyetini gösterdiğini belirtir.⁷²⁴ Çünkü önermenin doğruluğu, iddia edilen yargının var olup olmasına göre belirlenir. Varlığın olup olmamasıyla ilgili kavramlar, farklı anlamlarda kullanıldığı için bu kavramların ayrımları yapılmazsa düşünceler belirsiz kalır.⁷²⁵ Aristoteles, genel olarak eserlerinde kavramların anlamlarını en ince ayrıntısına kadar incelemiştir. Olabilirlik konusunda *Gökyüzü Üzerine* adlı eserinde yaptığı incelemede bu kavramları tanımlamıştır. Bu incelemede dikkat çektiği ayrıntılar, şu şekildedir:

Oluşmayan:

- Daha önce yokken, oluşma ve değişmeden bağımsız şekilde şimdi vardır. Örneğin, bitişmeyle bir araya gelen nesneler.
- Oluşması olası ama oluşmamış olan.
- **Oluşması olanaksız olan.**

Oluşan:

- Önce yoktur, sonra vardır (bir zaman sonra olan).
- Oluşması olanaklı olan ya da kolay olan.
- Var olmayandan varolana giden (şu an var olan ya da henüz var olmayan).

Yok olan:

- Daha önce varolan bir şeydir, daha sonra yoktur ya da olmaması olasıdır.
- Yok olma yüzünden varolması olası olmayan.
- Kolay yok olan.

Yok olmayan:

⁷²⁴ Farabi, *Peri Hermeneias Muhtasarı*, s. 89.

⁷²⁵ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, s. 79-80. 280b 1-4.

- Yok olmadan bağımsız olarak bir var, bir yok olan (bitişmeler).
- Şimdi vardır ama gelecekte olmayacaktır.
- **Yok olması olanaksızdır.**
- Kolayca yok olmayan nesneye de “yok olmayan” denir.⁷²⁶

Var olma ve olmama ile ilgili bu ayrıntılı incelemede, aslında varlığa ait üç ana varlık olma durumunun olduğu anlaşılmaktadır: Bunlar, imkânsız/olanaksız, mümkün/olağan ve gerekli/zorunludur.⁷²⁷

1. Olması Olanaksız Olan:⁷²⁸ Ne göreceli olarak ne belli bir zamanda ne de belli bir yerde olması mümkün değildir.⁷²⁹ Örneğin, “Hiçbir zaman insan, at değildir”.

2. Olması Olanaklı Olan: Bu tür şeylerin olmaması da olanaklıdır ama bu tür şeyler, sürekli olarak var olamaz yani mutlak anlamda yokluktan kurtulamaz. Bu tarz varlıkların doğalarında var olma ihtimali, çeşitli şekillerde bulunur. Bunların varolma ve var olmama nedeni, maddedir.⁷³⁰ Aristoteles, bunları ayrıntılı bir şekilde Metafizik’in 5. Kitabının farklı bölümlerinde incelemiştir.⁷³¹ Bu varlık çeşidi, töz dışında kalan diğer kategorilerin belirlenmesinde ve özellikle ilinekle denilen ve varlıkların değişkenlik gösteren vasıflarını belirtir.

“Fakat pekala aynı şey fark gözetmeksizin varolabilir veya olmayabilir gibi geliyor; kesilebilen, gezinebilen her şey kesilmeye veya gezinmeyebilir. Bunun sebebi güç halinde böyle olan her şeyin iş halinde de her zaman öyle olmadığıdır. Çünkü inkâr ona da ait olacaktır. Çünkü gezmek gücü olan her şey gezmeyebilir de; görme gücü olan her şey görmeyebilir de.”⁷³²

⁷²⁶ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, s. 80-83. 280b 5-36. s.87-97, 281b 26-283b 22.

⁷²⁷ Aristoteles, *Önerme*, s. 32. *Gök üzerine*, s. 83, 281a 2-6.

⁷²⁸ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, s. 49, 274b 14.

⁷²⁹ Aristoteles, *Topikler*, s. 67.

⁷³⁰ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, s. 97, 283b 4-6.

⁷³¹ Metafizik, 5. Kitabın 12. Bölümünde “Güç, Yetenek, Güçlü, Yetenekli- Güçsüzlük, Yeteneksiz, Güçsüz”, 13. Bölümde “Nicelik”, 14. Bölümde “Nitelik”, 15. Bölümde “Göreceli, Bağlantılı”, 19. Bölümde “Özellik, Eğilim, İstidat”, 20. Bölümde “Sahip olma, Hal, Varlık Tarzı”, 21. Bölümde “Duygulanım”, 22. Bölümde “Yoksun olma, Yoksunluk”, 23. Bölümde “Sahip Olma, İçinde Bulundurma, Tutma”, 27. Bölümde “Sakat dilmiş” ve 30. Bölümde “İlinekle” başlıkları altında incelemiştir.

⁷³² Aristoteles, *Önerme*, s. 8, 20.

Örneğin, ilaç almak sadece hastalık zamanlarında iyidir, her zaman iyi bir şey değildir.⁷³³ Bu tarz önermelerin diğer bir benzeri de “olağan olmaktır”. Gerekli olmayan ve olmasında imkânsızlık bulunmayan⁷³⁴ olağan şeyler ikiye ayrılır.

1. İnsan varsa bu insanın büyümesi, küçülmesi, saçlarının ağarması⁷³⁵ vb. şeyler olağandır.
2. Bir hayvanın yürümesi ya da bir hayvan yürürken deprem olması⁷³⁶ vb. gibi tesadüfe bağlı olarak olan şeylerdir.

Filozof, bu varlık tarzıyla aynı zamanda bil kuvve ve bil fiil varlığı da açıklama imkânı bulmuştur. Bazı varlıklar, bil fiil olarak var olmadıkları halde bil kuvve anlamında vardır ama bu varlık, tam anlamıyla bir varlık değildir.⁷³⁷

“Bir şey, var olma, gücüne (kuvvesine) sahip olabilir ama var olmayabilir; var olmama gücüne sahip olabilir, ama var olabilir. Bütün diğer kategorilerle ilgili olarak bu durum budur. Bir varlık yürüme kuvvetine sahip olabilir, yürümeyebilir; yürümeme kuvvetine sahip olabilir, yürüyebilir. Kuvve olarak kendisine sahip olduğu söylenen fiile geçişi hiçbir imkânsızlık içermeyen şey, mümkündür.”⁷³⁸

Farabi; zorunlu, mümkün ve imkansız varlığı şu şekilde açıklamıştır:

“Zorunlu kesinlik, ancak varlığı sürekli olan şeylerde mümkün olur, Buna örnek bütünü parçadan büyük olmasıdır. Çünkü bu durumun değişmesi mümkün değildir. Zorunlu olmayan (kesinlik) ise ancak varlığı değişip, bir halden başka bir hale geçen şeylerde meydana gelir. Buna örnek, senin ayakta olduğun, Zeyd’in evde bulunduğu ve benzerlerine ilişkin kesinliktir. Zorunlunun mukabili, varlığı imkansız olandır; bu sebeple o (mukabil), imkansız yanlıştır. Zorunlu olmayan ise mukabilinin varlığı imkansız olmayandır.

⁷³³ Aristoteles, *Topikler*, s. 67. Eudemos’a Etik, s. 70, 1235b 34-38.

⁷³⁴ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 34.

⁷³⁵ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 35.

⁷³⁶ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 36.

⁷³⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 399-400, 1047a 34- 1047 b 1.

⁷³⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 399, 1047a 20-24.

Dolayısıyla zorunlu olmayan kesinlik mukabilinin varlığı, mümkün yanlıştır. Zorunlu olanın mukabili ise varlığı imkânsız yanlıştır. O halde, yanlıştan bir kısmı imkânsızdır bir kısmı ise imkânsız değildir. Zorunlu kesinlik ve zorunlu varlık gereklilikte birbirine döndürülebilir (yen'akis) Zorunlu kesinlikle kesin olarak bilinen şey, varlığı zorunlu olmalıdır; ve varlığı zorunlu olana ilişkin tam kesinlik, zorunlu kesinliktir."⁷³⁹

3. Yok Olması İmkânsız Olan: Doğası gereği sürekli var olan ve hiçbir zaman yok olamayacak olan, varlık çeşididir. Oluş kısmında görülen var olan ve var-olmayan varlığın buradaki incelemeyle benzer şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Mantığın ilkeleri gereği; bir önerme, ya doğru ya da yanlış olmak zorundadır. Doğru olan bir önermenin çelişmesi, yanlış ve yanlış olan bir önermenin çelişmesi ise doğrudur. Örneğin, "insan at değildir" önermesi, sadece doğru değil, zorunlu olarak doğrudur; "insan attır" önermesi ise sadece yanlış değil, zorunlu olarak yanlıştır. Bu anlamda, bu varlık çeşidi, zorunluluk içerir ve olduğundan başka türlü olamaz.⁷⁴⁰ Örneğin, canlı varlığın ölecek olması, doğası gereği zorunludur, çünkü canlı varlık, kendi içinde ölümün koşulunu taşır.⁷⁴¹

Varlığa ilişkin bu üç farklı varolma durumunun tasdikinin ve inkârının ne şekilde olacağını incelemek gerekir.

İmkânsızlık içeren önermelerde tasdik ve inkâr: Bir önermenin bildirdiği yargının imkânsız olması durumunda bunun değillemesi şu şekilde yapılır:

"Bunun varolması imkânsızdır." önermesinin inkârı olarak "Bunun varolmaması imkânsızdır." denilirse yanlış yapılmış olur. Çünkü burada değillemenin yüklem üzerinden yapılması gerekmektedir ve bu durumda doğru inkâr şekli, "Bunun varolması imkânsız değildir." olur.⁷⁴²

⁷³⁹ Farabi, *Kitab'ul Burhan*, s. 20.

⁷⁴⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 244, 1015a 33, s. 300, 1026b 27-28, s. 506, 1072b 14.

Nikamakhos'a Etik, s. 131, 1139b 30.

⁷⁴¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 303, 1027b 9-10.

⁷⁴² Aristoteles, *Önerme*, s. 35.

Mümkünlük/olağanlık içeren önermelerde tasdik ve inkâr: Mümkün ve olağanlık içeren önermelerin değillmesi şu şekilde olur:

“Bunun varolmaması mümkündür.” önermesinin inkârı, “Bunun varolması mümkün değildir.” olmayıp “Bunun varolmaması mümkün değildir.” şeklinde olur. Çünkü burada değillenen şey, varolmamasının mümkünlüğüdür, varolmasının değil.⁷⁴³

“Bunun varolması mümkündür.” önermesinin inkârı, “Bunun varolmaması mümkündür.” olmayıp “Bunun varolması mümkün değildir.” şeklinde olur. Çünkü burada değillenen şey, varolmasının mümkünlüğüdür, varolmamasının değil.⁷⁴⁴

Benzer şekilde “Bunun varolması olağandır.” önermesinin inkârı, “Bunun varolmaması olağandır.” olmayıp “Bunun varolması olağan değildir” şeklindedir.⁷⁴⁵

Gereklik içeren önermelerde tasdik ve inkâr: Bir önermenin bildirdiği yargının gereklik bildirmesi durumunda bu önermenin değillmesi, şu şekilde yapılır:

“Bunun varolması gereklidir.” önermesinin inkârı, “Bunun varolmaması gereklidir.” olmayıp “Bunun varolması gerekli değildir” şeklindedir. “Bunun varolmaması gereklidir.” inkârı da “Bunun varolmaması gerekli değildir.” şeklindedir.⁷⁴⁶

Bu durumda, önermelerin karşıtları şu şekilde sıralanır:

“Mümkündür - Mümkün değildir.

Olağandır - Olağan değildir.

İmkânsızdır - İmkânsız değildir.

⁷⁴³ Aristoteles, *Önerme*, s. 34.

⁷⁴⁴ Aristoteles, *Önerme*, s. 34.

⁷⁴⁵ Aristoteles, *Önerme*, s. 33.

⁷⁴⁶ Aristoteles, *Önerme*, s. 34.

Gereklidir - Gerekli değildir.

Doğrudur - Doğru değildir.⁷⁴⁷

Mümkün ve olağan olan önermelerin aslında aynı varlık tarzı olduğunu ve varolma ve var olmama ihtimalini içlerinde barındırdığını belirtmiştik. İmkânsız olan, imkânsızlığı gereği olmamak zorunda olan; gerekli olan, gerekliliği gereği olmak zorunda olan; mümkün olan da mümkünlük gereği olarak var olma ve olmama ihtimali olandır. Filozof, bu üç varlık tarzını, önermenin dört farklı var olup olmama durumuna göre değerlendirmiştir.

Birinci sıra (varolması mümkün olan varlığa göre değerlendirme)

- **Bunun varolması mümkündür.**
- Bunun varolması imkânsız değildir.
- Bunun varolması gerekli değildir.

İkinci sıra (varolmaması mümkün olan varlığa göre değerlendirme)

- **Bunun varolmaması mümkündür.**
- Bunun varolmaması imkânsız değildir.
- Bunun varolması gerekli değildir.

Üçüncü sıra (varolması imkânsız olan varlığa göre değerlendirme)

- Bunun varolması mümkün değildir.
- **Bunun varolması imkânsızdır.**
- Bunun varolmaması gereklidir.

Dördüncü sıra (varolması gerekli olan varlığa göre değerlendirme)

- Bunun varolmaması mümkün değildir.
- Bunun varolmaması imkânsızdır.
- **Bunun varolması gereklidir.**

Bu durumda, mümkünlük içeren önermelerin doğruluğunun tespitinin nasıl yapılabileceğinin daha ayrıntılı araştırılması gerekir. Bu bilgiler ışığında filozof, mümkünlüğü olan yargıları şu şekilde değerlendirmiştir.

⁷⁴⁷ Aristoteles, *Önerme*, s. 35.

- Benzeyen şeylerden biri için olanaklı olan diğeri için de olanaklıdır.
- İki şeyden zor olanı olanaklıysa diğeri de olanaklıdır.
- Bir şeyin başlangıcı varsa sonu da olabilir.
- Bir şeyin sonu varsa başlangıcı da olabilir.
- Parçalar olasıysa bütün de olasıdır; bütün olası olduğunda zaten parçalar da olası olmaktadır.
- İki olası şeyden olasılığı düşük olan olduysa diğeri de olmuş olmalıdır.⁷⁴⁸

Bu incelemeyle filozof, yargıların doğruluğunun nasıl denetleneceğini daha ayrıntılı şekilde gösterme imkânı bulmuştur. Örneğin, yanlış olan bir yargıyla⁷⁴⁹ imkânsız olan bir yargının ayrımını yapmak. Bir şey, yanlış olabilir ama bu, o şeyin gerçekleşmesinin imkânsız olduğu anlamına gelmemektedir.⁷⁵⁰

“Güçsüz, gücünden yoksun’ deyimleri, o halde, bu tür bir güçsüzlük anlamına gelir. Ancak o bir başka anlamda , ‘mümkün’ ve imkânsız olandır. İmkânsız, karşıtı zorunlu olarak doğru olan şeydir. Örneğin karenin köşegeninin, kenarıyla ölçülebilir olması imkânsızdır. Çünkü böyle bir önerme yanlıştır ve onun karşıtı, yani karenin köşegeninin, kenarıyla ölçülemez olması sadece doğru olmakla kalmaz, aynı zamanda zorunludur. O halde onun ölçülebilir olması sadece yanlış değildir, aynı zamanda zorunlu olarak yanlıştır. İmkânsızın karşıtı, yani mümkün, karşıtı zorunlu olarak yanlış olmayan şeydir. Örneğin bir insanın ‘oturuyor’ olması mümkündür, çünkü onun ‘oturuyor’ olmaması zorunlu olarak yanlış değildir. O halde mümkün, yukarıda denildiği gibi bir anlamda zorunlu olarak yanlış olmayan şey anlamına gelir. Bir başka anlamda o, var olduğunun söylenmesi doğru olandır. Bir başka anlamda, var olma imkânına sahip olduğunun söylenmesi doğru olandır”⁷⁵¹

⁷⁴⁸ Aristoteles, *Retorik*, s. 135-137, 1392a 8- 1393a 8.

⁷⁴⁹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 21-23, 4a 23- 4b 19.

⁷⁵⁰ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 43.

⁷⁵¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 264. 1019b 23-32. *Metafizik* 9. Kitap 6. ve 8. Bölümde, kuvve fiil ayrımında da henüz olmamış bir şeyin olduğunu iddia etmek, yanlıştır, ama bu iddia edilen şeyin gelecekte olmayacağı anlamına gelmez. Benzer şekilde *Gökyüzü Üzerine*, s. 85-87, 281b 3-25.

a.3.4. Niceleyiciler

Önerme, kendi konusu olan tözler hakkında doğrulanabilecek bir iddiada bulunur. Bu tözlerin Ali, Ahmet, Ayşe gibi şahıslara ya da insan, at, hayvan bitki gibi tümel varlıklara denk gelir. Niceleyiciler, bir önermenin konusunun tümel mi yoksa tekil mi olduğunu belirler. Bir önermenin iddiası, bazen bir tekile-tikele bazen de tümele yöneliktir.⁷⁵² Buradaki kriter, yüklemün yüklendiği konunun tüm bireyleri hakkında tasdik ya da inkar edilip edilemediğidir.⁷⁵³

Tümel niceleyici: Önermenin yüklemünün, önermenin konusunun tüm bireyleri için geçerli olduğu durumdur. “Her”, “hepsi”, “bütün” ve “hiçbir” gibi niceleyiciler, konuda geçen bütün bireyler hakkında tasdik ya da inkâr bildirir.⁷⁵⁴ Burada dikkat edilmesi gereken nokta yüklemün, konunun bütün bireylerini kapsadığı buna karşı konunun bütün bireylerinin yüklemün bütün bireylerini kapsamadığıdır.⁷⁵⁵ Örneğin, “Her insan, her hayvandır” denmez. Aynı konu hakkında tümel niceleyici kullanılarak yapılan yargılar, çelişik yargılardır. Mantık ilkeleri gereği, bu çelişik yargılardan birinin doğru, diğerinin de mutlak şekilde yanlış olması gerekir. Örneğin, “Her insan hayvandır”, “Hiçbir insan hayvan değildir.”⁷⁵⁶ Bu örnekteki gibi yüklem, bir konudaki tüm bireyler hakkında tasdik ve inkâr edilmişse doğal olarak belirli bir bölümü için de onaylanmış demektir.⁷⁵⁷

Tikel niceleyici: Tümel niceleyici, belirli bir cinsin ya da türün tamamı hakkında yargıda bulunurken tikel niceleyici, belirli bir cinsin ya da türün bireylerinin belirli bir kısmı hakkında yargıda bulunur. Örneğin, tüm insanların ya da Sokrates gibi tek bir insanın değil de bazı insanların konu edilmesidir. Buradaki yükleme, taşınan kategoriler üzerinden yapılır.

Bu tarz önermeler, bir tümelin üyelerinin bir kısmı hakkında doğruyken diğer bir kısmı hakkında yanlış olabilir. Konunun tümel oluşu, konu

⁷⁵² Aristoteles, *Önerme*, s. 11.

⁷⁵³ Aristoteles, *Topikler*, s. 38.

⁷⁵⁴ İbn Sina, *Yorum Üzerine-İbare*, s. 48.

⁷⁵⁵ Aristoteles, *Önerme*, s. 12.

⁷⁵⁶ Aristoteles, *Topikler*, s. 39. *Önerme*, s. 25.

⁷⁵⁷ Aristoteles, *Topikler*, s. 38.

hakkında verilen hükmün tümel oluşunu gerektirmez.⁷⁵⁸ “Bazı hayvanlar adildir”, “Bazı hayvanlar adil değildir.”⁷⁵⁹ Tikel olan bir şeyin mutlak anlamda var olduğunu iddia etmek hatadır. Örneğin, dişleri beyaz olduğu için bir zenciye “beyaz” denemez.⁷⁶⁰

Tekil niceleyici: Önermenin sadece bir bireysel varlık hakkında olmasıdır. “Sokrates insandır”, “Kallias adil değildir.” Tekil, biricik olandır: “Tekil/şahıs ise kendisi bakımından iki şey arasında bir benzeşim olmasının asla mümkün olmadığı şeydir.”⁷⁶¹ Bu yönüyle tekil niceleyici, tümel ve tikel olan niceleyicilerden ayrılır. Bir bireysel varlık hakkında kurulan bu tarz önermelerin zorunlu olarak ya tasdik ya da inkâr edilmesi gereklidir. Bu yönüyle tek bir tasdikin tek bir inkârı olur.⁷⁶² Örneğin, “Sokrates adildir” önermesi, doğruysa “Sokrates adil değildir” önermesi, zorunlu olarak yanlıştır, ya da tam tersi.

Niceleyiciler, kıyasların doğruluğun tespitinde önemli bir role sahiptir. Eğer önermenin bildirdiği yargı, tümelse bu durumda yapılacak olan kıyas, doğası gereği önermede geçen konunun bütün bireyleri hakkında ya ispat ya da inkâr edilir. Bu durumda bütüncül şekilde yapılan kıyas, ancak akıl sayesinde mümkün olur. Duyumla, kıyasa konu olan şeyin, bütün bireylerinin her zaman ve her yerde o şekilde olduğu bilgisine ulaşılamaz.⁷⁶³ Örneğin “insan ölümlüdür” önermesinin doğruluğu, duyum yoluyla yapılamaz.

- Tümel niceleyiciyle yapılan kıyas örneği:
Ay, dünya ile güneşin arasına girerse güneş tutulması olur.
Ay, dünya ile güneş arasına girmiştir.
O halde güneş tutulması olmuştur.

⁷⁵⁸ İbn Sina, *Yorum Üzerine-İbare*, s. 46.

⁷⁵⁹ Aristoteles, *Önerme*, s. 12-14, 26.

⁷⁶⁰ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 23, 167a 11-15.

⁷⁶¹ Farabi, *Mantiğa Giriş Risaleleri*, s. 60.

⁷⁶² Aristoteles, *Önerme*, s. 14.

⁷⁶³ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 78-79. Tümelin bilgisine akılla ulaşılır. *Metafizik*, s. 82, 982a 23-25.

Tikel ve tekil niceleyici, konuda geçen türün ya da cinsin tamamını kapsamadığı için bu tarz kıyasların doğruluğu duyumla denetlenir.⁷⁶⁴

b) Tümler

Aristoteles'in yüklemeleri nasıl incelediğine geçmeden önce yüklemelerle ilgili felsefe tarihinde "tümler sorunu" olarak adlandırılmış olan tartışmaya bakmak gerekir. Filozof, sistemli bir şekilde yüklemeleri incelediği *Topikler* adlı eserinde, yüklem türlerini cins, özellik, ayırım ve ilinek olarak dörde ayırmıştır.⁷⁶⁵ Sadece yüklemelere özel bir gruplandırma yapmamıştır. Aristoteles, her ne kadar eserlerinde tümlerin bilgi anlamında değerli olduğundan bahsedip cins, tür, ayırım vb. gibi tümel ifadeler hakkında açıklamalar yapsa da bu konuyu yüklemlemenin dışına çıkartmamış ve sürekli, önerme ve kıyastaki yüklem görevi bakımından incelemiştir. Filozofun yüklem incelemesindeki amacı, yargıyı ve bu yargının ne zaman tarife dönüştüğünü açıklamaktır.⁷⁶⁶ Çünkü bütün yüklemeler, tariflerle olan ilişkisi açısından değerlendirilir.⁷⁶⁷

b.1. Tümel Nedir?

Varlık tartışmalarının özünde, varlıktaki çokluğun ve değişkenliğin dilin sınırlı yapısı içinde nasıl ifade edileceği sorunu yatar. Varlığı ifade etme şekillerinde de görüldüğü gibi bir sözü, tek başına ifade ettiğimizde bu söz, herhangi bir doğruluk değeri taşımamaktadır. Aristoteles'e göre bir sözün doğruluk değeri taşıyabilmesi için onun başka bir söze bağlanarak söylenmesi gerekir. Aristoteles mantığı üzerinde en kapsamlı çalışmaları yapan filozoflardan biri olan Farabi'nin tabiriyle varlığı tasavvur ettiğimizde bu tasavvurun bir doğruluk değeri bulunmaz. Ona göre tasdik için bir şey hakkında hükümde bulunmak gerekir.

"Tam tasdik, kesin (yakın) tasdiktir. Tam tasavvur ise, bir şeyin ona özgü olan bir tarzda zatını ifade eden şeyle tasavvurudur. Bu da şeyi onun tanımına delalet ettiği şeyle tasavvur etmektir. Bu ikisinden,

⁷⁶⁴ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 71.

⁷⁶⁵ Aristoteles, *Topikler*, s.7.

⁷⁶⁶ Türker, *Üçleme Sorunu*, s. 153

⁷⁶⁷ Aristoteles, *Topikler*, I. Kitap 6. Bölüm ve s. 49.

tam tasdike özgü olanı açıklama başlıyor ve diyoruz ki: Genel olarak tasdik, insanın bir hükümle hükümde bulunulan şey hakkında, onun zihin dışındaki varlığının, zihinde inanıldığı şekilde olduğuna inanmasıdır. Doğru ise, şeyin zihnin dışında inanıldığı şekilde bulunmasıdır. Tasdik, gerçekte doğru olana ilişkin olabileceği gibi, yanlış olana ilişkin de olabilir”⁷⁶⁸

Bir varlık hakkında o varlığın herhangi bir özelliğine ilişkin doğrulanması gereken bir iddia yoksa doğruluk/yanlışlık sorunu da olmaz. Bu durumu, şu şekilde örneklendirilir: Herhangi bir bireysel varlığı hatırladığımızda onu sadece tasavvur etmiş oluruz, bu tasavvurun kendisinde doğrulanması gereken bir bilgi iddiası yoktur. Bu, bir bardağın - bu bireysel bardağa denk gelen tasavvura X diyelim- tasavvuru olsun. Bu durumda “X” sözünün herhangi bir doğruluk değeri bulunmaz. Bardak, şeffaflığı ve belli bir şekliyle zihnimize canlansın ama bardağın vasıflarının hiçbirisi hakkında bir yargıda bulunmayıp bardağın bardak olmasıyla ilgili de bir yargıda bulunmayalım. Bardaktan gelişigüzel şekilde su içen birinin bu bardak hakkında hiçbir yargıda bulunmadığı gibi. Bir şeyi bilebilmenin ön koşulu, o şeyin ait olduğu tümel sınıfları tespit etmektir.⁷⁶⁹ Ne zaman ki “X bardaktır”, “bardak eşyadır”, “bardak hayvan değildir”, “bardak şeffaftır”, “bardak, sürahidenden küçüktür” gibi yargılarda bulunursak o zaman bu yargıların doğruluğu sorunu ortaya çıkar. Bardak hakkında kuracağımız bütün olası yargılarda, yüklem tümel olması gerekmektedir. Şöyle ki: “X Y’dir”, “bardak tencedir”, “bardak tencere değildir” gibi önermeler, teknik olarak doğruluğu ya da yanlışlığı gösterilebilir olsa da bardak hakkında olumlu ve olumsuz anlamda yeni bir bilgi vermez. Çünkü bu tarz önermelerde konu ve yüklem, eşdeğer varlıklardır. Örneğin, “Sokrates Kallias’tır”, “insan güvercin değildir”, “yeşil kırmızıdır”, “bitki hayvandır” gibi önermelerde benzer tür, türe; cins, cinse yüklendiği için doğruluğu ya da yanlışlığı ispatlansa bile bu önermeler, konunun ne olduğu hakkında ya da konunun sahip olduğu vasıflar/arazlar/ilanekler hakkında bir bilgi vermemektedir. Bu durumda, bir konuya kendinden daha kapsayıcı bir

⁷⁶⁸ Farabi, *Kitab’ul Burhan*, s.14.

⁷⁶⁹ Bingöl, *Klasik Mantığın Tanım Teorisi*, s. 22, 24.

tümel tözün (tür ve/veya cins) ya da konunun vasıflarını ifade edecek tümel bir vasfin - taşınan kategoriler kısmında işlenen kalan dokuz kategori - yüklem olarak yüklenmesi gerekir.

Tümel denilen kavramsal yapıda bir söz, varlık alanında birden çok bireysel nesneye ya da bu nesnelerin özelliklerine denk gelir. Örneğin, tabiatla dolaşırken farklı tonlarda yeşil rengini görürüz. Ama bu tonların hepsine ad verme gereği duymayız,⁷⁷⁰ çoğunlukla birkaç farklı yeşil tonunu adlandırırız ve genel olarak da bu renklerin hepsini “yeşil” kavramıyla ifade ederiz. Bu durumda “yeşil” tümeldir ve tıpkı “insan”, “hayvan”, “sağlık”, “öfke”, “kırmızı” gibi birden çok varlığı ya da varlıkların vasfını ifade eder. Tümellerin bu anlamda varlığı, zorunludur; tümeller olmazsa fiziksel dünyadaki neredeyse sınırsız sayıda çokluk ve değişkenlik içeren varlıkların insan tarafından düşüncede konu edilmesi ve dilde ifade edilmesi imkânız olur.⁷⁷¹

Bireysel varlıklar, duyu algısı bakımından önce gelmekle beraber bilginin oluşturulmasında tanım bakımından sonra gelir. Bireysel varlıklara tanım kazandıran, tümel denilen kavramlardır. Tümeller, bireysel varlıkların ne olduğu sorusuna cevap verir. Filozofa göre, bu durumda tek tek bireysel nesnelere birinci tözler, bunların tanımlarını veren tümellere de ikinci tözler denir. Örneğin, tek başına bireysel halde bulunan insanlar birinci töz, insan türünü ifade etmek için kullandığımız “insan” tümeli, ikinci tözdür. Bireysel varlıkların “bir” olması ve bölünememesi gibi tümel de mantık açısından “bir”dir ve bölünmezdir.⁷⁷²

İkinci tözler; Türler (eidos) ve cinslerdir (genos). Bunların somut karşılığı yoktur ve bunlar, somut varlıklara yüklenir. İkinci tözler, birinci töz denilen bireysel varlıkların hem adını hem de tanımını verir.⁷⁷³ İkinci tözler, bireysel nesnelerin tür ve cinslerini göstermek suretiyle onların niteliklerini belirtir.

⁷⁷⁰ Aristoteles, *Nikamakhos’a Etik* adlı eserinde, günlük yaşamda karşımıza çıkan bazı durumlara isim verme gereği duymadığımızı belirtmiştir. s.81,96.

⁷⁷¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 171-172, 999b 1-17.

⁷⁷² Aristoteles, *Metafizik*, s. 567, 1084b 16.

⁷⁷³ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 11, 2a 19-26.

Tümeller, birden fazla nesneye ait olan ortak bir ifadedir.⁷⁷⁴ Bir nesne hakkında bilgi vermek gerekirse o nesnenin cinsi yerine türünün söylenmesi, o nesne hakkında daha açıklayıcı olur. Bir insanın hayvan olduğunu söylemektense onun insan olduğunu söylemek, onun hakkında daha açıklayıcı bilgi verir.⁷⁷⁵ Bilgi edinme sürecinde: “Tümellerin sınıfları arasında bir karşılaştırma yaptığımızda ise, tümellik bakımından daha fazla olanın, bu bilgide önce geldiği söylenir.”⁷⁷⁶ Örneğin; insan, at vb. hayvanların ne olduğunun bilgisini verdiği için “hayvan” tümeli, bilgi bakımından önceliklidir. Farabi, Aristoteles felsefesinde tümellerin soyut varlıklar olmalarına rağmen bireysel nesnelerle bağının koparılmadığını ve bu yüzden de bir yönüyle bireysel nesnelerin kendisi olduğunu belirtir.⁷⁷⁷

Bireysel varlıkların dışında kalan her şey, ya taşıyıcıların içindedir (beyaz renk gibi) ya da taşıyıcılar için söylenir. İnsan tümeli, bütün tek tek insanlara yüklendiği için hayvan tümeli de yine bütün tek tek insanlara yüklenmiş olur.⁷⁷⁸ Tek bir insana yüklenebilen “insan” kavramı, tüm insanlara yani insan türüne yüklenmiş olur. Türler, bireylere ve cinsler de türlere yüklenir. Hiçbir nesne olmasaydı nesnelerin sahip olduğu nitelikler de olmazdı.⁷⁷⁹ Renkler, nesnenin içinde olmakla beraber asla bir nesneye yüklenmez. Örneğin, bir bedene beyaz denir. Beyaz, beden niteliğini bildirir. Ama beyazın tanımı, bedene yüklenmez yani “beden beyazdır” denmez.⁷⁸⁰ Bu bağlamda tanımı, sadece töz kategorisi verir ve kalan dokuz kategori asla konu olamaz.

Tümellerin oluşmasını sağlayan, varlığın değişmez ve değişen kısımlarını bulmamızı ve onları buna göre kavramsallaştırmamızı sağlayan zihinsel mekanizma, kategoriler teorisi. Bu bağlamda bir bireysel varlığın, onun türünün ya da cinsinin ne olduğu/olmadığı ve hangi vasıflara

⁷⁷⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 357, 1038b 1-15.

⁷⁷⁵ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 13, 2b 6-14.

⁷⁷⁶ Farabi, *Kitabu'l Burhan*, s. 56.

⁷⁷⁷ “Çünkü şeyin tümeli bir yönden şeyin kendisidir. Şeyin diğer sıfatları da böyledir.”

Farabi, *Kitabü'l-Burhan*, s. 156. Aristoteles, *Kategoriler*, s. 13, 2a 33- 2b 5.

⁷⁷⁸ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 13, 2a 33-40.

⁷⁷⁹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 13, 2b 1-5

⁷⁸⁰ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 13, 2a 27-32

sahip olduğu/olmadığı gibi bilgilerin tespiti yapılır. Bu şekilde, kavramlar arasında hiyerarşik bir yapı kurulur.⁷⁸¹

b.2. Tümel Sorunu

MS (234-305) yaşayan Porphyrius tarafından kaleme alınan *Isagoge* adlı yapıtta, Aristoteles'in başta kategoriler olmak üzere eserlerinde geçen bu yüklem çeşitleri, filozofun kendi tasnifinden farklı olarak "beş yüklem" diye adlandırılmıştır. Porphyrius'un *Eisagoge*'sindeki *beş yüklem* terimi, Süryanice üzerinden Arapça'ya *beş tümel* (el-kuliyâtu l-hamse) şeklinde çevrildiği için Türkçe mantık ve felsefe metinlerinde de yanlışlıkla beş tümel şeklinde kullanılmaktadır. Çeviride yapılan bu hata, Aristoteles'in tümelere mantıksal açıdan bakışının gözden kaçmasına sebep olmuştur.⁷⁸²

Tümel ister somut ister soyut olsun belli bir nesneler grubunun belli kavramlar altında birleştirilmesiyle oluşur. Tümelin kendi başına varlık değeri bulunmamaktadır,⁷⁸³ tümelin kendi başlarına var olduklarını düşünmek başka sorunlara yol açar.⁷⁸⁴ Kendi başına tümel olmadığı için bireysel nesnelerin nedenleri tümel olan değil, tekil olan nesnelerdir. Örneğin, bir insanın nedeni, onun babasıdır.⁷⁸⁵ Tümel, sadece işaret ettikleri varlıkların belirli niteliklerine göre kavramsallaştırmayla elde edilir.⁷⁸⁶ Beş tümel derken beş farklı kavramsallaştırma yolu yoktur, soyut sınıf olarak tek bir tümel vardır. Burada önemli olan, tümelin seçim kriteridir.⁷⁸⁷ Örneğin, "düşünen hayvan" önermesi, insan tümelini verir.

Önergelerin doğruluğunu bulmak için konunun, yüklem bildirdiği sınıfın içinde olup olmadığının tespiti gerekir. Benzer durum, kıyas içinde geçerlidir. Aristoteles'in kıyas teorisinde kıyasların doğruluğu, kıyasa konu olan büyük, orta ve küçük⁷⁸⁸ terimin⁷⁸⁹ birbirini kapsayıp kapsamamasına

⁷⁸¹ Bingöl, *Klasik Mantığın Tanım Teorisi*, s. 29.

⁷⁸² Türker, *Üçleme Sorunu*, s. 152.

⁷⁸³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 371, 1040b 27-1041a 5. s. 571, 1085a 23-30. s. 575, 1086b 5-13.

⁷⁸⁴ Aristoteles bu sorunu, Üçüncü Adam sorunu olarak adlandırır. *Metafizik*, s. 127, 990b 17 ve aynı yerde 128. Sayfada yazarın konu hakkında açıklaması.

⁷⁸⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 495, 1071a 20-23.

⁷⁸⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 359, 1038b 34- 1039a 3.

⁷⁸⁷ Türker, *Üçleme Sorunu*, s. 154.

⁷⁸⁸ Orta terimin ait olduğu yükleme büyük terim, orta terimin içinde olan konuya da küçük terim denir. Birinci Analitikler s. 11.

göre belirlenir.⁷⁹⁰ Terimlerin birbirlerini kapsaması, bütüncül “bütün insanlar hayvandır”, “bütün insanlar balık değildir” ve bölümcül “bazı insanlar aktır”, “bazı insanlar ak değildir” şeklinde olur. Bir yüklem bir konuya bütüncül mü yoksa bölümcül olarak mı tasdik ya da inkâr edileceğinin tespiti gerekir. Bu sayede yüklem türleri belirlenir.⁷⁹¹ Bu durumu belirleyecek olan şey, o yüklem yüklendiği konunun tözüne mi yoksa ilineklere mi ait bir bilgi verdiğidir. Bu sayede bir bireyin ya da türün, tözü (neliğini yani ne olduğunu, ne olmadığını) ve hangi niteliklere sahip olduğu belirlenir. Bu ayrıma ulaşmanın kaynağı, bireysel halde doğada bulunan nesnelerin varoluşundaki ortak ilkelerdir. Bu ilkeler, bireysel varlıkların varoluşunu belirlediği gibi onlara yüklenecek olan yüklem türlerini de belirler.

c) Yüklemler

Çalışmamızın buraya kadar olan bölümlerinde VDD ilişkisini oluşturan unsurlar ayrıntılı bir şekilde incelendi. Şimdi VDD ilişkisinin gerçekleştiği önermeler, yüklemlere göre incelenebilir. Bu inceleme, yüklemlerin mantık teorisindeki ve bilimsel bilgi (episteme) üretmedeki işlevlerini açıklayacaktır. Aristoteles’in amacı; konunun kendisini, tariflerini, özelliklerini, ilintilerini yani kısaca önermede konuya yüklenebilecek ve dolayısıyla yüklenemeyecek tüm yüklemleri ortaya koymaktır.⁷⁹² Bu sayede birbiriyle birleştirilen kelime ve sözlerin farklı ana anlamları birbirinden ayrılır. Böylece yüklemeyle ilgili sorunlar çözülmüş olur.⁷⁹³

Farabi’ye göre bir konuya yüklenebilecek yüklemlerin çeşitleri şunlardır:

- türleri
- türlerinin türleri
- arazları

⁷⁸⁹ Yüklemin kendisi hakkında tasdik edildiği konuya terim denir. Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 5.

⁷⁹⁰ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 9.

⁷⁹¹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, 1. Kitap 4 ve 5. Bölüm.

⁷⁹² Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 79-80.

⁷⁹³ Ross, *Aristoteles*, s. 50.

- türlerinin arazları
- arazların arazları
- arazların türleri
- kendisi⁷⁹⁴

Yüklemler, konu hakkında verdikleri bilgilere göre gruplandırılır. Bu incelemeyle, konunun tarifi de ortaya çıkmış olur. Bu tarif, Aristoteles'in bilim anlayışını belirleyip sınırlandırır.⁷⁹⁵ Filozof, bu incelemeyi özellikle *Birinci Analitikler*, *Topikler*, *Kategoriler* ve *Metafizik* adlı eserlerinde yapmıştır.

c.1. Yüklem Türleri

Bütün yüklem türlerinde -kendi içlerinde farklılıklar bulundurmakla beraber- ortak olan şey, onların belirli bir çokluğa yükleniyor olmasıdır.⁷⁹⁶ Yüklem türlerinin mantıkta üstlendiği görevleri daha iyi anlamak için öncelikle filozofun farklı bağlamlarda yaptığı yüklem gruplandırmalarına göz atmak gerekir.

c.1.1. Kategorilere Göre Yüklem Türleri

Önermede, bir konuya yüklenebilecek tüm olası yüklemelerin her biri, mutlak bir kategorinin içinde yer alır.⁷⁹⁷ Kategoriler, taşıyıcı ve taşınan kategoriler olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayrım, önermede yüklemnin hangi kategori grubuna denk geldiğini gösterir. Yüklemnin konuya özü yönünden

⁷⁹⁴ Farabi, *Kitabu'l-Burhan*, s. 102.

⁷⁹⁵ “Çünkü Aristoteles'te, tarifi görevlerine tekabül eden, iki türlü kavram sisteminin bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi mantık sistemi olup, burada kavramların sınıfları ile onların tümeller halinde düzenlenişi esastır. Kavramların gösterdiği nesnelerin unsurları ile onların – tümeller dışında kalan- başka özellikleri, mantığın dışında bırakılmıştır. Böylece ‘mantiki doğrulama’, tecrübeye müracaat etmeksizin, tarifi görevi doğrultusunda zihnin, sadece kendi imkanları içerisinde salt biçimsel bir işlemdir. Halbuki kavramların işaret ettikleri olaylarla bağlantılı olarak ele alınması, bilimin alanına girer. .. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, mantiki yargılar, tarifte belirlendiği şekilde kavramların birbirlerine yüklenmesiyle meydana geldiklerinden, mantığın görev i olan doğru düşünme deyiminin de içerildiği üzere, daha çok zihin sınırları içerisinde kalarak doğrulanırlar. Tarifler doğrusa onlara göre oluşturulan yargılar da doğrudur. Fakat tarifi doğru olması, tarif edilen şeyin gerçekten varolmasını yahut yargıda nitelediği biçimde olmasını gerektirmez. İşte mantıktaki biçimsel doğrulukla bilimdeki doğruluğu birbirinden ayıran başlıca sebep budur.” Türker, *Yargı Mantığı*, s. 93-94.

⁷⁹⁶ Porphyrius, *İsagoge*, s. 46, 13 10.

⁷⁹⁷ Aristoteles, *Topikler*, s. 16.

mi, yoksa özünün dışında konunun bir vasfını ifade etmek için mi yüklendiğinin ayrımıdır.⁷⁹⁸ Bu yüklem incelemesi, önerme türleri kısmında gösterilen gruplandırmadır.

Tümel Yükleme: Bu yükleme türünde yüklem, konunun ne olduğuna/olmadığına dair bir iddiada bulunur. “Sokrates insandır”, “insan hayvandır”, “insan balık değildir” gibi önermeler, bu bilgiyi verir. Bu yüklemede geçen yüklem, önermede konu ve yüklem olur. Bu yüklem, cins ve tür adları olup tümelleri ifade ettiği için bunlara, tümel yüklem denir.

Kategorik Yükleme: Bu yüklem türünde yüklem, konunun özünü yani neliğini değil de konuya ait nicelik, nitelik, görelilik, yer, zaman vb. değişkenlik içeren vasıflarını bildirir. Kategoriler kısmında da belirtildiği gibi bu yüklemle denk gelen şeyler, tek başına ve bireysel varlıklar olmadıkları için önermede konu olamazlar. Bu yüklem, söz dışında kalan kategorilerdir.

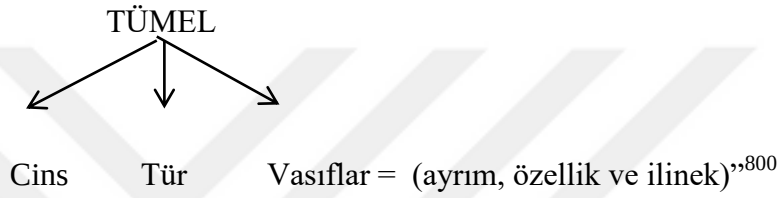
c.1.2. Oluşun ilkelerine Göre Yüklem Türleri

Fiziksel olarak doğada bulunan bireysel varlıkların sahip olduğu ortak ve farklı yönlerin yüklemle gösterilmesidir.⁷⁹⁹ Bu yüklem türünde, bireysel varlıkların birbirleriyle ortak yönlerini ifade eden birleştirici yüklem ve farklı yönlerini ifade eden ayırıcı yüklem vardır. Filozof, oluşun ilkelerini biçim/form, yoksunluk ve madde olarak belirtmiştir. Bu yüklemde bireysel varlıklar, sahip oldukları maddi doğalarından hareketle değerlendirilir. Bu yüklemede madde, ilineklere; form ise nesnenin sahip ve yoksun olduğu belli bir biçim üzerinden tanıma denk gelmektedir. Yoksunluk, aynı cins içindeki türlerin birbirlerinden ayrılmasını sağladığı için ayırıcı yüklemle tekabül eder. Biçim/form kaynaklı yoksunluklar, töze ilişkin tümel sınıfların; madde kaynaklı yoksunluklarsa niteliklere ilişkin tümel sınıfların oluşmasını sağlar. *Türker*, bu durumun yüklemeyle ve tümeller sorunuyla olan ilgisini “*Üçleme Sorunu*” adlı eserinde şu şekilde açıklamıştır.

⁷⁹⁸ Aristoteles, *Topikler*, s. 16.

⁷⁹⁹ Aristoteles, *Topikler*, s. 33.

“Pophyrius’un beş yüklem içerisinde ayrım, özellik ve ilinek, Aristoteles’in sınıfın vasıfları olarak gördüğü kavramlardır. Başka bir deyişle ayrım, özellik ve ilinek, sınıf oluşturmada kullanılabilecek seçim ölçütünün çeşitleridir. O halde sentetik yargının temelini seçim ölçütü oluşturur; çünkü türün hangi şartlarda cinsin içerisinde bulunup bulunmadığını belirleyen bu ölçüttür. Böylece Aristoteles’te tümel, üç farklı görünümü olan bir kavramdır; mutlak sınıf yani cins, özel veya içerilen sınıf yani tür, özel sınıfın belirleyici vasıfları veya mutlak sınıfı bölen vasıflar. Bu sonuncularsa üç çeşittir; ayrım, özellik ve ilinek.

Türker’in yaptığı bu açıklamayı destekleyen en önemli unsurlardan biri de Aristoteles’in varlıkların neliğini ifade etmek için sadece cins ve tür adlarını kullanmış olmasıdır. Örneğin, “Sokrates insandır”, “at, balık değildir” gibi önermelerde yüklem, konunun tanımını/neliğini gösterir. Bir konunun ne olduğunun bilgisini, hiçbir zaman vasıflar vermez. Örneğin, “Sokrates müzisyendir” ya da “insan sıhhatlidir” gibi önermeler, konunun özünü/neliğini ifade etmez, sadece konunun sahip olduğu belirli bir vasfın/ilineğin bilgisini verir.

Bu durumda tanım bildiren yüklemelerin işlevi, türlerin ve cinslerin sınırlarını ortaya koyup onların tanımını verir. Bu yüklem, ilk kurucu ve taşıyıcı kategori olan varlık (ousia) kategorisinde yer alır.

Varlıkların maddi özelliklerinden kaynaklı farklılıklarını, taşınan kategoriler denilen yüklem, ifade eder. Örneğin, “Sokrates aktır”, “Filler büyüktür” gibi.

⁸⁰⁰ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 155.

c.1.3. Özdeşliğin Belirlenmesinde Yüklem Türleri

Filozof, Topikler adlı eserinde özdeşlik çeşitlerini ayrıntılı incelemiştir. Bu incelemede, varlıklar arasında özdeşlik yönünden hangi özelliklere göre bağ kurulabileceğini göstermiştir. Filozof burada özdeşlik kavramını, geniş bir anlamda kullanmıştır. Klasik tanımında özdeşlik, bir şeyin kendisi olması ($a = a$)⁸⁰¹ şeklinde çekirdek bir yargıyı ifade ederken buradaki bağlamındaysa bir konunun kendisinin sahip olduğu ya da diğer varlıklarla ilişkilendirilebileceği özelliklerin önermede nasıl gösterileceğini belirtir. Örneğin, “elma kırmızıdır” önermesinde kast edilen, elma =kırmızı tarzında bir özdeşlik değildir. Burada elma ile kırmızı arasında bir bağ kurulmuş ve eğer elmanın rengi kırmızıysa bu önerme doğru ve konuyla yüklem arasında bir özdeşlik var demektir. Aristoteles’in yüklemeleri bu şekilde incelemesindeki amacı, bir konuya yüklemenebilecek olan yüklemelerin, konunun tarifindeki işlevini göstermektir.

*“Nihayet, her bir halde özdeş olanı fark etmeye muktedir olmakla, bir nesneyi tarif ettiğimiz zaman, bu bahis konusu olan nesnenin hangi cinse ait olduğunu bilmekte güçlük çekmeyeceğinize göre benzerliklerin araştırılması tariflerin sağlanması için faydalıdır. Çünkü müşterek yüklemeler arasında öze en fazla ait olan cins olacaktır. Yine bunun gibi, birbirinden çok uzak olan nesnelerde benzerliğin incelenmesi tarifler için faydalıdır.”*⁸⁰²

Filozofa göre bu bağlamda konuyla yüklem arasında altı çeşit özdeşlik vardır.⁸⁰³

1. Sayı özdeşliği: Aynı sayıda olan varlıklar arasında kurulan bağıdır. Örneğin, üç kalem ve üç elma. İki nesne de üçer adet olduğundan sayı yönünden özdeşdir.
2. Tür Özdeşliği: İki bireysel varlığın aynı türün içinde olmasıdır. Örneğin, Ali ve Ahmet, insan olmalarından dolayı tür bakımından özdeşdir.

⁸⁰¹ “Anlamca tek bir şeyi gösterip bu bakımdan gösterilen şeyin, kendisinin aynısı olması, özdeşliktir.” Türker, *Yargı Mantiği*, s. 76.

⁸⁰² Aristoteles, *Topikler*, s. 36.

⁸⁰³ Aristoteles, *Topikler*, I. Kitap 7. Bölüm.

3. Cins Özdeşliği: İki farklı türün aynı cinsin türleri olmasıdır. Örneğin, insan ve at arasında ikisi de hayvan cinsine ait olduğu için bir özdeşlik bulunur.
4. İsim-tarif Özdeşliği: Önermede konunun tarifinin yapılması durumudur. Örneğin, “Yürüyen iki ayaklı, insandır” önermesinde konunun tarifi yapılmıştır. “Yürüyen iki ayaklı”, “insan”a denk gelmektedir. Bu özdeşlik çeşidi türlerin tanımını verir. Bu yönüyle diğer yüklem türlerini de belirleyen bir özdeşliktir.
5. Özellik (hassa) özdeşliği: Önermede o konuya ait bir özelliğin belirtilmesidir. Örneğin, “ilim elde etmeye istidatlı, insan”. Burada, sadece insana ait bir özellik belirtildiği için belirtilen özellikle insan arasında bir özdeşlik bulunur.
6. İlinti özdeşliği: Konunun özülüyle ilgili olmayan ama konuya ait olan değişken ve geçici bir vasfın belirtilmesidir. Örneğin, “Sokrates oturmuş”, “at siyahtır” gibi. Bu önermelerde, yüklem vasıf/ilinti yönünden konuya ait olduğu için konu ile yüklem arasında bu bağlamda bir özdeşlik bulunur.

c.2. Mantık Teorisinde Yüklem Türleri

Bir önerme oluşturmak için bir konuya (bir bireye, türe veya cinse) zorunlu olarak bir tümel ifadenin (o konunun ne olduğu/olmadığı ya da hangi vasıflara sahip olduğunun/olmadığının bilgisini veren) yüklemlemesi gerekir. Çalışmanın bu kısmında, önermede yüklem görevi gören bu tümel yapıları, sadece tümel olmalarına göre değil onlar, yüklemlemede konunun tarifindeki işlevleri bakımından incelenecektir. Bu sayede yüklem araştırması tümeller sorununa dönüşmeyecek ve mantık teorisi içinde kalacaktır.

Aristoteles, yüklemelerin anlamlarını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bu incelemenin nedeni, yüklemelerin anlamlarındaki özellik, benzerlik ve farklılıkların fiziksel dünyada bulunan bireysel varlıkların özellik, benzerlik ve farklılıklarıyla örtüşmesidir.⁸⁰⁴ Çünkü yüklemeler, sadece dil alanına ait kavramsal yapılar değildir; onlar, aynı zamanda yerine kullanıldıkları

⁸⁰⁴ Aristoteles, *Topikler*, s. 34.

fiziksel varlıkların insan zihnindeki karşılıklarıdır. VDD ilişkisi, bir bütündür. Var olanın düşüncedeki ve dildeki karşılığıyla kendisi, bir ve aynı şeydir.⁸⁰⁵ Bu durum, şöyle örneklendirilebilir: Fiziksel olarak karşımızda bulunan bir elmayla bu elmayı düşünmemize olanak sağlayan “elma” imgesi ve onu dil alanında ifade ettiğimiz “elma” kavramı, bir ve aynı şeydir. Fiziksel varlığı bakımından elma, bir meyve çeşidi olduğu için “elma meyvedir” şeklinde kurulan bir önerme, varlık sahasında sınırsız çokluk ve değişkenliğe sahip olan nesnelerin belirli kurallar içerisinde belirli kavramlarla ifade edilebilmesini sağlar. Bu kavramsallaştırmalar arttıkça daha fazla varlık ve bu varlıkların arasındaki karmaşık ilişkiler, düşünülüp dilde ifade edilebilir. Bu sayede hem varlığın değişkenliğiyle ilgili sorunlar çözülmüş hem de bilimsel bilgiye yeni bilgiler eklenmiş olur.

Yüklemlemede başlangıç noktası, kategoriler teorisidir. Bu teori, varlığı öncelikle kendi içinde töz ve tözün vasıfları olarak ikiye ayırır, bu iki ayrım da kendi içinde alt ayrımlarla bir varlık tasnifini mümkün kılar. Belli bir yapıdaki bireysel varlıkların ne olduğunu ifade eden, türdür. Türün bulunması aslında tözün bulunmasıdır. Örneğin; şekli yuvarlak, genellikle tatlı olan ve ağaçta yetişen meyvelere “elma” denir. Elma türünü tanımlarken bu türün ne olduğu bilgisini veren meyve, bitki ve canlı cinslerine ulaşılır. Bu durumda yapılması gereken, “elma”yı elma yapan özellikleri bulmak; elmanın diğer meyve ve bitki türleriyle ortak ve farklı yönlerini tespit etmektir. İnsan düşüncesine konu olabilecek tüm varlığın elma örneğinde olduğu gibi sistemli bir şekilde türlerinin ve cinslerinin belirlenmesi suretiyle tasnif edilmesi gerekir. Bu varlık tasnifinin zorluğu karşısında filozofun çözümü, yüklemeleri taşıdıkları anlamlara göre gruplandırarak onları, sistemli bir hale getirmek olmuştur. Bu sayede önermede konuya yüklenen yüklemın konu için ne ifade ettiğı belirlenmiş olur. Bu yöntem sayesinde filozofun mantık teorisi işler hale gelir. Bu yüklem araştırması, VDD ilişkisinin omurgasını oluşturur.

Filozofun *Topikler’in* birinci kitabının muhtelif yerlerinde bahsettiğı ve açıklamalarını yaptığı yüklem çeşitleri; tarif, özellik, cins ve ilintidir.

⁸⁰⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 326, 1032a 5-7. s. 231, 1012a 23.

Tümeller sorusunda görülen ve beş tümelden ikisi olan ayrımı ve türü, filozof cins yüklemi içinde ele almıştır. Ayrım ve tür, cinslerin alt cinslere ve türlere ayrılmasını sağlamaktadır. O, bu yüklemeleri önermede, konunun tarifindeki işlevlerine göre açıklamıştır.

Farklı adlarla anılan bu yüklem türleri, bir ve aynı amaca hizmet etmektedir. Bu yüklemeler (tümeller), bir konunun tanımını netleştirmek, o konu hakkında neyin bilgi olup neyin bilgi olmadığını tespit etmek ve onun diğer varlıklarla ilişkisini ortaya çıkarmak için vardır.

Filozof, yüklemlemede tarifi içinde geçen terimlerin konuyu karşılayıp karşılamamasına göre yüklemeleri, aşağıdaki şekilde ayırmıştır.

Tablo 3.2. Tarifte yer alan terimlerin konuyu karşılamasına göre yüklem çeşitleri: ⁸⁰⁶

Yüklemin Konuyu karşılamasına göre yüklem çeşitleri	Yüklemin konuyu karşılaması	Tarifi (Mahiyeti ifade eder)
		Özelliği-Hassası (Mahiyeti ifade etmeyen)
	Yüklemin konuyu karşılamaması	Cins ve ayrım (Konunun tarifinde olan terimlerden biriyse)
		İlinek (Konunun tarifinin içinde olan terimlerden biri değilse)

Bu tablodaki ayrım, tanım ve vasıf/ilinek olmak üzere ikili bir yapıya sahiptir. İlinek, konunun özüne ait olmayıp konunun maddi özelliklerinden kaynaklı değişkenlikleri gösteren yüklem türüdür. Tanım ise konuya denk gelen, onun ne olduğu ve olmadığının bilgisini veren yüklem türüdür. Farabi; bu ayrımı, yüklemelerin ayrılmasında temel bir ayrım olarak görmüştür.⁸⁰⁷ Bu ayrımın nedeni, varlığın töz ve vasıfları olarak ayrılmasıdır. Tanımın yapılmasını sağlayan, yukarıdaki tabloda da

⁸⁰⁶ Aristoteles, *Topikler*, s. 7, 15.

⁸⁰⁷ Farabi, *Peri Hermeneias Muhtasarı*, s. 83.

gösterilen tarif, özellik ve cins yüklemeleridir. Bu yüklem türlerinin kaynağı, formdur; çünkü bir şeyin ne olduğunu belirleyen formudur.⁸⁰⁸

Bundan dolayı yüklem türlerinden ilk olarak cinsi incelemek gerekir.

c.2.1. Cins

Belirli bir türün ne olduğunun cevabını veren şey, cinstir. Örneğin, “insan nedir?” sorusunun cevabı, onun hayvan olduğudur ve “hayvan”, bir cinsi ifade eder.⁸⁰⁹ “Hayvan nedir?” sorusunun cevabı, canlı olduğudur ve “canlı”, bir cinsi ifade eder. Bu sayede türü ya da cinsi verilen bir nesnenin, içinde yer aldığı en üst cinsler bilinir.⁸¹⁰

Cins, soyutlamayla ulaşılan tümellerin, özlerinde tasdik edilen ilk kurucu öğedir.⁸¹¹ Tümellerin anlamlarını ve içeriklerini belirleyip onları varlık içinde konumlandırır. Bu yüzden cins, tanım bakımından önce gelir.⁸¹² “Cins”in yüklem olarak diğer yüklemelerden farkı, şudur: Cins, birden çok türle ilgili olarak tasdik edildiği için “tür”den ayrılır. Benzer şekilde özellik, sadece bir türün içindeki bireyler için yüklenmiştir. Ayrım ve ilinekse varlıkların niteliklerini bildirdikleri için “cins”ten ayrılır. Farklı türdeki varlıklara yüklenebilmesi dolayısıyla cins, diğer yüklem türlerinden ayrılır.⁸¹³

Tümeller sorunu bölümünde de belirtildiği gibi tek bir tümel yapı vardır, tümellerin kendi içlerinde farklılık göstermesinin nedeni, onların seçim ölçütleridir.⁸¹⁴ Buna bağlı olarak yapılan kavramsallaştırma, sadece tözle yani taşıyıcı kategoriyle sınırlı değildir. Her ne kadar Aristoteles sonrası onun felsefesi üzerine yapılan incelemelerde cins olarak çoğunlukla töz içinde kalınsa da diğer kategorilerin kendi içlerindeki kavramsallaştırılması da yine aynı yöntemle yapılır. Bu sayede taşıyıcı töz

⁸⁰⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 255, 1017b 24-25.

⁸⁰⁹ Aristoteles, *Topikler*, s. 10. Porphyrius, *İsagoge*, s. 32-33, 2 10-13.

⁸¹⁰ Aristoteles, *Topikler*, s. 94, 183.

⁸¹¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 285, 1024b 2-5.

⁸¹² Aristoteles, *Metafizik*, s. 260, 1018b 33.

⁸¹³ Porphyrius, *İsagoge*, s. 33-34, 2 20- 3 21.

⁸¹⁴ Türker, *Üçleme Sorunu*, s. 154.

kategorisinin dışında kalan dokuz kategorinin her biri, bir cinstir ve kendi içlerinde alt cinslere ayrılır.

Taşınan Kategorilerdeki Cinsler: İnsanın hayvan ve canlı olduğunu belirten yüklem, onun cins bilgisini vermektedir. İnsanın sağlıklı olması, beyaz olması, uzun boylu olması, oturuyor olması gibi yüklem, onun diğer vasıflarını belirtir. İnsanın özünü belirtmeyen ama ona ait değişkenlik gösteren nicelik, nitelik ve diğer vasıfların bilgisini veren yüklem, yine belirli cinsleri ifade eder. Ancak bu nitelikler, insan türünün ve hayvan cinsinin özüne ait değildir.⁸¹⁵ Bu tarz vasıf bildiren yüklem, ancak tözün bilinmesinden sonra bilinir hale gelir ve ilinekin/vasıfların cinslerini gösterir.

“Çünkü ilkin diğer kategorilerden hiçbirini bağımsız olarak var olamaz; oysa Töz, bağımsız olarak var olabilir. Töz, tanım bakımından da ilktir; çünkü her varlığın tanımında, onun tözünün tanımı zorunlu olarak içerilmiş bulunur. Nihayet her şeyi, onun niteliğini, niceliğini veya yerini değil, ne olduğunu örneğin insanın veya ateşin ne olduğunu bildiğimizde en tam bir biçimde bildiğimizi düşünürüz”⁸¹⁶

Varlıkların niteliksel özelliklerinin birbirine olan benzerliklerine ya da benzemezliklerine göre değerlendirilmesi, niteliğe ait cinsleri; niceliksel özelliklerin eşit olup olmamasına göre değerlendirilmesi, nicelik cinslerini belirtir. Bu bağlamda, varlık kategorisi dışında kalan ve taşınan kategoriler dediğimiz alanda yapılan her bir kavramsallaştırmanın da aslında bir cinse denk geldiği görülür. Örneğin, renk bir cinstir⁸¹⁷ ve o, varlık kısmında bahsedildiği gibi “bir”dir.⁸¹⁸ Bu cinsler, kendi içlerinde alt cinslerden oluşur. Örneğin, nicelik ve nitelik kategorisini yani cinsini oluşturan alt cinsler, şunlardır:

⁸¹⁵ Aristoteles, *Topikler*, s. 70.

⁸¹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 307, 1028a 34-38.

⁸¹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 440, 1057b 15. *Önerme*, s. 40. Porphyrius, *İsagoge*, s. 34, 4 3.

⁸¹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 425, 1053b 24-33. Varlık bölümünde, bu kavramsallaştırmanın nasıl yapıldığı izah edilmiştir.

- Nicelik kategorisi (varlığın niceliklerinin cinsidir) ve bu alanın alt cinsleri şunlardır.

Sayı

Uzunluk

Yüzey

Derinlik

- Nitelik kategorisi (varlığın niteliklerinin cinsidir) ve bu alanın alt cinsleri şunlardır.

Erdem

Huy ve eğilim

Güç ve güçsüzlük

Haller (renkler dahil)

Maruz kalınan nitelikler

Filozofun varlık kategorisinde olduğu gibi diğer kategorilerde de kavramsallaştırmayı, genellikle varlıkların görünümüne göre yaptığı anlaşılır. Bu bağlamda, sağlığın yokluğu, hastalığın tözünü oluşturur ve sağlıkla hastalık aynı formda gerçekleşir.⁸¹⁹ Bu kategoriler, varlığın özüne ilişkin olmadıkları ve değişkenlik gösterdikleri için varlığın tanımlanmasında kullanılamaz.

Kategoriler teorisi dikkatle incelendiğinde her bir kategori türünün bir cinsler bütününden oluştuğunu görülür. Her bir kategori, hiçbir şeyden pay almadan kendiliğinden bir varlığa ve birliğe sahiptir.⁸²⁰ Bu varlık ve birlik hali, soyut ve somut anlamda tüm varlıklara ilişkindir. Varlık, bu kategori türlerinin belirlediği kurallara göre cinslere ayrılır ve bu sayede varlık, aslına uygun şekilde düşüncenin konusu olur ve dilde ifade edilir. Bu kategoriler en yüksek cinslerdir ve hiçbir kategori, bir diğerine indirgenemez.⁸²¹ “Çünkü değişme, daima varlık kategorilerine göre

⁸¹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 329, 1032b 2-5. Varlık bölümü, oluşun ilkelerindeki karşıtlık kısmı.

⁸²⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 390, 1045a 36- 1045b 8.

⁸²¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 285, 1024b 13-16. Porphyrius, *Isagoge*, s. 37-38, 6 6-12.

gerçekleşir ve belli bir kategoriye girmeyen, onların üzerinde olan bir cins yoktur.”⁸²²

“Söylediğimiz şey aşağıdaki biçimde açıkça ortaya konabilecektir; her bir kategoride, en genel cinsi gösteren kimi terimlerle en son türü gösteren kimi terimler vardır; sonra da en genel cinslerle, en özel türler arasında yer alan aracı durumundaki terimler vardır. Kendi üstünde artık daha yüksek başka bir cinsin bulunmadığı terim en genel olandır; kendinden sonra kendine bağlı başka bir türün olmadığı terim, en özel olandır, sonunda farklı terimlerle olan gerçekten hem cins hem de tür olan öteki terimler de en genel ve en özel arasındaki aracı terimlerdir.”⁸²³

Bu şekilde düşünüldüğünde kategoriler teorisi, cinsler teorisidir, diyebiliriz. Çünkü bu on farklı kategori, on farklı ve en üst cinse denk gelir.⁸²⁴ Buradaki amaç, doğada bireysel halde bulunan sonsuz sayıdaki nesnelerin ait oldukları ilk türden başlayarak ait oldukları en üst cinslere kadar tespit etmektir.⁸²⁵

Cinslerin kapsamı, çok geniş olabilir. Örneğin, hayvan cinsinin içine denizde, karada yaşayan ve aynı zamanda uçan tüm hayvanlar girer. Bu durumda, bir tümel yapının içinde yer alan alt tümel yapıları bulmak gerekir. Bu da o cinsin içindeki ayrımlarla yapılır. Bu sayede varlık, en üst cinslerden başlayarak türlere kadar kavramsal olarak sınırları çizilip belirlenmiş olur.

c.2.1.1. Ayrım (Bölme) ve Tür

Bir bireysel nesnenin ne olduğunun cevabını veren, cins ve tür adlarıdır. Burada cevabı daha genel olan cins, cevabı daha özel olan “tür”dür.⁸²⁶ Bir nesneler gurubunun cinsi bilindiğinde o cinsin içindeki alt türlerin de bilinmesi gerekir. Ayrım, bu noktada devreye girer ve birçok anlama

⁸²² Aristoteles, *Metafizik*, s. 466, 1065b 7-8.

⁸²³ Porphyrius, *Isagoge*, s. 35, 4 15- 21.

⁸²⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 252-253, 1017a 23-30. s. 491, 1070b 1-2. Porphyrius, *Isagoge*, s. 37-38, 6 6-12. Farabi, *Peri Hermeneias Muhtasarı*, s. 81.

⁸²⁵ *Isagoge*, s. 38, 6 13- 24.

⁸²⁶ Farabi, *Mantiğa Giriş Risaleleri*, s. 66.

gelmekle beraber konumuz kapsamındaki anlamı, şudur: Aynı cins içinde olan varlıkların, birbirinden “başka” olan yönlerine göre bölünerek o cins içinde yer alan alt cinslerine ve türlerine ulaşmaktır.⁸²⁷ Çünkü tür, cins ve ayırmadan meydana gelir.⁸²⁸ Bölmede amaç, bir şeyin tanımını verecek olan parçaların - konu ve yüklem- iyi şekilde düzenlenmesini sağlamaktır.⁸²⁹ Bu bölme işlemi, en üstte yer alan cinsten başlar, en altta yer alan ve artık bölünemeyen türe kadar devam eder.⁸³⁰ Örnek, hayvan cinsinin nasıl ayrıldığını inceleyelim:

“O halde önce bölmelerle elde edilen tanımları incelememiz gerekir. Tanımında ilk denen cinsle, ayırmalardan başka bir şey yoktur. Alt cinsler kendilerine eklenen ayırmalarla birlikte ilk cinstir. Örneğin ilk cins, ‘hayvandır’; ondan sonraki ‘iki ayaklı hayvan’dır; ondan sonraki ‘kanatsız iki ayaklı hayvandır’ ve tanımın daha fazla ögesi olması durumunda bu böylece devam edip gider.”⁸³¹

Örneğin, hayvan türü içinde ayağa sahip olanlar ve kanadı olanlar belirlenir. Bu belirlenimden sonra güvercin, serçe, leylek hatta devekuşu vb. türü fark etmeksizin tüm kuş türlerinin ve bu türleri oluşturan bireylerin kanatları vardır. “Sincap kuştur” ya da “kartal kuş değildir” şeklinde verilen önermelerin yanlış olduğu bu bahsettiğimiz ilke gereği ortaya konur.⁸³²

Bir cinsin altında birden çok tür yoksa o cins, cins değildir, çünkü o, artık “tür”dür.⁸³³ Bunun olabilmesi için tanımı istenen şeyin cinsini, daha sonra da bu cinsi, özü yönünden bölen kısımları bilmek gerekir.⁸³⁴ Bir nesneye ait tarifi daha iyi yapılabilmesi için o nesneye işaret eden kavramın anlamca belirginleştirilmesi gerekir. Filozofun verdiği örnekte, bir şeyin hayvan olduğunun bilgisini vermektense onun insan olduğunun bilgisini vermek, şeyin özünün bilgisine ulaşmada daha faydalıdır.⁸³⁵ Bu

⁸²⁷ Aristoteles, *Topikler*, s. 33. *Isagoge*, s.40-41, 8 18- 9 3. s. 44, 12 11.

⁸²⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 439, 1057b 7.

⁸²⁹ Farabi, *Kitabu'l-Burhan*, s. 92.

⁸³⁰ Aristoteles, *Topikler*, s. 41. Porphyrius, *Isagoge*, s. 35-36, 4 21-5 1.

⁸³¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 354-355, 1037b28-33.

⁸³² *Topikler*, s. 48, 96.

⁸³³ Aristoteles, *Topikler*, s. 100.

⁸³⁴ Farabi, *Kitabu'l Burhan*, s. 90. Porphyrius, *Isagoge*, s. 41, 9 3-4.

⁸³⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 150, 994b 17-19. *Kategoriler*, s. 13-15, 2b 6-35.

şekilde, bir şeyin anlamındaki belirsizlik giderilir.⁸³⁶ Örneğin, hayvan cinsinin altında yer alan türleri tespit etmek için hayvan cinsini bölen ayrımları bulmak gerekir.

“Birbirine benzer ve birbirinden farklılaşmış bir fertler grubunu göz önünde tutmakla ve bütün bu fertlerin özdeş olarak haiz olabilecekleri unsurun hangi unsur olduğunu araştırmakla başlamalıdır. Bundan sonra, birincilerle aynı cins içine girmekle beraber, aralarında nevi/tür yönünden özdeş olan fakat nevi/tür yönünden birincilerden farklı olan bir başka fertler grubu için de aynı şeyi yapmak lazımdır. İkinci grubun varlıkları için hepsinin özdeş olan unsurlarının ne olduğu ortaya konulduktan ve öbürleri için de aynı şey yapıldıktan sonra, bu defa, bir tek ve biricik söz elde oluncaya kadar iki grubun bir özdeş unsura sahip olup olmadıklarını incelemek gerekir.”⁸³⁷

Bu ayrımlarla insan, at, öküz gibi türlerin birbirinden “başka” olduğu bilinir. Aynı cins içinde yer alan ve ayrılamayan türe ulaşılmca bu tür, bu ilgili şeyin kendisi ve tanımı olur.⁸³⁸ Ayrım, bir yüklem olarak ortaya çıkardığı türden ayrılmaz.⁸³⁹ Araştırmaya konu olabilecek nesneler arasında bir ayrım bulunursa bu, nesnelerin bir ve aynı şey olmadıklarını gösterir. Bir şeyin ne olduğunu belirten ayrım, o şeyin özünün bilgisini daha iyi verdiği için de faydalıdır.⁸⁴⁰ Bu yolla, bir türe ulaşıldığında o türün içindeki bir bireyin ait olduğu cins, o türün bireylerinin ait olduğu cinsi verir ve aksi düşünüldüğünde de o türün bireylerinden biri, bir cinse ait değilse diğerleri de ait değildir. Örneğin, bir insan, hayvan olduğu için tüm insanlar da hayvan cinsine aittir ve bir insan, bitki cinsinin içine girmediği için hiçbir insan da bitki değildir.⁸⁴¹

“Gerçekte, ilk cins ayrımı konulduğu zaman aşağı bölmelerden biri alınır, bu bölünecek şey bütün olarak bu bölmenin içine girmeyecektir. Söz gelimi, ya bütün kanatlı veya çatal kanatlı olan

⁸³⁶ Aristoteles, *Retorik*, s. 179, 1407a 32.

⁸³⁷ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 123.

⁸³⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 356, 1038a 18-19.

⁸³⁹ Aristoteles, *Topikler*, s. 187.

⁸⁴⁰ Aristoteles, *Topikler*, s. 35.

⁸⁴¹ Aristoteles, *Topikler*, s. 91, 93.

her hayvan değil, sadece kanatlı hayvandır, çünkü ayırt bu sonuncu kavrama aittir. Ama ilk hayvan ayırının bütün hayvanların içine girdiği ayırt olması gerekir. Bu, bütün öbür cinsler için, hayvan cinsinin dışında kalan cinsler kadar ona bağlı bulunan cinsler için de aynıdır. Söz gelimi, bu sonuncu halde ilk kuş ayırını her kuşun içine girdiği; balık ayırının her balığın içine girdiği ayırttır. Böylece bu tarzda ilerlemekle, hiçbir şeyin unutulmayacağından emin olabiliriz; fakat başka türlü ilerlemek, farkına bile varmaksızın, bizi gerekli olarak birtakım unutmalara sürükler.”⁸⁴²

Bu yüzden ayırım, cins ile tür arasında yer alır ve bir ayırım, bir cinsi böler, farklı cinsleri bölmez.⁸⁴³ Örneğin, “kanatlı” ayırımı, “hayvan” ve “kuş” arasında yer alır ve kuş dışında başka bir hayvan gurubunu, hayvandan ayırmaz. Türe ulaştıran ayırım, cins içinde o türü ortaya çıkaran, yakın ayırımdır.⁸⁴⁴

Cins, ayırımlar yoluyla türlerine ayrılır ve bu işlem yapılırken bireysel varlıkların maddeleri devre dışı bırakılır. Örneğin:

“O halde küre ‘çevresinin bütün noktaları merkezinden aynı uzaklıkta olan bir geometrik şekil’se bu tanımda, bir yandan meydana gelen şeyin içinde gerçekleştiği cinsi, diğer yandan bu cinsin içinde bulunan ayırımı, nihayet sonuç tunç küre örneğinde olduğu gibi meydana gelmiş olan türle ilgili bütünsel formu birbirlerinden ayırmak gerekir.”⁸⁴⁵

Bir cins, ayırımla bölündüğünde bir türe değil de ara bir cinse ulaşılıyorsa o zaman o ayırım, yakın ayırım değildir. Örneğin, “hayvan” cinsini bölen “kanatlı olmak” ayırımı, “kuş” cinsini ortaya çıkarır. “Kanatlı olmak”, “yüzgeçli olmak” gibi ayırımlar, birbirlerine karşı, karşıtlıkları ifade eder.⁸⁴⁶ Bu noktada, kuş cinsiyle balık cinsi ayrıştığı için bu cinsleri kendi içinde bölen ayırımlar, farklıdır.⁸⁴⁷ Bu ayırımlar, tözün tanımını verdiği için

⁸⁴² Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 120.

⁸⁴³ Aristoteles, *Topikler*, s. 188.

⁸⁴⁴ Aristoteles, *Topikler*, s. 185.

⁸⁴⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 335, 1033b 14-17.

⁸⁴⁶ Aristoteles, *Topikler*, s. 185.

⁸⁴⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 9, 1b 16-20.

diğer ilineksel ayrımlardan da farklıdır.⁸⁴⁸ Bir cinsin ayrımlarını bulmak için o cinsin türlerinin hepsini bilmeye ihtiyaç yoktur.⁸⁴⁹ Bir cins, en son ayrımlarına kadar bölündüğünde: “O halde tanımın, hiç olmazsa bölmenin doğru olarak yapılması durumunda, ayrımlardan veya daha doğrusu en son ayrımlardan hareketle meydana gelen beyan olduğu açıktır.”⁸⁵⁰

Sadece cins ve tür olan terimler:

“Öyleyse en genel cins aşağıdaki biçimde tanımlanır; cins olup tür olmayan şey; dahası; kendi üzerinde başka bir tür cins olmayan şey. En özel tür, tür olup cins olmayan ve tür olarak, artık türlere bölünmeyen şeydir; hatta sayıca farklı terimlerin çokluğuna⁸⁵¹ özsel olarak yüklenen şeydir.”⁸⁵²

Hem cins hem de tür olan terimler:

“Uçtaki terimler arasında bulunan ara terimlere gelince, bunlara, bağlı cinsler ve türler deniz; bunların her biri, farklı terimlere ilgileri göz önünde tutularak hem cins hem de tür olarak tasarlanırlar. Böylece en özel türlerden önceki terimlere, en genel cinse değin çıkıldığında bunlara bağlı bunlara hem bağlı cinsler hem de bağlı türler denmiştir...”⁸⁵³

Cins, ayırım ve tür, birlikte işleyen ve türlerin ortaya çıkmasını sağlayan bir mekanizmadır.⁸⁵⁴ Bu mekanizmada cins (C), ayırım (V) ve tür (T) şu şekilde formülleştirilebilir.

- i. Cins, türler ile vasıflardan oluşur [$C=(T+T)*V$]
- ii. Tür, cinsin bir kısmının diğerlerinden ayırt eden vasıflara eşittir ($T=C*V$).
- iii. Cinsi mükemmel şekilde bölen vasıf ($C/Va=T$) türe eşittir, yani ($Va=T$).⁸⁵⁵

⁸⁴⁸ Porphyrius, *Isagoge*, s. 41 9 10-13.

⁸⁴⁹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 120.

⁸⁵⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 359, 1038b 28-29.

⁸⁵¹ Yani aynı türün içinde yer alan bireylere yüklenen şeydir.

⁸⁵² Porphyrius, *Isagoge*, s. 37, 5 17-20.

⁸⁵³ Porphyrius, *Isagoge*, s. 37, 5 21-25.

⁸⁵⁴ Aristoteles, *Topikler*, s. 99. Bu üçlü mekanizma, kıyasın yapılabilmesinin nedenidir. Çünkü her orta cins, kendi üstündeki cinse bir ayırım ekler ve her tür, kendi üstündeki cinse bir ayırım ekler. Farabi, *Mantiğa Giriş Risaleleri*, s. 86. Bu sayede, kıyasta terimlerin birbirlerini içerip içermemelerine göre sonuca ulaşılır.

Ayrımı belirleyen şey, aynı cins içinde olan varlıkların şekil yönünden birbirleriyle “başka” olmalarıdır. Bu başkalığın kaynağı, oluşun ilkelerinden olan yoksunlukla ifade edilir.⁸⁵⁶ Tanımı belirten ayrım, aynı zamanda o nesnenin yoksunluğunu da belirtir. Nesnenin kendi cinsi içinde ne olduğunun ve ne olmadığının kavramsal olarak tespiti yapılır. Bu tespit konunun tarifinin belirlenmesinde gördüğü işlev açısından önemlidir. Bir konuya ait ayrımların bulunmasındaki amaç, o konunun tarifini netleştirmektir.⁸⁵⁷

Şekil yönünden yoksun olmak, aynı cins içindeki türleri birbirinden ayıran karşıtlıktır ve “türsel başka”lıktır.⁸⁵⁸ Örneğin, hayvan türü içinde dört ayaklılarla kanatlılar şekil yönünden başkadır; dört ayaklılar kanatsızdır, kanatlılar da dört ayaklıdır. Biçim yönünden birbirinden farklı ve dolayısıyla bir diğerinin biçiminden yoksun olmak, ara cinsleri ve türleri birbirinden ayırır; ayrım budur. “Balık kanatsızdır” önermesi, balığın kanattan yoksun olmasından ötürü doğrudur. Bu sayede zihin; örneğin, insanı diğer hayvan türlerinden ayırarak, sadece insan olarak görür.⁸⁵⁹

Kıyasta aynı cinsin içinde olmayan türler arasında bir bağıntı kurulamaz. Örneğin, bir insan ile bir elma farklı cinslerin içinde olduğu için yoksunluğa ve doğal olarak “ayrım”a göre değerlendirilmez. Bu durumda ayrım, cinsi ortak olan yakın türleri, birbirinden öz yönünden ayırmaktadır.⁸⁶⁰ Çünkü cins sayesinde nesnenin özünün bilgisi bilindiği için o nesnenin tarifi yapılır.⁸⁶¹

Bu yoksunluklar sayesinde cinsin hiyerarşik yapısında en alt türle en üst kapsayıcı cins arasında ara cinslere ulaşılır. Bu ara cinsler, kıyas mantığında orta terim işlevini görür. Burada karıştırılmaması gereken şey, bir cinsi en

⁸⁵⁵ Türker, *Üçleme Sorunu*, s. 156.

⁸⁵⁶ Yoksunluk ilkesi varlık bölümünde gösterilmiştir. Örneğin, ‘ölümlü’ ve ‘ölümsüz’, ‘ayaklı’ ve ‘ayaksız’ ayrımı, hayvanların kendi içlerinde ayrılmasını sağlar. Bu ayrımlarda, bir özelliğin olması ve olmaması (yoksun olması) durumu vardır. Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 93.

⁸⁵⁷ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 92.

⁸⁵⁸ Aristoteles, *Metafizik*, 10. Kitap 8. Bölüm.

⁸⁵⁹ Farabi, *Kitabu'l Burhan*, s. 90.

⁸⁶⁰ Farabi, *Mantığa Giriş Risaleleri*, s. 88.

⁸⁶¹ Aristoteles, *Topikler*, s. 182.

son türlerine bölerken doğası gereği bir türün tanımını veren şeyin (örneğin insanın iki ayaklı hayvan olması) ispata gerek duyulmadan bilinmesidir. Tarifler, hiçbir zaman kıyasta sonuç olamaz.⁸⁶² Tarif konusunda da değinileceği gibi bir ispatta, olumsuz sonuçlara ulaşılabilirken bir şeyin tarifinde olumsuzluk bulunamaz.

Ara cinslerin ve türlerin keşfedilmesi, bireyler topluluğu üzerinden yapılır. Kendi içinde çok farklı türleri barındırmasına rağmen tüm kuş türlerinin bireyleri, kanatlıdır. Filozofa göre tümeller, işaret ettikleri bireysel nesnelerden bağımsız bir varlığa sahip değildir, eğer hiçbir kanatlı hayvan olmasaydı o zaman kuş tümeli yani cinsi de olmazdı.⁸⁶³

Ayrımlar, cinsin ya da türün adını vermez. Örneğin, hayvanlar arasında kanatlı olanlara kuş denir. Kuş, bu varlık grubunun adını verdiği için bu varlık grubunun cinsidir. Kanatlı olmaksa onun adı değil, bir niteliğidir.⁸⁶⁴

“Örneğin insan, iki ayaklı hayvan olduğundan belli bir nitelikte bir hayvandır. At, dört ayaklı olduğundan yine böyle bir hayvandır. Daire, köşeleri olmadığından, belli bir nitelikte bir geometrik şekildir. Bütün bunlar, tözle ilgili ayrımın, bir nitelik olduğunu göstermektedir.”⁸⁶⁵

Cins ve/veya ayrım ortadan kalkarsa tarif de ortadan kalkar.⁸⁶⁶ Örneğin, hayvan yoksa hayvan türleri de yok demektir, benzer şekilde hayvan cinsi içinde “kanatlı” yoksa kuş cinsi de ortada yok demektir. Ayrım ortadan kalktığı için türlerin sahip olduğu özellikler de ortadan kalkar.⁸⁶⁷ Örneğin, hayvan cinsi yoksa insanın özelliği olan gülme ve atın özelliği olan kişneme, yok demektir. Buna karşı ayrımın ya da türün ortadan kalkması, cinsi ortadan kaldırmaz.⁸⁶⁸

⁸⁶² Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 97.

⁸⁶³ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 13, 2a 33- 2b 5.

⁸⁶⁴ Aristoteles, *Topikler*, s. 97.

⁸⁶⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 312, 1029a 34-38.

⁸⁶⁶ Aristoteles, *Topikler*, s. 197. Porphyrius, *İsagoge*, s. 47, 14 12-13.

⁸⁶⁷ Porphyrius, *İsagoge*, s. 50-51, 16 11-19.

⁸⁶⁸ Aristoteles, *Topikler*, s. 178. Ayrım, varlığını cinse borçludur ama cins, varlığını ayrıma borçlu değildir, çünkü o, kendi başına vardır. *Metafizik*, s. 240, 1014b 13-14. Porphyrius, *isagoge*, s. 48, 15 -1-3. S. 49, 15 19-20. Farabi, *Mantiğa Giriş Risaleleri*, s. 40.

Verilen bir tümelden hareketle o tümelin içinde bulunduğu en üst cinsi bilmemiz gerekirken o tümelin kapsadığı en alt türlerin tamamını bilemeyebiliriz. Örneğin, henüz keşfedilmemiş hayvan türleri olabilir ama bu durum, hayvan cinsinin varlığını etkilemez. Bu sayede, bir konu hakkında tasdik edilebilecek ve edilemeyecek diğer üst ya da alt cinsler/türler ortaya çıkartılır. Çünkü daha üst bir cins, bu cinsin içindeki alt cinslere ya da türler için tasdik edilir.⁸⁶⁹ Örneğin, hayvan türü için tasdik edilen hareket etme özelliği, tüm hayvan türleri (insan, at, köpek vb.) için de tasdik edilmiş olur.

c.2.1.2. Cins ve Türün Anlam İçeriğinin Belirlenmesi

Cins, ayırım ve tür arasındaki ilişkiyi bu yüklemelerin kapsadıkları varlıkların ortak olan özelliklerine göre de incelemek gerekir. Cins, ayırımdan daha büyük bir kaplama sahiptir.⁸⁷⁰ Bir cinsi bölen bir ayırım, en az bir türe denk gelir. Filozof, cinsle ayırım arasındaki ilişkiyi, şu şekilde açıklamıştır: Ayırımlar, cinse katılmaz. Örneğin, hayvan cinsini bölen ayırımlardan kanatlı olmak ya da dört ayaklı olmak, hayvan cinsinin tamamı için söylenemez; bunlar, sadece genel cinsin içinden ayırttıkları bireyler grubu için söylenir. Bu sayede, aynı cins grubu içinde yer alan alt cinsin ya da türün bireylerinin sahip olduğu özellikler, birbirine daha çok benzer. Tüm hayvanların kanatlı olduğu söylenemez ama tüm kuşların kanatlı olduğu söylenir. Çünkü kanatlı olmak, diğer hayvan türlerinden farklı olarak sadece kuş türünün ayırımını verir.⁸⁷¹ Bundan dolayı bazı yüklemeler, sadece o türe aittir ve o türün içinde olduğu cinse yüklenemez.⁸⁷² Kavram hiyerarşisinde en alt türlere ulaşıldıkça bu türleri ifade eden kavramların anlamı daha da netleşir ve üst cinslere çıkıldıkça bu kavramın işaret ettiği topluluk, genişler. Kavramın kapsamı ne kadar genişse kaplamın içinde bulunan türlere ve cinslere yüklenecek olan ortak yüklemeler azalır. Kavramın kapsamı ne kadar darlaşırsa o işlem içindeki bireylere yüklenen ortak yüklemeler, o kadar

⁸⁶⁹ Topikler, s. 94.

⁸⁷⁰ Aristoteles, *Topikler*, s. 119, 187. *Kategoriler*, s. 19, 3b 21-22. Porphyrius, *İsagoge*, s. 49, 15 15-18.

⁸⁷¹ Aristoteles, *Topikler*, s. 97.

⁸⁷² Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 81.

benzeşir. Anlam bakımından içeriğin bir olduğu kavramlar, sadece tür olan kavramlardır.

“Gerçekten cinsin, ayrımlardan pay aldığı düşünülemez; çünkü cinsi bölen ayrımlar karşıtlar olduklarından, o zaman bir ve aynı şeyin, aynı zamanda karşıtlardan pay alması gerekir. Cismin ayrımlardan pay aldığını kabul etsek bile, yine aynı sorun ortaya çıkacaktır: Çünkü o zaman da insanın özelliğini belirten ayrımlar (yani, ‘yürüyen’, ‘iki ayaklı’, ‘kanatsız’ olma), bir çokluk meydana getirecektir. Burada neden bir ‘çoklu’ değil de bir ‘birli’ karşısında bulunmaktayız? Hiç kuşkusuz bunun nedeni bir ve aynı cinse ait olmaları değildir; çünkü böyle bir akıl yürütmeye göre, bir şeyin bütün niteliklerinden bir birliğin meydana gelmesi gerekir. Bununla birlikte tanımın içine giren her şeyin gerçekten bir olması gerekir; çünkü tanım, bir olan bir beyan, tözü dile getiren bir beyandır. O halde onun bir olan bir nesnenin beyanı olması gerekir. Çünkü töz, bir olan bir şey ve bireysel bir varlıktır”⁸⁷³

Bu sistematik, bize tanıma yapılan şeyin “bir” şey olmasını sağlar. Çünkü cinsin/türün geneli, bu tanıma göre sınırlandırılmıştır ve tanımın kapsamadığı cinsin/türün geri kalan üyeleri, tanım dışı bırakılmıştır. Örneğin, insan ve öküz, aynı cinsin içine girmektedir ama insan ve elma, farklı cinslerin içindedir.⁸⁷⁴

“Genel olarak tanımın çok veya az öğeyi içinde bulundurmasının bir önemi yoktur; dolayısıyla onların az sayıda olması veya sadece iki tane olması da bir şey fark ettirmez. İki öğeden biri ayrım, diğeri cinstir. Örneğin ‘iki ayaklı hayvan’ da ‘hayvan’ cins, diğeri ise ayrımdır.”⁸⁷⁵

c.2.1.3. Cinsin Kıyastaki İşlevi

Aristoteles’te mantığında ortaya atılmış olan bir iddianın doğruluğu kıyasla belirlenir. Cevher ve cevhere yüklenen arazları yani taşınan dokuz kategori en yüksek cinlerdir. Filozofun tüm mantık teorisi, aynı cinsin

⁸⁷³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 354, 1037b 18-28.

⁸⁷⁴ Aristoteles, *Topikler*, s. 10.

⁸⁷⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 355, 1038a 1-4.

içinde ve o cinsin özelliklerine göre şekillenir. Bir şeyin cinsi bilindiğinde cinsin içinde o cinsi oluşturan alt cinsler ya da türler ve o cinsin de içinde yer aldığı daha üst cinsler arasında ilişkiler, tayin edilir. Bu sayede, kıyas yapılır. Bu yüzden kıyasta, cinsler arasında geçiş yoktur.⁸⁷⁶ Cinsle aynı cinsin içinde yer alan türler arasında ara cinsler vardır. Örneğin, hayvan cinsiyle güvercin türü arasında kuş cinsi yer alır. Kuş cinsi, bütün hayvan türlerini kapsamamakla beraber kendi içinde barındırdığı bütün kuş türlerini kapsar. Hayvan cinsi, kendi barındırdığı türlere hangi ortak özelliklerin yükleneceğini belirler. Kuş cinsi, kuş türlerine hangi ortak özelliklerin yükleneceğini belirler.⁸⁷⁷ Bu sistemli ayırım, artık bölünemeyecek olan türe ulaşana kadar devam eder. Bu yüzden ayırımın, en az bir türün kapsamına denk gelmesi ya da ondan büyük olması yani birkaç türü cinsten ayırması gerekir.⁸⁷⁸ Burada bir cinse ait olmayan her şey, doğal olarak o cinsin içindeki türlere de ait değildir ama bir türe ait olmayan bir özellik, o türün içinde olduğu cinse ait olabilir. Örneğin, yaprağa sahip olmak hayvan cinsine ait olmadığı için hiçbir hayvan türü, yapraklı değildir; insan türünün kanatları olmaması, hiçbir hayvan türünün kanatlı olmadığı anlamına gelmez.⁸⁷⁹ Bu bağlamda aynı cinsin içinde yer alan türler, birbirlerine karşıttır.⁸⁸⁰

Birbirlerinden ayrımla ayrılmamış olan ara cinsler ve türler, birbirleriyle kıyaslanmaz. Bu durumdaki varlıklar, ancak nicelik, nitelik ve görelilik yönünden ilişkilendirilir. Örneğin; üç insanla üç elma, eşit sayıda olduğu için ilişkilendirilebilir. Filozofun mantık teorisi, cinse ait bu kurallara göre şekillenir.

Hakkında yargıda bulunulacak bir bireysel nesnenin sadece türünün bilinmesi, anlamlı bir yargı oluşturmaz. Örneğin, “Sokrates insandır”, önermesine anlam veren ve dolayısıyla bilgi bakımından değerli olan şey, “insan” türüdür. Fakat “insan”ı bilinir bir şey haline getiren ve arka planda onun anlam içeriğini oluşturan “hayvan” cinsidir. Benzer şekilde “hayvan”

⁸⁷⁶ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 23-24. *Metafizik*, s. 429, 1055a 7, s. 439, 1057a 27-29.

⁸⁷⁷ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 125.

⁸⁷⁸ Aristoteles, *Topikler*, s. 98.

⁸⁷⁹ Aristoteles, *Topikler*, s. 48.

⁸⁸⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 429, 1055a 8.

cinsine anlamını kazandıran “canlı” cinsidir ve bu silsile, bu şekilde yukarı doğru sıralanır. Cins ve tür arasındaki bu anlam ilişkisi sadece dikey ekseninde olmayıp aynı zamanda yatay ekseninde de kavramların birbirine olan konumlarını belirler. Örneğin “güvercin pençesizdir”, önermesinin doğruluğu, bu kuş cinsi içinde yer alan türlerin yatay ekseninde belirli bir özelliğe sahip olması ya da o özellikten yoksun olmasıyla belirlenir. Aristoteles felsefesi, bu yönü itibarıyla tümdengelimine dayanır. Çünkü bilgi edinme sürecinde en soyut olan tümel, önceliklidir.

Cevher kategorisi gibi ilineklere gösteren diğer kategorilerde de aynı cins hiyerarşisi geçerlidir. “Çokluk”, nicelik kategorisine ait bir cins olduğu için nitelik kategorisine ait olan “renk” cinsiyle ilişkilendirilemez. Örneğin, pazardaki “çokluk”u, nitelik cinsi içindeki bir kavramla ifade edemeyiz. Çokluk, “Pazarda insan çoktu” şeklinde nicelik cinsiyle ilişkilendirildiğinde doğru şekilde ifade edilmiş olur. Benzer şekilde kullanım alanı çok geniş olan ve birinci bölümde örneklendirilen, “iyi” ve “güzel” gibi kavramların anlamları da yine kullanıldıkları kategoriye göre belirlenir. Cins hiyerarşisi içinde kavram oluşturmak, örüntü şeklinde olur. Her dikey ya da yatay aşamada aynı kurallar geçerlidir.⁸⁸¹ Bu sayede önermelerin ve kıyasların doğruluğu denetlenir.

c.2.2.Özellik (Hassa)

Bir şeyin mahiyetini ifade etmekle beraber sadece o şeye ait olan özelliiktir.⁸⁸² Örneğin; gramer öğrenmeye müsait olmak, insanın özelliğidir. Özellik, kendi türünün her bireyinde her zaman vardır.⁸⁸³ Bir türün birden çok özelliği olabilir.⁸⁸⁴ Bu özellikler, o türün kendisinden başka hiçbir türde bulunmaz. Çünkü bir başka nesneye ait olabilecek şeye asla özellik denmez.⁸⁸⁵ Örneğin; uyumak, ayakta durmak, kendi kendine hareket etmek gibi şeyler, sadece insana ait bir durum olmadığı için onun özelliği

⁸⁸¹ Töz cinsine ait kavram örüntüsü şeması çalışmamızın sonuna eklenmiştir.

⁸⁸² Aristoteles, *Topikler*, s. 9, 40.

⁸⁸³ Porphyrius, *İsagoge*, s. 45, 12 15.

⁸⁸⁴ Farabi, *Mantığa Giriş Risaleleri*, s. 30.

⁸⁸⁵ Aristoteles, *Topikler*, s. 9, 158, 162.

değildir.⁸⁸⁶ Bu özellikler, farklı hayvan türlerine aittir ve aralarında bu özellikten dolayı bir özdeşlik kurulmuştur.

Özellik ile ayırım arasındaki fark şudur:

*“Bir şeyi cevheri bakımından başka bir şeyden ayıran (yüklem),
‘ayırım’dır. Bir şeyi başka bir şeyden cevheri dışında ayıran (yüklem),
‘hasa’dır (özellik).⁸⁸⁷*

Daimi Özellik (hasa): O varlığa ait olan özelliğin sürekli olmasını ifade eder. Örneğin, canlının ruh ve beden birleşmesinden oluşması.⁸⁸⁸

Geçici Özellik (hasa): O varlığa ait olan özelliğin sadece belirli bir zamanda olmasını ifade eder. Örneğin, insanın stadyumda gezmesi.⁸⁸⁹

Görelî Özellik (Hassa): Konunun belli bir kısmına ait olup o kısmın öyle olmasını sağlayan şeydir. Örneğin, efendi olan bir insanın efendiliği onun akli kısmının özelliğidir; benzer şekilde köle olan bir insanın köleliği de onun akli kısmının bir özelliğidir.⁸⁹⁰

Bir şeyin özelliğinin o şeye ait çok bilinen bir şey olması gerekir. Özelliğin amacı, o şeyi ifade etmektir. Bir varlığın az bilinen yönlerini özellik diye göstermek, doğru değildir.⁸⁹¹ Örneğin, ateşin özelliği olarak onu, ruha benzetmek yanlış olur, çünkü ateşi, ruhtan daha iyi biliriz ve bu durumda daha iyi bilinen bir şeyi, daha az bilinen bir şeyle açıklamak doğru olmaz. Özellik, nesneyi bilmek maksadıyla verildiği için anlamı belirli olmayan terimlerden özellik olmaz.⁸⁹²

Konuyu başka şeylerden ayırmayan terim, özellik olamaz.⁸⁹³ Konunun özelliği olarak verilen terimin anlamı, muğlaksa ya da farklı anlamlara geliyorsa bu durumda bu terimden özellik olmaz.

⁸⁸⁶ Aristoteles, *Topikler*, s. 10, 142.

⁸⁸⁷ Farabi, *Mantiğa Giriş Risaleleri*, s. 26.

⁸⁸⁸ Aristoteles, *Topikler*, s. 123.

⁸⁸⁹ Aristoteles, *Topikler*, s. 122.

⁸⁹⁰ Aristoteles, *Topikler*, s. 123-124

⁸⁹¹ Aristoteles, *Topikler*, s. 126-127.

⁸⁹² Aristoteles, *Topikler*, s. 127.

⁸⁹³ Aristoteles, *Topikler*, s. 130.

Bir şeyi ifade etmek için tek bir özellik veriliyorsa ve o özellik, o şeyi doğru şekilde ifade ediyorsa bu özellik, doğrudur demektir. Örneğin, sıvıların her şekle bürünebilen bir cisim olduğunun söylenmesi. Bir konunun özelliği, özellik olmasını başka bir şeye borçluysa o şey, o konunun özelliği olamaz demektir. Örneğin, havanın özelliği olarak “teneffüs edilir” denildiğinde bu şeyin havanın özelliği olabilmesi için ortada teneffüs edecek hayvanın bulunması gerekir. Oysa ortada teneffüs edecek hiçbir hayvan olmasa da havanın varlığı devam edebilir.⁸⁹⁴ Benzer şekilde bir nesne hakkında verilen özellik, sürekli duyum vasıtasıyla biliniyorsa bu da onun o nesne hakkında doğru bir özellik olmadığını gösterir, çünkü o özellik, duyumsanmadığı zaman onun var olup olmadığı bilinemez.⁸⁹⁵

Özelliklerle ilgili diğer bir durum da bir konunun özelliği, o konunun ait olduğu şeyin özelliği olacağı anlamına gelmez. Örneğin, yüzeyin özelliği renkli olmaktır; yüzey, cisme aittir ama renkli olmak, cismin özelliği değildir.⁸⁹⁶

Bir konunun özelliği, olumlu ya da olumsuz bir terimle ifade edildiğinde o terimin tersi –olumluysa olumsuz, olumsuzsa olumlusu- artık o konunun özelliği olmaz. Örneğin, canlı olmak, hayvanın bir özelliği olduğundan cansız olmak, hayvanın bir özelliği olamaz.⁸⁹⁷ Benzer şekilde canlı olmak, “hayvan”ın bir özelliği olduğu için “hayvan olmayan”ın özelliği olmayacaktır.⁸⁹⁸ Bu verilen örneklerdeki durumlar, şöyle bir kural ortaya çıkartır: Olumsuz bir terim, olumlu bir terime; olumlu bir terim, olumsuz bir terime özellik olamaz. Çünkü olumlu bir terim, hiçbir suretle olumsuz bir konuya ait olamaz; olumsuz bir terim, olumlu bir konuya ait olsa bile onun özelliği olamaz.⁸⁹⁹

Bir konunun özelliği belirtilirken tekrardan kaçınmak gerekir. “Söz gelimi, insanın, hassasının ilim almaya müsait bir hayvan olmaktan ibaret

⁸⁹⁴ Aristoteles, *Topikler*, s. 166.

⁸⁹⁵ Aristoteles, *Topikler*, s. 135.

⁸⁹⁶ Aristoteles, *Topikler*, s. 145-147.

⁸⁹⁷ Aristoteles, *Topikler*, s. 153.

⁸⁹⁸ Aristoteles, *Topikler*, s. 154.

⁸⁹⁹ Aristoteles, *Topikler*, s. 154.

olduğunu söylemekle, aynı terim birçok defalar kullanılmadığından, bu hususta, insanın hassası doğru olarak ifade edilmiş olacaktır.”⁹⁰⁰ Eğer özellik verilirken bir terim, birden çok defa tekrarlanırsa bu durum, dinleyiciyi sıkar. Örneğin, ateşin özelliği verilirken “cisimlerin en incisi olan cisim” denildiğinde cisim kelimesi, tekrarlanmıştır.⁹⁰¹

Bir konunun özelliğini ifade etmekle, tarifini ortaya koymanın yolu aynıdır. Aynı, tarifte olduğu gibi bir konunun özelliği verilirken o konunun cinsi ve o cinsin içinden o konuyu ayıran şey, birlikte verilir. Örneğin, insan için “ilim edinmeye müsait bir hayvan”dır özelliği verilirken cins ve o cinsin içinde insana ait olan özellik birlikte verilmiş olur.⁹⁰²

Tarif - Özellik farkı: Bir şeyin tarifini veren yüklem, o şeyin özelliği olamaz çünkü tarif, tarifi olduğu şeyi, özü yönünden diğer şeylerden ayırır ve tektir. Örneğin, insanın “yürüyen iki ayaklı hayvan” olması, onun mahiyetini gösterir ve özelliği değildir.⁹⁰³ Özellik olarak verilen şeyin, o konunun ne tarifini ne de ayrımını vermemesi gerekir. İnsanın “iyi huylu bir hayvan”, “ilim edinmeye uygun bir hayvan”; hayvanın “duyuma sahip canlı” olduğunu söylemek, onların özelliğini vermektir.⁹⁰⁴

Tarif, cins ve özellik yüklemeleri, konuya göreli anlamda değil mutlak anlamda yüklenir; ilinekse konuya göreli olarak yüklenir.⁹⁰⁵

c.2.3. İlinek

Filozof, varlığı bilimsel açıdan ele aldığı anda ikiye ayırır. Bunlardan biri, bilimin incelemesine değer olan sürekli ya da çoğunlukla aynı şekilde kendini gösteren varlık;⁹⁰⁶ diğeryse değişkenlik gösterdiği için bilimin

⁹⁰⁰ Aristoteles, *Topikler*, s. 129-130.

⁹⁰¹ Aristoteles, *Topikler*, s. 129.

⁹⁰² Aristoteles, *Topikler*, 136-137.

⁹⁰³ Aristoteles, *Topikler*, s. 14, 141, 136, 149. Farabi, *Mantığa Giriş Risaleleri*, s. 80.

⁹⁰⁴ Aristoteles, *Topikler*, s. 136, 140, 141.

⁹⁰⁵ Aristoteles, *Topikler*, s. 39.

⁹⁰⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 158, 996b 17-18. Kendinde varolan, yani varlığını başka bir şeye borçlu olmayan varlıktır. Fizik, s. 21, 186b 33. Bu varlıklar, bilimin konusudur ve bu varlıklar, olduklarından başka türlü olamayacakları için bu varlıklarda yanlış söz konusu olamaz. Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 5-6. s. 13-14. s. 83. “Açıktır ki, ‘bilgi’ adı kesin olmayan yada kesin olmakla beraber zorunlu olmayandan ziyade zorunlu kesine söylenmektedir. O Halde bu, ‘kesin bilgi’ olarak adlandırılın” Farabi, *Kitab’ul Burhan*, s. 26.

incelemesinin dışında kalan ilineksel anlamda varlıktır.⁹⁰⁷ İlinekler, özü ifade etmez ve taşıyıcıya yüklenir.⁹⁰⁸ İlinekler; tözlerden sonra, tözler var olduğu için vardır ve tözün niteliklerini ifade eder.⁹⁰⁹ Bu yüzden ilinek, önermede konu olamaz. İlinek, bir nesneye ait olabileceği gibi ait olmayabilir de.⁹¹⁰ İlinek, konusunda onun ortadan kalkmasına yol açmadan oluşan ve yok olan şeydir.⁹¹¹ Bir ilinek, yüklemi olduğu bir türün bütün bireyleri hakkında tasdik edilemez. Örneğin, “Bütün insanlar müzisyendir”, denemez.⁹¹² Bu yüzden ilinek; cins, özellik ve ayırım gibi yüklemelere benzemez.⁹¹³ Daha önce belirtildiği gibi bir konuya sınırsız sayıda şey yüklenemeyeceği için kategoriler teorisinde yer alan taşınan kategoriler, tüm olası ilineksel yüklem çeşitlerini hem sayıca sınırlamış hem de içerik olarak belirlemiş olur.⁹¹⁴ İlinek, nesneye ait olmakla beraber bu aitlik, değişkenlik gösterir.⁹¹⁵ İlinek, bir konunun tür ya da cins olmasını sağlamaz. Örneğin, “ak insan” denildiğinde insan, bir renk - hayvan cinsi haricinde - yani farklı bir cins olamaz.⁹¹⁶ Ak, siyah, ya da başka renkler, bir renk oldukları için onlar, aynı zamanda renk cinsinin bir türüdür.⁹¹⁷ Cins bölümünde bahsettiğimiz bu tarz nitelikler, taşınan kategorilere ait cinslerin içinde yer alır.

Aynı türün bireyleri arasında bulunan ilineksel farklılıklar, töze ait farklılıklar değildir.⁹¹⁸ Aynı şekilde iki veya daha fazla şeyin tözleri dışında benzeştikleri şeye ilinek denir.⁹¹⁹ Bu yüzden varlıkların arasında görelilik yönünden ilişki kurulur ve ilinekler görelidir. Göreliliğe dayalı kategorilerin

⁹⁰⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 298, 1026b 1-3, s. 298, s. 301, 1027a 29. *İkinci Analitikler*, s. 14, 19. 77-78. *Kategoriler*, s. 27, 5a 38- 5b 9.

⁹⁰⁸ Aristoteles, *Fizik*, s. 17, 186a 34. Töz dışında kalan taşınan kategoriler, ilineklere oluşturur. *İkinci Analitikler*, s. 59. İlinek, önermede sadece yüklem olur. *Metafizik*, s. 208, 1007a 34.

⁹⁰⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 251-252, 1017a 8-23. s. 583, 1088a 15-20.

⁹¹⁰ Aristoteles, *Önerme*, s. 90. *Fizik*, s. 19, 1086b 19. *İkinci Analitikler*, s. 19. s. 59. s. 90.

⁹¹¹ Porphyrius, *İsagoge*, s. 45, 12 24.

⁹¹² Aristoteles, *Metafizik*, s. 255, 1017b 26-1018a 3.

⁹¹³ Aristoteles, *Topikler*, s. 10. Porphyrius, *İsagoge*, s. 46, 13 3-5.

⁹¹⁴ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 59.

⁹¹⁵ Aristoteles, *Topikler*, s. 10, 39.

⁹¹⁶ Aristoteles, *Topikler*, s. 70. İlinekler, yüklendikleri konunun yeni bir “bir” olmasını sağlamaz. Örneğin, “Ali aktır” denildiğinde, “Ali”den farklı bir şey demiş olmayız. *Metafizik*, s. 245, 1015b 25-26.

⁹¹⁷ Aristoteles, *Önerme*, s. 40.

⁹¹⁸ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, s. 21, 166b 29-37. Porphyrius, *İsagoge*, s. 41, 9 10-13.

⁹¹⁹ Farabi, *Mantiğa Giriş Risaleleri*, s. 26.

nedeni bu durumdur.⁹²⁰ İlinek, bu doğasından ötürü yanılmalara sebep olabilir.⁹²¹ “İnsan için beyaz olma da bir ilinektir. Çünkü insan ne her zaman, ne de çoğu zaman beyazdır. Ancak onun hayvan olması ilineksel bir şey değildir.”⁹²² İlineksel yanılmaların dışında bir şeyin doğası hakkında yanılmak mümkün değildir.⁹²³ Vuran, yürüyen, koşan gibi vasıf bildiren sözler de ilinektir.⁹²⁴ Çünkü bunlar önermede bir konunun yerine kullanılır.

Doğru anlamda varlığın, önermede konuyla yüklem arasında kurulan bağın doğruluğunun tespitiyle mümkün olduğunu belirtmiştik. Bu bağlamda, bir ilineğin bir nesneye ait olup olmadığı tespit edildiğinde onun varlığı doğru anlamda tespit edilmiş olur.⁹²⁵ Örneğin, “Sokrates aktır” ya da “Sokrates siyah değildir” önermeleri, doğru olduğu için Sokrates hakkında verilen ilineksel bilgi doğrudur. Fakat ilineksel anlamda olan bilgi, nesnenin özünün bilgisini vermez.⁹²⁶ Bunun nedeni, sahip olunan bu bilginin tek bir birey hakkında doğru olmasıdır⁹²⁷ ve filozofun belirttiği gibi bilim, genele ilişkin olandır.

“İlineğin bir biliminin mümkün bile olamayacağı, onun doğasının ne olduğu görülmek istendiği açıkça ortaya çıkar. Biz diyoruz ki her varlık ya her zaman ve zorunlu olarak vardır veya o ekseriya ortaya çıkandır. Örneğin Ağustos ayında havanın soğuk olması ne her zaman ve zorunlu olarak ortaya çıkandır, ne de ekseriya ortaya çıkandır. O sadece bazen ortaya çıkabilendir. O halde iline, ortaya çıkan, ama ne her zaman ve zorunlu olarak, ne de ekseriya ortaya çıkandır. Bizce ilineğin doğası bu olduğundan bu tür bir varlığın biliminin imkânsız olduğu apaçık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Çünkü her bilimin konusu ezeli-ebedi olarak var olandır veya ekseriya ortaya çıkandır. Oysa iline ne biri, ne de diğeri.”⁹²⁸

⁹²⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 273, 1021b 8-11. Aristoteles, *Topikler*, s. 11.

⁹²¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 417, 1051b 26.

⁹²² Aristoteles, *Metafizik*, s. 300, 1026b 34-35.

⁹²³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 417, 1051b 27.

⁹²⁴ Farabi, *Mantiğa Giriş Risaleleri*, s. 48.

⁹²⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 465, 1065a 22-23. *Önerme*, s. 15.

⁹²⁶ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 104.

⁹²⁷ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 107.

⁹²⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 464, 1064b 30-1065a 5.

İlineğin bu şekilde olmasının nedeni, onun varlığının zorunlu değil belirsiz olması; nedenlerinin düzensiz ve sonsuz olmasıdır.⁹²⁹ Bu düzensizliğin nedeni, ilineklerin nedenlerinin varlığa ait olan dört nedenden hiçbirinin içinde olmamasıdır.⁹³⁰ Örneğin, nesnelerin ilineklerinden olan sayıların nedeni; formel neden, fail neden, maddi neden ve ereksel neden değildir.⁹³¹ “... işte bir özneye ait olan, ancak öznenin o özne, zamanın o zaman, yerin o yer olmasından dolayı ona ait olamayan her nitelik bir ilinektir.”⁹³² Bu yüzden ilineksel varlık, özü gereği olan varlıktan ayrılır ve rastgele olduğu için zorunluluk barındırmaz.⁹³³ Bunun nedeni, ilineğin doğasının madde kaynaklı olmasıdır. Çünkü filozofa göre, madde belirsizdir ve doğal olarak bilinemezdir.⁹³⁴ “Doğaya aykırı olarak ortaya çıkan şeylerin nedenlerini ayrıntılı bir şekilde tartışmanın, farklı bir nedenle mi olduklarının incelenmesinin gereği yoktur.”⁹³⁵ Bundan dolayı “Hiçbir ilineksel anlamda varlık, özü gereği varlıktan önce gelmediği için hiçbir ilineksel neden de özü gereği nedenden önce gelemez.”⁹³⁶

İlineğin ortaya çıkması, kendi doğasından ötürü değil; bir başka şeyden ötürüdür.⁹³⁷

“Öznelere veya dayanakları birbirlerinden belli varlıklar olmaları veya olmamaları bakımından ayrılırlar. Böylece örneğin ilineklerin öznesi bir insandır, yani bir beden ve ruhtur; ilinekler ise müzisyen ve beyazdır. Müzik bir ilinek olarak bu belli özneye gelip onunla birleştiğinde, o öznenin müzik olduğu söylenemez, müzisyen olduğu söylenir. İnsanın beyazlık değil beyaz olduğu, hareket veya yürüyüş

⁹²⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 465, 1065a 25-26. İlineğe ait nedenler, zorunluluk barındırmaz. *Fizik*, 2. Kitap. 9. Bölüm. İlinek, o bireysel nesnenin sahip olması gerektiği oran’ın (logos) dışında gerçekleşen bir varlık halidir ve bundan dolayı rastlantı diye adlandırılır. *Oluş ve Bozuluş*, s. 87, 332b 14-18. İlinek, doğa gereği olmayan tesadüfi ve sanata bağlı olarak ortaya çıkan şeyler için kullanılır. *Metafizik*, s. 488, 1070a 4-9.

⁹³⁰ Aristoteles, *Fizik*, 2. Kitap. 7. 8. Ve 9. Bölüm. *Metafizik*, s. 238, 1013b 29-1014a 15. Filozof, ilineğin nedenlerinin bireysel varlıkları oluşturan dört nedenden biri olmadığını belirtir. Bu belirtmeyle filozof, varlığı ikiye ayırdığı gibi varlığın nedenlerini de ikiye ayırmış olur.

⁹³¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 604, 1092b 16-25.

⁹³² Aristoteles, *Metafizik*, s. 290, 1025a 23-24.

⁹³³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 300, 1026b 27-28. s. 465, 1065a 6-21, *Fizik*, s. 29, 118a 31-37.

⁹³⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 301, 1027a 13.

⁹³⁵ Aristoteles, *Retorik*, s. 68, 1369b 3-5.

⁹³⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 466, 1065b 3.

⁹³⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 290, 1025a 28-29.

değil, hareketli veya yürüyen olduğu söylenir ki bunlar da ‘ağaçtan’ deyimine benzerler. Bu durumda en son özne bir tözdür. Böyle olmadığı, yüklem kendisi bir form veya belli bir özne olduğu durumlarda en son özne madde ve maddi tözdür. Bunun sonucu haklı olarak gerek madde gerekse ilineklere için ‘bu’ değil, ‘bundan’ demenin doğru olacağıdır. Çünkü gerek madde, gerekse ilineklere belirsizdir.”⁹³⁸

Bu yüzden ilinekler, oluş ve yokoluş sürecinden geçmeksizin varlığa gelebilir ya da varlıktan yok olabilir. Bazı ilinekler, ilineklere olduğu şeyden ayrılmayabilir. Örneğin balın sarı ya da katranın siyah olması.⁹³⁹ İlineksel varlıklar, sözel varlıklardır. “Çünkü ilinekle meşgul olan yalnızca odur. Bundan dolayı Platon’un ‘Sofistik vaktini yoklukla geçirir’ pek yanlış değildir.”⁹⁴⁰

İnsanın yapıp etmelerinde olan ilineksellik, şu şekilde örneklendirilebilir: Bir mimarın vazifesi, ev yapmaktır. Bir mimarın sağlığı meydana getirmesi, rastlantısal yani ilineksel bir şeydir. Benzer şekilde amacı haz vermek olan aşçı, sağlıklı bir yemek yapabilir. Sağlığı yerine getirmek hekimin işi olduğu için aşçı ya da mimar, rastlantısal olarak sağlığı yerine getirdikleri için bu konuda bir hekim kadar başarılı olamazlar. Bu yüzden ilinekle, belli bir sanatın ya da yeteneğin ürünü değildir.⁹⁴¹

Günlük olayların birçoğu rastlantısal şekilde olur.⁹⁴² Çarşıya çıkan birinin, bir tanıdığıyla karşılaşması, rastlantıdır.⁹⁴³ Bir canlının ölecek olması, bir zorunluluktur ama onun ne şekilde öleceği belli değildir.⁹⁴⁴ Örneğin, bir insanın ölmesinin nedeni, evinde hastalıktan ya da dışarıda bir cinayete kurban gitmesinden olabilir. Bu kişi, susayıp dışarı çıkabilir. Dışarı çıktığı için hasmı tarafından öldürülebilir. Bu kişinin susamasının nedeni, baharatlı yemek yemesi olabilir.⁹⁴⁵ Bu durumda bu neden, ilinekseldir.

⁹³⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 407, 1049a 28- 1049b 2.

⁹³⁹ Aristoteles, *Mantiğa Giriş Risaleleri*, s. 82.

⁹⁴⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 299, 1026b 13-14, s. 464, 1064b 28-29.

⁹⁴¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 300-301, 1026b 36-1027a 7.

⁹⁴² Aristoteles, *Fizik*, 2. Kitap, 4. 5. ve 6. Bölüm.

⁹⁴³ Aristoteles, *Fizik*, s. 67, 196a 1-5.

⁹⁴⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 303, 1027b 9-13.

⁹⁴⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 303, 1027b 1-8.

“İşte rastlantıdan ileri gelen her şeyin ilkesi bu olacaktır ve onun ortaya çıkışının kendinden başka bir nedeni olmayacaktır. Ancak böylece rastlantıyı, ilineksel olanı ne bir tür ilkeye, ne bir tür neden indirgemekteyiz, yani onu maddeye mi, ereksel nedene mi, hareket ettirici nedene mi indirgemekteyiz.”⁹⁴⁶

Aristoteles, ilineksel anlamdaki varlığı, neredeyse tüm eserlerinde örneklendirmiştir. Bu varlık türünün önermede, konuya yüklemelenmesi başlı başına bir yüklem türü olan ilineği oluşturur. Bu varlık, konusu hakkında tasdik edilir ama bu tasdik, ne zorunluluk ne de çoğu zaman olandır.⁹⁴⁷

Bir yüklem ilineksel anlamda yüklem olduğunu anlamının yolu, o yüklem öznesinden ayrılıp ayrılmayacağını tespitinin yapılmasıdır. Örneğin, tarif konusunda da görüleceği gibi “iki ayaklı”, insandan ayrılamaz bir yüklem, ama “ak”, insandan ayrılabilir. “Sokrates aktır”, “insan aktır” gibi önermelerin konusu “ak”, olmadan da var olabilecekken “insan”ı “iki ayaklı” yükleminden ayırmanın imkânı yoktur. İnsan, kendi kendine vardır ve varlığını, hiçbir ilineksel niteliğe borçlu değildir.⁹⁴⁸ Bu yüzden, ilineksel yüklem, ispatlarda her zaman gerekli sonucu vermez. Örneğin; “ak”, ilineksel bir yüklem.

“Bütün hayvanlar aktır”

“İnsan hayvandır”

“İnsan aktır”

“Bütün hayvanlar aktır”, önermesi yanlış bir önerme olduğu için bu kıyastan bir ispat çıkmaz.⁹⁴⁹

Şans/Talih:⁹⁵⁰ İlineğin rastlantısal yani tesadüfi bir şey olduğu belirtilmişti. Şans diye adlandırılan olaylar, her zaman ya da çoğu zaman olmayan

⁹⁴⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 303, 1027b 13-16.

⁹⁴⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 289, 1025a 14-15. *Magna Moralia*, s.121-123, 1206b 37- 1207a 5.

⁹⁴⁸ Aristoteles, *Fizik*, s. 19-21, 186b 14-34. *Metafizik*, s. 576, 1086b 14 - 33.

⁹⁴⁹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 22-23.

⁹⁵⁰ Filozof; şans/ talihi ayrıntılı şekilde *Magna Moralia* adlı eserinde açıklamıştır. Talih, belirli bir doğaya göre ortaya çıkmaz. Çünkü doğanın bir amacı vardır, biz bu amacı, akılla kavrarız ve nedenlerini biliriz. Ama talihin nedenleri, düzensizdir ve her zaman ya da çoğu zaman olması gerektiği gibi gerçekleşmez. *Magna Moralia*, s. 121-125, 1206b 30-1207b 18.

olaylara ilişkindir.⁹⁵¹ Şans, tesadüfi olarak gelişen şeylerin insan aklı tarafından, insanın yararına veya zararına olması durumuna göre değerlendirilmesidir. Şansın temelinde ilineksel varlık bulunur ve bu olaylar, rastlantısaldır. Bir şeyin sonucu, bizim için iyiye iyi şans⁹⁵² (örneğin çarşıda karşılaştığımız kişinin karşılaşmak istediğimiz biri olması), kötüye kötü şans deriz. Benzer şekilde, bahtlılık ve bahtsızlık da büyük mutluluklar veya büyük felaketler için kullanılır.⁹⁵³ Şans ve tesadüf benzeri olayların nedenleri bilinemez, bunların belirli bir amaçları yoktur ve incelenmelerinin gereği de yoktur.⁹⁵⁴

c.2.4. Tarif

Aristoteles'in yüklem incelemesinde önem verdiği şey, yüklemle konu arasında kurulan bağın konu hakkında nasıl bir tarif verdiğidir. Tarifte, özdeşlik ve ayrılık meselesi incelenir⁹⁵⁵ ve konuyla yüklem arasında bir özdeşlik kurulur. Filozofun belirttiği gibi; “Çünkü bildiğimiz bütün varlıkları, bir birlik ve özdeşliğe sahip olmaları ve bir niteliğin kendilerine evrensel olarak ait olması bakımından biliriz.”⁹⁵⁶ Tarifin bu kadar önemli olmasının nedeni, onun yüklendiği konunun özünün tanımını vermesidir. Yüklemelemedeki öncelikli ve asıl amaç, bir şeyin tarifini veren yükleme ulaşmaktır.

Önermeye konu olabilecek varlıkların doğada bireysel halde bulunan nesneler ve bunların türünü ve cinsini ifade eden tümel kavramlar olduğu belirtilmişti. Bir varlığın ne olduğunu bilmek için onun özünü bilmek gerekir. Bir varlığın tarifini bilinirse o, doğru şekilde bilinmiş olur. Bireysel varlıklar, bilimsel anlamda inceleme konusu olmadığı için filozofun bilimsel bilgiye (episteme) ulaşmadaki ilk basamağı, türlerdir. Bu durumda tarifi, tür üzerinden yapılması gerekir. Yükleme araştırmasında en zor konu, tariftir; çünkü bir konu hakkında verilen bir şeyin tarif olmadığını göstermek çok

⁹⁵¹ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, s. 103, 1247a 31-35.

⁹⁵² Aristoteles, *Fizik*, 2. Kitap, 6. Bölüm. *Magna Moralia*, s. 19, 1183b 33-35.

⁹⁵³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 465-466, 1065 a 27 – 1065b 2.

⁹⁵⁴ Aristoteles, *Retorik*, s. 68, 1369a 37- 1369b 7.

⁹⁵⁵ Aristoteles, *Topikler*, s. 8-9.

⁹⁵⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 170, 999a 28-29.

kolaydır. Bunun aksine verilen bir şeyin tarif olduğunu göstermekse çok zordur.⁹⁵⁷ Bir varlığın tarifinin yapılmasının gerekçeleri şunlardır:

1. Tarif, bir türün her bir bireyi için doğru olmak zorundadır.
2. Tarife konu olan tür, doğru cinsin içinde gösterilmiş midir?
3. Tarife konu olan tür, tarif edildiği cinsin içindeki ayrımıyla gösterilmiş midir?
4. Yapılan tarif, sadece tarifi yapılan konuya mı aittir?
5. Yukarıda sayılanlar yapıldıysa verilen tarif, konunun mahiyetini göstermiş midir?⁹⁵⁸

Filozof, tarif yapılırken kullanılan kelimelerin anlamlarının belirsiz olmasının ve tarifin gereksiz yere uzatılmasının tariflerde yanlışlıklara neden olduğunu belirtir.⁹⁵⁹ Anlam belirsizliğinin nedenleri, eşadlı kelimelerin kullanılması ve bir kelimenin mecaz anlamda kullanılmasıdır.⁹⁶⁰

Bir şeyin neden o şey olduğunu sormak ve cevaplamak, bize yeni bilgiler vermez. Örneğin, “müzisyen niçin müzisyendir” diye araştırmakla yeni bir şey araştırmış olmayız: “İnsanın insan olduğu”nu söylemek, sadece onun birliğini tasdik etmekten başka bir şey değildir.⁹⁶¹

“Sorulması doğru olan soru, insanın niçin filanca yapıda bir hayvan olduğu sorusudur. Bu durumda şüphesiz bir insanın neden bir insan olduğu araştırılmamaktadır; bir şeyin niçin başka her hangi bir şeye ait olduğu araştırılmaktadır. Ancak sözü edilen şeyin, özneye ait olduğunun açık bir şey olması gerekir çünkü aksi takdirde araştırmanın konusu yoktur.”⁹⁶²

Her varlığın mahiyeti, onun özü ve doğası gereği (par soi) olduğu şeydir. Her varlığın tek bir mahiyeti vardır ve bu mahiyet de onun ne olduğunu bilmektir.⁹⁶³ Her mahiyet dolayısıyla her töz, tam bir gerçekliktir

⁹⁵⁷ Aristoteles, *Topikler*, s. 230-231.

⁹⁵⁸ Aristoteles, *Topikler*, s. 168.

⁹⁵⁹ Aristoteles, *Topikler*, s. 169.

⁹⁶⁰ Aristoteles, *Topikler*, s. 170-171.

⁹⁶¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 373, 1041a 10-18.

⁹⁶² Aristoteles, *Metafizik*, s. 373, 1041a 19-23.

⁹⁶³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 325, 1031b 19-21. *Topikler*, s. 208. Farabi, *Mantiğa Giriş Risaleleri*, s. 30.

(entellkheia) ve tam anlamıyla (bölünemez şekilde) birdir.⁹⁶⁴ Örneğin, bir insanın tarifi, onun özünü oluşturur.⁹⁶⁵ Doğada bireysel halde bulunan insanların mahiyeti, o insanların türüdür (eidos). Bir insan bireyinin tek başına bir birlik oluşturması gibi tür olarak “insan” da bir birlik oluşturur. “O halde tanımın, mahiyetin tanımı olduğu ve mahiyetin sadece tözlerde bulunduğu veya hiç olmazsa asıl anlamında, birinci derecede ve mutlak olarak tözlerde bulunduğu apaçık bir doğrudur.”⁹⁶⁶ Çünkü tarif, bir nesnenin mahiyetini açıklar ve bu açıklamada kullanılan yüklem, töz kategorisine aittir. Taşınan kategorilerle yapılan tanımlamalar, özün tanımının yerini tutmaz.⁹⁶⁷

Bir varlığın mahiyeti tek olmakla beraber bir varlığın birden çok tarifi olabilir. Varlık kategorisi dışında kalan nitelik ve nicelik gibi kategorilerle de bir şeyin tarifi verilebilir.⁹⁶⁸ Hem varlık kategorisinde hem de diğer kategorilerdeki tarif, sonsuz değildir. Daha önce de belirtildiği gibi bir şeye, sonsuz sayıda yüklem yüklenemez. Kategoriler, bir şeye yüklenebilecek olan yüklemelerin sınırını belirler.⁹⁶⁹ Nitelik, nicelik, vb. özü ifade etmeyen yüklem, önermelerde konu olmadıkları için birbirlerine yüklenmez.⁹⁷⁰ Örneğin, “kırmızı, iki metredir” veya “ince, koyu renklidir” tarzında bir tarif yapılamaz.⁹⁷¹ Benzer şekilde Sokrates’in ilineklere olan müzisyen ve beyaz olmak da birbirlerine yüklenmez çünkü bunlardan bir “birlik” çıkmaz.⁹⁷² Daha önce de belirtildiği gibi madde, belirsiz bir doğaya sahiptir ve madde kaynaklı vasıflar, bu anlamda tanımda yer almaz.⁹⁷³

⁹⁶⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 384, 1044a 8-11. Tözlerin; düşünce, tanım, yer ve zaman anlamında bölünmezliğini ifade eder. *Metafizik*, s. 248, 1016b 1-5. Varlık bölümünde, Bireysel taşıyıcının özelliklerinde bahsedildiği gibi.

⁹⁶⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 254, 1017b 22.

⁹⁶⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 321, 1031a 12-13.

⁹⁶⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 166, 998b 13.

⁹⁶⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 307, 1028b 1-2, s. 317, 1030a 18-26.

⁹⁶⁹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 59.

⁹⁷⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 208, 1007a 27-35.

⁹⁷¹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 59.

⁹⁷² Aristoteles, *Metafizik*, s. 209, 1007b 8-17. Filozof, türlerin ve cinslerin adlandırmasını şekilleri üzerinden yaptığı için aynı türün ya da aynı cinsin içindeki bireyler arasında madde kaynaklı farklılıkları, tarifte kullanmaz. Bu farklılıkların, türlerin ve cinslerin birliğinin nedeni olmadığını belirtir. Filozofun ayrıntılı açıklaması için *Metafizik*, s. 443.1058a 34-1058b 15’e bakılabilir. *Topikler*, s. 208. *Önerme*, s. 30.

⁹⁷³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 406-407, 1049a 19-1049b 2.

Tür, bir konudur ve töz kategorisinde bulunur. Töz kategorisi dışında kalan diğer dokuz kategoride yer alan şeylerin kendi başına bir varlık değerleri yoktur ve ancak önermelerde tözle ilgili bir vasfı belirttikleri için yüklem olurlar. Varlığın bir anlamının da kategoriler anlamında varlık olduğunu belirmiştik. “Olan her şey, bir vasıtasıyla ve bir şeyden hareketle bir şey olur. Bu ‘bir şey’den de her kategori (yani töz, nicelik, nitelik veya yer kategorisi) bakımından bir olmayı kastediyorum.”⁹⁷⁴ Benzer şekilde “vardır” kelimesi, aynı anlamda olmamakla beraber töz dışında diğer kategorilere de aittir. Bundan dolayı bir varlığın niteliğiyle, niceliğiyle ilgili tanımlar, mutlak anlamda olmasa da o varlığın tanımını verir.⁹⁷⁵

*“Varlık’ın farklı anlamlarına tekabül eden Bir olan’ın gerçek anlamında bir olan bir şeyin beyanıdır. İmdi Varlık, ya töz veya nicelik veya nitelik anlamına gelir. O halde ‘beyaz’ın veya bir tözün tanımının oldukları anlamda olmamakla birlikte ‘beyaz insan’ın beyanı veya tanımı olacaktır.”*⁹⁷⁶

Belirli bir varlığın ne olduğunu bilgisini vermeyen “beyaz”, “koşuyor” gibi kavramların tarifi olmaz.⁹⁷⁷ Bundan dolayı bir varlığın sahip olduğu ilineksel şeyler, mahiyet değildir. Töz dışında kalan kategorilerin tanımları olmaz.

*“Nesnenin var olduğunu ilinti olarak bildikçe de öz hakkında gerekli olarak tam bir bilgisizlik içinde bulunuruz, çünkü nesnenin var olduğunu gerçekten bilmiyoruz ve var olduğunu bilmeden bir nesnenin ne olduğunu araştırmak, şüphesiz hiçbir şey araştırmamaktır.”*⁹⁷⁸

Örneğin, Sokrates’in müzisyen olması ya da beyaz tenli olması, onun özünü dile getirmez. Aynı şekilde yüzeyin beyazlığı, yüzeyin özünü vermez.⁹⁷⁹ Bir varlığın sonsuz sayıda ilineği (niteliği veya niceliği) olabilir ama bu ilineklemlerle tanıma ulaşmak imkânsızdır ve varlığın tanımını, o varlığın özü verir.⁹⁸⁰ Örneğin; insan sonsuz sayıda ve birbirinden çok farklı

⁹⁷⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 327, 1032a 13-16.

⁹⁷⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 317, 1030a 13-27.

⁹⁷⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 318-319, 1030b 9-12.

⁹⁷⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 15, 2b 34-35.

⁹⁷⁸ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 104.

⁹⁷⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 314, 1029b 12-28. Benzer şekilde *Kategoriler*, s. 11, 2a 10-12.

⁹⁸⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 207-208, 1007a 1-19.

niteliklerde olabilir. “O halde, her varlığın mahiyetini belirten geçek beyan (enonciation), tanımlanan varlığın doğasını ifade eden, ancak bu varlığın kendisini içinde bulundurmayan beyandır.”⁹⁸¹ İnsan örneğinde olduğu gibi “insan”, doğada bulunan bireysel insanların içinde değildir. Bu, bir soyutlamayla o bireylere yüklenmiş olan soyut bir tümeldir. Sokrates hakkında onun bir insan olduğu söylendiği gibi onun bir hayvan olduğu da söylenir, bu yönüyle bu tarz yüklem, birbirlerinin yerine kullanılabilir.⁹⁸² Hatta Sokrates, insan türüne ait olduğu ve insan türü de hayvan cinsi içinde olduğu için hayvan ve hayvana ait özelliklerin Sokrates için tasdik edilmesi zorunludur.⁹⁸³ Bu yükleme şekli, bir bireyin ait olduğu tür ya da bir türün ait olduğu cinsten başlanarak bu türü ya da cinsi kapsayan tüm üst cinslerin o şeye yüklenmesi demektir.⁹⁸⁴

Tanım, “insan, iki ayaklı hayvandır” örneğindeki gibi en az iki parçadan oluşur. Bu tanımda, öncelikle cinsi verilen konu, o cinsin dışında kalan bütün varlıklardan ayrılır; sonrasında insan türü, hayvan cinsi içindeki diğer bütün hayvanlardan da ayrılmış olur.⁹⁸⁵ Bu sayede tanımda, bir cins ve bu cinsin belirli bir özelliğini belirten bir ayırım vardır.⁹⁸⁶ Eğer “insan”ın tanımından “iki ayaklı” çıkartılırsa geriye sadece “hayvan” kalır. Örneğin, karanlıkta hareket eden şeyin hayvan olduğu anlaşılır fakat onun bir insan olduğunun farkına varılamaz.⁹⁸⁷

Bu iki parçalı sözün anlamı, “iki ayaklı hayvan” = “insan” olduğu için tanım, tam bir söze denk gelir yani “insan”a.⁹⁸⁸ Eğer “insan” tek bir sözle ifade edilmeseydi o zaman “insan”ı ifade etmek için “iki ayaklı hayvan” sözü kullanılırdı.⁹⁸⁹ Çünkü insanın tarifi, insandan başka hiçbir şeye yüklenmez. Benzer şekilde insanın özelliği de insandan başkasına

⁹⁸¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 314, 1029b 29-31.

⁹⁸² Aristoteles, *Kategoriler*, s. 11, 2a 19-25.

⁹⁸³ Aristoteles, *Topikler*, s. 91, 92. *Kategoriler*, s. 9, 1b 10-15. Porphyrius, *İsagoge*, s. 39, 7 9-15.

⁹⁸⁴ Porphyrius, *İsagoge*, s. 39-40, 7 15- 8 2.

⁹⁸⁵ Aristoteles, *Topikler*, s. 172, 228.

⁹⁸⁶ Porphyrius, *İsagoge*, s. 41, 9 3-4. Farabi, *Kitabu'l-Buhran*, s. 44, 70, 78.

⁹⁸⁷ İbn Sina, *İkinci Analitikler*, s. 242-243.

⁹⁸⁸ Farabi, *Kitabu'l Buhran*, s. 68.

⁹⁸⁹ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 17, 3a 25-27. Farabi, *Kitabu'l-Buhran*, s. 98.

yüklenmez.⁹⁹⁰ Bir şeyin mahiyetini veren terimin yerine başka bir terim konarak da o şeyin mahiyeti gösterilebilir.⁹⁹¹ Örneğin, “insan” yerine “iki ayaklı hayvan” denildiğinde burada “iki ayaklı” sözünü “hayvan”la birleştirmeden bu özdeşlik kurulamaz.⁹⁹² Çünkü “hayvan”, insanın töz kategorisinde yer aldığı cinsi gösterir.⁹⁹³ Bir şeyin tarifini vermek için daha çok bilinen ve duyumsanması daha kolay olan şeyler kullanılmalı aksi taktirde yapılan tarif anlaşılmaz olur.⁹⁹⁴

Bireylerin tanımı olmadığından mahiyeti de olmaz. Bireysel varlıkların bir tanımı olmadığı için onlar, sezgisel düşünce ve algıyla bilinir.⁹⁹⁵ Bir şeyin tanımının olması için onun belli bir türe denk gelmesi gerekir.⁹⁹⁶ Bireysel varlıklar, maddeleriyle birlikte var oldukları ve madde doğası gereği bilinmez olduğu için bu varlıkların tanımı, form üzerinden yapılır.⁹⁹⁷ Bu sayede sayı bakımından çok olan varlıklar, maddi özelliklerine bakılmaksızın tek bir tanım altında toplanır. Örneğin, Sokrates’in bir insan olmasına karşılık, insan tanımı, bütün insanlar için kullanılır.⁹⁹⁸ Tanım, form üzerinden yapıldığı için tanıma konu olan türün bireylerinin maddi özellikleri ve maddi kısımları, tanımda yer almaz. Örneğin; et, basık burnun bir kısmıdır; içbükeyliğin bir kısmı değildir. Et, içbükeyliğin kendisinde gerçekleştiği bir maddedir.⁹⁹⁹ Tanım, form üzerinden yapılmakla beraber hayvan türlerinin tanımlarının maddeden tamamen kopartılması mümkün değildir.

“Hayvan, duyusal bir varlıktır ve onun ne hareket, ne de dolayısıyla belli bir organizasyona sahip olan kısımları olmaksızın tanımlanması mümkün değildir. Çünkü insanın gerçek anlamda

⁹⁹⁰ Aristoteles, *Topikler*, s. 40.

⁹⁹¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 205, 1006a 31-32, s. 205-207, 1006b 2 - 32.

⁹⁹² Aristoteles, *Topikler*, s. 8.

⁹⁹³ Aristoteles, *Topikler*, s. 223, 228. Filozof, insan kavramının içinde hayvan kavramının özü gereği olduğunu belirtir. *Metafizik*, s. 275, 1022a 24-35.

⁹⁹⁴ Aristoteles, *Topikler*, 176-177.

⁹⁹⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 346-347, 1035b 32-1036 a 9.

⁹⁹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 321, 1031a 13-14, Bireylerin tanımı olamayacağı için tümel denen ifade, en azından bir türe denk gelecek şekilde söylenir *Metafizik*, s. 357-358, 1038b 9-17.

⁹⁹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 352, 1037a 27-28. s. 363-364, 1039b 20- 1040a 6.

⁹⁹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 517. 1074a 34-35.

⁹⁹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 342-343, 1034b 20 – 1035a 22.

kısmı olan el değildir; işini yapma gücüne sahip olan eldir, yani canlı eldir. Cansız el insanın bir parçası değildir.”¹⁰⁰⁰

Tarif, tarif olunan şeyin var olduğunu ispat etmez.¹⁰⁰¹ Nesnenin mahiyeti, varlığından ayrı değildir. “Bir nesnenin ne olduğunu bilmek, onun var olup olmadığını bilmedikçe imkânsızdır.”¹⁰⁰² Örneğin, ayın bir tutulmaya maruz kaldığı bilinmeden ay tutulması araştırılamaz.¹⁰⁰³ Bireysel varlıkları olmayan bir şeyin, türü olamaz. Örneğin, tek tek insanlar olmasaydı insan türünden bahsedilemezdi.¹⁰⁰⁴ Kategoriler kısmında işlenen taşıyıcı kategori olan varlık kategorisi, tözü belirtir. Bu töz, hem tek tek bireyler hem de o bireylerin türü ya da cinsidir.¹⁰⁰⁵ Filozofun bilgiyi duyumdan başlatmasının, duyumdan ayrı bilginin oluşmasını imkânsız görmesinin ve önermelerin doğruluğu noktasında yine olguya başvurmalarının nedeni, budur. Bu sayede “at, kanatlı hayvandır” gibi gerçekliği olmayan tariflerin saçmalığı belirlenir.¹⁰⁰⁶

“Örneğin, ‘beyaz insan’ bireysel, belli bir öz değildir. Çünkü bireysel öz, ancak tözlere aittir. O halde yalnızca beyanları bir tanım olan şeylerin mahiyetleri vardır. Bir isimle aynı şeyi ifade eden beyan, tanım değildir. Çünkü bu takdirde her beyanın tanım olması gerekir. Zira herhangi bir beyanla aynı şeyi ifade eden bir isim var olabilir. Bu durumda ‘İlyada’nın bir tanım olduğunu söylemeye gidilecektir. Gerçekte aynı beyanı, bir ilk beyanı olan şeyin başka bir şeye yüklenmesinden meydana gelmeyen bir şeyin tanımı vardır. O halde bir cinsin türünü ifade etmeyen hiçbir şeyin mahiyeti

¹⁰⁰⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 351, 1036b 28-31.

¹⁰⁰¹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 101. Önerme, s. 31.

¹⁰⁰² Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 103.

¹⁰⁰³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 372-373, 1041a 14-17.

¹⁰⁰⁴ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 13, 2a 32- 2b 1.

¹⁰⁰⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 254-255, 1017b 23-26.

¹⁰⁰⁶ Abdulkuddüs Bingöl, *Klasik Mantığın Tanım Teorisi*, MEB Yayınları, 1993, s. 59. “Bu, Aristoteles’in doğru yükleme belirlediği, cinsler arasında geçişsizlik ilkesine dayanmaktadır. Yargılarda ortaya çıkan hataların başlıca sebebi olarak, bu ilke gereğince, birliğin yüklenemediği şeye, birliğin zati yüklemelerinden biri yüklendiğinde, bir paradoks, saçmalık yahut yanlışlık ortaya çıkacaktır.” Türker, *Yargı Mantığı*, s. 100.

olmayacak, sadece cisimlerde bulunan formların mahiyeti olacaktır.”¹⁰⁰⁷

Buradan anlaşılan, sadece türlerin mahiyeti vardır ve bu türlerin altında başka türler bulunmaz. Bu türler, cinslerin kendi barındırdığı türlere ayrıldığı gibi ayrılmazlar. Türle cins arasındaki ilişkiye bakıldığında hayvanın insan hakkında tasdik edildiği anlaşılır çünkü her insan, hayvandır ama her hayvan, insan olmadığı için “hayvan” ve “insan” özdeş değildir. “Her hayvan insandır” önermesi, tasdik edilemez.¹⁰⁰⁸

Şeyle mahiyetini birbirinden ayırmak imkânsızdır. Örneğin, “at”ın mahiyeti, kendisine aittir ve bu at olmaktan başka bir şey değildir. Yalnızca töz ve mahiyet, bir tek şey değildir; onların tanımları da birdir. Bu durumda töz, mahiyet ve tanım, bir ve aynı şeydir.¹⁰⁰⁹ Varlığın kendisiyle onun ifadesi olan kavram ve bu kavramın tanımı, aynı şey olur.

c.2.4.1. Beyan

Beyan, bir şeyin ne olduğunun açık seçik halde belli olmasıdır. Bir şeyin beyanının ne olduğunu bilmek için onun türünü bilmek gerekir. Türü bilinen bir nesnenin içinde yer aldığı cins, kendiliğinden ortaya çıkar.¹⁰¹⁰ Örneğin, hayvan cinsi, doğru şekilde incelendiğinde bu cinsin en son ayrımlarına ulaşılır. Bu ayrımlar sayesinde at, insan, öküz vb. türler bilinir. Bu türler, bölünmezdir. Bu son ayrımların verdiği şey, beyandır.¹⁰¹¹

Bu noktada beyanının neden önemi:

“... her bir beyanın gerekli olarak birçok sonuçlar tevhit ettiğine göre, herhangi bir manada bir çokluk ifade olunur. Söz gelimi, filanın bir insan olduğu söylendiği vakit onun bir hayvan olduğu, canlı olduğu, iki ayaklı olduğu, akla ve ilme istidatlı olduğu da söylenir,

¹⁰⁰⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 315-316, 1030a 5-13.

¹⁰⁰⁸ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 95.

¹⁰⁰⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 325-326, 1031b 28-1032a 12.

¹⁰¹⁰ Aristoteles, *Topikler*, s. 183.

¹⁰¹¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 326, 1038a 28-29.

öyle ki hangisi olursa olsun, bu sonuçlardan biri yıkıldığı zaman ilk önerme de yıkılır.”¹⁰¹²

Önergelerin doğruluğunu belirlemede öncelikle konunun ne olduğunun bilinmesi gerekir. Zira bir konuya, birden çok yüklem yüklenebilir ve bu yüklemelerin bazıları, konunun beyanının dışında kaldığı için yanlış olabilir.¹⁰¹³ “Çünkü ismiyle ve ifadesiyle anlatılan şey aynı şey değilse verilen ifadenin bir tarif olamayacağı apaçıktır”¹⁰¹⁴ Diğer türlü, bütün yüklemlemeler doğru olurdu ki o zaman bu araştırmalara gerek kalmazdı.

*“Bir kavramın işaret ettiği beyan yanlış olabilir. Örneğin, dairenin beyanı üçgen hakkında her zaman yanlıştır. Bundan dolayı yanlış bir beyan, var-olmayan bir şeyin beyanı olduğu için hiçbir şeyin beyanı olamaz”.*¹⁰¹⁵

Bir şey, birçok özelliğiyle tarif edebilir. Örneğin, insanın hayvan olması. Ama insanın mahiyeti sadece insan olmaktır. Çünkü tözün tek bir anlamı vardır ve insanın hayvan olması, insan tözünün tanımında ikilik yaratmaz.¹⁰¹⁶ Tür, cinsin parçasıyken bu noktada cins, türün bir parçası olur.¹⁰¹⁷

“ Özde bulunan her şey (cins ve ayrımlar). Örneğin Kallias, kendi kendinden ötürü özü gereği hayvandır. Çünkü ‘hayvan’ Kallias’ın tanımında bulunur: Kallias, özel bir tür hayvandır. ... Bir insan da özü gereği canlıdır; çünkü hayatın doğrudan doğruya içinde bulunduğu ruh, insanın bir parçasıdır. 4) Kendiliğinden başka bir nedeni olmayan şey: İnsanın ‘hayvan’ ve ‘iki ayaklı’ gibi birden fazla formel nedeni vardır. Ancak yine de insan, kendi kendinden ötürü insandır.’ 5) Tek başına ele alınmış olması bakımından tek bir özneye

¹⁰¹² Aristoteles, Topikler, s. 52. Çünkü bu yüklemeler zorunlu olarak insana aittirler. Böyle olmasa bu yüklemeler ilineksel yüklem olurdu. Fizik, s. 19. 186b 14-23.

¹⁰¹³ Aristoteles, Metafizik, s. 287-288, 1024b 31-36.

¹⁰¹⁴ Aristoteles, Topikler, s. 222, 228.

¹⁰¹⁵ Aristoteles, Metafizik, s. 286, 1024b 26-30.

¹⁰¹⁶ Aristoteles, Metafizik, s. 166, 998b 3-13, 21-25. Topikler, s. 58.

¹⁰¹⁷ Aristoteles, Metafizik, s. 282, 1023b 21-24.

ait olan her nitelik (insan için gülme). Bundan dolayı bağımsız olarak var olan, kendi kendisinden ötürü, özü gereği var olandır.”¹⁰¹⁸

Mahiyet, soyut olup maddeden bağımsızdır ve tarif, mahiyeti ortaya koyar. Hızları farklı olmakla beraber bütün fiziksel nesneler, zaman içinde değişir ve devinir.¹⁰¹⁹ Ancak bilginin, zamana ve mekâna göre değişmeyen şeylerle ilişkili olması gerekir. Bunun için fiziksel varlıklara ilişkin soyut kavramlar esas alınarak duyusal özellikler tavsiye edilir. Böylece, bilinmek istenen varlıkların mahiyetine ulaşılır. Filozofun bununla ilgili örneği: Basık burun, et ve kemiğe başvurmadan açıklanamaz ama içbükeylik (yani maddeyle birleşmemiş hali) bir biçim/formdur. Mahiyeti veren, bu formdur. Bu yüzden form, soyutlamanın ürünüdür ve değişmezdir.¹⁰²⁰ Çalışmanın bir önceki bölümünde kavramsallaştırmanın bu form üzerinden nasıl yapıldığı ayrıntılı açıklanmıştı.

c.2.4.2. Tarifle İspat Arasındaki Fark

Bir şeyin ne olduğuyla neden olduğu birbirinden farklı şeylerdir. Ne olduğu sorusunun cevabı, tarifi verirken; neden olduğu sorusunun cevabı, ispata ilişkindir. İspat, verilen öncülleri kullanarak yeni sonuçlara ulaşmaktır.

*“Filozofumuz tarif ile yargı arasındaki farklılığı sebep ile mahiyet ilişkin sorular arasındaki farklılığı belirterek pekiştirir. Çünkü “neden $x=y$?” sorusu, “ $x=y$ ” yargısına ilişkindir. Halbuki “ xy nedir” sorusu, vakıya yahut nesneye delalet eden bir kavramla ilişkindir.”*¹⁰²¹

Niçin diye sormak, her zaman bir niteliğin niçin bir özneye ait olduğunu sormaktır.¹⁰²² Aristoteles’in konu hakkında verdiği örnek:

“Çünkü niçin gürlendiğini söylemekle gök gürlemesinin ne olduğunu söylemek arasında bir fark vardır: birinci halde, ateşin bulutlarda sönmekten ötürü olduğu söylenecektir, hâlbuki gök

¹⁰¹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, s. 275-276, 1022a 28-35.

¹⁰¹⁹ Aristoteles, *Fizik*, s. 187, 218b 10-17.

¹⁰²⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 294-295, 1025b 26-1026a 5.

¹⁰²¹ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 127.

¹⁰²² Aristoteles, *Metafizik*, s. 372, 1041a 9.

gürlemesinin ne olduğu hakkında bunun bulutlarda sönen ateşin gürültüsü olduğu söylenecek. Böylece aynı söz ayrı bir şekil almaktadır: birinde sürekli bir ispattır, öbüründe bir tarif.”¹⁰²³

İspat ise bir şeyin neden öyle olduğunu gösterip tasdik etmektir.¹⁰²⁴ Kıyasla yapılır. Kıyasta orta terim, ispatın gerekçesi olur. Çünkü niçin sorusunun cevabını, orta terim verir.¹⁰²⁵ Orta terimi keşfetmek, zihin keskinliğidir¹⁰²⁶ ve bize nedeni verir.

Güneşe dönük olan cisimler, ışığını güneşten alır.

Ay, güneşe dönüktür.

Ay, ışığını güneşten alır.¹⁰²⁷

Görüldüğü üzere Ay’ın parlamasının sebebi, güneş gibi kendi ışığını saçması değil, güneşe dönük olduğu için güneşten gelen ışıktır. Ay’ın tarifiyle “ay”ın parlamasının nedeni, farklıdır; tarif, “ay”ın özünü verirken ispat, neden parladığını açıklar.

Tarifle ispat, ayrı şeylerdir. Tarif, ne olduğunu ifade eder, bütüncüldür ve olumludur; hâlbuki kıyasların bir kısmı bölümcül ve/veya olumsuz olabilir.¹⁰²⁸ Bir şeyin tarifine, çıkarım yapılarak ulaşamaz.¹⁰²⁹ Ayırımın, ait olduğu konuya hem ait olması hem de ait olmaması mümkün değildir. Örneğin, “insan”ın tarifi, “iki ayaklı hayvan” olmaktır. İki ayaklı olmak, bütün insanlara ait bir şeydir ve olumludur.¹⁰³⁰ Ama insanla ilgili aşağıdaki örnekte görüleceği üzere yapılan kıyas, olumsuz sonuç vermektedir.

Kanatlı hayvanlar uçar. (Büyük terim, uçmak)

İnsan, kanatlı hayvan değildir. (Orta Terim, kanatlı hayvan)

İnsan uçmaz. (Küçük terim, insan)

¹⁰²³ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 107.

¹⁰²⁴ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 16. *Metafizik*, s. 147-148, 994a 11-18.

¹⁰²⁵ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 84, 86, 94.

¹⁰²⁶ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 86.

¹⁰²⁷ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 86.

¹⁰²⁸ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 89, 91-93.

¹⁰²⁹ Aristoteles, *Topikler*, s. 222.

¹⁰³⁰ Aristoteles, *Topikler*, s. 187.

Tarifle ispatın farklı şeyler olmasının nedeni, tarifte, tarife konu olan şeye yeni bir şey yüklenmez. Örneğin, “iki ayaklı” olmak, insana yüklenen bir şey değildir.¹⁰³¹ İki ayaklılık “insan”a yüklenirse şu şekilde bir önerme olur: “iki ayaklı, iki ayaklı hayvandır.”¹⁰³² Benzer bir örnek de yukarıda burnla ilgili bahsedilen basık ve içbükey olma durumudur. Burna, bunlardan biri yüklenmeye kalkılırsa “içbükey olan burun” ya da “basık olan burun” durumu ortaya çıkar.¹⁰³³ Bu örneklerde, bir tekrar olduğu görülmektedir. Çünkü “insan”ın tanımı içinde “iki ayaklı olmak” ve burnun tanımı içinde “içbükey olmak” zaten vardır. Daha önce de belirtildiği gibi bu durum, anlam açısından bir ikilik yaratmaz¹⁰³⁴ yani “iki ayaklı hayvan”la kast edilen şey, iki farklı varlık değil, sadece “insan”dır.¹⁰³⁵ Bu sayede tarif, gereksiz yere uzatılmaz ve tekrardan kaçınılmış olur.¹⁰³⁶ Burada, önemli bir ayırım ortaya çıkar, doğası gereği bir varlığın sahip olduğu ve o varlığı, o varlık yapan özellikler – iki ayaklılık, içbükeylik- yüklem olarak o varlıktan ayrılamayacağı için bu yüklemlerden ilinek olmaz. İlinek, doğası gereği o yüklendiği varlıktan ayrılabilen bir yüklem türüdür.¹⁰³⁷

*“Böylece ne tarifi olan hiçbir şeyin ispatı olmadığı, ne de ispatı olan hiçbir şeyin tarifi olmadığı görülür. Çıkarılacak umumi sonuç, hiçbir zaman bir nesnenin hem tarifi, hem de ispatı olmadığıdır. Şüphe yok, bundan da tarif ve ispatın ne özdeş ne de birbirini içinde olamayacakları sonucu çıkar. Çünkü aksi takdirde konuları aynı münasebet içinde olurlardır.”*¹⁰³⁸

¹⁰³¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 382, 1043b, 10-12.

¹⁰³² Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 92.

¹⁰³³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 320, 1030b 28-36, s. 356-357, 1038a 30-35.

¹⁰³⁴ Filozofun bu belirlenimi, bir yünüyle, “birlik”in tanımını da vermektedir ve doğal olarak burada konu edilen şey, çokluk’tan ayırt edilir. *Metafizik*, s. 426. 1054a 20-23.

¹⁰³⁵ Aristoteles, insan örneğinde olduğu gibi tanımlanan şeyin hayvan + iki ayaklı şeklinde bir ikilik değil de “iki ayaklı hayvan” şeklinde bir birlik olmasının nedenini, genel varlık görüşü içinde maddeyle formun fiziksel varlık alanında birbirinden ayrılamamasına bağlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi insanın formunun, maddesinden ayrı bir şekilde fiziksel varlık sahasında yeri yoktur. O, sadece maddesiyle birleştiği için var olabilmektedir, gerçekleşmiştir (entelekheia), birdir. Benzer şekilde küre de tunçla ya da başka bir maddeyle birleştiği için var olabilmektedir. Filozof, bu konuyu *Metafizik*’in 8. Kitabının 6. Bölümünde izah etmiştir. Önerme, s. 28. *Fizik*, s. 21, 186b 30.

¹⁰³⁶ Aristoteles, bu yolla bir konuya özü yönünden yüklenebilecek yüklemeleri, gereksiz yere uzatmaz ve onlara sınır çeker. Aksi halde bir konuya sınırsız sayıda yüklem yüklenecektir. Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 58. *Topikler*, s. 174-175.

¹⁰³⁷ Aristoteles, *Fizik*, s. 19-21, 186b 22-34.

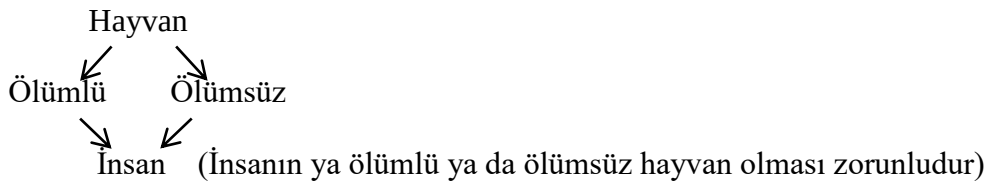
¹⁰³⁸ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 93.

Farabi; tarifi bilgisine, kıyasla ulaşılamayacağını ayrıntılı şekilde açıklamıştır. Ona göre, kıyasta ispatlanmak istenen şeyin bilgisini ispattan önce bilmek gerekir. Bu durumda, tanımını yapmak istediğimiz şeyin tanımını, tanımını yapmadan önce bilmemiz gerekir. Örneğin, bu yolla yapılacak olan insan tanımı:

“İki ayaklı yürüyen canlı’, insan için kanıtlandığında, bunda kullanılan orta terimin, ‘ölümlü düşünen canlı’ olması ve şu şekilde terkip olunması gerekir: ‘Her insan ölümlü düşünen canlıdır; her ölümlü düşünen canlı, iki ayaklı yürüyen canlıdır.’ Böylece bilinmiş olmalıdır ki, orta terim, aynı zamanda tanımı istenen nesnenin tanımıdır. Şayet ona ilişkin bilgimiz, ancak burhanla (kanıt) gerçekleşiyorsa, bu durumda, onun üçüncü bir tanımı olması gerekir. Bu üçüncü tanımın da aynı şekilde ancak burhanla gerçekleşiyorsa, bu durumda onun da dördüncü bir tanımı olması gerekir ve sonsuza kadar böyle devam eder.”¹⁰³⁹

Tarif, varlığını başka bir şeye borçlu değildir, çünkü o, töze ilişkindir. “O halde tanımın, mahiyetin tanımı olduğu ve mahiyetin sadece tözlerde olduğu veya hiç olmazsa asıl anlamda birinci derecede ve mutlak olarak tözlerde bulunduğu apaçık bir doğrudur.”¹⁰⁴⁰ Bu sayede, “Tanım, şeyin zatını, ondan önce gelen şeylerle ayrıntılı tarif eder.”¹⁰⁴¹

Tarife ulaşılmasını sağlayan terimlerin gösterilmesi:

¹⁰³⁹ Farabi, *Kitabu'l-Burhan (Burhan Kitabı)*. Çeviri: Ömer Türker ve Ömer Mahir Alper. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. 2014. s. 88.

¹⁰⁴⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 333, 1031a 13-14.

¹⁰⁴¹ Farabi, *Kitabu'l-Burhan*, s. 120.

Burada ölümlü ve ölümsüz terimleri hayvan cinsinin dışında olan terimler değildir. Ve insan, doğası gereği ya “ölümlü hayvan” ya da “ölümsüz hayvan” olmak zorundadır.¹⁰⁴²

İbn Sina, ispatın tarif olamayacağını şu şekilde gerekçelendirmiştir: İspat, orta terim vasıtasıyla büyük terimdeki bir özelliğin küçük terime aktarılmasıyla olur. Bu da demek oluyor ki küçük terime aktarılan özellik, aynı orta terim altında olan başka türlere de aktarılabilir. Oysa tanımlı veren özellik, tek bir türe aittir. Bundan dolayı bir türün ne olduğunun bilgisini veren tarife, ispatla ulaşılmaz.¹⁰⁴³

Filozofa göre “Her varlığı ancak bu varlığın mahiyetini bildiğimizde biliriz”,¹⁰⁴⁴ onu, olmadığı şey bakımından bilmektense olduğu şey olarak bildiğimizde bilmiş oluruz.¹⁰⁴⁵ Bu durumda, kıyasta konu edilen bir varlık, kıyastan önce özü yönünden bilmelidir ve kıyas, bu aşamadan sonra yapılır.¹⁰⁴⁶ Bu noktada kıyas yoluyla yapılan ispatlar, kendinden başka bir nedeni olan şeylerin özünün bilmesini sağlar.¹⁰⁴⁷ Benzer şekilde diyalektik sorgu da özün tanımını vermez, çünkü diyalektik sorguda her zaman birbirinin zıddı olan iki çelişik unsur vardır.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴² Aristoteles, *Birinci Analitikler*, I. Kitap, 31. Bölüm (Bölme)

¹⁰⁴³ İbn Sina, *İkinci Analitikler*, s. 210.

¹⁰⁴⁴ Aristoteles, *Metafizik*, s. 324, 1031b 8. İlave olarak; Filozof, *Metafizik*, 7. Kitabın 6. Bölümünde bu konu hakkında ayrıntılı açıklama yapmıştır.

¹⁰⁴⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 158, 996b 15, 20.

¹⁰⁴⁶ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 92.

¹⁰⁴⁷ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, s. 105. Yukarıda verilen örnekteki ay’ın parlamasının nedeninin kıyasla otaya konulması.

¹⁰⁴⁸ Aristoteles, *Önerme*, s. 28-29.

SONUÇ

Filozof için felsefe yapmanın nihai amacı, hem Platon'un hem de Aristoteles'in onaylayacağı üzere, tanrısal bilgiye sahip olmaktır. Bilimler içerisinde en şerefli, tanrısal olandır. İnsanın amacı, tanrısal bilgiye (teoloji) sahip olmaktır. Tanrı, bu bilgiyle sürekli sahiptir. Tanrı, düşünce durumunda olduğu için haz verici bir yaşam sürmektedir.¹⁰⁴⁹ İnsanın amacı, varlığın bilgisine ulaşarak olabildiğince¹⁰⁵⁰ temaşa etmektir.¹⁰⁵¹ Bunun yolu varlığın bilgisine, doğru anlamda sahip olmaktan geçer. Bunun için de varlığın madde kaynaklı problemlerini aşarak varlığın özünün bilgisine ulaşmak gerekir. Maddeden soyut mahiyetçi bu yaklaşım, kutsal bir amaçtır. Çünkü her şey, bir amaç için vardır ve nihai amaç, ona uygun olarak onu, gerçekleştirmektir. İnsan, akıllı ruha sahiptir ve insan aklının ereği, buna ulaşmaktır.

“Kategoriler teorisi”, insan aklının işleyişini düzenleyen ve varlığın bilgisine ulaştıran bir öğretilerdir. Bu teoriyle, varlık ile akıl arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu, yani insan aklının varlıkları nasıl anlayabildiği ile akılla anlamdaş sayılan dile nasıl getirildiği açıklanmak istenmiştir.

Bu teorinin varlık görüşünün temeli, fiziksel olarak doğada bireysel halde bulunan nesnelerdir. Filozofun varlıkla ilgili tüm tezleri, bu bireysel nesnelere dayanır. Sayılar, geometrik cisimler ve tümel denilen akılsal yapılar, yine bu bireysel nesnelerle ilişkilerinden ve o nesnelere ait belirli nitelikleri bildirmelerinden dolayı vardır. Amaç, varlıktaki madde kaynaklı değişkenlik sorunlarını aşmak, bir şeyin tanımını veren değişmez niteliği bulmaktır.

Bu sayede, bu sağlam temel, değişkenlik gösteren ve sürekli akıp giden maddi doğayla sabit ve değişmez olan akli yapıları birleştirir. Filozof, bu birleştirmede ne hocası Platon gibi madde ötesi bir gerçekliğe başvurmuş ne de doğa filozofları gibi her şeyi, maddeye bağlayıp değişmez olan akılsal

¹⁰⁴⁹ “O halde tanrısal düşüncenin düşündüğü şeyin onun kendisi olması gerekir. Çünkü o var olan en mükemmel şeydir ve onun düşüncesi, düşüncenin düşüncesidir.” Aristoteles, *Metafizik*, s. 520, 1074b 33-34.

¹⁰⁵⁰ Aristoteles, *Metafizik*, s. 507-508, 1072b 14-30.

¹⁰⁵¹ Aristoteles, *Metafizik* s. 85, 982b 28-983a 12.

yapıları yok saymıştır. Bu yönüyle Aristoteles'in sistemi, kendi içinde olabilecek en yüksek seviyede tutarlılık gösterir. Bu sayede varlık, aslına uygun şekilde düşüncede kurulur ve dilde ifade edilir. Çalışmamız boyunca filozofun bu üç alanı kapsayan varlık görüşü, sistemli bir şekilde ve diğer bileşenleriyle beraber ayrıntılı olarak izah edildi.

Filozofun varlık görüşünün temelinde, “ikilik” (dichotomy) bulunmaktadır. Bu ikilik, kendisini VDD'nin tüm bileşenlerinde göstermektedir. Kategoriler Teorisi'nin en önemli özelliği, bu ikili yapıyı belirlemesidir. Bu ikili yapı; varlık sahasında töz/cevher ve ilinekler/arazlar; düşünce alanında, konu-yüklem ayrımı; dil alanında, özne yüklem ayrımıdır. Bu durumda, düşünce denilen faaliyet de bu ikili yapı üzerinden önermede gerçekleşir.

Bu ikili yapıda “töz”/“cevher”, varlığın değişmez olan tarafını; “araz”larsa varlığın değişken tarafını gösterir. Filozofun kategoriler teorisi tarafından ikiye bölünmüş olan varlık anlayışı, filozofun mantık teorisi ile birleştirilir. Bu birleştirme, düşünceyle yapılır. Önerme, teknik olarak konu yüklem ayrımıyla ikiye ayrılmış olsa da bu ikili yapıya üçüncü bir unsur olan varlık bağlacı -“dır” ve “değildir”- eklenir ve yüklem, konusuyla ilişkilendirilir. Bu üçlü yapı (trichotomy) sayesinde insan, düşünce üretir. Bu ilişkilendirme, var olan anlamında bir varlığa veya var olmayan anlamında bir varlığa işaret eder. Şöyle ki “insan hayvandır” denildiğinde bu iki şey arasında kurulan bağın bir var olana denk geldiği; “insan bitkidir” denildiğindeyse bu iki şey arasında kurulan bağın var olmayana denk geldiği anlaşılır. Bu belirtme durumu, bir nesnenin ne olduğu sorusunun cevabını vererek onun özünün bilgisini verir. Bu belirtme, aynı zamanda nesnenin hangi niteliklere sahip olduğunun, nelerle ilişkilendirilebileceğinin cevabını da verir.

Kant, kategorilerin sistemli bilgiye ulaşmak için gerekli bir yapı olduğunu, kavram ve ilkeleri belirli bir düzen içinde birleştirdiğini belirtmiştir.¹⁰⁵² Hegel'e göre Kantta kategoriler, “çokluk”un bağıntılı olduğu

¹⁰⁵² Immanuel Kant, *Prolegomena*, çev, İonna Kaçuradi – Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, 1995, s. 75.

yalınlıklardır.¹⁰⁵³ Kant, Aristoteles'in aksine özellikle zaman-mekan ve sahiplik kategorilerinin anlama yetisi için işe yaradığını geri kalan kategorilerin bu bağlamda bir işlevi olmadığını söyler.¹⁰⁵⁴

Filozofun başarısı, düşünceyi ve düşüncenin temelini oluşturan konu ve yüklem incelemesini bir sisteme oturtmuş olmasıdır. Bu sistem, felsefe-bilim yapmanın yolunu gösterir. Çünkü bilimsel bilgi, her birinin belirli bir görevi bulunan yargıların zorunlu ve biçimsel olarak ortaya konulmuş bağıntılarından elde edilir.¹⁰⁵⁵ Aristoteles, bu biçimselliği yüklem araştırmasında tarif yoluyla yapmıştır. Aristoteles'e göre tarifi yapılabilmesi için öncelikle o nesnenin cinsi bilinmelidir.¹⁰⁵⁶ Çünkü türü de ancak cinsi sayesinde biliriz.¹⁰⁵⁷ Bu aşamada, biçimselleştirilmiş mantığa geçiş yapılır.¹⁰⁵⁸ Burada "mantık teorisi", kategoriler teorisinin ortaya çıkardığı "cins"lere göre işler. Düşünme denen olay, bu cinslerin birbiriyle ve kendi içlerinde olan ilişkilerine göre şekillenir. Cins, düşünebilmenin hem koşuludur hem de düşüncelerin doğruluğunun denetlendiği mekanizmadır. Bunun nedeni, filozofun sisteminde kavramların anlamlarının belirlenmesinde ilk, kurucu ve sınırlandırıcı olan şeyin cins olmasıdır. Cinsi bilinmeyen bir şeyin türünün, ayrımının, tarifinin, özelliğinin ve ilineğinin bilinmesinin imkânı yoktur, olsa da bunun bilgi açısından bir değeri bulunmaz. Örneğin, insanın tarifini veren şey onun bir hayvan olduğudur. Descartes, tümdengelişe dayanan bu tarif teorisine karşı çıkmıştır. Ona göre bir kavramın mahiyetini açıklamak için mahiyetinin açıklanması gereken başka bir kavramın kullanılması bulanıklığa sebep olmaktadır ve araştırmayı güçleştirmektedir. Descartes'e göre insan aklının sınırları içinde kalınarak tarif yapılmalıdır.¹⁰⁵⁹ Doğa, bu yöntem değişikliğiyle mekanistik anlayışla açıklanmaya başlanmıştır. Bu durum, türün tanımının tümdengelişe değil tümevarışla açıklanmasıdır.

¹⁰⁵³ Hegel, *Mantık Bilimi*, s. 56.

¹⁰⁵⁴ Kant, *Prolegomena*, s. 76-77.

¹⁰⁵⁵ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 88.

¹⁰⁵⁶ Aristoteles, *Topikler*, s. 36. *Metafizik*, s. 166, 998b 13,

¹⁰⁵⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 166, 998b 5-9.

¹⁰⁵⁸ Durallı, *Canlılar Sorunu*, s. 41.

¹⁰⁵⁹ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, çev. Mehmet Karasan, Maarif Matbaası, 1942, s. 110.

Farabi'nin mantık konusunda dile ve gramere verdiği önemden çalışmanın birçok yerinde bahsedilmiştir. Aristoteles sonrası dönemde varlıkla düşünce arasındaki özdeşlik bağı kopartılmıştır. Bu kopuşla biçimsel düşünme, dil üzerinden incelenmeye başlanmıştır. Staolılardan başlayan bu süreç İslam mantıkçılarına, Hristiyan ortaçağına ve Rönesansa etki etmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁰⁶⁰ Hegel, eleştirel felsefenin düşüncenin ürünleriyle varlıkların kendileri arasında aşılmaz bir ayrım olduğunu belirtir.¹⁰⁶¹ Bu durumda felsefi gerçeklik, soyut anlamda bir içeriğin kendi kendisiyle bağdaşması demektir¹⁰⁶²

Aristoteles'te bireysel varlığın kendisiyle, onun bilgisi özdeşdir. Ereksellik ilkesi gereği, bireysel nesne ve bu nesneye ait kavram, değişmezdir. Bireysel nesneler, olduklarından başka türlü olamayacaklarından ötürü onun bilgisi ve kavramı da başka türlü olamaz. Leibniz, nesnelerin sürekli bir değişiklik içinde olduğunu belirtmiştir. Bu durumda nesnenin kendisine sınır konulamayacağını, nesnelerin değişebileceğini ve sadece nesneye ait bilgiye sınır konulabileceğini söyler.¹⁰⁶³

Erekselliğin diğer bir sonucu olan dairesel zaman anlayışında nesne, kendi ereğine ulaşmak için vardır. Yeni Çağ'la beraber, Aristoteles'in varlık görüşü terk edilmiştir. Bu terk edişin doğal sonucu olarak felsefe-bilim yapma anlayışı da ereksellikten kopartılmıştır. Bundan dolayı, döngüsel zaman anlayışı bırakılmış ve doğrusal zaman anlayışına geçilmiştir.¹⁰⁶⁴ Bu durum, aynı zamanda insanın ve toplumun mekanistik bir bakış açısıyla yeniden kurgulanmasına neden olmuştur. Ruh-cisim karşıtlığı, ortadan kaldırılmıştır. Bundan dolayı insan da maddi süreçlerin bir uzantısı haline gelmiştir.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁰ Türker, *Yargı Mantığı*, s. 224-225.

¹⁰⁶¹ Hegel, *Mantık Bilimi*, s. 29.

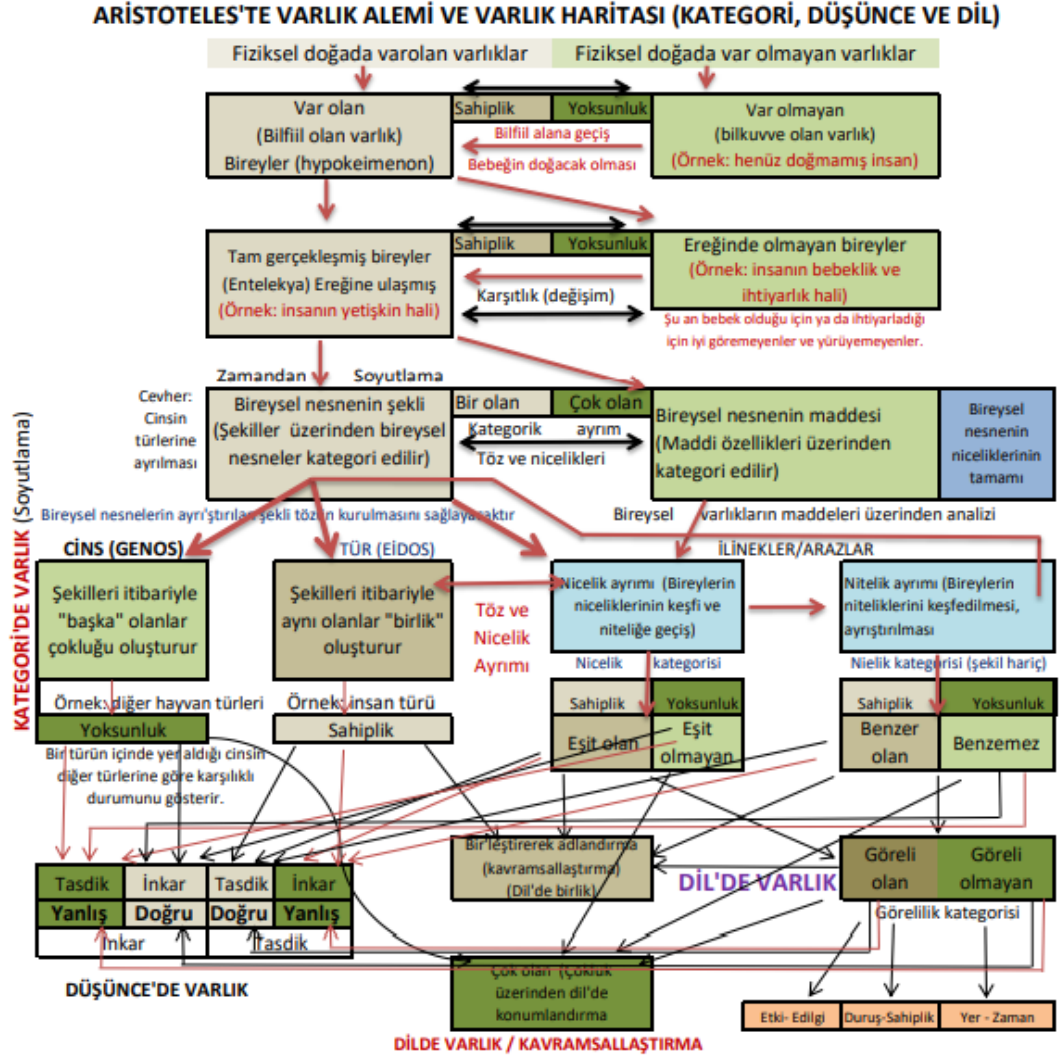
¹⁰⁶² Hegel, *Mantık Bilimi*, s. 34.

¹⁰⁶³ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Monadoloji*, çev. Suut K. Yetkin, Maarif Matbaası, 1943, s. 17.

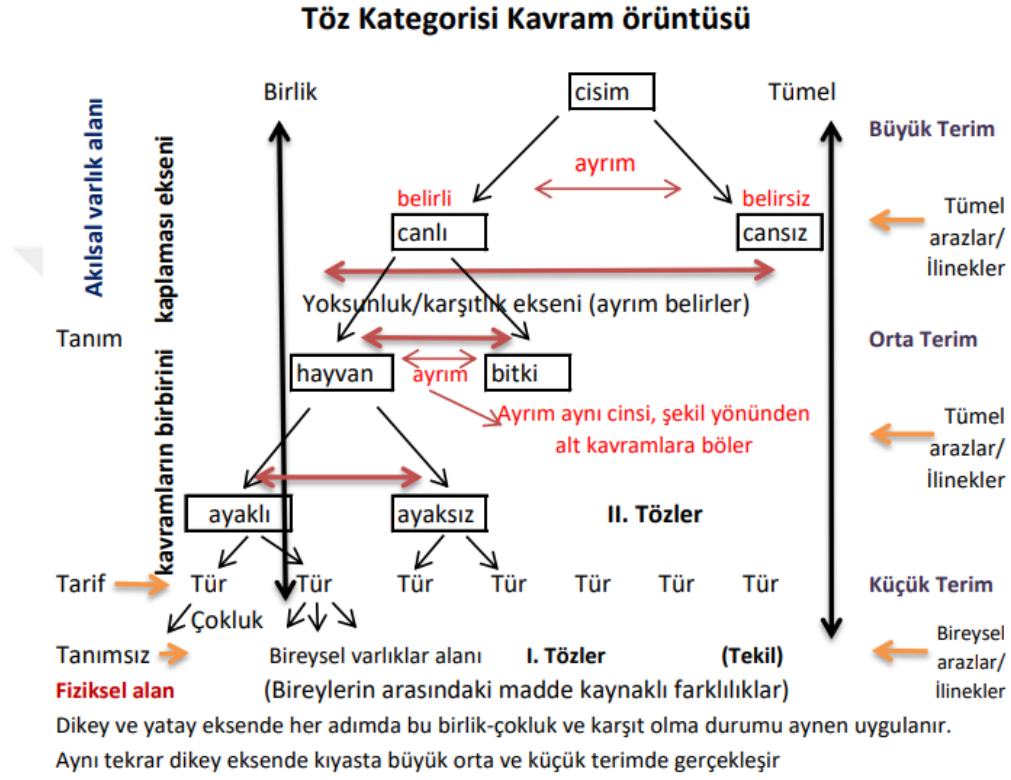
¹⁰⁶⁴ Sadık Türker, *Analitik Filyon*, Felsefi Düşün Dergisi, Ekim 2017 sayısı, s. 231-233.

¹⁰⁶⁵ Türker, *Analitik Filyon*, 6. Bölüm: Ruh-Cisim Sorunu ve Çağertesi Analitiğin Değerler Alanına Yansımaları

Şekil 1: Aristoteles'in Varlık Haritası

Şekil 2: Töz Kategorisi Kavram Örüntüsü

KAYNAKÇA

AMMONIUS. *On Aristotele's Categories (Kategoriler Şerhi)*, çev. S. Marc Cohen, Gareth B. Matthews, New York: Printed in Great Britain, 1991.

ARİSTOTELES. *Birinci Analitikler*, çev. H. Ragıp Atademir İstanbul: MEB Yayınları. 1996.

ARİSTOTELES. *Doğa Üzerine Kısa Yazılar*, çev. Furkan Akdemir, İstanbul: Say Yayınları, 2019.

ARİSTOTELES. *Eudemos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2020.

ARİSTOTELES. *Fizik*, çev. Saffet Babür, İstanbul: Yapı Kerdi Yayınları, 2019.

ARİSTOTELES. *Gökyüzü Üzerine*, çev. Saffet Babür, İstanbul: Dost Kitabevi, 1997.

ARİSTOTELES. *Hayvanların Hareketi Üzerine*, çev. H. Nur Beyaz Erkızan, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2013.

ARİSTOTELES. *İkinci Analitikler*, çev. H. Ragıp Atademir, İstanbul: MEB, Yayınları. 1996.

ARİSTOTELES. *Kategoriler*, çev. Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık. 2019.

ARİSTOTELES. *Magna Moralia*, çev. Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.

ARİSTOTELES, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.

ARİSTOTELES. *Nikamakhos'a Etik*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 2019.

ARİSTOTELES. *Oluş ve Bozuluş*, çev. Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.

ARİSTOTELES. *Önerme (Yorum Üzerine, Peri Hermenieas)*, çev. H. Ragıp Atademir, İstanbul: MEB Yayınları, 1996.

ARİSTOTELES. *Politika*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 2000.

ARİSTOTELES. *Retorik*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 2019.

ARİSTOTELES. *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün, Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.

ARİSTOTELES. *Sofistçe Çürütmeler*, çev. Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.

ARİSTOTELES, *Topikler*, çev. H. Ragıp Atademir İstanbul: MEB Yayınları, 1996.

BIÇAK, Ayhan. *Felsefenin Kuruluşu*, İstanbul: Dergâh Yayınları. 2015.

BİNGÖL, Abdulkuddüs. *Klasik Mantığın Tanım Teorisi*, İstanbul: MEB Yayınları. 1993.

DESCARTES, *Metafizik Düşünceler*, çev. Mehmet Karasan, İstanbul: Maarif Matbaası, 1942.

DURALI, Teoman. *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, İstanbul: Çantay Kitap, 1995.

FARABİ. *Kitabu'l-Burhan (Burhan Kitabı)*, çev. Ömer Türker, Ömer Mahir Alper, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

FARABİ. *Mantiğa Giriş Risaleleri*, çev. Yaşar Aydın, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

FARABİ. *Peri Hermeneias Muhtasarı*, çev. Türker Küyel, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1990.

Hegel, George Wilhem Friedrich. *Mantık Bilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 1996.

HİLAV, Selahattin. *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1993.

İBN SİNA, *İkinci Analitikler*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.

İBN SİNA, *Yorum Üzerine-İbare*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.

KANT, Immanuel. *Prolegomena*, çev. İonna Kaçuradi – Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1995.

KSENOPHON. *Sokrates'ten Anılar*, çev. Candan Şentuna TTK 155, Ankara: TTK Basımevi, 1994.

LEİBNİZ, Gottfried Wilhem. *Monadoloji*, çev. Suut K. Yetkin, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.

KRANZ, Walther. *Antik felsefe Metinler ve Açıklamalar*, Çev. Suad Y. Baydur, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994.

PLATON. *Diyaloglar 1: Gorgias Diyalogu*, çev. Melih Cevdet Anday; *Kratylos Diyalogu*, çev. Teoman Aktürel, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1982.

PLATON. *Diyaloglar 2*, çev. Tanju Gökçöl, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1996.

PLATON. *Sokrates'in Savunması*, çev. Teoman Aktürel, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1996.

PORPHYRIUS. *Isagoge*, çev. Betül Çotuksöken, İstanbul: Remzi kitapevi, 1996.

ROSS, David. *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014

TÜRKER, Sadık. *Analitik Fisyon*, Felsefi Düşün Dergisi, S. 9. (2017), ss. 224-269.

TÜRKER, Sadık. *Aristoteles, Gazzali ile Leibniz'de Yargı Mantiği*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.

TÜRKER, Sadık. *Batı Düşüncesinde Üçleme Sorunu*, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2012.

VURAL, Mehmet. *Gazzali Felsefesinde Bilgi ve Yöntem*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

